

ISSN 1426-3777

FIDES

BIULETYN

BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH

Nr 2 (35)

2012

Federacja Bibliotek Kościelnych FIDES
Warszawa

RADA NAUKOWA

prof. UJ dr hab. Maria Kocójowa

prof. UP dr hab. Maria Pidłypczak-Majerowicz

prof. KUL dr hab. Roland Prejs OFMCap

bp prof. dr hab. Andrzej Siemieniewski

prof. dr hab. Irena Socha

RECENZENT

prof. UJ dr hab. Maria Kocójowa

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Grzegorz Filipiuk OFMCap, redaktor techniczny

ks. Tomasz Garwoliński, sekretarz redakcji

Wacław Umiński CM

Bogumiła Warzachowska, redaktor naczelny

ks. Jerzy Witczak

KOREKTA

Aleksandra Kowal

ADRES REDAKCJI

Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego

ul. Wita Stwosza 17

40-042 Katowice

e-mail: bogumila.warzachowska@us.edu.pl

tel. 32 257 20 59

SEKRETARIAT FEDERACJI FIDES

Biblioteka PWT i MWSD

Plac Katedralny 14

50-329 Wrocław

DRUK I OPRAWA

Drukarnia J. i J. Maciejewscy

ul. Gdańska 1

06-300 Przasnysz

Druk 2012 - nakład 200 egz.

ARTYKUŁY I MATERIAŁY

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych

Nr 2 (35) 2012, s. 3-23

ISSN 1426-3777

KS. JERZY WITCZAK¹

DIGITALIZACJA ZBIORÓW Z DOŚWIADCZEŃ BIBLIOTEKI PAPIESKIEGO WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO WE WROCŁAWIU

Ogólna charakterystyka zbiorów Biblioteki PWT i MWSD

Na wstępie omówienia digitalizacji zbiorów Biblioteki Papieskiego Wydziału Teologicznego i Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu wydaje się celowe podanie najpierw ich krótkiej charakterystyki.

Biblioteka PWT i MWSD we Wrocławiu powstała w 1947 roku jako Biblioteka Arcybiskupiego Seminarium Duchownego. Przejęła ona niemal w całości księgozbiór biblioteki przedwojennego Arcybiskupiego Konwiktu Teologicznego, mieszczącego się w tym samym budynku przy pl. Katedralnym 14. Księgozbiór ten w większości ocalał, jakkolwiek częściowo nosi ślady zasypania gruzami i zawilgoce-
nia, nie zachował się natomiast ani jego inwentarz, ani katalog. Z ruin

¹ Biblioteka Papieskiego Wydziału Teologicznego i Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu.

gmachu seminaryjnego wydobyto w 1947 roku około 15 tys. tomów². Drugim źródłem pochodzenia księgozbioru jest Biblioteka Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego, istniejącego do 1945 roku (druki opatrzone pieczęcią „Katholisch-Theologisches Seminar der Universität Breslau”). Po odmowie reaktywowania wydziału teologii na powojennym Uniwersytecie Wrocławskim dużą część książek przewieziono luzem ciężarówką z uniwersytetu na plac obok seminarium i zrzucono na ziemię. Ponieważ następnie trafiły one do różnych części magazynu i nie zostały spisane, do dzisiaj nie udało się jeszcze ustalić ich dokładnej liczby. Trzeba zaznaczyć, że ów poniemiecki księgozbiór zawiera również liczne druki w języku polskim i innego rodzaju polonica, np. proveniencyjne, ma też swoją wartość naukową. Wreszcie kolejny fragment księgozbioru Biblioteki PWT i MWSD stanowią druki przywiezione z różnych parafii diecezji wrocławskiej. Od 1947 roku podjęto także działania w kierunku wzbogacania biblioteki o książki polskie. Swoje księgozbiory przekazywali jej m.in. księża repatrianci zza Bugu i z Wileńszczyzny, później także podobne zbiory trafiały do biblioteki po śmierci właściciela. W związku z tym obecny księgozbiór Biblioteki PWT i MWSD zawiera również wiele interesujących pozycji w języku polskim wydanych przed 1945 rokiem, w dużej mierze na Kresach Wschodnich.

Do dziedzictwa kulturowego w zbiorach Biblioteki PWT potencjalnie podlegającego digitalizacji trzeba zaliczyć przede wszystkim stare druki, pochodzące niemal w całości ze zbiorów przedwojennych. Księgozbiór biblioteki liczy ich prawie 10 tys. (w ok. 7,5 tys. vol.), w tym czternaście inkunabułów. Niemal wszystkie druki są już skatalogowane komputerowo, pozostała do opracowania tylko niewielka liczba dubletów z XVIII wieku. Komputerowa baza katalogowa starych druków zawiera obecnie 9 730 rekordów, z tym że część z nich to dublety, a więc faktyczna liczba różnych druków jest mniejsza. Według kryterium chronologicznego ok. 30 proc. stanowią druki z XVI wieku (775 druków) i XVII wieku (2 040 druków). Licznie

² Szerzej na temat historii Biblioteki: J. Witczak, *Biblioteka PFT i MWSD w służbie akademickiej teologii*, w: *Służcie Panu z weselem*, t. 1, pod red. I. Deca, Wrocław 2000, s. 231-241.

występują druki śląskie (ok. 750). Zidentyfikowano prawie 200 poloników (162 druki notowane u Estreichera oraz inne, nienotowane).

Zbiór druków zwartych, liczący prawie 130 tys. woluminów, nie jest jeszcze w całości skatalogowany komputerowo, nie można więc ściśle podać, jak duża część księgozbioru pochodzi sprzed 1945 roku. Orientacyjnie można oszacować tę liczbę na maksymalnie 50 tys. woluminów, w tym pewna część to dublety. Natomiast w zbiorze czasopism (24 tys. vol.) znajduje się również wiele tytułów sprzed 1945 roku, głównie w języku niemieckim, część z nich to wartościowe źródła do historii Kościoła na Śląsku. W praktyce to właśnie druki zwarte oraz czasopisma z lat 1801-1939 stanowią główny materiał opracowany dotychczas cyfrowo w Bibliotece PWT i MWSD.

Należy jeszcze wspomnieć o komputeryzacji zbiorów bibliotecznych. Sporządzenie katalogu komputerowego ułatwia bowiem, czy wręcz dopiero umożliwia wytypowanie druków do digitalizacji w ramach różnych projektów. Komputeryzację Biblioteki PWT prowadzi się od 1992 roku na bazie programu MAK. Od wielu lat trwa również retrokonwersja katalogu kartkowego druków zwartych z autopsji. To właśnie głównie podczas retrokonwersji typowano dotąd materiał do digitalizacji. Ponadto przy okazji przeprowadza się selekcję księgozbioru. Ze względu na brak wystarczających środków prace te są rozłożone na wiele lat. Aktualnie łączna liczba dokumentów w głównym katalogu komputerowym przekroczyła 83 tys. i obejmuje ok. 103 tys. woluminów. Stanowi to ok. 80 proc. całego księgozbioru.

Digitalizacja sposobem gospodarczym (do października 2010 r.)

Digitalizację zbiorów³ Biblioteki PWT i MWSD można podzielić na dwa okresy. Punktem zwrotnym jest tu otrzymanie w październiku 2010 roku przez Bibliotekę skanera dzielowego Bookeye 3 Color A2, ufundowanego przez sponsora. Umożliwiło to zorganizowanie pracowników digitalizacji i rozpoczęcie bardziej profesjonalnych działań. Warto jednak omówić wcześniejszy okres digitalizacji: od 2006 roku

³ Digitalizacja oznacza tu wyłącznie proces przeniesienia dokumentów z postaci papierowej na cyfrową, pominięto zaś zagadnienie tworzenia przez Bibliotekę PWT i MWSD publikacji oryginalnie cyfrowych jako technicznie i koncepcyjnie odmienne.

do początku października 2010 roku. Łącznie zdigitalizowano w tym czasie 213 różnego rodzaju obiektów liczących 17 919 stron. Osiągnięto ten cel wieloma sposobami, które kolejno zostaną omówione.

Pierwszym zdigitalizowanym obiektem ze zbiorów bibliotecznych był inkunabuł: dzieło Jakuba z Voragine *Legenda aurea*, wydane w Strasburgu w 1482 roku ([Strasbourg : Typographus Legendae aureae], 1482. – 2°. – R 1109, IBP 2991). Była to swego rodzaju digitalizacja zastępcza, gdyż w 2006 roku Komitet Badań Naukowych, który dofinansował konserwację pewnej liczby starych druków, postawił wymagania, aby druki te również zdigitalizować. Ponieważ jednak konserwacja miała jedynie charakter zachowawczy, a przez to obejmowała mniej więcej trzydzieści woluminów, to digitalizacja ich wszystkich pochłonięłaby większość środków przyznanych na konserwację. Ponadto nie wszystkie druki były aż tak cenne, by poddawać je cyfryzacji. W rezultacie zgodzono się, by w zamian zdigitalizować właśnie wspomniany inkunabuł, co też zostało wykonane w firmie Digital Center. W ramach zamówienia biblioteka otrzymała płyty DVD z plikami źródłowymi (TIFF) oraz pliki prezentacyjne w formatach PDF i DjVu. Zgodnie z umową kopie przekazano również do Biblioteki Ossolineum we Wrocławiu, natomiast wersja w formacie DjVu została umieszczona w Księgozbiornie Wirtualnym Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES w dniu 31 października 2006 roku, jako jedna z pierwszych publikacji tej biblioteki cyfrowej. Liczba wyświetleń tej pozycji do chwili obecnej przekracza już 4 200.

Dopiero jednak w 2007 roku zakupiono specjalnie w celu prowadzenia digitalizacji na małą skalę niedrogi skaner płaski OpticBook 3600 firmy Plustek, z szybko dochodzącą do krawędzi urządzenie, co umożliwiało skanowanie książek w pozycji otwartej do 90°. Pierwszą publikacją cyfrową wykonaną za jego pomocą była rozprawa doktorska Franza Hoffmanna obroniona na Wydziale Teologii Uniwersytetu Wrocławskiego, wydana we Wrocławiu w 1825 roku: *De Ecclesiae Catholicae hierarchia, sive demonstratio esse in Ecclesia Catholica hierarchiam quandam cum ordinis, tum jurisdictionis, eamque et Ecclesiae utilem, et rei publicae haud damnosam*. Została ona wprowadzona do Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej 19 maja 2007 roku. Przy wykorzystaniu tego skanera wykonano w okresie ponad trzech lat: od maja 2007 do września 2010 roku, digitalizację 178 obiektów,

liczących łącznie 12 075 stron, a więc 83 proc. wszystkich publikacji (ale tylko 67 proc. stron). Spośród tej liczby dwadzieścia trzy publikacje trafiły do Księgozbioru Wirtualnego Federacji FIDES, a cała reszta (155) – do Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej.

Projekt zakupu skanera OpticBook pojawił się właśnie w związku z przystąpieniem Biblioteki PWT i MWSD do Konsorcjum Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej (www.dbc.wroc.pl). Biblioteka PWT jest jednym z czternastu członków założycieli tego konsorcjum, które powstało 20 grudnia 2006 roku z inicjatywy Politechniki Wrocławskiej i Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Biblioteka Cyfrowa Politechniki Wrocławskiej przekształciła się wówczas w Dolnośląską Bibliotekę Cyfrową (DBC), stając się biblioteką środowiskową otwartą na współpracę z bibliotekami w całym regionie. Do gromadzenia i zarządzania zasobem cyfrowym wykorzystuje się w DBC oprogramowanie dLibra. Koordynatorem Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej jest Biblioteka Główna i Ośrodek Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej oraz funkcjonujący w niej Zespół Biblioteki Cyfrowej. Do chwili obecnej konsorcjum nie otrzymało żadnej dotacji na digitalizację, natomiast za pośrednictwem Politechniki Wrocławskiej ma zapewnione środki na infrastrukturę informatyczną i na pracę Zespołu Biblioteki Cyfrowej, który m.in. dba o prawidłowe funkcjonowanie DBC, organizuje szkolenia i konsultacje z zakresu digitalizacji oraz koordynuje działania uczestników konsorcjum.

Dzięki uprzejmości pracowników Zespołu Biblioteki Cyfrowej w pracowni digitalizacji Politechniki Wrocławskiej wykonano w latach 2009-2010 skanowanie i przygotowanie do publikacji trzech książek abp. Józefa Teodorowicza pochodzących ze zbiorów Biblioteki PWT, wydanych przed 1939 rokiem, oraz trzech tomów czasopisma „Przegląd Teologiczny” z lat 1921-1923, wydawanego we Lwowie. W Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej łącznie powstało w ten sposób dziewięć publikacji, liczących w sumie 2 187 stron. Wszystkie zostały wykonane na profesjonalnym skanerze, w odpowiedniej jakości i z rozpoznaniem tekstu (OCR), w formacie DjVu.

W pierwszym okresie, pomimo braku środków, próbowano także digitalizować szczególnie ważne dla czytelników dzieła na profesjonalnym skanerze w firmie zewnętrznej (Digital Center). W 2008 roku zamówiono skanowanie pięciu publikacji, a w 2009 roku – czterech,

liczących łącznie 1 054 strony. Kierowano się celem stopniowej digitalizacji wszystkich schematyzmów diecezji wrocławskiej, począwszy od najstarszych z końca XVIII i z początku XIX wieku, ponieważ są one niezwykle ważnym materiałem źródłowym i często były zamawiane do czytelní, co narażało je na zniszczenie. W ten sposób w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej powstało sześć publikacji. Przy okazji wykonano również kopie cyfrowe trzech innych druków, z których dwie trafiły do Księgozbioru Wirtualnego FIDES, a jedna do DBC.

Również w małej firmie zewnętrznej, ale w sposób bardzo tani i godny polecenia, rozpoczęto w 2008 roku digitalizację czasopisma „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”. Przy tego rodzaju współczesnych materiałach wystarczy skanowanie jednobitowe (czarno-białe), najlepiej z rozdzielczością 600 dpi. Można je wykonać również za pomocą skanera płaskiego lub cyfrowej kopiarzki, najlepiej z automatycznym podajnikiem, jeśli da się – jak w naszym przypadku – podzielić egzemplarz czasopisma na luźne kartki (przez rozcięcie zbędnej kopii). Ważny jest następnie drugi etap: obróbka graficzna, a zwłaszcza rozpoznanie tekstu (OCR). W naszym przypadku OCR przeprowadzono w programie Document Express dla formatu DjVu, co nie było najlepszym rozwiązaniem. Obecnie istnieje możliwość wykorzystania do tego celu programu FineReader 11. Wykonano w ten sposób digitalizację sześciu pierwszych tomów czasopisma, liczących łącznie 1 874 strony. Niestety, wskutek uszkodzenia komputera obsługującego to urządzenie firma usługowa zaprzestała dalszej digitalizacji.

Wreszcie – zupełnie okazjonalnie – w zaprzyjaźnionej pracowni digitalizacji udało się zeskanować dwa stare druki ulotne i osiem małych grafik śląskich (obrazków) z XVIII wieku, łącznie piętnaście stron, które po obróbce zostały również umieszczone w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej.

Zestawienie miejsc i sposobów digitalizacji w omawianym okresie zawiera Tab. 1.

Tab. 1. Sposób digitalizacji w pierwszym etapie

Skanowanie	Obiekty	Strony
Firma zewnętrzna (Digital Center)	10	1 768
Firma zewnętrzna (skaner płaski)	6	1 874
Własne (skaner OpticBook)	178	12 075
Grzecznościowe	19	2 202
RAZEM	213	17 919

Jak widać z tego zestawienia, większość publikacji cyfrowych Biblioteki PWT z tego okresu (178) wykonano własnymi siłami poprzez skanowanie – głównie niewielkich objętościowo pozycji – na wspomnianym skanerze płaskim. Zakupione urządzenie pozwala wprowadzić na skanowanie książki z rozdzielczością 300 dpi, pojedynczo strona po stronie, nie zapewnia jednak należytej jakości odwzorowania. Stąd jasne było od początku, że nie nadaje się ono do profesjonalnej digitalizacji w modelu dokumentacyjnym, lecz może służyć jedynie do digitalizacji o charakterze informacyjnym, czyli do udostępniania treści publikacji w bibliotekach cyfrowych, a nie do trwałego zabezpieczania dokumentów w postaci cyfrowej. Ponadto skaner jest niewygodny w obsłudze i dlatego w pierwszej kolejności do digitalizacji trafiały broszury i książki o niewielkiej objętości.

Wszystkie te uwarunkowania rzutowały na dobór druków do digitalizacji. Przede wszystkim nie mogły to być stare druki ani czasopiśma, zwłaszcza w dużym formacie, a jedynie książki i broszury. Jak już wspomniano, druki typowano do umieszczenia w bibliotece cyfrowej głównie podczas prowadzenia retrokonwersji katalogu kartkowego, częściowo także poprzez przeszukiwanie istniejącego już katalogu komputerowego. W kilku przypadkach zdecydowano o digitalizacji książek z księgozbioru podręcznego (w czytelni) w celu zmiany sposobu udostępniania na cyfrowy oraz przesunięcia tych pozycji do magazynu.

Pośród 178 zdigitalizowanych w ten sposób (na skanerze płaskim) obiektów aż 155 umieszczono w DBC. Większość z nich stanowią regionalia. Tematycznie dotyczą one głównie historii Kościoła

na Dolnym Śląsku oraz dokumentują dorobek naukowy liczącego 300 lat Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, którego kontynuatorem po wojnie jest Papieski Wydział Teologiczny. Starano się uwzględnić polonica, tj. publikacje w języku polskim (np. listy pasterskie bp. Heinricha Förstera, kard. Adolfa Bertrama i inne materiały wydawane przez diecezję wrocławską) lub dotyczące Polski. Wybrano również siedem innych druków w języku polskim. Warto zwrócić uwagę, że wśród nich znalazły się też dwie współczesne książki wydane w PWT we Wrocławiu: *Teologia katolicka na Uniwersytecie Wrocławskim ze szczególnym uwzględnieniem dziejów teologii moralnej* ks. Antoniego Młotka (wyd. 1998) oraz *Życie – dar nienaruszalny: wokół encykliki „Evangelium vitae”* – praca zbiorowa pod red. Antoniego Młotka i Tadeusza Reronia (wyd. 1995). Ze względu na aktualność tematu, po uzyskaniu zgody autorów, postanowiono pomimo trudności zeskanować je i umieścić w DBC. Pozostałe dwadzieścia trzy druki (łącznie 1 513 stron) spośród zeskanowanych we własnym zakresie trafiły do Księgozbioru Wirtualnego Federacji FIDES. Były to głównie publikacje w języku polskim (z wyjątkiem książki *Le pape et la Pologne* Ch. F. Montalemberta, Paris 1864), wydane przed 1939 rokiem i mogące zainteresować czytelników tej kościelnej biblioteki cyfrowej. Bardziej szczegółowo podział tematyczny przedstawia Tab. 2.

Tab. 2. Tematyka publikacji wykonanych na skanerze płaskim

Tematyka	Obiekty
Uniwersytet Wrocławski, zwłaszcza Wydział Teologii (doktoraty, rozprawy)	71
Kościół na Śląsku	48
Inne publikacje regionalne	29
Druki polskie	7
Przeznaczone do Księgozbioru Wirtualnego FIDES	23
RAZEM	178

Podsumowując ten etap digitalizacji: z 213 obiektów, liczących łącznie 17 919 stron, do Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej trafiło 187 (15 630 stron), a do Księgozbioru Wirtualnego Federacji FIDES dwadzieścia sześć publikacji (2 289 stron). Co do kryterium chronologicznego, to wśród wszystkich 213 zdigitalizowanych w tym okresie obiektów było dwanaście starych druków, siedemdziesiąt dwa druki z XIX wieku, 121 druków z lat 1901-1939 oraz osiem pozycji wydanych we Wrocławiu po 1969 roku.

Digitalizacja na skanerze profesjonalnym

Dzięki otrzymaniu w darze od sponsora skanera dzielowego Bokeye 3 Color A2 w październiku 2010 roku w Bibliotece PWT powstała własna pracownia digitalizacji. Pracownię obsługuje jedna osoba w ramach wydzielonego etatu. Ze skanerem połączony jest zestaw komputerowy wraz ze specjalistycznym oprogramowaniem BCS-2 oraz wysokiej jakości monitorem. Otrzymane w procesie skanowania pliki macierzyste są archiwizowane na zewnętrznych dyskach twardych. W pracowni znajduje się ponadto drugi zestaw komputerowy, przeznaczony do obróbki graficznej i wprowadzania publikacji do biblioteki cyfrowej. Pracownia jest przyłączona do sieci wewnętrznej oraz do Internetu szybkim łączem o przepustowości 1 Gb/s.

W ramach niniejszego opracowania omówimy pierwszy rok digitalizacji przy użyciu nowego skanera. Pomimo że był to wciąż okres rozruchu i szkolenia, od 1 października 2010 do 10 listopada 2011 roku wykonano digitalizację 508 obiektów, liczących łącznie prawie 28 tys. stron. Pliki master (skany w formacie tiff) zajmują łącznie na dyskach twardych 3,5 TB pamięci. Tylko dwie z tych publikacji trafiły do Księgozbioru Wirtualnego Federacji FIDES. Były to oddzielne dwie części starego druku: *Biblia Sacra Hebraice, Chaldaice, Graece et Latine*, ed. Benedictus Arias Montanus, t. 7, Antverpiae 1572, zawierające cenne wydanie tekstu Starego i Nowego Testamentu w językach oryginalnych. Wszystkich pozostałych 506 publikacji po opracowaniu wersji prezentacyjnej trafiło do Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej.

Nie uległ zmianie zakres tematyczny obiektów wybieranych do digitalizacji, natomiast nowe możliwości skanera pozwoliły na skanowanie we własnym zakresie starych druków, druków o dużej objętości i formacie (gazety). W pierwszej kolejności dokończono digitalizację czasopism „Colloquium Salutis”, t. 7-25 (16 vol.), oraz „Przegląd Teologiczny” (Lwów), t. 5-10 (1924-1929) wraz z dodatkiem (10 vol.). Wykonano następnie ogromnie ważną dla historyków digitalizację obszernego zbioru schematyzmów diecezji wrocławskiej, liczącego siedemdziesiąt osiem woluminów z XIX i XX wieku oraz trzy stare druki (18 brakujących w zbiorach Biblioteki PWT tomów wypożyczono z Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu). Spośród starych druków poddano digitalizacji kolejne dzieło o tematyce śląskiej: *Hemerologion Silesiacum Vratislaviense* [Gedruckt zu Leipzig: durch Abraham Lamberg, 1612. – VD 17, 23:233170L]. Zeskanowano także trzy czasopisma teologiczne wydawane we Wrocławiu w pierwszej połowie XVIII wieku: „Diöcesanblatt für den Clerus der Fürstbischöflich Breslauer Diöces”, Jhrg. 1-12 (1803-1818), „Von der katholischen Kirche” (1827-1830), „Breslauer Zeitschrift für katholische Theologie”, Jhrg. 1832-1833 – łącznie dwadzieścia jeden woluminów. Rozpoczęto digitalizację tygodnika wydawanego od końca XIX wieku we Wrocławiu w języku polskim „Posłaniec Niedzielný dla Dyecezyi Wrocławskiej” wraz z dodatkami i do 10 listopada 2011 roku zeskanowano sześć tomów z lat 1898-1903 (digitalizację kolejnych sześciu znajdujących się w zbiorach Biblioteki PWT woluminów wykonano w terminie późniejszym). Wzorem innych bibliotek cyfrowych zdecydowano się umieszczać poszczególne numery tygodnika i dodatków pojedynczo. Ponadto zgodnie z przyjętymi wcześniej zasadami wybrano do digitalizacji szesnaście pojedynczych, głównie mniejszych druków (w tym 6 z XIX wieku), liczących łącznie 1 500 skanów.

Ilustracją priorytetów biblioteki przy typowaniu obiektów do digitalizacji jest poniższa tabela, która zawiera wszystkie tytuły druków opracowanych w okresie od 1 października 2010 do 10 listopada 2011 roku.

Tab. 3. Druki zdigitalizowane w drugim etapie

Tytuł / autor	Miejsce wydania	Rok wydania
Amerikanische Briefe vom 28. Internationalen Eucharistischen Kongreß in Chicago 1926 / von Bernhard Lichtenberg, Pfarrer von Charlottenburg	Berlin	1926
Aussichten über den grössten und schönsten Theil der Grafschaft Glatz / aufgenommen von Jos. Schall	Breslau	1856
Biblia Sacra Hebraice, Chaldaice, Graece et Latine. T. 7 [2 części]	Antverpiae	1572
Breslauer Zeitschrift für katholische Theologie. Jhrg. 1832-1833 [4 vol.]	Breslau	1832-1833
Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne. T. 7-25 [16 vol.]	Wrocław	1975-1993
Die Anfänge des St. Marienstifts der Augustiner-Chorherrn auf dem Breslauer Sande / von Wilhelm Schulte	Groß-Strehlitz [Strzelce Opolskie]	1906
Die Berennung und Belagerung von Breslau in den Monathen November und December 1806, und zu Anhang des Jahres 1807	Breslau	1807
Die Lukas-Erklärung des Petrus von Laodicea nach einer Wiener Handschrift untersucht / vorgelegt von Max Rauer, Kaplan	Plauen	1919
Die Marienkapelle auf dem Warthaberge und die Wallfahrten zu ihr, einst und jetzt: Festschrift zu ihrem 300jähr. Jubiläum / von Joseph Schweter C.ss.R.	Wartha [Bardo]	1919

Die Pfarrkirche in Baitzen : eine kunst- und kulturgeschichtliche Führung / von Jos. Hettwer SVD	Breslau	1938
Diöcesanblatt für den Clerus der Fürstbischöflich Breslauer Diöces. Jhrg. 1-12 [12 vol.]	Breslau	1803-1818
Einzelwirtschaft, Gesellschaftsbildung und Religionsübung in ihren wechselseitigen Beziehungen / Paul Jedzink	Breslau	1907
Entgegnung des „Towarzystwo Oświaty na Śląsku imienia św. Jacka” / [Emil Szramek]	[S.l.], druk: Beuthen [Bytom]	1918
Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau / von Chrysogonus Reisch	Breslau	1908
Hemerologion Silesiacum Vratislaviense / Durch Nicolaum Polium	Leipzig	1612
Posłaniec Niedzielny dla Dyecezyi Wrocławskiej. R. 4-9 (1898-1903)	Wrocław	1898-1903
Przegląd Teologiczny. R. 5-10 (1924-1929)	Lwów	1924-1929
Quaestio de incursione per Mongolos in Silesiam facta anno 1241 / auctor Athanasius Kopietz	Suidnica [Świdnica]	1869
Röm. 5, 12-21 – die Adam-Christus-Parallele exegetisch und biblisch-theologisch untersucht / vorgelegt von Otto Kuß	[S.l.], druk: Ohlau i. Schles.	1930
Ruch Teologiczny : dodatek informacyjny do „Przeglądu Teologicznego”. R. 1 (1929) nr 1-4	Lwów	1929

Schematyzmy – 3 vol. z XVIII w. + 78 vol. z XIX-XX w.	Breslau	1748-1942
Syllabus D. D. Confoederatorum Congregationis Latinae	Breslau	1888
Syllabus D. D. Confoederatorum Congregationis Latinae Maioris	Breslau	1837
Syllabus D. D. Confoederatorum Congregationis Latinae Maioris	Breslau	1937
Von der katholischen Kirche. 1827-1830 [5 vol.]	Breslau	1827-1830
Wspomnienia z podróży do Włoch Górnych i Dólnych / ks. Antoni Stabik	Wrocław	1867

Zagadnienia techniczne związane z digitalizacją

Oprócz kwestii metodologicznych dotyczących wyboru druków do digitalizacji, częściowo związanych z możliwościami technicznymi posiadanych skanerów, krótkiego omówienia wymagają jeszcze inne zagadnienia techniczne. Nie może to być wyczerpująca instrukcja, jak sprostać standardom digitalizacji, gdyż w Bibliotece PWT sami dopiero się uczymy. Istnieje na ten temat wiele opracowań, tu zatem podamy jedynie praktyczne doświadczenia, zwłaszcza z pierwszego roku pracy z profesjonalnym skanerem.

Pierwszą decyzją, którą należy podjąć, przystępując do digitalizacji konkretnego obiektu, jest wybór modelu digitalizacji. Przyjęto znane rozróżnienie na dwa modele: dokumentacyjny i informacyjny⁴. Od tego wyboru zależą następnie ustawienia parametrów podczas

⁴ Por. np. T. Kalota, *Jak przygotować obiekty do włączenia ich do biblioteki cyfrowej – doświadczenia Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (referat wygłoszony podczas XIII Walnego Zgromadzenia Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES w dniach 4-6 września 2007 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach), w: *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce – historia i współczesność*, H. Olszar, B. Warząchowska, Katowice 2009, s. 86-90.

skanowania i cała dalsza procedura przetwarzania plików. Model dokumentacyjny tworzy się w celu udokumentowania wiernego wyglądu oryginału wraz ze wszystkimi jego szczegółami. A zatem skanowanie musi się odbywać w trybie kolorowym, w całości: włącznie z okładką, bez obcinania brzegów stron. Natomiast model informacyjny tworzy się głównie w celu zachowania i udostępniania warstwy informacyjnej (tekstowej). Skanowanie może zatem odbywać się w trybie jednobitowym (czarno-białym), ale za to w maksymalnej rozdzielczości (600 dpi). Tekst na zeskanowanych stronach musi być szczególnie starannie wyrównany, barwa i faktura papieru nie są istotne, można w programie graficznym po wykadrowaniu utworzyć nowe równe białe marginesy wokół kolumny tekstu. Konieczne jest jak najlepsze rozpoznanie tekstu (OCR). W Bibliotece PWT model dokumentacyjny stosuje się do starych druków oraz niektórych druków dziewiętnastowiecznych, zwłaszcza zawierających ilustracje. Model informacyjny zaś – do czasopism i druków, w których istotna jest ich treść. W niektórych przypadkach skanowanie jednobitowe nie dawało jednak zadowalających wyników z powodu barwy papieru i jego zabrudzeń bądź przebijania druku z odwrotnej strony. Należało wtedy skanować w trybie kolorowym (np. „Posłaniec Niedzielny dla Dyecezyi Wrocławskiej”) lub w odcieniach szarości.

Następnie wykonuje się obróbkę i przetwarzanie materiału pozyskanego w procesie digitalizacji. Najczęściej podejmowane czynności podczas przygotowania zasobu cyfrowego do opublikowania to kontrola kompletności i jakości, kadrowanie, justowanie, poprawianie jakości, rozpoznanie tekstu (OCR), konwertowanie do formatów prezentacyjnych (DjVu, PDF). Do obróbki graficznej stosuje się bezpłatne oprogramowanie XnView (głównie w modelu dokumentacyjnym) oraz dodatkowo program ABBYY FineReader (w modelu informacyjnym) – przed rozpoznaniem tekstu, do prostowania skanów. Ze względu na wysoką cenę nie zostało dotąd zakupione oprogramowanie Adobe Photoshop, które umożliwia automatyzację czynności i ma więcej możliwości obróbki plików graficznych.

Konwersji do formatów prezentacyjnych dokonuje się w programach Document Express (DjVu) i FineReader 11 (PDF). Dodatkowo używa się do obróbki plików w formacie PDF programu Adobe Acrobat. Publikacje przeznaczone do umieszczenia w bibliotece cyfrowej tworzone są najczęściej w formacie DjVu, który zapewnia

znacznie mniejszą wielkość plików. Format PDF może być zastosowany jedynie do publikacji o niewielkiej liczbie stron. Pliki w formacie DjVu zwykle są zapisywane w postaci *indirect*, czyli rozdzielonej, co według deklaracji producenta ułatwia ich wykorzystanie w Internecie. Podczas konwersji w programie Document Express zwykle wybierany jest tryb *normal*, w którym następuje odseparowanie warstwy tekstu i warstwy tła. Jednak dla wyjątkowo cennych publikacji historycznych lub zawierających grafikę, albo też gdy druk jest słabej jakości, przyjmuje się tryb *photo*, w którym nie występuje segmentacja obrazu. Ten tryb ma niestety ograniczenie, jakim jest znacznie większa wielkość plików, przez co nie może być zastosowany dla publikacji liczących kilkaset stron.

Osobnym problemem jest konwersja do formatu DjVu plików w modelu informacyjnym, czyli zawierających rozpoznany tekst. Wprawdzie program Document Express oferuje automatyczne rozpoznanie OCR, jednak jest ono słabej jakości. Początkowo w Bibliotece PWT z braku innych możliwości to rozwiązanie było jednak stosowane. Najlepszą jakość OCR uzyskuje się natomiast w programie FineReader, z tym że do wersji 10 nie ma opcji zapisania pliku wynikowego w formacie DjVu, natomiast wersja 11 posiada już tę możliwość. Dalsza obróbka następuje już w programie Document Express.

Ostatnim etapem tworzenia publikacji jest przesłanie jej do biblioteki cyfrowej za pomocą Aplikacji Redaktora wraz z wyposażeniem jej w odpowiednie metadane w schemacie Dublin Core. Tworzy się je na podstawie opisów istniejących w katalogach komputerowych, dlatego ważne jest, aby przed digitalizacją obiekt był właściwie skatalogowany. Przygotowanie poprawnych metadanych umożliwia ich dobre zindeksowanie w wyszukiwarkach, a czytelnikowi biblioteki cyfrowej szybkie dotarcie do poszukiwanych informacji. W ramach tego etapu należy również dołączyć miniaturkę graficzną obiektu, najbardziej charakteryzującą dany obiekt (okładka, strona tytułowa bądź ciekawa ilustracja), wykonaną wcześniej w programie graficznym z określonego skanu. Można tu dodać, że praktyką Biblioteki PWT jest na koniec umieszczanie w opisie katalogowym w katalogu komputerowym linku do utworzonej publikacji elektronicznej (w polu 856 formatu MARC21).

Wykorzystanie publikacji w bibliotekach cyfrowych

Ciekawe są dane statystyczne programu dLibra, mówiące o wykorzystaniu przez czytelników publikacji utworzonych przez Bibliotekę PWT w procesie digitalizacji i umieszczonych w dwóch bibliotekach cyfrowych: Dolnośląskiej i Federacji FIDES. Omówione wyżej publikacje nie należą do najczęściej wybieranych przez czytelników. Wyprzedzają je przede wszystkim pełnotekstowe publikacje oryginalnie cyfrowe: współczesne książki oraz rozprawy doktorskie, których liczba wyświetleń przekracza 10 tys. Nie są również tak atrakcyjne jak umieszczony w Księgozbiorze Wirtualnym FIDES przez Bibliotekę WMSD w Warszawie *Atlas minor Gerardi Mercatoris* z 1610 roku (ponad 80 tys. wyświetleń od 2006 roku). Jest to całkowicie zrozumiałe. Jednakże wykorzystanie na poziomie od kilkuset do kilku tysięcy wyświetleń również jest wynikiem pozytywnym. Gdyby bowiem książki te były udostępnione wyłącznie w czytelniku, nigdy nie zgromadziłyby aż tylu czytelników. Wydaje się zatem, że również w ich przypadku digitalizacja spełniła swą rolę. W poniższych tabelach zamieszczono po dziesięć najbardziej popularnych publikacji: w DBC w dwóch kategoriach (tab. 4 i 5); oraz w Księgozbiorze Wirtualnym FIDES (tab. 6). Liczbę wyświetleń (czytelników) odczytano 9 maja 2012 roku.

Tab. 4. DBC – stare druki ze zbiorów Biblioteki PWT

Dzielo	Data publikacji	Odsłony
Catalogus cleri Almae Dioecesis Wratissla-viensis, Complectens Ecclesias Cathedralem & Ecclesias Collegiatis in Silesia ac in Cura Animarum existentes Presbyteros, quibus additi Abbates & Abbatissae & alii Superiores regulares Coenobiorum & Monasteriorum utriusque Sexus [...]. – Wratisslaviae, 1799	10.04.2008	315
Catalogus Almae Dioecesis Silesiae Complectens Ordine Alphabetico Nomina, Co-	01.02.2011	199

gnomina, Personatus, Officia, & Beneficia Ecclesiastica. – [Wrocław], 1748		
Catalogus Cleri Almae Dioecesis Wratislaviensis, Complectens Ecclesiam Cathedrallem Et Ecclesias Collegiatas in Silesia, Ac In Cura Animarum Exsistentes Presbyteros, Quibus Additi Abbates, & Abbatissae, Et Alii Superiores Regulares Coenobiorum & Monasteriorum Utriusque Sexus [...]. – [Wrocław], 1757	01.02.2011	193
Joannes in vinculis Perillustris & Reverendissimus Dominus D. Ioannes Witkowski [...]. A gratulante vero & apprecante tum natalem, tum novissimam dignitatem Scholarum Piarum Collegio Łowiciensi compendioso Panegyris Elogio deductus. Anno Domini 1698 24. Junij. – [s.l.], 1698 [druk nienotowany w bibliografiach]	22.03.2007	182
Catalogus Cleri Almae Dioecesis Wratislaviensis, Complectens Ecclesiam Cathedrallem Et Ecclesias Collegiatas in Silesia, Ac In Cura Animarum Existentes Presbyteros, Quibus Additi Abbates & Abbatissae, Et Alii Superiores Regulares Coenobiorum & Monasteriorum Utriusque Sexus. – Vratislaviae, 1766	01.02.2011	133
[Cudowny obraz św. Anny Samotrzeciej ze Smardzewic] [grafika, XVIII w.]	12.03.2009	126
[Cudowna figura Matki Boskiej Bardzkiej] [grafika, XVIII w.]	12.03.2009	104
Phoenix libertatis Polonicae redivivus / [Auctore Saxone, Exprimebat Polonia Impensas Galliae]. – [s.l., post 15.09.1697]	29.08.2007	94

[Druk 2-kartkowy, nienotowany w bibliografiach]		
[Klasztor w Henrykowie z Trójcą Świętą] [grafika, XVIII w.]	12.03.2009	71
[Klasztor w Henrykowie z Trójcą Świętą] [war. 2, grafika, XVIII w.]	12.03.2009	67

Tab. 5. DBC – druki ze zbiorów Biblioteki PWT wydane po 1800 r.

Dzielo	Data publikacji	Odsłony
Die Lehre vom Staat beim heiligen Augustinus : Inaugural-Dissertation [...] / vorgelegt von Bruno Seidel. – Breslau, 1910	14.06.2007	1042
Polski Synod / ks. Bolesław Kominek. – Katowice, 1939	17.03.2008	678
Regesta Episcopatus Vratislaviensis : Urkunden des Bisthums Breslau in Auszügen. 1. Tl., Bis zum Jahre 1302 / hrsg. von Colmar Grünhagen und Georg Korn. – Breslau, 1864	10.01.2008	575
Breslauer Bischöfe / Karl Kastner. – Breslau, 1929	03.01.2008	541
Die Grabstätten der Breslauer Bischöfe / namens des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens bearbeitet von J. Jungnitz. – Breslau, 1895	17.12.2007	530
Katechizm katolicki dla Diecezji Wrocławskiej i Delegatury: wydanie urzędowe Książęco-Biskupiego Ordynarjatu	11.05.2007	502

Wrocławskiego. – Wrocław, 1925		
Das neue Priesterseminar der Erzdiözese Breslau : zur Einweihung am 19. Mai 1935. – Breslau, 1935	07.11.2007	497
Schematismus oder Statistik des Bisthums Breslau Königlich Preussischen Antheils. – Breslau, 1842	10.04.2008	475
Catalogus venerabilis cleri Almae Dioecesis Wratislaviensis sub ditione Serenissimi et Potentissimi Borussorum Regis cum appendice laicos muneribus apud Curiam Episcopalem, Rd-mum Capitulum et Resp. Ecclesiam Cathedralem fungentes complectente : conscriptus pro anno 1845. – Wratislaviae, 1845	23.03.2009	447
Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740 / namens des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens entworfen und mit Anmerkungen versehen von H. Grotefend. – Breslau, 1889. – 2., verb. Aufl.	23.03.2009	445

Tab. 6. BC FIDES – druki ze zbiorów Biblioteki PWT

Dzielo	Data publikacji	Odsłony
Legenda aurea. – [Strasbourg: Typographus Legendae aureae], 1482	31.10.2006	4271
Pozdrowienie anielskie w narodzie polskim / Józef Birkenmajer. – Warszawa, 1935	18.08.2008	1155
Hebraicorum Bibliorum Veteris Testamenti Latina interpretatio / opera	20.12.2010	515

[...] Benedicti Ariae Montani [...], Francisci Raphelengii [...], Guidonis & Nicolai Fabriciorum [...]. – Christophorus Plantinus [...] Antuerpiae excudebat, [1572]		
Polska biblijografia biblijna : od 1900-1930 r. / zebrana przez Koło Biblistów UUU. – Kraków, 1932	15.04.2010	440
Primum Concilium Plenarium Polonicum Anno Domini MCMXXXVI Czesłochowiae habitum Francisco S.R.E. Card. Marmaggi Summi Pontificis Pii PP. XI legato apostolico praeside : decreta. – [Poznań, 1937]	03.02.2009	299
Cudowne nawrócenie Izraelity Alfonsa Ratisbonne rodem z Strasburga, w Rzymie na dniu 20stym stycznia 1842 r. zasze : według pism wiarygodnych osób. – Leszno ; Gniezno : Nakł. Ernesta Günthera, 1842	10.04.2008	275
Unia Florencka: referat wygłoszony przez J. E. Ks. Dra Henryka Przeździeckiego biskupa podlaskiego podczas VI Zjazdu Unijnego w Pińsku. – Pińsk, [1937]	22.10.2009	271
Miłosierdzie chrześcijańskie: przemówienie wygłoszone 24 kwietnia b.r. na akademji „Dnia Miłosierdzia Chrześcijańskiego” / X. arcybiskup Teodorowicz. – Łwów, 1932	31.12.2008	188
Bibljoteki parafjalne: zadania, organizacja, prowadzenie / Józef Stemler. – Płock, 1935	17.10.2008	188
O początkach chrześcijaństwa / przez Stefana Pawlickiego. – Kraków, 1884	09.07.2009	183

Zakończenie

Przedstawiona historia i metodologia digitalizacji w Bibliotece Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu nie pretenduje do miana kompletnego opracowania metod i standardów digitalizacji. Stanowi raczej studium, które ma pokazać, że digitalizacja jest możliwa również w niewielkich bibliotekach. Ma ona jednak swoją cenę. W naszej sytuacji jest to koszt jednego etatu oraz zakupionego wyposażenia i oprogramowania (przy otrzymanym w darze skanerze). Być może w większych ośrodkach digitalizację dałoby się wykonać szybciej i lepiej. Również nie wszystkie obiekty nadają się do digitalizacji za pomocą posiadanego przez nas modelu skanera, a mianowicie te druki, które są tak mocno zszyte i oprawione, że nie jest możliwe ich pełne otwarcie. Staramy się rekompensować te ograniczenia poprzez odpowiedni wybór obiektów do digitalizacji, tak aby czytelnicy mieli z nich jak największy pożytek. Z pewnością jednak digitalizacja powinna być w większym stopniu skoordynowana, niż to jest obecnie, zwłaszcza w odniesieniu do bibliotek kościelnych.

JAN PACH OSPPE¹

JASNOGÓRSKA BIBLIOTEKA MARYJNA

Biblioteka Maryjna na Jasnej Górze w Częstochowie ma specyficzny charakter, dlatego wskazane będzie przypomnienie jej historii. Została ona powołana do istnienia w 1957 roku², przełomowym dla historii Kościoła w Polsce. Jedenastego kwietnia 1957 roku odbyła się Konferencja Plenarna Episkopatu Polski pod przewodnictwem Prymasa Polski, kard. Stefana Wyszyńskiego. Podstawowym punktem obrad była realizacja Jasnogórskich Ślubów Narodu. Biskupi opowiedzieli się za projektowaną peregrynacją kopii obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej po parafiach wszystkich diecezji w kraju.

Zbliżał się również wyjazd kard. Stefana Wyszyńskiego do Rzymu na uroczyste wręczenie insygniów kardynalskich, które odbyło się 18 maja 1957 roku³. Przed wyjazdem miał nastąpić drugi etap programu duszpasterskiego, opracowanego przez niego jeszcze podczas więzienia w Komańczy. Pierwszym etapem były Śluby Jasnogórskie złożone 26 sierpnia 1956 roku

¹ Jasnogórska Biblioteka Maryjna.

² Przygotowania do wydzielenia książek mariologicznych z księgozbioru Biblioteki Jasnogórskiej trwały już wcześniej. Książki te otrzymywały oddzielne sygnatury.

³ Dwunastego stycznia 1953 roku papież Pius XII wyniósł abp. Stefana Wyszyńskiego do godności kardynalskiej. Ze względu jednak na ówczesne stanowisko władz politycznych w Polsce, jak też z powodu aresztowania oraz internowania księdza prymasa w latach 1953-1956 insygnia kardynalskie prymas Stefan Wyszyński mógł odebrać dopiero w 1957 roku.

i przygotowanie narodu do ich powtórzenia we wszystkich polskich parafiach.

Trzeciego maja, w uroczystość Matki Bożej Królowej Polski, na Jasnej Górze odbyła się inauguracja Wielkiej Nowenny przed Milenium chrztu Polski. Ksiądz Prymas odprawił Mszę Świętą na Wałach dla ogromnych rzesz pielgrzymów. W tym czasie w kaplicy Matki Bożej została odczytana bulla, mianująca prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego protektorem Zakonu Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika, czyli zakonu paulinów. Czternastego maja 1957 roku papież Pius XII poświęcił kopię cudownego obrazu, którą kardynał Wyszyński zabrał ze sobą do Rzymu. W uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej, 26 sierpnia 1957 roku, cudowną ikonę Matki Bożej przeniesiono z kaplicy do bazyliki i tam dokonano zetknięcia obu wizerunków, tak zwanego pocałunku świętych ikon. Wielka milenijna peregrinacja kopii obrazu jasnogórskiego, jej nawiedzenie parafii w całej Polsce, rozpoczęło się 29 sierpnia tegoż roku od archikatedry warszawskiej.

Jasna Góra w owym czasie stała się centrum życia religijnego w Polsce. Tutaj odbywały się najważniejsze wydarzenia w ówczesnych dziejach polskiego Kościoła. Można sądzić, że te wszystkie okoliczności stały się bezpośrednim impulsem do podjęcia decyzji o założeniu właśnie w tym roku Biblioteki Maryjnej w duchowej stolicy Polski. Z pewnością brał w tym czynny udział nowy protektor zakonu ojców paulinów. Jak wiemy, prymas Stefan Wyszyński był wielkim czcicielem Matki Bożej Jasnogórskiej. Biblioteka Maryjna miała być dziełem miłości, powstałym w hołdzie Najświętszej Maryi Pannie Królowej Polski, oraz konkretnym warsztatem służącym wypracowywaniu maryjnych programów duszpasterskich.

W grudniu 1957 roku odbyło się nadzwyczajne posiedzenie Definitorium Generalnego Zakonu Paulinów, poświęcone utworzeniu Biblioteki Maryjnej na Jasnej Górze, na którym postanowiono:

1. Zorganizować Bibliotekę Maryjną na Jasnej Górze i udostępnić ją wszystkim pragnącym pracować w dziedzinie mariologii.

2. Gromadzić w tym celu książki i czasopisma z dziedziny mariologii.

3. Zachęcić inne klasztory, by zgłaszały kustoszowi Biblioteki Maryjnej posiadane w swych zbiorach dublety książek maryjnych.

4. Zbierać i przygotowywać materiały do opracowania obszernej bibliografii mariologicznej w przyszłości⁴.

Zdając sobie sprawę z obowiązku ciążącego tak na Jasnej Górze, jak i na całym zakonie, starano się wszystkimi siłami i na wszelki sposób, aby Matka Boża była coraz bardziej znana i kochana, zwłaszcza w Polsce. Z drugiej strony, uświadamiając sobie, że dziś, wobec szybkiego rozkwitu mariologii, nie można poznać Matki Bożej bez głębokich studiów specjalistycznych, postanowiono założyć na Jasnej Górze Bibliotekę Maryjną, która by służyła temu właśnie celowi, i przystąpiono do zbierania dzieł oraz czasopism, które koniecznie powinny się znaleźć w tego rodzaju bibliotece.

Tymczasowy statut Biblioteki Maryjnej obejmował, między innymi, następujące punkty:

1. Biblioteka Maryjna mieścić się będzie w lokalach Jasnej Góry, poza obrębem klauzury. Miejsca odpowiedniego użyczyć miał zarząd klasztoru jasnogórskiego.

2. Kustoszem tej biblioteki mianowano o. prof. Sykstusa Szafrąńca, historyka, jemu powierzając troskę o gromadzenie książek i czasopism.

3. Biblioteka Maryjna miała być dostępna dla wszystkich pragnących pracować w dziedzinie mariologii.

Dokument ten podpisał o. Ludwik Nowak, ówczesny generał Zakonu Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika.

⁴ „Biuletyn Informacyjny. Urzędowy Organ Kurii Generalnej Zakonu św. Pawła I Pustelnika” 2, 1/58, poz. 1.

Niestety, powyższe założenia nie zostały wówczas w pełni zrealizowane. Nowo powstała biblioteka nie została właściwie udostępniona czytelnikom. Księgozbiór był przeniesiony na tak zwane pokoje królewskie, to jest do budynku znajdującego się na dziedzińcu klasztornym, przed bazyliką i kaplicą Matki Bożej, z którego kiedyś królowie czy wybitni goście klasztoru mogli przechodzić bezpośrednio do chóru kaplicy Cudownego Obrazu. Zbiory biblioteczne pozostawały martwe, nie dokupywano nowych książek, wiele zaś książek, być może cennych pozycji, poginęło, gdyż przez długi czas nie było później właściwego opiekuna.

Dopiero Kapituła Generalna Zakonu Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika, która obradowała na Jasnej Górze od 26 marca do 7 kwietnia 1990 roku, powołała do istnienia Jasnogórski Instytut Maryjny, a wraz z nim została reaktywowana normalnie funkcjonująca Biblioteka Maryjna⁵. Przyczyną tak długiej zwłoki w pełnym otwarciu Biblioteki Maryjnej dla szerokiego grona czytelników (od 1957 r.) było oczekiwanie na budynek zlokalizowany poza murami klasztoru, ażeby był dostępny dla wszystkich zainteresowanych problematyką maryjną, zarówno duchownych, jak i świeckich. Taki cel właśnie przyświecał inicjatorom Biblioteki Maryjnej na samym początku.

Dokumenty prawnie regulujące te postanowienia zostały wydane w 1990 i w 1992 roku. Dekret z 30 czerwca 1990 roku, podpisany przez generała zakonu paulinów, o. Jana Nałaskowskiego, postanawia: „W myśl uchwały 3a. oraz b. Kapituły Generalnej naszego Zakonu, na sesji Definitorium Generalnego w dniu 30 czerwca 1990 roku, mianuję o. dra Jana Pacha na stanowisko Dyrektora Jasnogórskiego Instytutu Maryjnego. W najbliższym czasie proszę podjąć się ukonstytuowania tego Ośrodka”.

⁵ Por. *Uchwały Kapituły Generalnej Zakonu Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika, odbytej na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 26 marca do 7 kwietnia 1990 roku. Uchwała nr 3, pkt b.*

Inny dekret, z 3 listopada 1992 roku, określa m.in. stan prawny Biblioteki Maryjnej: „Zgodnie z uchwałą 3a oraz b Kapituły Generalnej naszego Zakonu i Dekretem z dnia 30.06.1990 roku, mianującym o. dra Jana Pacha Dyrektorem Jasnogórskiego Instytutu Mariologiczno-Maryjnego, postanawiam, że Instytut ten, podlegający Zarządowi Generalnemu, przynależy wraz z Biblioteką i zapleczem naukowym do Jasnej Góry – klasztoru i Sanktuarium”⁶.

W myśl tego dekretu biblioteka należy do jasnogórskiego klasztoru oraz sanktuarium, natomiast jej dyrektor odpowiada bezpośrednio przed Zarządem Generalnym Zakonu. Biblioteka Maryjna funkcjonuje w organizacyjnej niezależności od wielkiej centralnej Biblioteki Jasnogórskiej.

Do 1991 roku Biblioteka Maryjna mieściła się w pokojach królewskich na Jasnej Górze. Jesienią tegoż roku z powodu remontu budynku została przeniesiona czasowo do pomieszczeń Duszpasterstwa Akademickiego, przy Domu Pielgrzyma. W tym też czasie odzyskano przedwojenny budynek starego Domu Pielgrzyma, który po II wojnie światowej władze komunistyczne zamieniły na szpital położniczy. W szpitalu tym rodziły się dzieci, ale dokonywano też masowych aborcji, zabijano dzieci nienarodzone. Budynek Jasnogórskiego Ośrodka Duszpasterskiego im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, przy ul. Ojca Augustyna Kordeckiego, oddany klasztorowi w stanie prawie całkowitej dewastacji w 1991 roku, musiał być poddany kapitalnemu remontowi. Remont budynku ukończono w 1992 roku. Wtedy też Biblioteka Maryjna została przeniesiona do miejsca docelowego, w którym znajduje się obecnie.

W budynku ośrodka duszpasterskiego mieści się obecnie Biblioteka Maryjna wraz z Instytutem Mariologiczno-Maryjnym, Biuro Prasowe Jasnej Góry, redakcje czasopism „Jasna Góra” i „Studia Claromontana”. Znajdują się w nim też poradnie oraz

⁶ *Dekret Generała Zakonu Paulinów*, Częstochowa – Jasna Góra, 30 listopada 1992 roku.

biura Sodalicji Mariańskiej, Radia Maryja i Telewizji Trwam, Duchowej Adopcji Dziecka Poczętego oraz chóry jasnogórskie. Bardzo ważną częścią tego ośrodka jest kaplica, usytuowana w dawnym gabinecie zabiegowym, ustanowiona jako święte miejsce modlitwy ekspiacyjnej za mordowane dzieci oraz wołanie o szacunek dla świętości każdego życia.

Księgozbiór Jasnogórskiej Biblioteki Maryjnej

Biblioteka Maryjna jest biblioteką specjalistyczną, o wąskim zakresie tematycznym, ograniczającym się do tematyki maryjnej. Podział księgozbioru na grupy tematyczne był podyktowany łatwiejszym korzystaniem z zasobów bibliotecznych, bez konieczności konsultowania w biegu katalogu komputerowego czy wydrukowanych kart katalogowych.

Zbiory książkowe rozmieszczone są w siedemnastu działach:

- I – mariologia biblijna,
- II – mariologia patrystyczna,
- III – mariologia dogmatyczna,
- IV – liturgia maryjna,
- V – Jasna Góra,
- VI – sanktuaria maryjne,
- VII – sztuka maryjna,
- VIII – literatura maryjna,
- IX – ekumenizm,
- X – kobieta,
- XI – literatura dziecięca,
- XII – duchowość,
- XIII – muzyka,
- XIV – hagiografia,
- XV – duszpasterstwo maryjne,
- XVI – prace magisterskie,
- XVII – Częstochowa.

Dodatkowo istnieje niekatalogowany mały dział „herezje maryjne” oraz „literatura maryjna, która ma wątpliwą zgodność z ortodoksją”.

Czasopisma maryjne polskie

W Bibliotece Maryjnej znajdują się następujące tytuły polskich czasopism maryjnych: „Cuda i Łaski”, „Jasna Góra”, „La Salette”, „List do Pani”, „Matka Pokoju”, „Miejsca Święte”, „Nasza Arka”, „Niedziela”, „Peregrinus Cracoviensis”, „Pielgrzym Kalwaryjski”, „Różaniec”, „Rycerz Niepokalanej”, „Salvatoris Mater”, „Sodalis Marianus”, „Studia Claromontana”, „Z Niepokalaną”, „Zeszyty Maryjne”, „Zwycięstwo Niepokalanej”.

Czasopisma maryjne zagraniczne

W Jasnogórskiej Bibliotece Maryjnej są następujące zagraniczne czasopisma maryjne: „Ephemerides Mariologicae” (w j. hiszpańskim), „Estudios Marianos” (w j. hiszpańskim), „Il Rosario e la Nuova Pompei” (w j. włoskim), „Maria Heute” (w j. niemieckim), „Mariana Riparazione” (w j. włoskim), „Marian Studies” (w j. angielskim – USA), „Marianum” (w j. włoskim), „Miles Immaculatae” (w j. włoskim), „Theotokos” (w j. włoskim).

Działalność naukowo-konferencyjna

Biblioteka Maryjna, będąca integralną częścią Jasnogórskiego Instytutu Maryjnego, jest jedyną placówką tego typu w Polsce, która nie funkcjonuje wyłącznie jako zwykła biblioteka. Realizuje bowiem różne dodatkowe zadania wynikające z jej specyficznego charakteru. Biblioteka jest organizatorem wielu

kongresów międzynarodowych i krajowych, sympozjów, konferencji, prelekcji oraz promocji książek⁷.

Aby wymienić tylko ważniejsze wydarzenia, Instytut Maryjny wraz z Biblioteką Maryjną był m.in. organizatorem różnych kongresów oraz sympozjów.

W dniach 20-23 września 1990 roku Jasna Góra była miejscem VI Ogólnopolskiego Kongresu Mariologicznego i Maryjnego, zorganizowanego przez Jasnogórski Instytut Maryjny. Kongres ten w swej części naukowo-refleksyjnej rozważał prawdy maryjne: *Kult Matki Boskiej w Polsce od „Lumen gentium” do „Redemptoris Mater”*. Natomiast w części dotyczącej kultu miał za motto: *Maryja Gwiazdą ewangelizacji w rodzinie i przez rodzinę*.

Owocem kongresu jest obszerne dzieło: *Przewodniczka. Kult Matki Boskiej w Polsce. 1964-1987* (Jasna Góra – Częstochowa 1994, ss. 880). Księga ta, owoc wysiłku obu kongresów, znaj-

⁷ Są to pozycje książkowe autorstwa o. dr. Jana Pacha, w których współtworzenie zaangażowane były pracownice Biblioteki Maryjnej: 1) autorstwo indywidualne: *Maryjne dziedzictwo Prymasa Tysiąclecia*, Warszawa 1985; *W ramionach Matki*, Częstochowa 1995; *W wieczornej godzinie łaski*, Warszawa 1999; *Z głębi pustyni*, Częstochowa 2000; *Maryjne dziedzictwo Prymasa Tysiąclecia*, Jasna Góra – Częstochowa 2001; *Z notatnika pielgrzyma*, Częstochowa 2003; *Królowa w nowych szatach*, Częstochowa 2011; 2) tłumaczenia: Jan Paweł II, *Katechezy maryjne*, tłum. z j. włoskiego J. Pach, Częstochowa 1998; tenże, *W drodze do Roku 2000. Katechezy papieskie*, Częstochowa 1999; tenże, *W drodze do Roku 2000. Katechezy o Bogu Ojcu*, Częstochowa 2000; tenże, *Katechezy papieskie Roku Świętego 2000*, Częstochowa 2001; 3) współautorstwo: J. Pach, W. Robak, J. Tomziński, *Jasna Góra*, Narni – Terni 1991 (album, 6 wersji językowych, kilka wznowień); ciż, *Jasna Góra*, Narni – Terni 1991 (przewodnik, 10 wersji językowych, kilka wznowień); J. Pach, W. Robak, *VI Światowy Dzień Młodzieży – Jasna Góra 14-15 sierpnia 1991*, Narni – Terni 1992 (album, wersja w j. polskim); J. Pach, A. Jackowski, J.S. Rudziński, *Jasna Góra*, Wrocław 2001; 4) kilkadziesiąt obszernych artykułów naukowych o tematyce mariologicznej, na temat maryjności bł. Jana Pawła II, sługi Bożego Stefana Kardynała Wyszyńskiego oraz roli Jasnej Góry, opublikowanych w pracach zbiorowych.

duje się w posiadaniu Jasnogórskiej Biblioteki Maryjnej i z pewnością wielu bibliotek w Polsce.

Kolejne sympozjum zorganizowane przez Instytut Maryjny oraz Bibliotekę Maryjną, przy współpracy z redakcją czasopisma „Jasna Góra”, odbyło się na Jasnej Górze w dniach 6-8 grudnia 1993 roku. Miało ono temat: *Zawierzenie Maryi ku przyszłości*. Referenci w swych wystąpieniach podjęli trud, jakim jest odczytywanie obecności Maryi w tajemnicy Kościoła oraz narodu we współczesnej rzeczywistości. Episkopat Polski pragnie, by zawierzenie Maryi było rozpowszechniane wśród wszystkich wierzących Polaków. Ten proces został zaledwie rozpoczęty, dlatego ustawiczne powtarzanie aktów zawierzenia, przypominanie o doniosłości takiej postawy wobec Boga i Maryi, mówienie i pisanie o takiej formie pobożności maryjnej mają na względzie wzmacnianie tej pobożności.

Wygłoszone podczas sympozjum referaty zostały opublikowane w formie książkowej: *Zawierzenie Maryi ku przyszłości. Sympozjum Mariologiczne, Jasna Góra 6-8.12.1993* (Jasna Góra – Częstochowa 1994, ss. 224). Akta sympozjum są dostępne na miejscu w Bibliotece Maryjnej. Posiadamy jeszcze kilka wolnych egzemplarzy, którymi możemy się podzielić z innymi bibliotekami.

Niezmiernie ważnym wydarzeniem było zorganizowanie na prośbę Papieskiej Międzynarodowej Akademii Maryjnej w Rzymie w dniach 18-26 sierpnia 1996 roku przez Jasnogórski Instytut Maryjny, Bibliotekę Maryjną oraz Sekcję Mariologiczną Polskiego Towarzystwa Teologicznego (dziś niezależne Polskie Towarzystwo Mariologiczne) XII Międzynarodowego Kongresu Mariologicznego i XIX Międzynarodowego Kongresu Maryjnego. W Kongresie tym wzięło udział kilkuset mariologów z całego świata. W spotkaniu uczestniczyli również przedstawiciele Kościołów protestanckich oraz prawosławnych, także obrządku koptyjskiego. Całości patronował legat Ojca Świętego Jana Pawła II, którym był kardynał polskiego pochodzenia, Adam Majda ze Stanów Zjednoczonych. Instytut Ma-

ryjny odpowiadał za całość organizacji tego międzynarodowego spotkania, prowadził również z Papieską Międzynarodową Akademią Maryjną w Rzymie korespondencję kongresową, nadal kontynuowaną w różnych sprawach maryjnych. O. dr Jan Pach, mariolog, jest członkiem zwyczajnym Akademii Papieskiej.

Owocem tego wielkiego spotkania naukowego, które odbywało się pod hasłem: *De cultu mariano saeculo XX. Maria, Mater Domini, in mysterio salutis quo ad Orientis et Occidentis Ecclesiis in Spiritu Sancto celebratur*, są Akta kongresowe, pięć grubych tomów, które liczą łącznie 3 050 stron tekstu. Tomy te są dostępne do konsultacji w Bibliotece Maryjnej.

Biblioteka wraz z Instytutem Maryjnym obsługiwała również Konferencję Rady Episkopatów Europy (Consilium Conferentiarum Episcoporum Europae – CCEE), która odbyła się na Jasnej Górze w dniach 2-5 października 1997 roku.

W dniach 27-28 maja 1999 roku odbyło się na Jasnej Górze sympozjum na temat: *Jasna Góra w dwudziestoleciu pontyfikatu Jana Pawła II*. Sympozjum to zostało zorganizowane przez Jasnogórski Instytut Maryjny oraz Wyższą Szkołę Języków Obcych i Ekonomii w Częstochowie. Podjęte w referatach refleksje miały na celu pogłębienie kultu maryjnego związanego z Jasną Górą, któremu Ojciec Święty nadał nową jakość przez liczne wypowiedzi, ukazując obecność Jasnogórskiej Bogurodzicy w tajemnicy Chrystusa i Kościoła, a także w życiu narodu. Materiały tego sympozjum zostały wydane w tomie: *Jasna Góra w dwudziestoleciu pontyfikatu Jana Pawła II* (Jasna Góra – Częstochowa 1999, ss. 467). Książka ta jest dostępna w Bibliotece Maryjnej.

Biblioteka Maryjna była również organizatorem Sympozjum Mariologicznego na temat: *Trójca Święta a Maryja*, które odbyło się w dniach 6-8 września 1999 roku. Owocem tego sympozjum jest tom: *Trójca Święta a Maryja* wydany jako drugi numer serii: Biblioteka Mariologiczna Polskiego Towarzystwa Mariologicznego (Częstochowa 2000, ss. 422).

Również III Międzynarodowy Kongres Miast Pielgrzymkowych, który odbył się we wrześniu 1999 roku na Jasnej Górze, był zorganizowany przez Instytut oraz Bibliotekę Maryjną. Materiały z kongresu sanktuariów oraz miast pielgrzymkowych: *III Międzynarodowy Kongres Miast Pielgrzymkowych, Częstochowa 23-25 września 1999* (Częstochowa 1999), znajdują się w Bibliotece Maryjnej oraz w Urzędzie Miasta Częstochowy.

Począwszy od 2000 roku Biblioteka Maryjna stała się miejscem, w którym odbywają się promocje książek. Działania te, obok reklamy książki i spotkania z autorem, mają na celu prezentację biblioteki i jej zbiorów. Zaproszeni goście mogą porozmawiać nie tylko z autorem prezentowanej książki, ale również z dyrektorem i pracownikami biblioteki.

Ostatnio dyrektor Instytutu Maryjnego, o. Jan Pach, był odpowiedzialny za organizację ze strony sanktuarium jasnogórskiego VI Światowego Salezjańskiego Kongresu Maryi Wspomożycielki, który odbył się w dniach 3-7 sierpnia 2011 roku. Wygłosił także referat pt. *Maria di Jasna Góra a Częstochowa chiamata „Madonna Nera”*, który będzie wydrukowany w aktach kongresu.

Spotkaniom kongresowym oraz różnym sympozjom często towarzyszyły różne imprezy kulturalne, np. koncerty i występy chórów. Za ich organizację również odpowiedzialny był Instytut Maryjny. Dzięki tym kongresom oraz sympozjom Biblioteka Maryjna została dostrzeżona nie tylko w Polsce, ale także poza jej granicami. Instytut nawiązał współpracę z wieloma instytucjami polskimi i zagranicznymi. Zainicjowano wymianę zbiorów bibliotecznych pomiędzy Jasnogórską Biblioteką Maryjną a wieloma naukowymi placówkami i bibliotekami o charakterze maryjnym. Biblioteka Maryjna dzięki tej współpracy wzbogaciła się również o wiele zagranicznych pozycji książkowych z dziedziny mariologii.

W 2011 roku w Instytucie Maryjnym została opracowana książka, która nosi tytuł: *Królowa w nowych szatach*, składająca się z części tekstowej (208 stron) oraz fotograficznej (80 stron).

Jest to pełny zapis tekstów homilii wygłoszonych przez księży biskupów podczas nowenny dziewięciu pierwszych sobót miesiąca, która była przygotowaniem do obchodów stulecia rekonstrukcji cudownego obrazu jasnogórskiego w 1910 roku. Teksty homilii były spisywane z nagrań. W kolejnej części książka zawiera homilie wygłoszone przez o. Jana Pacha podczas nowenny przed uroczystością Matki Bożej Jasnogórskiej (17-25 sierpnia 2010 r.). Znajduje się w niej też pełny zapis tekstów i homilii z celebracji uroczystego nałożenia wotum narodu polskiego: koron i szat miłości, wdzięczności, cierpienia i nadziei, które odbyło się 4 września 2010 roku. Książka została przygotowana pod redakcją o. Jana Pacha. Jest to już dziewiąta pozycja książkowa przygotowana przez Jasnogórski Instytut Maryjny oraz Bibliotekę Maryjną.

Podsumowanie

Jasnogórska Biblioteka Maryjna posiada obecnie około 14 tys. książek, chociaż nie wszystkie są już skatalogowane w systemie MAK. Są to książki o szeroko pojętej tematyce maryjnej oraz mariologicznej, uszeregowane w działach tematycznych, oraz kilkaset słowników i encyklopedii. Posiadamy czterdzieści pięć tytułów czasopism i periodyków maryjnych, w tym dwadzieścia pięć polskich oraz dwadzieścia zagranicznych.

W całości skatalogowano w programie MAK i wydrukowano karty katalogowe w następujących działach: mariologia biblijna, mariologia dogmatyczna, mariologia patrystyczna, Jasna Góra, duchowość maryjna, duszpasterstwo maryjne, kobieta, sztuka maryjna, literatura maryjna, literatura dziecięca, liturgia maryjna, sanktuaria maryjne, ekumenizm oraz hagiografia maryjna, a także prace doktorskie i magisterskie. Łącznie skatalogowanych jest w Bibliotece Maryjnej (do końca 2011 roku) w systemie komputerowym MAK 11 071 książek. Sporo książek czeka jeszcze na wprowadzenie do tego katalogu.

Stale trwa wymiana pomiędzy bibliotekami zrzeszonymi w Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES oraz z Biblioteką Uniwersytetu w Dayton w Stanach Zjednoczonych, gdzie „*Studia Claromontana*” wymieniamy na „*Marian Library Studies*”, w Rzymie zaś z Biblioteką Pontificia Facultas Theologica „*Marianum*”, z którą wymieniamy „*Studia Claromontana*” na „*Marianum*”.

W Bibliotece Maryjnej znajdują się kasety wideo o tematyce maryjnej, w tym kasety z peregrynacji obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej w diecezji tarnowskiej, przemyskiej, zamojsko-lubaczowskiej i kieleckiej oraz płyty DVD i CD o sanktuariach maryjnych w świecie i w Polsce. Posiadamy także płyty DVD o świętych, którzy swoje życie związali z Maryją.

Z Archiwum Jasnej Góry przejęliśmy zbiory filmowe i fonograficzne dotyczące peregrynacji kopii cudownego obrazu w Polsce, dokumentację filmową (taśmy i płyty CD) oraz materiały dotyczące pielgrzymek. Materiały te czekają na zinventaryzowanie.

Kolejną częścią Biblioteki Maryjnej stanie się ogromny i bardzo cenny zbiór dokumentacji polskiej maryjności, jaką są księgi soborowych czynów dobroci. Polska uczestniczyła z ogromnym zaangażowaniem modlitewnym, jako Kościół lokalny, w pracach Soboru Watykańskiego II. Podczas wszystkich jego sesji poszczególne parafie przyjeżdżały na Jasną Górę na nocne czuwania, przywożąc ze sobą księgi soborowych czynów dobroci. Po powrocie z każdej sesji soboru Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński wygłaszał liczne kazania oraz konferencje, relacjonując przebieg obrad soborowych. Informacje te rozchodziły się na całą Polskę, nie ograniczały się tylko do elit, co zarzucali mu tak zwani postępowi katolicy, uważając, że masowość przeżyć religijnych rozwodni ich jakość.

Ten wymiar polskiej pobożności maryjnej jest bardzo ważny, gdyż widzimy, co dzieje się z polską maryjnością i pobożnością w ogólności, gdy przeżywamy bolesny etap swoistego odchodzenia od Jasnej Góry, tak skwapliwie podsycany przez

pseudokatolickie media. Bł. Jan Paweł II niejednokrotnie ubolewał nad tym smutnym fenomenem polskiej pobożności dzisiaj i błagał o powrót na sprawdzone dla Polaków, pewne, zawsze bezpieczne i błogosławione dla narodu ścieżki jasnogórskie.

Zbiór ten, to jest setki pak dokumentów posegregowanych według ówczesnych parafii oraz diecezji, czeka na przewiezienie z magazynów klasztornego archiwum oraz na opracowanie w Bibliotece Maryjnej, żeby mógł być dostępny dla badaczy polskiej pobożności maryjnej.

Ze zbiorów Jasnogórskiej Biblioteki Maryjnej można korzystać na miejscu. Możliwe jest wykonanie kserokopii lub fotokopii. Natomiast wypożyczanie jest ograniczone, zwłaszcza niektórych pozycji, gdzie indziej niedostępnych. Każdy jednak może korzystać z informacji o zbiorach bibliotecznych, wchodząc na stronę internetową Federacji FIDES, gdyż nie mamy jeszcze własnego serwera. W najbliższym czasie powinien on zacząć funkcjonować.

Wszystkich zainteresowanych zapraszamy do wchodzenia na nasze strony internetowe.

URSZULA GRABIŃSKA¹

POWSTANIE I ROZWÓJ BIBLIOTEKI WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO UNIwersYTETU OPOLSKIEGO

W roku 2012 Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego obchodzi piętnastolecie swojej działalności, co jest okazją do refleksji i spojrzenia na jej historię. Powstanie biblioteki wiąże się z utworzeniem Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Opolskim.

W 1994 roku w Opolu powstał pierwszy w Polsce katolicki Wydział Teologiczny na uniwersytecie państwowym. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego stał się integralną częścią uczelni państwowej i jednocześnie uczelnią z pełnymi prawami kościelnymi. Powstał z połączenia Instytutu Teologiczno-Pastoralnego, Filii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Opolu i Wyższego Seminarium Duchownego Śląska Opolskiego w Nysie. Wraz ze staraniami o utworzenie Wydziału Teologicznego podjęto działania zmierzające do budowy nowej biblioteki, która zaspokoiłaby potrzeby studentów i profesorów nie tylko własnego wydziału, ale byłaby otwarta dla całego środowiska akademickiego, duchowieństwa diecezji opolskiej i gliwickiej, a także dla mieszkańców regionu.

Do tego czasu działały dwie biblioteki: Biblioteka Instytutu Teologiczno-Pastoralnego Filii KUL w Opolu, która po utworzeniu Uniwersytetu Opolskiego przyjęła nazwę Biblioteka Wydziału Teologicznego, oraz Biblioteka WSD w Nysie. Biblioteka Instytutu Teologiczno-Pastoralnego zajmowała trzypiętrowy budynek z czytelnią i magazynem przy ul. Kardynała Kominka w Opolu i obsługiwała

¹ Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

studentów do 1997 roku, kiedy to oddano do użytku nową bibliotekę. Pomimo zmiany nazwy (od 1994 r. funkcjonowała jako Biblioteka Wydziału Teologicznego) księgozbiór tej biblioteki tylko w ok. 10 proc. uzupełnił zbiory nowej Biblioteki Wydziału Teologicznego, gdyż do nowej placówki przeniesiono niewielką część zbiorów, przede wszystkim podręczniki dla studentów teologii i niektóre czasopisma. Z biegiem lat z pozostałych zbiorów utworzono Bibliotekę Instytutu Ekumenicznego i Liturgicznego.

1. Biblioteka WSD w Nysie

Podstawą utworzenia Biblioteki Wydziału Teologicznego był księgozbiór nyski. Biblioteka ta była tworzona od 1949 roku, wraz z powołaniem Wyższego Seminarium Duchownego w Opolu, a później w Nysie. Pierwsze książki pochodziły z darowizn księży i były przywożone z różnych parafii. Administracja apostolska Śląska Opolskiego objęła swym zasięgiem ziemie odzyskane, stąd też większość zbiorów, które trafiały do biblioteki, była w języku niemieckim. Początkowo, ze względu na brak pomieszczeń w Nysie, niewielki księgozbiór umieszczono w kilku szafach w różnych miejscach seminarium. Dzięki staraniom ks. prof. Wincentego Urbana biblioteka została wzbogacona wieloma dubletami otrzymanymi z Biblioteki Kapitułnej we Wrocławiu. W ten sposób zbiór dotyczący historii stał się nie tylko największy, ale wszedł również w posiadanie wielu wartościowych pozycji.

W 1957 roku biblioteka otrzymała duże dwuczęściowe pomieszczenie z nowymi drewnianymi regałami. Aby ułatwić korzystanie ze zbiorów, które nie były jeszcze skatalogowane, książki podzielono na działy systematyczne według przedmiotów wykładanych w seminarium i oznaczone cyframi rzymskimi:

- I – dogmatyka,
- II – literatura piękna,
- III – homiletyka i katechetyka,
- IV – filozofia i nauki przyrodnicze,
- V – biblistyka,
- VI – historia,
- VII – teologia moralna, prawo kanoniczne, liturgika,
- VIII – religiofilologia, teologia pastoralna, nauki społeczne,

IX – muzyka,

X – sztuka.

Ponadto wydzielono dział zawierający literaturę ascetyczną oznaczony A i B. Podział zachowano do dnia dzisiejszego w zbiorach magazynowych.

Od 1961 roku zespół kleryków rozpoczął tworzenie katalogów kartkowych. Do 1965 roku skatalogowano ok. 25 tys. tytułów książek, udostępniono katalog alfabetyczny i rzeczowo-systematyczny oraz katalog tytułowy czasopism. Zaczęto także prowadzić katalog prac dyplomowych. Z biegiem lat powiększono czytelnię czasopism naukowych i prasy bieżącej. W 1975 roku zbiory Biblioteki WSD w Nysie liczyły ok. 33 tys. woluminów druków zwartych nowych, 8 700 starodruków oraz 300 tytułów czasopism obejmujących 4 500 woluminów².

Biblioteka WSD posiadała także księgozbiór zabytkowy. Księgi pochodziły głównie z parafii i dawnych klasztorów administracji apostołskiej Śląska Opolskiego oraz z biblioteki dawnego Państwowego Gimnazjum „Carolinum” w Nysie. Zbiór starodruków obejmował ok. 10 tys. dzieł w ponad 8 700 woluminach. Prace nad skatalogowaniem księgozbioru rozpoczął ks. prof. Wacław Schenk w latach 1956-1957. Na początku lat sześćdziesiątych wszystkie starodruki ułożono według stuleci, a w ramach stuleci według formatów. W kolejnych latach inkunabuły zostały zinwentaryzowane przez Marię Bohonos i Elizę Szandrowską. Informacje o tym zbiorze umieszczono w katalogu centralnym inkunabułów przechowywanych w bibliotekach polskich³. W latach siedemdziesiątych XX wieku wykonano fotografie kart tytułowych druków szesnasto- i siedemnastowiecznych, na które naniesiono informacje bibliograficzne dotyczące autora i tytułu dzieła⁴.

² L. Grzebień, *Biblioteki kościelne w Polsce*, w: *Encyklopedia katolicka*, pod red. F. Gryglewicza, t. 2, Lublin 1976, k. 509.

³ *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog*, t. 1, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. XXIX.

⁴ K. Dola, K. Pawlik, *Biblioteka i czytelnia*, w: *Wyższe Seminarium Duchowne w Nysie-Opolu 1949-1999*, pod red. K. Doli, Opole 2000, s. 267-271.

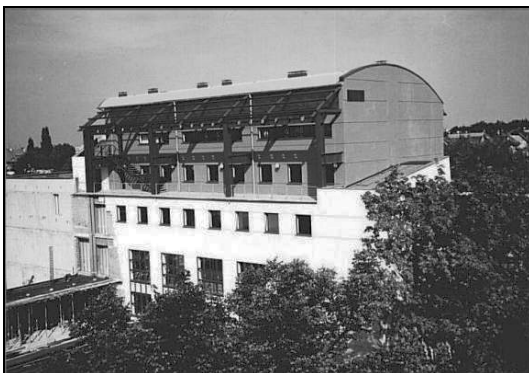
W lipcu 1997 roku Opolszczyznę nawiedziła tzw. powódź tysiąclecia, która nie oszczędziła także nyskiego seminarium. Na szczęście tuż przed powodzią zdołano przenieść na wyższe piętro inkunabuły, zabytkowe rękopisy, niemal wszystkie druki z XVI wieku oraz część druków z XVII wieku. Zalaniu uległo ponad 3 tys. tomów druków z XVII i XVIII wieku oraz pewna część zbiorów dziewiętnastowiecznych. Uszkodzone starodruki poddano pracom konserwatorskim. Zniszczenia wyrządzone przez powódź spowodowały konieczność ponownego uporządkowania i zinwentaryzowania tego zbioru. Po przeniesieniu Biblioteki WSD do Opola księgozbiór zabytkowy zdeponowano w budynku nowej biblioteki, ale nie włączono go do zbiorów Biblioteki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

Biblioteka WSD w Nysie posiadała dużą kolekcję muzykaliów, w tym rękopisy nut pochodzących z poprzednich wieków, będących owocem działalności muzycznej organistów i chórmistrzów kościoła pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Nysie, oraz zmikrofilmowany katalog alfabetyczny i rzeczowy Bawarskiej Biblioteki Państwowej w Monachium, obejmujący dzieła wydane w latach 1982-1993, a także drugi ciąg mikrofisz informujący o księgozbiorach innych bibliotek Bawarii⁵.

2. Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego

Wakacje 1997 roku to czas przeniesienia całego księgozbioru do nowej biblioteki w Opolu. Biblioteka mieści się w kompleksie wydziałowo-seminaryjnym. Budynek został wybudowany w ciągu siedemnastu miesięcy i oddany do zagospodarowania w czerwcu 1997 roku. Cały obiekt jest sześciokondygnacyjny i mieści nie tylko bibliotekę, ale też kaplicę, stołówkę seminaryjną, kuchnię z zapleczem technologicznym oraz część socjalną. Biblioteka zajmuje powierzchnię ponad 1 850 m² na czterech kondygnacjach.

⁵ N. Widok, *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Śląska Opolskiego*, „Rocznik Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego” 2 (1995), s. 31-34.

Fot. 1 i 2. Budynek nowej biblioteki

Powódź opóźniła nieco przeprowadzkę, ale w drugiej połowie lipca cały księgozbiór przewieziono z Nysy do Opola. Przy znacznej pomocy alumnów WSD zbiory zostały odkurzone i umieszczone w magazynie bibliotecznym, a katalogi kartkowe przełożone do nowych szafek. W nowym miejscu można było od razu z tego księgozbioru korzystać.

a. Księgozbiór

Od 1994 roku, kiedy Biblioteka WSD w Nysie przystąpiła do Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES, rozpoczęto prace nad komputeryzacją zbiorów i nowym układem książek z myślą o wolnym dostę-

pie do półek w nowej bibliotece. Katalogi kartkowe zostały zamknięte na roku 1989. Dotychczas książki nie były ujęte w żadnym inwentarzu, dlatego liczbę zbiorów podawano szacunkowo, licząc, że nyski księgozbiór to ok. 120 tys. woluminów. Wraz z komputeryzacją rozpoczęto prowadzenie osobnych ksiąg inwentarzowych dla każdego rodzaju zbiorów. Książki, które były już opracowane komputerowo, umieszczono w czytelnich z wolnym dostępem do półek.

Fot. 3. Magazyn

Fot. 4. Katalogi kartkowe

Personel biblioteki stanął przed bardzo trudnym zadaniem, gdyż nikt nie miał doświadczenia w organizowaniu tak dużej biblioteki

teologicznej z dostępem czytelnika do książek. Dużą pomocą były konsultacje z bibliotekarzami różnych bibliotek, także należących do Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES.

b. Dary

Od pierwszych lat powstania biblioteka otrzymywała bardzo wiele darów z kraju i zza granicy, między innymi w 1998 roku Fundacja Aleksandra Humbolta z Berlina ofiarowała kolekcję *Canon Law. A Basic Collection* obejmującą 773 woluminy zmikrofilmowanych dzieł z zakresu podstawowej bibliografii dawnego prawa kanonicznego.

Na uwagę zasługuje też duża kolekcja książek i czasopism z zakresu biblistyki, patrologii, prawa kanonicznego i socjologii otrzymana z Niemiec. Biblioteka dostała w darze także duży księgozbiór dziewiętnastowieczny z biblioteki ojców franciszkanów z Prudnika. Ponadto do biblioteki trafiały księgozbiory księży i osób prywatnych. Wszystkie dary były przeglądane i porównywane z katalogiem bibliotecznym. Sprawdzano także stan zachowania egzemplarzy danego tytułu w bibliotece. Tym sposobem wydzielono bardzo wiele dubletów, które przekazano różnym bibliotekom w kraju. Między innymi ponad 25 tys. woluminów książek i czasopism przekazano powstającej bibliotece Ośrodka Dydaktycznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Gliwicach.

c. Układ działów w czytelnich

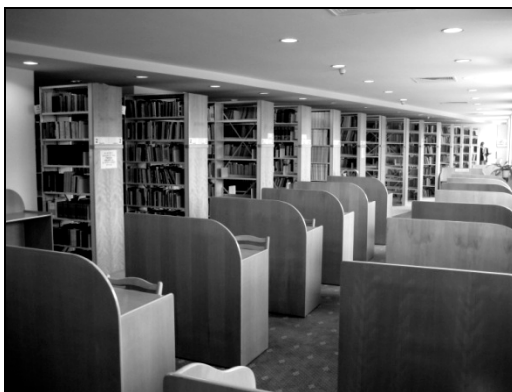
Licząc się z tym, że biblioteka gromadzi nie tylko księgozbiór teologiczny i filozoficzny, utworzono dwadzieścia siedem działów oznaczonych cyframi rzymskimi, do których dołączono literowe nazwy poddziałów i kolejne numery książek. Sygnatury książek wielotomowych z częściami wyglądały następująco: XXVII C 089,1.2. Dość szybko się okazało, że tak duże liczby rzymskie są zbyt długie i utrudniają drukowanie sygnatur, dlatego zamieniono je na cyfry arabskie. Początkowo układ księgozbioru w czytelnich wyglądał następująco:

- 1 – dział ogólny,
- 2 – filozofia,
- 3 – biblistyka,

- 4 – historia Kościoła,
- 5 – patrologia,
- 6 – hagiografia,
- 7 – biografie,
- 8 – teologia dogmatyczna i fundamentalna,
- 9 – ekumenizm i teologia porównawcza,
- 10 – religiologia i misjologia,
- 11 – teologia moralna i katolicka nauka społeczna,
- 12 – teologia duchowości,
- 13 – teologia pastoralna,
- 14 – liturgika,
- 15 – homiletyka,
- 16 – katechetyka,
- 17 – psychologia i pedagogika,
- 18 – prawo kanoniczne i wyznaniowe,
- 19 – socjologia i demografia,
- 20 – polityka,
- 21 – kultura,
- 22 – sztuka,
- 23 – etnografia,
- 24 – językoznawstwo,
- 25 – literatura,
- 26 – geografia, sport,
- 27 – nauki matematyczno-przyrodnicze,
- P – podręczniki.

Fot. 5. Czytelnia – II piętro

Fot. 6. Czytelnia – III piętro

Każdy dział został podzielony w zależności od specyfiki danej dziedziny. W obrębie większości działów wydzielono poddziały:

A – encyklopedie i słowniki z danej dziedziny i wydawnictwa ogólne,

B – teksty źródłowe i dokumenty Magisterium Kościoła,

C – zagadnienia szczegółowe.

Dział czwarty – historia został podzielony następująco:

A – historia powszechna – wydawnictwa ogólne,

B – nauki pomocnicze historii,

C – historia powszechna – zagadnienia szczegółowe,

D – historia poszczególnych państw, krain, regionów, ludów, miejscowości,

E – historia Polski,

F – historia chrześcijaństwa – wydawnictwa ogólne,

G – dzieje papieża i soborów,

H – dzieje chrześcijaństwa – zagadnienia szczegółowe,

J – historia Kościołów w poszczególnych krajach, regionach i miejscowościach,

K – dzieje chrześcijaństwa w Polsce,

L – historia Śląska,

M – historia Kościołów na Śląsku.

Wewnątrz poddziałów książki otrzymały sygnatury rosnące.

Ze względu na układ działowy trzeba było przewidzieć, ile miejsca zostawić na poszczególne działy. Niezależne od numeru inwent-

rzowego wprowadzono osobno kod kreskowy książki i sygnaturę. Biblioteka Wydziału Teologicznego, jako jedna z pierwszych w Opolu, posiadała system zabezpieczenia zbiorów przed kradzieżą, dlatego w każdej książce musiał być wklejony pasek magnetyczny. Biblioteka drukowała własne sygnatury i kody kreskowe oraz karty biblioteczne dla czytelników.

W czytelni czasopism umieszczono zbiory nyskie, kontynuując układ wydawnictw ciągłych z Nysy. Tytuły nieoprawione lub niekompletne umieszczono w magazynie.

Fot. 7. i 8. Czytelnia czasopism

W 2002 roku na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego powstał nowy kierunek studiów: nauki o rodzinie. Wymagało to wydzielania osobnego księgozbioru, zmiany ustawienia regałów i wybrania z dotychczasowych działów książek dotyczących małżeństwa i rodziny, a także poszerzenia księgozbioru obejmującego zwłaszcza psychologię, socjologię i pedagogikę. Przy tworzeniu działów zastosowano inny, bardziej szczegółowy układ niż dotychczas. Tak wydzielony księgozbiór obejmował:

- NoR A – opracowania ogólne z nauk o rodzinie,
- NoR B – dokumenty Kościoła dotyczące małżeństwa i rodziny,
- NoR C – psychologia małżeństwa i rodziny,
- NoR D – socjologia małżeństwa i rodziny,
- NoR E – teologia małżeństwa i rodziny,
- NoR F – prawo małżeńskie i rodzinne,
- NoR G – pedagogika małżeństwa i rodziny,
- NoR H – medycyna rodzinna,
- NoR K – dysfunkcje małżeństwa i rodziny,
- NoR L – przygotowanie do życia w rodzinie,
- NoR M – duszpasterstwo rodzin,
- NoR N – poradnictwo rodzinne.

W 2010 roku Wydział Teologiczny zaczął kształcić studentów na kierunku muzykologia. Przepracowaniu uległ kolejny dział, dotychczas niewielki, liczący bowiem ok. 500 woluminów. Biblioteka Wydziału Teologicznego otrzymała kilka tysięcy woluminów książek i czasopism, które stanowiły część zbiorów Studium Muzyki Kościelnej w Opolu. Zbiory muzyczne w wolnym dostępie zostały podzielone następująco:

- Muz A – encyklopedie, słowniki i leksykony muzyczne,
- Muz B – bibliografie, biografie, katalogi, przewodniki i informatory,
- Muz C – teoria muzyki,
- Muz D – historia muzyki,
- Muz E – muzyka religijna,
- Muz F – pedagogika muzyczna,
- Muz G – filozofia i psychologia muzyki,
- Muz J – etnomuzykologia i etnografia muzyczna,
- Muz K – instrumentoznawstwo i akustyka,
- Muz L – muzyka popularna,

Muz M – varia (wydawnictwa zwarte),
Muz N – śpiewniki,
Muz O – chorały,
Muz P – utwory chóralne,
Muz R – nuty organowe,
Muz S – nuty fortepianowe,
Muz T – opracowania źródłowe muzyki dawnej,
Muz U – opera omnia,
Muz W – varia (nuty).

3. Biblioteka Wydziału Teologicznego w strukturze Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego

Od momentu powstania w 1997 roku Biblioteka Wydziału Teologicznego weszła w skład bibliotek specjalistycznych podległych Bibliotece Głównej Uniwersytetu Opolskiego. Uniwersytet zatrudniał pracowników biblioteki, natomiast budynek, jego wyposażenie i środki na zakup nowego księgozbioru pozostały w gestii diecezji opolskiej.

Biblioteka Wydziału Teologicznego cieszy się dużą autonomią i jako jedyna z dziesięciu bibliotek wydziałowych sama także gromadzi zbiory, niezależnie od Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego, poprzez zakup wydawnictw z środków kościelnych, przez wymianę publikacji z sześćdziesięcioma bibliotekami z kraju i zza granicy oraz przyjmując dary od osób fizycznych i instytucji.

Dla każdego rodzaju zbiorów wprowadzono dwa ciągi inwentarzy. Cały księgozbiór biblioteki nyskiej, książki z Biblioteki Instytutu Teologiczno-Pastoralnego, dary przekazywane bezpośrednio do biblioteki wydziałowej i publikacje otrzymywane w ramach wymiany międzybibliotecznej oraz nabywane z funduszy kościelnych należą do diecezji opolskiej. Natomiast wszystkie rodzaje zbiorów przekazywane w ramach egzemplarza obowiązkowego i pochodzące z zakupów dokonywanych przez Bibliotekę Główną są własnością Uniwersytetu Opolskiego. Tym sposobem w okresie od października 1997 roku do końca 2011 roku pozyskano ponad 50 tys. nowych książek i czasopism.

a. Opracowanie zbiorów

Biblioteka Wydziału Teologicznego kontynuowała katalog Biblioteki Seminaryjnej z Nysy. Zbiory opracowywano w programie MAK, stosując hasła przedmiotowe Biblioteki Narodowej i słowa kluczowe z nauk teologicznych. Biblioteka Główna i inne biblioteki wydziałowe Uniwersytetu Opolskiego pracowały w programie SOWA. W 2007 roku nastąpiła zmiana programu bibliotecznego w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Opolskiego i w bibliotekach wydziałowych. Podjęto wtedy decyzję o zmianie programu bibliotecznego także w Bibliotece Wydziału Teologicznego. Przyjęcie nowego programu jednolitego dla wszystkich bibliotek znacznie usprawniło proces katalogowania. Opisy z programu MAK zostały przekonwertowane do programu ALEPH. Wszelkie sprawy związane z wprowadzeniem nowego systemu bibliotecznego i konwersji danych należały do Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego. Pracownicy Biblioteki Wydziału Teologicznego uczestniczyli w szkoleniach związanych z pracą w nowym programie. Tym samym biblioteka teologiczna otrzymała opiekę merytoryczną bibliotekarza systemowego i informatyków Biblioteki Głównej. Po połączeniu baz okazało się, że wiele opisów się dubluje, ponieważ Biblioteka Wydziału Teologicznego posiada bogaty księgozbiór humanistyczny. Rozpoczęto prace nad łączeniem i korektą opisów bibliograficznych. Jednolity program biblieczny ułatwił też pracę czytelnikom, którzy nie muszą już przeszukiwać dwóch katalogów. Ponadto książki wypożyczane w różnych bibliotekach sieci uniwersyteckiej znalazły się na jednym koncie czytelnika.

b. Udostępnianie zbiorów

W związku z organizacją biblioteki w pierwszych miesiącach po przeprowadzce zbiory były udostępnione tylko alumnom WSD, ale już od semestru letniego 1998 roku bibliotekę udostępniono wszystkim zainteresowanym osobom: studentom i pracownikom Uniwersytetu Opolskiego, księżom diecezji opolskiej i gliwickiej oraz mieszkańcom Opola. Ze zbiorów bibliecznych w czytelnich, bez prawa do wypożyczania, mogą korzystać także wszystkie inne osoby spoza województwa opolskiego. Biblioteka udostępnia zbiory przede wszystkim na miejscu. Przyjęto zasadę, że jeden egzemplarz książki

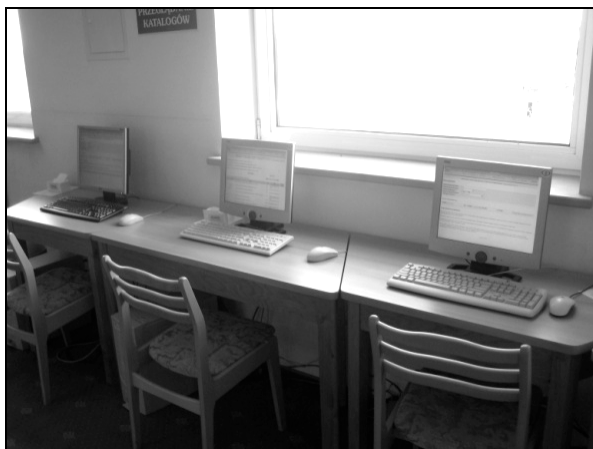
powinien być zawsze dostępny w czytelni (nie dotyczy to literatury pięknej i duchowości). Każdego roku w czytelniach udostępnia się ok. 60 tys. woluminów książek i ok. 10 tys. woluminów czasopism. Z tego powodu na zewnątrz biblioteka wypożycza tylko niewielką część zbiorów: ok. 9 tys. woluminów rocznie. Od momentu powstania do końca 2011 roku bibliotekę odwiedziło ponad 133 tys. osób, na zewnątrz wypożyczono ponad 172 tys. woluminów książek. W ostatnich latach bibliotekę odwiedza rocznie ok. 9 tys. czytelników. Na koniec 2011 roku w bazie danych wypożyczalni zarejestrowanych było ok. 1,5 tys. osób.

c. Modernizacja biblioteki

W 2001 roku utworzono pracownię komputerową dla studentów Wydziału Teologicznego. Na dziesięciu stanowiskach komputerowych czytelnicy uzyskali możliwość pisania i drukowania prac oraz korzystania z baz danych i dokumentów elektronicznych.

Fot. 9. Pracownia internetowa

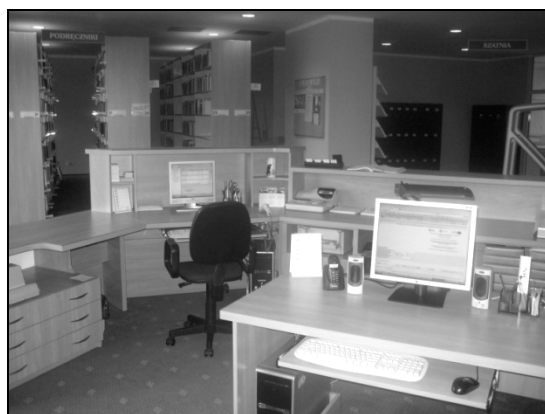
Fot. 10. Katalogi komputerowe

W kolejnych latach biblioteka otrzymywała nowy sprzęt komputerowy oraz dodatkowe regały. Po konsultacjach z projektantami w 2008 roku opracowano plan maksymalnego wyposażenia biblioteki, zagospodarowując wolne przestrzenie regałami.

W 2012 roku zrealizowano kolejny projekt modernizacji biblioteki, obejmujący wymianę sprzętu i oprogramowania komputerowego oraz części mebli. Biblioteka została wyposażona między innymi w większe stoliki dla czytelników i biurka komputerowe, dodatkowe szafki metalowe oraz nowe meble do wypożyczalni. Dla większego komfortu pracy czytelników i bibliotekarzy na wszystkie okna w bibliotece założono rolety. Studenci i wykładowcy otrzymali do dyspozycji sprzęt audiowizualny pozwalający też na prowadzenie zajęć dydaktycznych w bibliotece. Obecnie czytelnicy mają do dyspozycji dziewiętnaście stanowisk komputerowych, drukarkę, kserokopiarkę samoobsługową oraz skaner. Mają dostęp do wszystkich baz oferowanych przez Bibliotekę Główną Uniwersytetu Opolskiego, do książek elektronicznych i czasopism pełnotekstowych nie tylko ze stanowisk w bibliotece, ale po zalogowaniu również z dowolnego miejsca, także z domu.

Fot. 11. Wypożyczalnia

Fot. 12. Wypożyczalnia po modernizacji

d. Działalność promująca zbiory biblioteki

Pracownicy biblioteki od samego początku uczestniczyli w tworzeniu opisów bibliograficznych do czasopisma „Przegląd Piśmiennictwa Teologicznego” wydawanego przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, a także współtworzą Elektroniczną Bibliografię Nauk Teologicznych. Opracowują również bazę prac dyplomowych, licencjackich i magisterskich.

W ramach promocji biblioteka zorganizowała kilka wystaw skierowanych do studentów, młodzieży szkolnej oraz mieszkańców

Opolszczyzny. Na uwagę zasługuje m.in. wystawa książek skonfiskowanych przez władze PRL w 1960 roku i zwróconych Kościołowi w 1995 roku oraz cykl wystaw prezentujących zbiory dawnej Biblioteki WSD w Nysie.

Największą popularnością cieszyła się wystawa prezentująca różne wydania Biblii od XV do XXI wieku oraz wystawa ukazująca księgi liturgiczne od najstarszych do współczesnych. Otwarcu wystaw towarzyszyły wykłady wprowadzające w ich tematykę.

Fot. 13. Wystawa Biblii

Fot. 14. Wystawa ksiąg liturgicznych

Za pośrednictwem Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej umieszczono ponad 80 tytułów książek dotyczących Śląska, które pochodzą ze zbiorów dawnej Biblioteki WSD z Nysy.

4. Podsumowanie

Na przestrzeni piętnastu lat wraz z rozwojem Wydziału Teologicznego zmieniała się też biblioteka, dostosowując się do nowych potrzeb. W 1997 roku służyła przede wszystkim alumnom Wyższego Seminarium Duchownego i świeckim studentom teologii. Rozwój nowych kierunków studiów sprawił, że poszerzył się profil gromadzenia zbiorów, zwłaszcza o pozycje z zakresu nauk społecznych i muzykologii. Dzięki temu z Biblioteki Wydziału Teologicznego korzysta coraz większa grupa studentów i pracowników naukowych z innych wydziałów, głównie z Wydziału Historyczno-Pedagogicznego oraz Wydziału Prawa i Administracji. Ciągłe powiększa się grupa czytelników z terenu województwa opolskiego, niebędących studentami Uniwersytetu Opolskiego.

W dalszym ciągu nie można podać dokładnej liczby zbiorów, ponieważ ze względu na zbyt mały zespół bibliotekarzy nie wszystko jest jeszcze opracowane. Do sprawozdań podawane są tylko zbiory zinwentaryzowane. Na koniec 2011 roku było to 86 318 woluminów druków zwartych, 1 115 tytułów – 13 007 woluminów czasopism (w tym ok. 480 tytułów czasopism bieżących), 188 jednostek zbiorów specjalnych (materiałów audiowizualnych i dokumentów elektronicznych), 1 954 prace dyplomowe, magisterskie i licencjackie. Wciąż w sprawozdaniach nie są ujmowane zbiory Biblioteki WSD w Nysie, które nie są jeszcze opracowane komputerowo (ponad 31 tys. woluminów), kilka tysięcy druków dziewiętnastowiecznych, zbiory na CD-ROM, nuty i zbiory na mikrofilmach, z których czytelnicy korzystają na miejscu za pośrednictwem katalogów kartkowych i dzięki informacji bibliotekarzy. Zbiory znajdujące się w wolnym dostępie stanowią ok. 68 proc. druków zwartych i ok. 25 proc. wydawnictw ciągłych.

Jednym z najważniejszych zadań, które stoją przed biblioteką w najbliższych latach, jest przebudowa działów teologicznych, która pozwoli na lepsze usystematyzowanie zagadnień szczegółowych.

Wszystkie te przedsięwzięcia są możliwe dzięki codziennej, często niezauważanej pracy niewielkiego zespołu bibliotekarzy, którzy wypełniają swoje obowiązki z pasją i ogromnym zaangażowaniem.

MAGDALENA FLORIANOWICZ, MONIKA ZIELONKA¹

DZIAŁALNOŚĆ I ORGANIZACJA BIBLIOTEKI WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO W KOSZALINIE NA PRZESTRZENI TRZYDZIESTU LAT ISTNIENIA

*Biblioteka nie jest po to,
by była w paki pozamykana albo do ozdoby służąca.
Jest po to, aby była powszechnie używana.*
(Joachim Lelewel)

Wstęp

Słowo „biblioteka” wywołuje różne skojarzenia. Dla jednych jest to miejsce, gdzie ciągną się rzędy półek ze sklejki, zastawione owiniętymi w foliowe okładki książkami. Wydaje je melancholijna pani bibliotekarka odziana w zapiętą pod brodę wełnianą kamizelkę, białą bluzkę i sięgającą kostek burą spódnicę, na nosie ma obowiązkowe okulary o szklach grubości denek od butelek i uczesana jest, rzecz jasna, w kok. Po godzinach – wiadomo – robi na drutach i dokarmia bezdomne koty.

W innym wyobrażeniu biblioteka przywodzi na myśl nieco mroczne sale zastawione pod sufit ciężkimi dębowymi regałami, na których stoją pozłacane, oprawione w skórę tomy o pożółkłych strolicach. Bibliotekarz koniecznie musi być zgarbionym starcem o twarzy bez wyrazu. Zazwyczaj jest on strażnikiem tajemnic skrywanych przez biblioteczne korytarze. Równie dobrze biblioteka może być symbolem nudy i siermiężności lub też pasjonującej przygody. Prze-

¹ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie.

siadują w niej klasowe kujony i nieco przykurzone stare panny bądź poszukiwacze przygód i starszankowie. Tyle w kwestii stereotypów. Stereotypy jednak zawierają w sobie ziarno prawdy, ale tymczasem zbyt nie upraszczając, trzeba uznać, że biblioteki są zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym. Nie bez powodu Jorge Luis Borges² widział w bibliotece model Wszechświata. Nie bez powodu też w książkach i filmach bywa ona sceną, a czasem i bohaterką najbardziej niecodziennych wydarzeń.

Jednak biblioteka jest miejscem przyjaznym i inspirującym, które odwiedza się z przyjemnością, choćby po to, by spotkać się z przyjaciółmi lub uczestniczyć w jakimś wydarzeniu kulturalnym. Biblioteka jest miejscem czytania i działania, rozbudza ciekawość świata. Czytanie uczy myślenia, cierpliwości i skupienia, pobudza wyobraźnię, rozwija język, wzbogaca słownictwo. Działalność współczesnej biblioteki wykracza poza tradycyjne wypożyczanie książek. Daje ona dostęp do rzetelnej informacji i wiedzy za pośrednictwem różnych mediów. Książki, czasopisma, Internet, płyty, kasety pozwalają dotrzeć do nieznanych pojęć i idei, poznać nowe miejsca i dzieła, uczestniczyć w kulturze i tworzyć ją. W bibliotece można realizować swoje pasje, pogłębiać zainteresowania, wspólnie z innymi podejmować różne inicjatywy.

1. Organizacja Biblioteki WSD w Koszalinie

Każda biblioteka ma swój charakter. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie jest biblioteką naukową, teologiczną, kościelną. Z jej profilu wynika podstawowe zadanie, jakim jest możliwie kompletne gromadzenie publikacji teologicznych ukazujących się w Polsce. Biblioteka gromadzi również periodyki nauk

² Jorge Francisco Isidoro Luis Borges Acevedo (ur. 24 sierpnia 1899 r. w Buenos Aires, zm. 14 czerwca 1986 r. w Genewie) – argentyński pisarz, poeta i eseista, jedna z najbardziej charakterystycznych postaci literatury XX wieku. Publikował krótkie eseje, opowiadania i poezję. Jego dzieła literatury i myśli humanistycznej stały się obiektem wnikliwych analiz i licznych interpretacji, wymykając się jednak jakimkolwiek klasyfikacjom i odrzucając wszelkie dogmaty. Ociemniały w wieku pięćdziesięciu pięciu lat pisarz zawsze był postacią kontrowersyjną, http://pl.wikipedia.org/wiki/Jorge_Luis_Borges, 12.06.2012.

humanistycznych z takich dziedzin, jak: religioznawstwo, filozofia, historia, psychologia, pedagogika, a także najważniejsze obcojęzyczne publikacje teologiczne, zwłaszcza o charakterze słownikowym i encyklopedycznym. Biblioteka gromadzi systematycznie pozycje na temat współczesnej problematyki teologicznej Kościoła katolickiego, a także – w mniejszym zakresie – innych Kościołów chrześcijańskich.

Utworzenie biblioteki łączy się z powstaniem Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie, które zostało erygowane 25 marca 1981 roku. Pierwszymi opiekunami biblioteki byli ks. Emil Wojtal oraz kolejni księża prefekci studiów³. Od 29 września 1995 roku funkcję dyrektora pełnił ks. dr Jerzy Chęciński, któremu to Biblioteka WSD zawdzięcza swój obecny kształt. Od 2003 roku stanowisko dyrektora objął ks. dr Tadeusz Ceynowa, będący zarazem dyrektorem Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej i wykładowcą historii Kościoła.

Od 1994 roku pracownicy biblioteki pracują w systemie MAK, który umożliwił zautomatyzowanie wszystkich procesów bibliotecznych całej sieci: gromadzenia, opracowania i udostępniania oraz usług informacyjnych. Obecnie korzystają z programu MAK w wersji 4.3b w formacie MARC21. Od października 2009 roku biblioteka korzysta z Centralnej Kartoteki Haseł Wzorcowych, której dystrybucję prowadzi Federacja FIDES. Wszystkie procesy biblioteczne w Bibliotece WSD są w pełni zautomatyzowane. System oferuje użytkownikom zdalny dostęp do elektronicznych źródeł informacji naukowej, takich jak czasopisma elektroniczne oraz bazy elektroniczne. W ramach swej działalności biblioteka oferuje dostęp i umożliwia korzystanie z zasobów następujących baz danych:

- baz danych tworzonych w systemie MAK: katalog książek, czasopism, artykułów, prac magisterskich i dyplomowych, multimediiów;
- baz bibliograficznych on-line: FIDKAR (katalogi bibliotek kościelnych, katalogi starych druków, katalogi polskie, katalogi zagraniczne, katalogi prac dyplomowych, bibliografie z FIDES, bibliografie z Biblioteki Narodowej) oraz KARO – Katalog Rozproszonych

³ Nie wydano specjalnego dekretu erygującego bibliotekę w Wyższym Seminarium Duchownym.

Bibliotek Polskich, Virtueller Katalog Teologie und Kirche (VThK), Karlsruher Virtueller Katalog (KVK), bazy on-line Federacji FIDES;

– czasopism elektronicznych oferowanych przez ZBC „Pomernia” oraz przez Księgozbiór Wirtualny Federacji FIDES.

System biblioteczno-informacyjny Biblioteki WSD tworzą: czytelnia książek i czasopism, magazyny książek i czasopism, magazyn rezerw, magazyn starodruków oraz stanowiska komputerowe dla czytelników i pracowników. Oczywiście warto tutaj wspomnieć, że Biblioteka WSD jest jednostką organizacyjną spełniającą nie tylko zadania dydaktyczne, usługowe i naukowe, ale również duchowe. Pełni funkcję ogólnodostępnej biblioteki oraz ośrodka informacji naukowej. Służy nie tylko klerykom i wykładowcom seminarium duchownego, ale również studentom świeckim Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, osobom duchownym z terenu diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, studentom innych uczelni. Jest również otwarta na potrzeby wszystkich użytkowników zainteresowanych naukami teologicznymi i humanistycznymi.

Na przestrzeni prawie trzydziestu lat działalności Biblioteka WSD zgromadziła ponad 74 tys. woluminów drukowanych zwartych (książek), 670 tytułów czasopism (w tym czasopisma obcojęzyczne), 1 031 prac magisterskich oraz dyplomowych, trzydzieści dwie mapy ściennie⁴, ponad 900 multimediiów (płyty kompaktowe) i siedemdziesiąt pięć starodruków. Wśród starodruków znajdują się pozycje o różnej tematyce, m.in. biblijnej, liturgicznej, dogmatycznej, moralnej, homiletycznej, ascetycznej oraz filologicznej. Cztery z nich to dzieła szesnastowieczne, jedenaście pochodzi z XVII wieku, sześćdziesiąt zaś z wieku XVIII⁵.

Biblioteka obsługuje około 700 użytkowników. Do dyspozycji czytelników jest czterdzieści miejsc w czytelniach. Ze zbiorów udo-

⁴ Oprócz map ściennych posiadamy zbiór map historycznych Pomorza Zachodniego od XVI do XXI wieku, wydanych przez Wydawnictwo Dokument – Bibliotekę Główną Uniwersytetu Szczecińskiego z 2005 roku.

⁵ T. Ceynowa, *Katalog starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie*, w: *Biblioteki i archiwa kościelne na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej. Zarys problematyki*, pod red. G. Wejman, Szczecin 2005, s. 229-243.

stepnianych na zewnątrz korzysta aktualnie ponad 550 zarejestrowanych użytkowników.

2. Działalność Biblioteki WSD w Koszalinie

Biblioteka WSD w Koszalinie ciągle się rozwija. Skatalogowana komputerowo całość zbioru, m.in. książek, czasopism, artykułów, prac magisterskich czy multimediów, dostępna jest dla czytelnika nie tylko na miejscu w czytelni, ale również w Internecie. Ponadto katalogi on-line udostępnione są w multiwyszukiwarce FIDKAR⁶.

Biblioteka ma swoją wizytówkę w sieci, którą jest strona internetowa⁷, założona w 2008 roku. Można na niej znaleźć informację o godzinach urzędowania, o historii biblioteki, zbiorach oraz polecanych nowościach. Dla zainteresowanych dawką humoru polecany jest dział *Opowieści*, w którym zamieszczone są humorystyczne opowieści śp. bp. Ignacego Jeża, pierwszego ordynariusza diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej.

Biblioteka WSD należy również do Zachodniopomorskiego Porozumienia Bibliotek (ZBC), które wraz z Książnicą Pomorską w 2008 roku utworzyły Bibliotekę Cyfrową – Zachodniopomorski System Informacji Naukowej i Regionalnej (ZSINiR). Na stronach biblioteki cyfrowej Pomerania możliwy jest dostęp do zdigitalizowanych numerów archiwalnych „Koszalińsko-Kołobrzeskich Wiadomości Diecezjalnych”⁸. Obecnie są dostępne numery KKWD do roku 2002 włącznie⁹. Można je przeglądać za pomocą przeglądarki plików DjVu. Technologie wykorzystywane w bibliotece usprawniły komunikację, styl uczenia, metodę szukania i wykorzystania informacji naukowej.

⁶ FIDKAR – multiwyszukiwarka dla komputerowych baz bibliotecznych, <http://www.fides.org.pl/fidkar>, 12.06 2012.

⁷ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie, <http://www.bibliotekawsd.koszalin.opoka.org.pl/>, 10.04.2012.

⁸ „Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne” (KKWD) wychodzą od 1973 roku. Ukazywały się jako miesięcznik, dwumiesięcznik, a obecnie jako kwartalnik. Można je znaleźć na portalu ZBC Pomerania: <http://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra>, 10.04.2012.

⁹ Obecnie KKWD są digitalizowane do roku 2011 włącznie.

Skontrum, czyli kontrola zbiorów bibliotecznych, odbyło się w dniach 6-22 lipca 2009 roku. Było to pierwsze i do tej pory jedyne skontrum, jakie zostało przeprowadzone w Bibliotece WSD. Sprawdzono sygnatury i czytywano czytnikiem kody kreskowe książek, uzupełniono brakujące kody kreskowe. Ponadto przedstawiono książki w magazynie, dzięki czemu uzyskano więcej miejsca na nowe zbiory. Następnie opisano numerycznie wszystkie regały książkowe. Po sprawdzeniu stanu posiadania możliwe było wydrukowanie brudnopisu księgi inwentarzowej. Później dokonano korekty zarówno na papierze, jak i w komputerowej bazie książek MAK. Naniesiono poprawki, które pozwoliły na wydruk zgodnej z inwentarzem księgi inwentarzowej i księgi ubytków. Ten historyczny moment dla Biblioteki WSD nastąpił 8 grudnia 2009 roku. Teraz już dokładnie wiadomo, co biblioteka skrywa w swych bogatych zbiorach, a czego jej brakuje.

Biblioteka WSD należy do Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES od 1995 roku (ks. dr Jerzy Chęciński był obecny na I Walnym Zgromadzeniu Federacji 20 czerwca 1995 roku w Warszawie jako członek założyciel). XVI Walne Zgromadzenie Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES odbyło się w Koszalinie w dniach 20-23 września 2010 roku. Biblioteka WSD w Koszalinie gościła uczestników walnego zgromadzenia z trzydziestu dwóch bibliotek członkowskich. Konferencje i obrady odbyły się w Centrum Edukacyjno-Formacyjnym Diecezji Koszalińsko-Kołońskiej Certus. Ponadto uczestnicy mieli możliwość zwiedzenia najważniejszych zabytków ziemi koszalińsko-kołońskiej, wysłuchania koncertu organowego w koszalińskiej katedrze oraz wypłynięcia w rejs statkiem.

Dzięki uprzejmości Koszalińskiej Biblioteki Publicznej Biblioteka WSD w Koszalinie udostępniała swoje bazy do końca 2011 roku, korzystając z serwera KBP. Od stycznia 2012 roku Biblioteka WSD udostępnia swoje bazy z własnego serwera. Dzięki temu użytkownik ma pełną i aktualną informację dotyczącą np. wypożyczeń.

Biblioteka WSD w Koszalinie prowadzi wymianę międzybiblioteczną książek i czasopism, m.in. „Studiów Koszalińsko-Kołońskich”¹⁰. Corocznie odnawia się prenumeraty czasopism teologicz-

¹⁰ Czasopismo ukazuje się od 1992 roku. Obecnie „Studia Koszalińsko-Kołońskie” redaguje ks. Edward Sienkiewicz. Wydawcą jest Wyższe Seminarium Duchowne w Koszalinie.

nych, regionalnych i humanistycznych, powiększa się księgozbiór poprzez zakup nowości książkowych oraz książek ofiarowanych przez darczyńców. Na bieżąco wystawiany jest kiermasz książki używanej – tzw. nowości antykwarycznych. Ponadto biblioteka prowadzi swoją kronikę, w której zapisywane są najważniejsze wydarzenia z życia biblioteki.

Z okazji czterdziestolecia diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej ks. dyrektor Tadeusz Ceynowa i pracownicy Biblioteki WSD przygotowują do wydania w roku 2012 książkę będącą zbiorem listów pasterskich biskupów diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej.

Zakończenie

Trudno sobie dziś wyobrazić edukację – nie tylko prowadzoną metodą tradycyjną – bez dostępu do światowej informacji naukowej, bez zasobów wiedzy zgromadzonej w książkach i przede wszystkim w bazach danych. Zwłaszcza zdalna edukacja musi bazować na elektronicznym dostępie do informacji. Biblioteka WSD, jako biblioteka naukowa, bardzo aktywnie reaguje na zmieniające się potrzeby informacyjne swoich użytkowników, wykorzystując do ich realizacji najnowsze osiągnięcia technologiczne.

Biblioteka, jako miejsce pracy studentów i kadry naukowo-dydaktycznej oraz każdego zainteresowanego użytkownika, powinna być miejscem wymiany myśli, miejscem spotkań integrujących społeczność, a nawet miejscem relaksu. Powinna być duszą uczelni i jednocześnie nadawać jej odpowiednio wysoki prestiż. Przyszłą rolę biblioteki będzie głównie zapewnienie materiałów do pracy naukowej i dostępu do informacji. Ponadto będzie się dążyć do stworzenia środowiska sprzyjającego nauce, uwzględniającego różnorodność stylów kształcenia: zarówno indywidualnego, jak i grupowego. Istotne jest także szkolenie użytkowników w zakresie korzystania z usług bibliotecznych, a zwłaszcza posługiwania się elektronicznymi źródłami informacji.

Na zakończenie, aby przybliżyć wizualnie Bibliotekę WSD w Koszalinie, zamieszczono poniżej krótki wiersz i galerię zdjęć.

Biblioteki kościelne

Biblioteka – to przeżytek, stare księgi i zabytek!
Mówią dzisiaj tak niektórzy, zapatrzeni w świat cyfrowy.
I nie przyjdzie im do głowy,
że te słowa powtarzając, sami siebie ośmieszają.

Niechaj wyjdą wreszcie z domu i nie mówiąc nic nikomu,
biblioteki próg przekroczą. Cuda się ukażą oczom!
Każdy książkę potrzebuje, naukowych czy powieści,
by czytelnik miał co czytać, biblioteka wszystko zmieści.

Szkolne, gminne i publiczne – biblioteki są wciąż liczne.
Wielu jednak zapomina, że wśród wszystkich księżnic w kraju
są też inne biblioteki – nazywają się kościelne.
Co?! Kościelne? O mój Boże! Nowoczesne? Być nie może...
Jedna, druga... sześćdziesiąta... Liczyć dalej już nie zdołam.

Zgromadzone są w FIDESIE – że im tyle działań chce się?
I spotkania, i narady, myśleć o tym nie dam rady.
Komputery, starodruki – nie dorównam im nauki!
A we wrześniu w różnych miastach spotykają się co roku,
doświadczenia by wymienić i dorównać innym kroku.

Żeby digitalizacja na porządku dziennym była,
i by nikt dziś już nie myślał tak o naszych bibliotekach:
że kościelna – zacofana, na sześć spustów zamykana,
że dostępna jest nielicznym, księżom, siostrom czy klerykom.

Bo to nie jest prawdą wcale. Nie to, że się tutaj chwałę...
Ale... Każdy o tym się przekona,
jeśli tylko mocno zechce, do naszego wejść dziś grona.
Tak więc zajrzyj, czytelniku, do kościelnej biblioteki.
Doradzimy, wyszukamy, pomożemy jak najlepiej.

Monika Zielonka
Koszalin, 18 lutego 2012 roku

Galeria zdjęć¹¹

Fot. 1. Logo Biblioteki WSD w Koszalinie

¹¹ Fotografie pochodzą z archiwum Biblioteki WSD w Koszalinie (2010-2012).

Fot. 2. Księga inwentarzowa

Fot. 3. Wypożyczalnia

Fot. 4. Wejście do czytalni

Fot. 5. Czytelnia książek

Fot. 6. Pracownice Biblioteki WSD

Fot. 7. Czytelnia aktualnych czasopism

Fot. 8. Nowości antykwaryczne

Fot. 9. Starodruk z XVI wieku autorstwa M. Kromera

Fot. 10. Magazyn starodruków

Fot. 11. XVI Walne Zgromadzenie FIDES w Bibliotece WSD
(20-23 września 2010 r.)

Fot. 12. XVI Walne Zgromadzenie FIDES w Koszalinie
(20-23 września 2010 r.)

JUSTYNA WALUŚ¹

ZAGADNIENIE GROMADZENIA W BIBLIOTEKACH PARAFIALNYCH

Książka w życiu Kościoła

Biblioteka i książka od początku zajmowały niezwykle ważne miejsce w świecie klasztorów². Lektura zbiorowa i indywidualna stanowiła integralną część każdego zakonnego dnia, dlatego „kto nie umiał czytać, nie mógł być zakonnikiem”³. Już Reguła św. Benedykta formułuje obowiązki spoczywające na bibliotekarzu⁴. Konkretnie przepisy określały drobniaczkowo czas, miejsce i formę lektury, a z biegiem czasu zakony formułowały szczegółowe zasady dotyczące funkcjonowania bibliotek. Wymienia się ok. siedemdziesięciu przepisów (z lat 1570-1763) odnoszących się do tego problemu, tj. kwestii gromadzenia, opracowywania, porządkowania, przechowywania i wreszcie udostępniania. Księgozbiory dzielono na podręczne stosownie do treści, przeznaczając je do użytku konkretnych członków zgromadzenia (przełożony, zakrystian, medyk

¹ Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego.

² O miejscu biblioteki w kulturze zakonnej pisze J. Gwóźdźnik, *Biblioteka w kulturze zakonnej. Zarys problematyki*, w: *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce. Historia i współczesność*, pod red. H. Olszara i B. Warząchowskiej, Katowice 2009, s. 53-62.

³ *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetзера i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób*, wydana przez ks. Michała Nowodworskiego, Warszawa 1873-1933.

⁴ M.T. Zahajkiewicz, *Miejsce bibliotek kościelnych w kulturze i rozwoju nauki*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 65 (1996), s. 11-17.

klasztorny) czy grup (nowicjat, studenci, profesorowie), pozostawiano też część księgozbioru przeznaczoną do użytku ogółu. Przewidziano nawet dział zwany *prohibitio* dla dzieł znajdujących się na kościelnym indeksie. W zakonach obowiązywał często określony model układu księgozbioru⁵, na podstawie tego modelu spisywano również inwentarze. Posiadanie określonego zbioru ksiąg liturgicznych było warunkiem powstawania nowych fundacji.

Od początków istnienia księgozbiorów kościelnych ich dzieje były burzliwe⁶. Z wielu zachowały się jedynie fragmenty lub same inwentarze, a częstokroć po prostu wzmianki w dokumentach.

W ramach informacji o pozycji zajmowanej zarówno przez biblioteki, jak i książki najcenniejsze są sprawozdania z wizytacji przeprowadzanych przez władze danego zgromadzenia. Uwaga poświęcana konkretnej placówce odzwierciedlała ogólne przekonanie o ważności tej jednostki zgromadzenia, jaką była biblioteka⁷.

Do dziś biblioteki kościelne są instytucjami specyficznymi⁸. Księgozbiór w nich gromadzony nie powinien mieć charakteru uniwersalnego. Jego szeroki zakres może, co prawda, w pewnych przypadkach być walorem, jednak może również uniemożliwić jasne

⁵ I. Pietrkiewicz, *Księgozbiory konwentów i szkół kanoników regularnych laterańskich na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Nasza Przyszłość” 92 (1999), s. 485-497.

⁶ Jednocześnie należy wspomnieć, jak wielką rolę w burzliwych czasach odgrywało duchowieństwo na polu działalności oświatowej, wydawniczej i kulturowej, również w pozyskiwaniu funduszy na tanie, dostępne dla szerszego kręgu odbiorców wydawnictwa; zob. T. Domański, *Udział duchowieństwa diecezji kieleckiej w rozwoju czytelnictwa i bibliotek parafialnych na przełomie XIX i XX wieku*, „Nasza Przyszłość” 107 (2007), s. 225-145.

⁷ Dokumenty zawierały opisy stanu biblioteki oraz pracy bibliotekarza, ich ocenę, konkretne wskazania dotyczące pracy, organizacji (zwracano m.in. uwagę na konieczność szczegółowego odnotowywania książek wypożyczanych przez studentów), określały obowiązki prefekta biblioteki, zalecały także pozyskiwanie nowych książek jako narzędzi koniecznych do podnoszenia poziomu studentów i uczonych; *tamże*, s. 79.

⁸ O specyfice, podziałach, funkcjach i polityce gromadzenia i kwestiach dyskusyjnych dotyczących ukierunkowanie procesu gromadzenia, zob. E. Dołganiszewska, *Specyfika bibliotek teologicznych*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 3, 2 (1995), s. 135-138.

określenie profilu biblioteki. Właściwa polityka gromadzenia, a zwłaszcza przemyślane planowanie, pomaga uniknąć zbieractwa. Nie powinno się w tego rodzaju instytucjach gromadzić publikacji o charakterze popularnym, a wyjątkowo niepożądane staje się to w przypadku biblioteki akademickiej, jednak wydaje się dopuszczalne w przypadku biblioteki parafialnej, pełniącej zupełnie inną funkcję. Tworzenie księgozbiorów w środowisku bibliotek kościelnych trwa nieustannie i niekoniecznie ma związek wyłącznie ze środowiskiem akademickim.

Biblioteki kościelne to również wspomniane już niewielkie biblioteki parafialne. By przedstawić ich specyfikę, warto pokrótce nakreślić obraz jednostki organizacyjnej, jaką jest dziś parafia.

Parafia i jej rola

Łac. *paroecia*⁹ – to termin wywodzący się od greckiego słowa *paroikia* oznaczającego «osiedle blisko miasta». Początkowo było to określenie terenu, nad którym władzę sprawował biskup. Z biegiem czasu zaczęto tak nazywać ośrodki duszpasterskie posiadające kościoły i kapłanów. W pierwszych wiekach Kościoła centrami życia religijnego były miasta, natomiast od IV wieku pracę duszpasterską poza ośrodkami miejskimi zaczęli sprawować prezbiterzy, wskutek czego powstawały nowe ośrodki, budowano też nowe kościoły. Niektórym z nich biskupi przyznawali prawo posiadania chrzcielniczy (tzw. kościoły chrzcielne) – te stawały się kościołami parafialnymi, a jednocześnie centrami życia religijnego (ale też całego życia społecznego) na terenach wiejskich. W roku 314 synod w Arles zabraniał kapłanom opuszczania miejsca, do którego zostali przydzieleni¹⁰, co sprawiło, że duszpasterz silniej związał się z parafią, jej potrzebami i problemami.

Postępujący rozwój gospodarczy miast spowodował, że w wieku XI zaczęto dzielić je na kilka parafii. Postanowieniami Soboru

⁹ *Encyklopedia katolicka*, t. 14, pod red. F. Gryglewicz, Lublin 2011, k. 1324-1325. Szczegółowo o rozwoju instytucji parafii pisze: J. Kowalski, *Historyczny rozwój instytucji parafii w Kościele*, „Resovia Sacra” 14/15 (2007/2008), s. 159-167.

¹⁰ A. Wóycicki, *Praca społeczna w parafii. Szkic historyczno-społeczny*, Poznań 1937, s. 14.

Trydenckiego (1545-1563) wprowadzono podział na parafie o stałych granicach terytorialnych z przypisanymi do danej parafii duszpasterzami.

Funkcjonujące dziś znaczenie słowa „parafia” ukształtowało się pod wpływem założeń Soboru Watykańskiego II i oznacza obowiązkową, podstawową komórkę diecezji, najmniejszą i najważniejszą, a jednocześnie wspólnotę wiernych zorganizowaną pod przewodnictwem proboszcza. Parafia w chwili erygowania zyskuje osobowość prawną, ma dysponować własną pieczęcią, prowadzić księgi parafialne i posiadać archiwum.

Każda parafia, oprócz ogólnie, na mocy prawa narzuconych elementów, posiada własną specyfikę. O tego rodzaju różnicach pisze Aleksander Wóycicki¹¹ już w odniesieniu do parafii średniowiecznej: „różnice między parafiami są duże. Każda ma swoją odrębną fizjognomię, swego świętego patrona, swe zebrania, niekiedy swe własne nabożeństwa nieco dziwaczne, a wszystko to – w ramach szerokiej jedności”. Różnorodność ta wiąże się z koniecznością dostosowania narzędzi i metod pracy do potrzeb lokalnego środowiska.

Parafia, jako komórka podlegająca władzy proboszcza, jest od niego zależna na wielu płaszczyznach. Przeglądając współczesne publikacje poświęcone roli¹² i obowiązkom proboszcza, dowiadujemy się, że w świetle teologii pastoralnej proboszcz to „szafarz sakramentów”, „reprezentant władzy”, „wychowawca”, „administrator”. Zakres jego obowiązków obejmuje ponadto zaangażowanie w szeroko rozumiane życie społeczne. Jednym z wielu istotnych przedsięwzięć, jakie mógłby podjąć, jest zorganizowanie na terenie parafii biblioteki parafialnej i opieka nad nią, jednak nie znajdujemy nawet drobnych bezpośrednich wzmianek poświęconych tej kwestii.

Biblioteki parafialne

Niewiele wiadomo o funkcjonowaniu dawnych bibliotek parafialnych, a początek ich dziejów badacze upatrują dopiero w końcu XIV

¹¹ Tamże, s. 39.

¹² Np. T. Borutka, *Společna rola proboszcza w parafii*, „Seminare” 20 (2004), s. 343-356.

wieku¹³, kiedy to zaczęły się pojawiać przy ważniejszych kościołach parafialnych. Oczywiście biblioteki istniejące w ośrodkach miejskich różniły się od tych zakładanych na wsi. Zawsze jednak podstawę księgozbioru stanowiły księgi liturgiczne, zbiory kazań, literatura prawnicza, zbiory tekstów hagiograficznych. M. Zahajkiewicz wspomina również o typowych poradnikach: medycznych czy dotyczących sporządzania dokumentów lub pisania listów. Książki zwykle przechowywano w skarbcach¹⁴, bywało, że główny zbiór dzielono, a część podręczną umieszczano w zakrystii. Od początków biblioteki tego typu powstawały dzięki darowiznom, donacjom testamentowym.

W okresie poprzedzającym wynalezienie druku oraz w czasie funkcjonowania pierwszych książek drukowanych zbiory bibliotek parafialnych służyły przede wszystkim jako pomoce w pełnieniu obowiązków duszpasterskich. O tym, jak istotne miejsce zajmowała biblioteka parafialna, świadczy fakt istnienia ustaw synodalnych¹⁵, zalecających nabywanie konkretnych pozycji (np. zbiorów homilii w języku narodowym), dziekani zaś podczas wizytacji mieli obowiązek dokonywania przeglądu bibliotek. Polityka gromadzenia w bibliotekach szesnastowiecznych – mimo oczywistych różnic wynikających z sytuacji lokalnej – była dość jednolita. W wiekach XVI-XVIII na synodach prowincjalnych i diecezjalnych ogłaszano spisy książek, które powinny znaleźć się w każdej bibliotece parafialnej. Ustawy synodalne nakazywały również duchownym gromadzenie książek, ich lekturę oraz nauczanie zarówno dzieci, jak i dorosłych. Biskupi często sami zaopatrywali biblioteki w książki, które uznawali za niezbędne. Przekazywali również własne zbiory – te i inne dary przyczyniały się do powstawania i rozwoju bibliotek parafialnych¹⁶.

¹³ O dziejach bibliotek parafialnych pisze: M.T. Zahajkiewicz, *Funkcja i znaczenie biblioteki parafialnej lub klasztornej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 77 (2002), s. 9-17.

¹⁴ A. Chlewicka, *Biblioteka przy kościele św. Bartłomieja w Płocku, w: Książka w życiu Kościoła. Zbiór studiów*, pod red. T. Kruszewskiego, Toruń 2009, s. 103-131.

¹⁵ M.T. Zahajkiewicz, *Funkcja i znaczenie*, art. cyt., s. 12.

¹⁶ A. Biernacka, A. Dubiński, *Zarys historii bibliotek parafialnych w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 73 (2000), s. 6-21.

Biblioteki parafialne, zwłaszcza przy tych parafiach, które prowadziły szkoły, przez kilka wieków rozwijały się bez przeszkód, aż do czasu pierwszego rozbioru Polski. Wtedy to nastały dla nich czasy na ogół niekorzystne. Zaczęły się kasaty zakonów, ciągle zmiany w administracji kościelnej, w związku z czym wiele bibliotek likwidowano, przekształcano, książki włączano do zbiorów innych bibliotek. Okres zaborów sprawił również¹⁷, że księgozbiory kościelne zmieniły swój charakter. W miejsce dominujących uprzednio materiałów służących duchowieństwu w sprawach związanych z pracą duszpasterską zaczęto gromadzić publikacje patriotyczne. Sytuacja wyglądała odmiennie w poszczególnych zaborach, choć we wszystkich miały pełnić tę samą funkcję: wspierać w walce z zaborcą. Znaczna liczba bibliotek powstała w zaborze pruskim¹⁸, natomiast najtrudniejsze warunki panowały w zaborze rosyjskim, na terenie którego władze zabraniały wszelkich inicjatyw mających zabarwienie patriotyczne.

Mimo dbałości licznych organizacji o wzbogacanie zbiorów nigdy nie była to łatwa praca. Bibliotekom z reguły nie udawało się zgromadzić obszernych księgozbiorów, które poddawane były cenzurze, brakowało też środków na zakupy. Często duchowni pożyczali własne książki¹⁹, lecz i tych było zbyt mało. Sytuacja uległa zmianie po roku 1905, kiedy to episkopat zorganizował Zjazd Demokracji Chrześcijańskiej, podczas którego jednym z postulatów było tworzenie bibliotek parafialnych²⁰. W latach 1914-1918 i 1920-

¹⁷ M.T. Zahajkiewicz, *Funkcja i znaczenie*, art. cyt., s. 13.

¹⁸ Dzięki działalności licznych towarzystw, takich jak: Liga Polska, Towarzystwo św. Wincentego à Paulo, Towarzystwo Oświaty Ludowej, Towarzystwo Czytelni Ludowych oraz władz kościelnych; tamże, s. 13.

¹⁹ Tak bywało w zaborze rosyjskim. Księgom nie wolno było prowadzić żadnej działalności edukacyjnej, wiązał się z tym również zakaz zakładania bibliotek; A. Biernacka, A. Dubiński, art. cyt., s. 13.

²⁰ W roku 1907 założono w tym celu Warszawskie Towarzystwo Bibliotek Parafialnych i Płockie Towarzystwo Bibliotek Parafialnych, które jednak istniały krótko z powodu obaw władz o wzrost działalności patriotycznej. Znaczące zasługi przyniosło działające w zaborze austriackim Towarzystwo Naukowe w Krakowie i Związek Katolicko-Społeczny w diecezji przemyskiej; M.T. Zahajkiewicz, *Funkcja i znaczenie*, art. cyt., s. 14.

1921 w działalności bibliotek kościelnych nastąpił kolejny kryzys, by przynieść pewne ożywienie w latach trzydziestych, a następnie po zakończeniu II wojny światowej.

Poszukując literatury poświęconej omawianemu zagadnieniu, nie można liczyć na satysfakcjonujące wyniki. Wśród nielicznych znajduje się niewielka publikacja z roku 1935²¹, ujmująca całościowo zagadnienie biblioteki parafialnej od jej głównych założeń przez zasady zakładania placówki, prowadzenie, organizację pomieszczeń, wybór książek, na przykładowym regulaminie kończąc. Autor nie zapomina też o problemach finansowych i kwestiach lokalowych. Te ostatnie powinny być wzięte pod uwagę już na etapie planowania domu parafialnego. Omawia dostęp, położenie, oświetlenie, a nawet kwestię wentylacji pomieszczeń bibliotecznych. Poruszenie powyższych zagadnień świadczy o wysokiej wadze problemu. Nawet jeśli pomieszczenia mają być tylko przystosowane do celów bibliotecznych, należy je odpowiednio i w sposób przemyślany zaplanować, nie zapominając również o ich estetyce. Istotne jest również dla autora budowanie i utrzymywanie kontaktu z czytelnikiem wyrażające się w rozmowach na temat proponowanych i już przeczytanych książek, sporządzanie wykazów książek polecanych, wywoływanie zainteresowania danymi publikacjami wśród grup czytelniczych i organizowanie ich spotkań.

Pomimo dość silnego nacechowania ideologicznego publikacji pozytywnie zaskakuje ona zaangażowaniem, indywidualnym podejściem do przyszłego czytelnika. Już na początku biblioteka parafialna uznana jest za obiekt dość specyficzny i skomplikowany. Jest ona bowiem miejscem, w którym spotyka się świat twórców – duchowy świat, zamknięty w fizycznej formie książek „odpowiednio dobranych (...), zgromadzonych i utrzymywanych we właściwych warunkach materialnych”, ze światem „ludzi żywych, czytelników-odbiorców, z których każdy jest człowiekiem, a więc sam w sobie odrębnym i innym światem”. Pomiedzy te światy wkracza bibliotekarz, by umożliwić ich „łącność”. Podkreślona zostaje konieczność dostosowania środków działania do potrzeb. Uwagi te, choć pisanie ponad siedemdziesiąt lat temu, wydają się nic nie tracić

²¹ J. Stemler, *Biblioteki parafialne zadania – organizacja – prowadzenie*, Płock 1935.

na swej aktualności. Według autora kwestia biblioteki parafialnej nie może być sprawą przypadku²²: zakładanie każdej z nich i wszelkie sprawy związane z prowadzeniem muszą być dokładnie ustalone, a kwestię odpowiedzialności rozpatruje się nie tylko na płaszczyźnie materialnej, ale i moralnej, ponadto szczegółowo należy ustalić, kto tę odpowiedzialność ponosi.

By wspomóc bibliotekarzy parafialnych w niełatwej kwestii gromadzenia odpowiednich, tj. wartościowych księgozbiorów, w okresie przedwojennym publikowano specjalnie przygotowane i przeznaczone dla nich poradniki wydawane w formie katalogów. Prezentowały one pozycje wydawnicze, dzieląc je według tematyki oraz ze względu na grupy potencjalnych odbiorców. Brano tu pod uwagę wiek, wykształcenie (autor używa też określenia „poziom inteligencji”). Oznaczano „książki dla wszystkich” i „książki trudniejsze”. Co istotne, owe katalogi zawierały nie tylko pozycje religijne, ale i licznie reprezentowane działy, takie jak: literatura sensacyjna, podróżnicza, fantastyczna, krajoznawcza i etnograficzna. Starano się więc zadbać i o lektury służące rozwojowi i pogłębianiu wiedzy, i o książki czytane dla przyjemności.

W *Bibliotekach parafialnych* nie zostaje również pominięta kłopotliwa od dawna kwestia darów. Autor stwierdza kategorycznie, że tylko wartościowe i rzeczywiście potrzebne książki mogą trafiać na półki, gdyż to nie ich liczba ma stanowić o wartości biblioteki. Gromadzić należy tylko te pozycje, które będą wypożyczane, nie samo bowiem gromadzenie jest celem biblioteki.

Temat ten do dziś pojawia się nieustannie w dyskusjach dotyczących tematyki gromadzenia²³. Czy usuwać z ofiarowanych bibliotekom zbiorów pozycje, które stanowią dublety? Czy rozbijać zbiory personalne? Czy tworzyć wydzielone zbiory w obrębie całego księgozbioru? Często powtarza się apel o zachowywanie specjalistycznego charakteru bibliotek, a co za tym idzie, o ścisłą kontrolę wpływających do placówek darów. Zwykle w pierwszych

²² Publikacja wydana została przez Akcję Katolicką, a prowadzenie bibliotek jest przewidziane w statutach wszystkich stowarzyszeń AK.

²³ J. Kania, *Problemy polskich bibliotek teologicznych w świetle obrad ich kadry kierowniczej, odbytych w Lublinie 15-16 września 1981 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 44 (1982), s. 7-23.

latach istnienia poszczególnych bibliotek kościelnych to właśnie dary stanowią o istnieniu placówki i możliwości rozbudowy księgozbioru. Można odnotować wiele źródeł, skąd one napływają. Do bibliotek trafiają kolekcje po zmarłych księżach (choć nie tylko), bywają przekazywane przez wydawnictwa, inne likwidowane biblioteki, osoby prywatne. Dary tej ostatniej grupy wymagają wyjątkowo starannej selekcji tematycznej, czego nie zawsze się przestrzega. Pojawia się problem licznych dubletów²⁴ i druków zbędnych. Dary to zwykle część zbiorów z reguły dość przypadkowych, najmniej planowanych i oczekiwanych. Ich istnienie pozwala z jednej strony w ramach współpracy na uzupełnianie własnych braków na drodze wymiany, jednak z drugiej strony pojawia się problem zagospodarowania posiadanych zbiorów. Jolanta Szulc²⁵ pisze o regularnym sporządzaniu planów gromadzenia. Należy brać w nich pod uwagę zasady doboru, planowaną na dany okres liczbę przybytków, dostępne środki finansowe. Autorka opisuje również warsztat gromadzenia, wyliczając różnorodne kartoteki pomocne przy pracy. Działania tego typu są nieocenione w bibliotekach wszelkiego typu, od akademickich po małe księgozbiory parafialne.

Autor przedwojennej publikacji szczegółowo rozwodzi się nad powyższym zagadnieniem właśnie w odniesieniu do bibliotek parafialnych. Biblioteka według niego ma prowadzić swą działalność w sposób „świadomy i zdecydowany”, ma ponadto obowiązek gromadzić, a co za tym idzie, udostępniać jedynie literaturę wartościową. Kierujący biblioteką nie powinien dopuścić, by utraciła swój podstawowy, etyczno-wychowawczy charakter, mający na celu wspomaganie rozwoju jednostki. Biblioteka nie może zatracić swego charakteru nawet kosztem zmniejszenia grona czytelników.

²⁴ O gospodarowaniu dubletami zob. A. Jurek, *Współpraca bibliotek kościelnych w przekazywaniu dubletów i druków zbędnych. Wykorzystanie nowoczesnych form zarządzania zbiorami*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1-2 (2010), s. 140-149.

²⁵ J. Szulc, *Gromadzenie i uzupełnianie księgozbioru w bibliotekach kościelnych w Polsce*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2 (1998), s. 65-68. Szczegółowo o gromadzeniu i uzupełnianiu zbiorów dzięki środkom kościelnym pisze: E. Lubojańska, *Gromadzenie i uzupełnianie zbiorów w bibliotece teologicznej ze środków Kurii Metropolitalnej w Katowicach*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1-2 (2010), s. 30-49.

Inaczej niż dziś, tzn. o wiele korzystniej wyglądała sytuacja bibliotek parafialnych w przeszłości. Aktualnie przy wielu kościołach funkcjonują mniejsze lub większe biblioteki parafialne. Ich działalność, różnorodność zbiorów czy dostępność dla czytelników zależy od odpowiedzialnego za daną placówkę duszpasterza, ale zdarza się również, że za bibliotekę, jej rozwój, wzbogacanie księgozbioru i opiekę nad nim odpowiadają osoby świeckie, często w ramach wolontariatu²⁶. Biblioteka parafialna przeszła długą drogę pełną zmian: z narzędzia służącego pomocą duchownemu stała się (a przynajmniej takie jest założenie) miejscem dostępnym dla każdego zainteresowanego, gromadzącym podstawową literaturę z bardzo wielu dziedzin, a w małych miejscowościach pełniącym także funkcję miejsca spotkań skupiającego życie kulturalne²⁷.

²⁶ Tak dzieje się w przypadku Biblioteki Parafialnej w Trzciance. Jest to placówka bardzo prężnie działająca od roku 1983. Mieści się w domu parafialnym, dostępna jest w wyznaczonych godzinach przez cały tydzień. Biblioteka każdego roku organizuje Tydzień Kultury Chrześcijańskiej, podczas którego odbywają się koncerty, konkursy (rzeźba, malarstwo, poezja, fotografia), a także wystawy i prelekcje. Biblioteka prowadzi działalność wydawniczą, ponadto pracownicy-wolontariusze aktywnie pozyskują publikacje (dublety) od innych bibliotek; http://bibltk.za.pl/historia_biblioteki.html, 08.11.2011.

²⁷ Inna interesująca biblioteka parafialna funkcjonuje w Pogórzku. Skoczowa. Pierwotnie była ona prywatną biblioteką obecnego proboszcza, ks. Ignacego Czadera. W chwili połączenia z zastanymi w parafii 300 woluminami dała 11 tys. książek udostępnianych zainteresowanym. Jak przystało na księgozbiór kościelny, przeważają tu oczywiście publikacje z dziedziny teologii. Jednak czytelnicy mogą znaleźć rozmaite leksykony, encyklopedie czy słowniki, opracowania z dziedziny psychologii, pedagogiki, sztuki (albumy), ponadto przewodniki, mapy, a także beletrystykę i książki dla dzieci. Twórca biblioteki wychodzi bowiem z założenia, że każdy powinien mieć możliwość odnalezienia w bibliotece potrzebnych mu publikacji – czy to do nauki, czy rozrywki. Większość nowych książek w pogórskiej bibliotece pochodzi z zakupów. Tradycyjnie wzbogacają ją również darowizny po zmarłych księżach. Nie wprowadza się jednak podwójnych egzemplarzy. Proboszcz prowadzi też działalność polegającą na pozyskiwaniu nowości od wydawnictw, w planach zaś jest pozyskanie starodruków, które w wielkiej liczbie zalegają nadal na strychach czy w piwnicach parafialnych i niszczeją; J. Serafin, *Biblioteka parafialna*,

Mimo kilku budujących przykładów zaangażowania duszpasterskiego w czasach nam współczesnych znaczenie biblioteki parafialnej wydaje się coraz bardziej maleć. Przeprowadzając kwerendy, natrafiamy na nieliczne krótkie prezentacje bibliotek, a właściwie – chciałoby się rzec – księgozbiorów parafialnych. Brakuje obszernego opracowania tematu, doczekały się go jedynie biblioteki archidiecezji krakowskiej²⁸.

Próba zbadania sytuacji na terenie Szczecina

Planowany przegląd bibliotek parafialnych Szczecina przyniósł duże rozczarowanie. O ile podejmując poszukiwania placówek tego typu w Polsce (nawet najprostszym sposobem: wpisując hasło w wyszukiwarce internetowej), możemy uzyskać niemałą liczbę wyników, o tyle środowisko szczecińskie nie stoi na wysokości zdania. Biblioteka zwykle nie jest uwzględniana na stronie internetowej parafii, a jeśli rzeczywiście funkcjonuje, wiedzą o niej nieliczni, a jeszcze mniejsze grono z niej korzysta.

W celu zapoznania się z sytuacją wybrano siedem dekanatów liczących pięćdziesiąt osiem parafii²⁹, do których planowano rozesłać pocztą elektroniczną ankiety³⁰ dotyczące istnienia i funkcjonowania bibliotek parafialnych (lub przynajmniej niewielkich, udostępnianych zainteresowanym księgozbiorów). Ostatecznie po przejrzeniu wykazu parafii wysłano trzydzieści cztery e-maile (pozostałe parafie nie posiadały strony internetowej lub nie podawały adresu elektronicznego).

„Homo Dei” 78-79, 3 (2009), s. 206-213. Krótko o problemach bibliotek parafialnych pisze również: R. Sagan, *Biblioteki parafialne – ich problemy*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1-2 (1996), s. 116-119.

²⁸ J. Bednarczyk, *Ewangelizacyjna rola bibliotek parafialnych w Archidiecezji Krakowskiej*, Kraków 2007. Autor ukazuje instytucję biblioteki parafialnej w szerokim kontekście pastoralnym. W publikacji zebrane zostały dane o 122 bibliotekach (na 146 parafii) archidiecezji krakowskiej.

²⁹ Dane adresowe dostępne na stronie Kurii Szczecińsko-Kamieńskiej: <http://www.diecezja.szczecin.pl/wspolnoty/wspolnoty-parafialne/>, 08.11.2011. Dekanaty: Szczecin-Dąbie, Szczecin-Niebuszewo, Szczecin-Pogodno, Szczecin-Pomorzański, Szczecin-Słoneczne, Szczecin-Śródmieście, Szczecin-Żelechowo.

³⁰ Załącznik 1.

Odpowiedziało czterech adresatów (sic!), przy czym odpowiedzi informowały o braku biblioteki. Pozostali adresaci nie odpowiedzieli w ogóle. Należy dodać, że w dwóch przypadkach na stronach parafialnych odnaleziono szczątkowe informacje o istnieniu biblioteki, jednak i z tej strony nie było odzewu. Wiadomo ponadto³¹, że prawdopodobnie funkcjonują w Szczecinie dwie lub trzy biblioteki kościelne (również od nich nie doczekano się odpowiedzi), a kilka z pewnością istniało w przeszłości³². Jednak zrezygnowano z prób kontaktu i opisu chociażby jednej z nich, gdyż wydaje się, że obraz środowiska szczecińskiego i stosunek do inicjatywy, jaką jest biblioteka parafialna, najlepiej przedstawiają efekty, jakie przyniosła próba przeprowadzenia ankiety.

W obliczu zakończonego niepowodzeniem badania można jeszcze tylko wspomnieć o projekcie Archiwum Archidiecezjalnego³³. Na stronie internetowej powyższej instytucji umieszczona jest prośba o zgłaszanie przez parafie funkcjonujących w ich strukturze bibliotek. Być może ta inicjatywa przyniesie lepsze wyniki niż ankieta bibliotekarza.

Biblioteki kościelne, a wśród nich i parafialne w ciągu wieków uległy wielu zmianom. Inna jest ich rola, sytuacja, możliwości. W przeciwieństwie do instytucji, które funkcjonowały przed wiekami: bogatych, stale wspieranych przez zamożnych darczyńców, cieszących się zasłużonym prestiżem, dzisiejsze placówki dysponują

³¹ Z rozmów z czytelnikami Biblioteki Wydziału Teologicznego US, pracownikami tegoż wydziału oraz mieszkańcami Szczecina. W trakcie przygotowywania tekstu pozyskano informację, że działalność jednej z tych nielicznych bibliotek – działającej od lat siedemdziesiątych – została zawieszona.

³² Biblioteki likwidowano zwykle na skutek zmian personalnych w parafiach i wynikających z tychże zmian decyzji nowych proboszczów, niezainteresowanych kontynuacją działalności bibliotek, postanawiających np. wykorzystać pomieszczenia biblioteczne do innych celów. Kilka księgozbiorów likwidowanych bibliotek przekazano obecnej bibliotece Wydziału Teologicznego US (informacje pochodzące od kierownika Biblioteki, Wacława Żywickiego). Jest to dziś największa biblioteka teologiczna w regionie.

³³ Archidiecezjalne Archiwum w Szczecinie, http://www.archiwum.szczecin.pl/?art_id=228, 08.11.2011.

z reguły niewielkimi środkami (w kwestii środków na zakup książek nieco lepsza bywa sytuacja bibliotek wydziałów teologicznych), skromnym zapleczem lokalowym i nieliczną kadrą. Pracownicy często zatrudnieni są w niepełnym wymiarze godzin, a w takiej sytuacji jeszcze trudniejsza jest efektywna organizacja pracy i skuteczna opieka nad zbiorami. Jednak w dalszym ciągu pełnią lub mogłyby pełnić istotną funkcję zarówno dla szeroko rozumianego środowiska lokalnego, jak i naukowego. W pierwszym przypadku – pomagać w działalności duszpasterskiej, wychowawczej i edukacyjnej nie tylko przez udostępnianie zgromadzonych książek, ale i poprzez organizację rozmaitych imprez: wystaw, prelekcji, konkursów czy nawet szkoleń. W drugim – mogą stać się miejscami pracy dla badaczy, reprezentantów różnych dziedzin nauki. Księgozbiory stanowią istotny wskaźnik, jeśli chodzi o analizę wiedzy, zainteresowań bądź stylu pracy ich dawnych właścicieli. Są kopalnią informacji o kulturze, chociażby czytelniczej, czy sytuacji danych środowisk.

Współczesna biblioteka kościelna, choć tak różna od tej sprzed wieków, nadal może służyć użytkownikom, a rozsądnie gromadzone zbiory mogą stanowić ważne narzędzie nauki i pracy pod warunkiem otwartego, zaangażowanego podejścia osób odpowiedzialnych za duszpasterstwo w danej parafii.

Załącznik 1

Ankieta

1. Czy w parafii jest biblioteka lub księgozbiór udostępniany parafianom?
2. Od jak dawna? – proszę podać w przybliżeniu.
3. Ile książek liczy biblioteka – proszę podać liczbę woluminów.
4. Czy zbiory są skatalogowane?
5. Proszę podać w przybliżeniu zakres tematyczny.
6. Komu udostępnia się zbiory?
7. Kto sprawuje opiekę nad biblioteką lub księgozbiorem?
8. Ilu czytelników zapisanych jest do biblioteki?
9. Czy biblioteka ma stałe godziny otwarcia? Jakież?
10. Jakie są źródła pozyskiwania książek? (np. dary, zakup).

MARTYNA DAROWSKA¹

DOKUMENTY MUZYCZNE W ZBIORACH FEDERACJI BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH FIDES

Wstęp

Wokół Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES organizują obecnie swą działalność aż osiemdziesiąt cztery biblioteki. Federacja zrzesza różne typy instytucji, z czego prawie połowę (45 proc.) stanowią biblioteki seminariów duchownych (diecezjalnych i zakonnych), a na drugim miejscu pod względem liczebności plasują się biblioteki zakonów męskich i żeńskich (27 proc.). W gronie federacji funkcjonują także biblioteki szkół wyższych, uczelni kościelnych, wydziałów i instytutów teologicznych, biblioteki diecezjalne i parafialne oraz biblioteki szkolne i specjalistyczne². Specyfikę i różnorodny charakter wszystkich zrzeszonych instytucji odzwierciedla prowadzona przez owe biblioteki polityka gromadzenia różnorodnych zbiorów. Stąd też typowe jest na przykład dla bibliotek uczelnianych, wydziałowych, instytutowych i seminaryjnych gromadzenie materiałów dydaktycznych i naukowych, takich jak: podręczniki akademickie, skrypty, monografie tematyczne, dysertacje, natomiast dla bibliotek parafialnych przydatne okazać się mogą m.in. biografie świętych, prasa katolicka,

¹ Biblioteka Główna Politechniki Śląskiej w Gliwicach.

² Na podstawie bazy danych MAKWWW członków Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES według typów bibliotek (2009 r.),
<http://www.fides.org.pl/cgi-bin/makwww/makwww.exe?BM=03&IZ=Typ%F3w-inst>, 26.03.2012.

śpiewniki religijne, nuty z pieśniami kościelnymi itp. Przykłady wymienione jako ostatnie, druki muzyczne, są szczególnym rodzajem zbiorów, który jest dostępny we wszystkich typach bibliotek wchodzących w skład federacji. Dlatego w związku z osiągniętym poziomem procesu komputeryzacji w polskich bibliotekach kościelnych oraz rosnącą wśród nich tendencją udostępniania w cyfrowych bibliotekach wersji elektronicznych gromadzonych zbiorów właściwe będzie przedstawienie charakterystyki gromadzenia, opracowania i udostępniania dokumentów muzycznych w bibliotekach zrzeszonych w Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES.

Katalogi biblioteczne i multiwyszukiwarka

Jak podano we wstępie, podmioty wchodzące w skład Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES to biblioteki różnych typów, które różnią się od siebie m.in. rolą, funkcją i wykonywanymi zadaniami, wielkością zbiorów i ich strukturą, potrzebami docelowych czytelników, liczbą zatrudnionych pracowników, poziomem komputeryzacji usług i procesów bibliotecznych oraz organizacją pracy. Ze względu na ich charakterystykę można wyodrębnić wśród nich biblioteki: naukowe, fachowe, specjalistyczne, akademickie i szkolne. Placówki te funkcjonują jako biblioteki dostępne publicznie³.

Spośród osiemdziesięciu czterech bibliotek kościelnych należących do federacji czterdzieści dziewięć jest skomputeryzowanych i udostępnia własny katalog w Internecie (OPAC). Natomiast niektóre biblioteki albo wciąż posiadają komputerowe katalogi biblioteczne, które są dostępne jedynie na stanowiskach zlokalizowanych w bibliotece, albo stosunkowo niedawno rozpoczęły proces automatyzacji i ich baza jest niewielka lub w trakcie tworzenia. Zdecydowana większość, bo aż czterdzieści pięć z czterdziestu dziewięciu skomputeryzowanych bibliotek (92 proc.) stworzyło swoją bazę w programie MAK, lecz tylko trzynaście z nich (27 proc. ze wszystkich skomputeryzowanych instytucji) korzysta i używa tego systemu w formacie MARC21. Pozostałe programy pojedynczo stosowane w bibliotekach to: Aleph, Horizon, Koha i Virtua.

³ *Bibliotekarstwo*, pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 1998, s. 16-24.

Niektóre katalogi bibliotek zrzeszonych w federacji, zazwyczaj instytucji nieposiadających własnego serwera, których bazy zostały utworzone w programie MAK, znajdują się na platformie FIDES⁴. Jednak dostęp do większości katalogów bibliotek kościelnych możliwy jest dzięki platformie FIDKAR – multiwyszukiwarce dla komputerowych baz bibliotecznych⁵. Dostępny na stronie formularz wyszukiwawczy daje możliwość przeszukiwania zasobów polskich bibliotek kościelnych (w sumie 48 baz katalogów). W tej grupie oprócz katalogów członków federacji znajdują się katalogi czterech bibliotek niezrzeszonych (np. Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego), ale o zbliżonym profilu zbiorów. Niestety, ze względów technicznych i organizacyjnych FIDKAR nie zapewnia dostępu do wszystkich bibliotek federacyjnych, nawet tych, które skatalogowały swoje zbiory w bazie MAK (np. Biblioteka Instytutu Teologicznego w Bielsku-Białej). Tabela 1 znajdująca się w Aneksie prezentuje szczegółowy wykaz bibliotek kościelnych, czyli instytucji należących do FIDES, i dodatkowo bibliotek niezrzeszonych widocznych w FIDKAR (w tab. 1 zaznaczonych kursywą). W tabeli 1 ujęto także systemy biblioteczne stosowane przez poszczególne jednostki.

Zasoby bibliotek przedstawionych w tabeli 2 stanowią istotne źródło informacji bibliograficznej z zakresu teologii. W celu sprawdzenia polityki gromadzenia i metod opracowania dokumentów muzycznych w bibliotekach kościelnych za podstawę posłużyły bazy czterdziestu czterech bibliotek zamieszczonych w katalogu FIDKAR (w tab. 2 zaznaczone gwiazdką). W celu otrzymania pełnych wyników zastosowano dwanaście zapytań wyszukiwawczych (wykaz zapytań zamieszczono w tab. 1) stanowiących synonimy i ich różne formy językowe, mogące służyć jako określenie tego typu dokumentów. Zastosowano kilka sposobów odszukania muzykaliów w bazach, gdyż w formularzu

⁴ Katalogi biblioteczne w programie MAK członków Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES na serwerze FIDES (2007), http://fides.org.pl/index.php?option=com_content&view=category&id=22&Itemid=72, 26.03.2012.

⁵ FIDKAR – multiwyszukiwarka dla komputerowych baz bibliotecznych Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES (2004-2005), <http://fidkar.fides.org.pl/>, 26.03.2012.

nie wydzielono osobnego indeksu do typu zasobu. Konieczne było wprowadzenie zapytań w następujących polach:

- tytuł: między tytułem głównym a podtytułem dołączana jest informacja o typie zasobu;
- słowo w tytule: w tytule głównym i w podtytule często podana jest forma dokumentu;
- hasło przedmiotowe: określenie formy i typu publikacji występuje w temacie lub określnikach hasła przedmiotowego;
- indeks rzeczowy: oprócz informacji zawartych w hasłach przedmiotowych (lub zamiast nich) typ i forma dokumentu jest wyrażana dodatkowo w słowach kluczowych;
- wszystkie indeksy: w opisie fizycznym dokumentu pojawiają się informacje o występującym materiale nutowym.

Spośród wszystkich sformułowań – tak jak założono – najbardziej odpowiednie zapytanie stanowiło „nuty”, które w każdym z pięciu pól przyniosło adekwatne wyniki. Sformułowanie „śpiewnik” uzyskało najwięcej pasujących rekordów, lecz stanowi on zbiorczą formę nut. Kilku zaproponowanych sformułowań charakteryzujących nuty (np. „druk muzyczny”) bibliotekarze opracowujący zbiory w ogóle nie użyli. Wyniki poszczególnych zapytań zostały ujęte w tabeli 2. Należy jednak zwrócić uwagę, że odpowiedzi na zapytania dotyczące poszczególnych form nut wprowadzone w polach wyszukiwawczych nie mogą stanowić wyników sumarycznych, gdyż dany rekord, ze względu na zawarte w różnych miejscach te same metadane, może pojawiać się w kilku wynikach wyszukiwawczych. Ponadto po przeanalizowaniu otrzymanych wyników zauważono występowanie błędnych rekordów, czyli rekordów niebędących dokumentami muzycznymi (np. wyszukane rekordy stanowiły komentarze utworów muzycznych, katalogi nut ze zbiorów bibliotek lub dokumenty dźwiękowe).

Wyniki znalezionych rekordów przekładają się na liczbę instytucji, z których te opisy dokumentów pochodzą. Dlatego, adekwatnie do największej liczby uzyskanych sformułowań, najwięcej bibliotek w metadanych wskazywało sformułowania „nuty” i „śpiewnik”. W tabeli 2 liczba poszczególnych form zapytań we wszystkich polach dla bibliotek została ujęta w nawiasie. Natomiast ich popularność we wszystkich bibliotekach kościelnych prezentuje wykres 1.

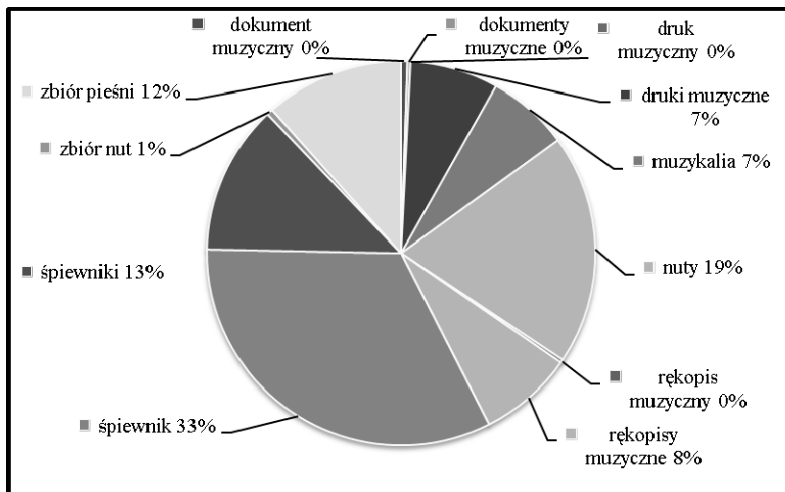
Tab. 1. Uzyskane rekordy dla dokumentów muzycznych na zapytania wyszukiwawcze zadane w katalogu FIDKAR wraz ze wskazaniem wśród bibliotek (podane w nawiasie)⁶

POLE ZAPYTANIA	Tytuł	Słowo w tytule	Hasło przedmio- towe	Indeks rzeczowy	Wszystkie indeksy
dokument muzyczny	–	2 (1)	–	–	7 (1)
dokumenty muzyczne	–	–	1 (1)	–	9 (1)
druk muzyczny	–	–	–	–	–
druki muzyczne	8 (3)	7 (2)	90 (11)	18 (10)	51 (2)
muzykalia	14 (6)	18 (6)	13 (5)	18 (7)	7 (2)
nuty	294 (9)	1 090 (15)	959 (19)	3 019 (29)	1 481 (2)
rękopis muzyczny	–	–	–	2 (1)	–
rękopisy muzyczne	13 (5)	9 (4)	41 (7)	36 (12)	28 (2)
śpiewnik	1 918 (38)	2 203 (34)	1 434 (18)	3 099 (33)	275 (2)
śpiewniki	6 (4)	9 (6)	320 (15)	385 (21)	42 (2)
zbiór nut	–	2 (1)	–	–	2 (1)
zbiór pieśni	127 (30)	58 (5)	7 (3)	10 (4)	27 (2)

Źródło: Opracowanie własne.

⁶ Zapytania wyszukiwawcze uporządkowane w kolejności alfabetycznej; dane z 26.03.2012.

Wykres 1. Reprezentacja [%] poszczególnych określeń dokumentów muzycznych dla zapytań zadanych w katalogu FIDKAR⁷

Źródło: Opracowanie własne.

Niestety, możliwości wyszukiwawcze katalogu FIDKAR nie pozwalają na wygenerowanie jednolitych danych zawierających ogólną liczbę gromadzonych w bibliotekach kościelnych dokumentów muzycznych. Szacunkowe wyniki dają obraz, jak istotny typ dokumentu stanowią nuty w kościelnych placówkach bibliotecznych. Ponadto przeprowadzone zapytania wyszukiwawcze ukazują wielotorowość i złożoność opracowania druków muzycznych.

Biblioteka cyfrowa

Gdy w 2006 roku została utworzona cyfrowa biblioteka Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES⁸, nie przypuszczano, że projekt ten osiągnie tak szeroki zasięg pod względem liczby wprowadzanych publikacji, zastosowanych technologii oraz organizacji pracy. Gdy

⁷ Zapytania wyszukiwawcze uporządkowane w kolejności alfabetycznej; dane z 26.03.2012.

⁸ Księgozbiór Wirtualny Federacji FIDES, <http://digital.fides.org.pl/dlibra>, 26.03.2012.

ks. Jerzy Witczak w swoim artykule⁹ opublikowanym w czasopiśmie „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” dokonał wprowadzenia w tematykę bibliotek cyfrowych, projekty te znajdowały się dopiero w fazie rozwoju.

Obecnie projekt jest prowadzony w najnowszej wersji oprogramowania dLibra – 5.2.0. Zgodnie z opisem projektu¹⁰ bibliotekę wirtualną tworzą instytucje członkowskie Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES, jednak sami organizatorzy są otwarci na pochodzące z zewnątrz propozycje publikowania tekstów z zakresu nauk teologicznych. Dlatego przeszukując zasoby Księgozbioru Wirtualnego w polu „prawa”, oprócz bibliotek federacyjnych można odnaleźć osoby prywatne oraz biblioteki, instytucje i inne organizacje kościelne (w sumie 30 instytucji)¹¹. Szczegółowy wykaz instytucji tworzących tę bibliotekę cyfrową zamieszczono w tabeli 3 znajdującej się w Aneksie 2.

Po sześciu latach istnienia i sprawnego funkcjonowania Księgozbioru Wirtualnego Federacja FIDES udostępniła 1 111 publikacji¹², a od 1 sierpnia 2006 roku na stronie biblioteki cyfrowej zagościło 236 4726 czytelników¹³. W bibliotece cyfrowej znajduje się kilka rodzajów dokumentów, z czego zgodnie z dostępnymi na stronie statystykami¹⁴ najwięcej jest artykułów z czasopism (69 proc.). Wszystkie typy dostępnych zasobów widoczne są także w przeszukiwanym indeksie¹⁵, jednak brakuje w nim dokumentów muzycznych. Nie można

⁹ J. Witczak, *Teologiczne zbiory w polskich bibliotekach cyfrowych*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 24-25, 1-2 (2007), s. 24-34.

¹⁰ Opis tworzenia Księgozbioru Wirtualnego Federacji FIDES, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/text?id=library-desc>, 26.03.2012.

¹¹ Indeks osób i instytucji posiadających prawa do publikacji dostępny w Księgozbiorze Wirtualnym Federacji FIDES, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/keywordindex?dirids=1&attId=16>, 26.03.2012.

¹² Dane z 01.04.2012.

¹³ Dane z 01.04.2012.

¹⁴ Statystyka publikacji dostępnych w Księgozbiorze Wirtualnym Federacji FIDES według typu zasobu, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/pubstats?statType=9>, 26.03.2012.

¹⁵ Indeks rodzajów publikacji dostępnych w Księgozbiorze Wirtualnym Federacji FIDES,

znaleźć także nut w kolekcjach, a z pewnością mogłoby być przypisane do kilku z nich lub utworzyć samoistną grupę zbiorów, gdyż – jak już wykazano – druki muzyczne stanowią istotny typ dokumentów gromadzonych w bibliotekach kościelnych. Na próżno szukać także muzykaliów poprzez pole słów kluczowych, gdyż wśród otrzymanych wyników znajdują się jedynie teksty stanowiące komentarz dla utworów muzycznych.

Wydawać by się mogło, że dość bogata reprezentacja druków muzycznych i śpiewników dostępnych w zasobach bibliotek kościelnych widocznych w katalogu FIDKAR będzie miała swoje odzwierciedlenie w Księgozbiorze Wirtualnym Federacji FIDES. A jednak w Federacji Bibliotek Cyfrowych spośród 937 tys. publikacji¹⁶ ok. 4,7 tys. to muzykalia¹⁷ (w tym religijne), lecz żadne z nich nie pochodzą ze zbiorów bibliotek kościelnych.

Dokumenty muzyczne

Ze tego względu, że przeprowadzone poszukiwania nut w Księgozbiorze Wirtualnym nie przyniosły żadnych wyników, konieczne jest zatem przedstawienie propozycji druków muzycznych, które mogłyby się znaleźć w bibliotece cyfrowej. Rysunki 1-5 zawierają wybrane przykłady muzykaliów gromadzonych w bibliotekach federacyjnych, których opisy bibliograficzne są dostępne w katalogu FIDKAR. Należy jednak zwrócić uwagę, że nie należy traktować tych sugestii jako gotowych publikacji, stanowią one jedynie najciekawsze typy dokumentów muzycznych. Przed opublikowaniem ich w Księgozbiorze Wirtualnym konieczne jest sprawdzenie, kto jest właścicielem praw autorskich do poszczególnych publikacji oraz uniknięcie dublowania rekordów.

<http://digital.fides.org.pl/dlibra/keywordindex?dirids=1&attId=9>, 26.03.2012.

¹⁶ Federacja Bibliotek Cyfrowych, <http://fbc.pionier.net.pl/owoc/main>, 01.04.2012.

¹⁷ Dane z 01.04.2012.

AUTOR: Rózan, J. M.
TYTUŁ/ODP.: Wybór pieśni narodowych oraz dumek, ary i okolicznościowych; T. 1 / J. M. Rózan.
NR-WYD.: Wyd. 4.
ADRES-WYD.: Buffalo : J. M. Rózan, 1915.
OPIS-FIZYCZNY: VI, 111 s. : nuty ; 18 cm.
SŁOWA-KLUCZOWE: śpiewnik *
SŁOWA-KLUCZOWE: nuty *
SŁOWA-KLUCZOWE: pieśni narodowe *
ZASÓB: A 016158

Rys. 1. Przykład opisu druku muzycznego w katalogu FIDKAR

Źródło: <http://fidkar.fides.org.pl/>, 26.03.2012.

TYTUŁ/ODP.: Polski śpiewnik szkolny : zbiór ćwiczeń i pieśni wraz z teorią [!] / zebrał i ułożył Piotr Maszyński.
ADRES-WYD.: Warszawa [etc.] : Gebethner i Wolff, [1919-1928?].
OPIS-FIZYCZNY: 142 s. : nuty ; 20 cm.
SŁOWA-KLUCZOWE: Nuty *
SŁOWA-KLUCZOWE: Śpiewnik *
ZASÓB: A.1823

Rys. 2. Przykład opisu druku muzycznego w katalogu FIDKAR

Źródło: <http://fidkar.fides.org.pl/>, 26.03.2012.

TYTUŁ/ODP.: Chorał czyli zbiór melodii kancjonału katolickiego Ks. A. Janusza używanego na Śląsku i w Galicyi ułożony na cztery głosy do grania na organach i śpiewania.
ADRES-WYD.: Lipsk : Brockhaus, 1873.
OPIS-FIZYCZNY: 125 s. ; 21 cm.
SŁOWA-KLUCZOWE: nuty *
SŁOWA-KLUCZOWE: chorał *
SŁOWA-KLUCZOWE: kancjonał katolicki *
SŁOWA-KLUCZOWE: zbiór melodii *
ZASÓB: K 49361 III

Rys. 3. Przykład opisu druku muzycznego w katalogu FIDKAR

Źródło: <http://fidkar.fides.org.pl/>, 26.03.2012.

TYTUŁ/ODP.: Pieśń do ś. Stanisława Kostki : gorącego czociela dzieciątka Jezus / Józef Sierosławski.
ADRES-WYD.: Kraków : Nakł. Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1899.
OPIS-FIZYCZNY: [4 s.] : nuty ; 21 cm.
SŁOWA-KLUCZOWE: Stanisław Kostka (św. ; 1550-1568) *
SŁOWA-KLUCZOWE: nuty *
ZASÓB: K 79270 II
ZASÓB: K 79271 II

Rys. 4. Przykład opisu druku muzycznego w katalogu FIDKAR

Źródło: <http://fidkar.fides.org.pl/>, 26.03.2012.

TYTUŁ/ODP.: Westfälische Volkslieder : mit Bildern und Weisen / hrsg. mit Unterstützung des Deutschen Volksliedarchivs von Johannes Hatzfeld ; Bilder von Bernhard Broker.
ADRES-WYD.: Münster i. Westfalen : Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1928.
OPIS-FIZYCZNY: 139, [1] s. : il., nuty ; 19 cm.
SERIA/CAL.WIELOTOM: Landschaftliche Volkslieder ; H. 9
SŁOWA-KLUCZOWE: Nuty *
SŁOWA-KLUCZOWE: Pieśń ludowa niemiecka *
SŁOWA-KLUCZOWE: Pieśń religijna niemiecka *
SŁOWA-KLUCZOWE: Śpiewnik *
ZASÓB: A.1552

Rys. 5. Przykład opisu druku muzycznego w katalogu FIDKAR

Źródło: <http://fidkar.fides.org.pl/>, 26.03.2012.

Zakończenie

Powyższe działania, dążące do odnalezienia druków muzycznych w zasobach instytucji zrzeszonych w Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES, wykazują, że druki te stanowią różnorodny typ zbiorów, który jest obecny w większości bibliotek kościelnych. Świadczy o tym m.in. gromadzenie śpiewników aż w trzydziestu ośmiu bibliotekach na czterdzieści cztery (liczba wskazań z tab. 2).

Nierozwiązany problem wciąż stanowi w bibliotekach kościelnych opracowywanie muzykaliów. Nie zaproponowano jednolitych zasad opisywania i określania tego typu dokumentów w charakterystyce rzeczowo-przedmiotowej, co ma istotne znaczenie dla odnalezienia przez czytelnika pełnego spektrum zbiorów.

Warto skupić się także na udostępnianiu dokumentów muzycznych w Księgozbiornie Wirtualnym Federacji FIDES. Biblioteka cy-

frowa ma znacznie szerszy zasięg w docieraniu do czytelnika i odwrotnie (w porównaniu z bibliotekami stacjonarnymi, a raczej macierzystymi, z których zasobów tworzone są biblioteki cyfrowe). Wprowadzenie nut do kolekcji biblioteki cyfrowej z pewnością wpłynie korzystnie na instytucje, które ją tworzą, gdyż poszerzy to grono czytelników i tym samym wpłynie na popularność wszystkich działań podejmowanych przez biblioteki.

Aneks 1

Tab. 2. Biblioteki kościelne i ich katalogi komputerowe (stan z 2012 r.)¹⁸

LP.	BIBLIOTEKA	FIDES	SYSTEM	FIDKAR
1	Biblioteka Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku*	tak	MAK (MARC21)	tak
2	Biblioteka Instytutu Teologicznego im. św. Jana Kantego w Bielsku-Białej	tak	MAK	nie
3	Biblioteka Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Częstochowie*	tak	MAK	tak
4	Biblioteka Jasnogórska oo. Paulinów w Częstochowie*	tak	MAK	tak
5	Jasnogórska Biblioteka Maryjna w Częstochowie*	tak	MAK	tak
6	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie	tak	MAK	tak
7	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Elblągu*	tak	MAK	tak

¹⁸ Wykaz bibliotek uporządkowany alfabetycznie według miejscowości i nazw instytucji; dane z 26.03.2012. Instytucje wyróżnione kursywą stanowią biblioteki niezrzeszone w Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES, natomiast biblioteki oznaczone symbolem gwiazdki (*) stanowią instytucje, których katalogi dostępne przez multiwyszukiwarę FIDKAR zostały poddane próbie wyszukiwawczej.

LP.	BIBLIOTEKA	FIDES	SYSTEM	FIDKAR
8	Biblioteka Wyższego Prymasowskiego Seminarium Duchownego Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu Sekcja w Gnieźnie*	tak	MAK	tak
9	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Kaliszu*	tak	MAK	tak
10	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego oo. Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej	tak	MAK	nie
11	Biblioteka oo. Franciszkanów w Katowicach*	tak	MAK	tak
12	Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*	tak	MAK (MARC21)	tak
13	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Misjonarzy Świętej Rodziny w Kazimierzu Biskupim*	tak	MAK	tak
14	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach*	tak	MAK	tak
15.	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej w Koszalinie*	tak	MAK (MARC21)	tak
16	Biblioteka Studium oo. Dominikanów Krakowie*	tak	KOHA (MARC21)	tak
17	Biblioteka Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie*	tak	Virtua (MARC21)	tak

LP.	BIBLIOTEKA	FIDES	SYSTEM	FIDKAR
18	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Prowincji Matki Bożej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych (Franciszkanów OFM) w Krakowie*	tak	MAK	tak
19	Biblioteka Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie*	tak	MAK	tak
20	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie*	tak	MAK	tak
21	Biblioteka im. Jana Pawła II Wyższego Seminarium Duchownego w Legnicy*	tak	MAK (MARC21)	tak
22	Biblioteka Klasztoru Ojców Karmelitów Bosych w Lublinie*	tak	MAK (MARC21)	tak
23	<i>Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*</i>	nie	Virtua (MARC21)	tak
24	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego im. Papieża Jana Pawła II w Łomży	tak	MAK	nie
25	<i>Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Łodzi*</i>	nie	Horizon (MARC21)	tak
26	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Łowiczu*	tak	MAK	tak
27	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej w Obronie*	tak	MAK	tak

LP.	BIBLIOTEKA	FIDES	SYSTEM	FIDKAR
28	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” i Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*	tak	MAK	tak
29	Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego*	tak	Aleph (MARC21)	tak
30	Biblioteka Misyjnego Seminarium Duchownego Księży Werbistów w Pieniężnie	tak	MAK	nie
31	<i>Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu*</i>	nie	Horizon (MARC21)	tak
32	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu	tak	MAK	nie
33	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Radomiu	tak	MAK	nie
34	Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu*	tak	MAK	tak
35	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach*	tak	MAK (MARC21)	tak
36	Biblioteka Wyższego Seminarium Misyjnego Księży Najświętszego Serca Jezusowego w Stadnikach*	tak	MAK	tak
37	Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego*	tak	MAK	tak

LP.	BIBLIOTEKA	FIDES	SYSTEM	FIDKAR
38	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Świdnicy*	tak	MAK (MARC21)	tak
39	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie*	tak	MAK	tak
40	Biblioteka Diecezjalna im. ks. Stanisława Kujota w Toruniu ¹⁹	tak	Horizon (MARC21)	nie
41	Biblioteka Rzymskokatolickiej Parafii św. Jana Chrzciciela w Trzciance*	tak	MAK	tak
42	Biblioteka „Bobolanum” w Warszawie*	tak	MAK	tak
43	Biblioteka im. bł. Jakuba Alberione Zgromadzenia Sióstr Uczennic Boskiego Mistrza w Warszawie	tak	MAK	nie
44	Biblioteka im. Jana Pawła II przy Parafii Matki Bożej Królowej Aniołów w Warszawie*	tak	MAK (MARC21)	tak
45	<i>Biblioteka Instytutu Prymasowskiego Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie*</i>	nie	MAK	tak
46	Biblioteka Papieskich Dzieł Misyjnych w Warszawie*	tak	MAK	tak

¹⁹ Zasoby Biblioteki Diecezjalnej w Toruniu zostały włączone do katalogu Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu do systemu Horizon.

LP.	BIBLIOTEKA	FIDES	SYSTEM	FIDKAR
47	Biblioteka Prywatnego Gimnazjum i Liceum Sióstr Nazaretanek w Warszawie*	tak	MAK (MARC21)	tak
48	Biblioteka Seminarium Metropolitalnego Archidiecezji Warszawskiej	tak	MAK	nie
49	Biblioteka Główna Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie* ²⁰	tak	MAK (MARC21)	tak
50	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Warszawsko-Praskiej w Warszawie*	tak	MAK (MARC21)	tak
51	Biblioteka Papieskiego Wydziału Teologicznego i Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu*	tak	MAK (MARC21)	tak
52	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Franciszkanów we Wrocławiu*	tak	MAK	tak
53	Biblioteka Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów w Zakroczymiu*	tak	MAK (MARC21)	tak

Źródło: Opracowanie własne.

²⁰ Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w multiwyszukiwarce FIDKAR pojawia się w pięciu jednostkach (Biblioteka Główna, Biblioteka Centrum Ekologii Człowieka i Bioetyki, Biblioteka Instytutu Politologii, Biblioteka Wydziału Nauk Humanistycznych, Biblioteka Wydziału Prawa i Administracji), jednak za podstawę wyszukiwania stanowiły jedynie zasoby zgromadzone w Bibliotece Głównej tej uczelni.

Aneks 2

Tab. 3. Typy instytucji tworzących Księgozbiór Wirtualny FIDES²¹

LP.	TYP	NAZWA INSTYTUCJI / ORGANIZACJI
1	Biblioteki	Biblioteka Braci Mniejszych Kapucynów w Zakroczymiu
2		Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu
3		Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu
4		Biblioteka Publiczna w Dzielnicy Śródmieście Miasta Stołecznego Warszawy
5		Biblioteka Seminarium Metropolitalnego Archidiecezji Warszawskiej
6		Biblioteka WSD Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie
7		Biblioteka Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Krakowie
8		Federacja Bibliotek Kościelnych FIDES
9		Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach
10	Instytucje kościelne	Archidiecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku
11		Kuria Metropolitalna Warszawska
12		Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie
13		Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
14		Parafia Rzymskokatolicka pw. Odkupiciela Świata we Wrocławiu
15		Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
16		Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Legnickiej

²¹ Wykaz uporządkowany alfabetycznie w obrębie poszczególnych typów członków Księgozbioru Wirtualnego Federacji FIDES; dane z 26.03.2012.

LP.	TYP	NAZWA INSTYTUCJI / ORGANIZACJI
17	Organizacje publiczne	Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Świdnickiej
18		Instytut Jana Pawła II w Wałbrzychu
19		Klub Inteligencji Katolickiej im. ks. bp. Mieczysława Jaworskiego w Lubaczowie
20		Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku
21		Towarzystwo im. Edyty Stein we Wrocławiu
22	Osoby prywatne	Jean-Marie Georgeot
23		Magdalena Ewa Ruszel
24		ks. Wacław Siwak
25		s. Elżbieta Ślęp
26		Własność poszczególnych autorów
27	Wydawnictwa	Katolicka Agencja Informacyjna (KAI) w Warszawie
28		Redakcja Warszawskich Studiów Teologicznych
29		Redakcja „Życia Duchowego” – Wydawnictwo WAM w Krakowie
30		Wydawnictwo Towarzystwa Chrystusowego „Hlondianum” w Poznaniu

Źródło: Opracowanie własne.

KLAUDIA SOCHA¹

MIĘDZY KATALOGOWANIEM A DIGITALIZACJĄ PROJEKT BAZY STARODRUKÓW Z BIBLIOTEKI KSIĘŻY MISJONARZY NA STRADOMIU W KRAKOWIE²

Baza starych druków pochodzących z Biblioteki Księży Misjonarzy na Stradomiu jest wspólnym projektem obejmującym Bibliotekę oraz Katedrę Edytorstwa i Nauk Pomocniczych Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego³. Zadaniem tej bazy jest

¹ Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

² Baza została przedstawiona po raz pierwszy na konferencji zorganizowanej przez Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji naukowej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i opisana w artykule autorki niniejszej pracy, pt. *Baza starodruków pochodzących z Biblioteki Księży Misjonarzy na Stradomiu*, w: *Biblioteka, książka, informacja i Internet 2010*, pod red. Z. Osińskiego, Lublin 2010, s. 38-48.

³ W projekt zaangażowanych jest kilka osób: całość koordynuje prof. dr hab. Janusz Stanisław Gruchała, kierownik Katedry Edytorstwa i Nauk Pomocniczych, oraz ks. dr Wacław Umiński, dyrektor Biblioteki Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie; za strukturę odpowiada dr Klaudia Socha i mgr Katarzyna Płaszczyńska (doktorantka w Katedrze Edytorstwa); stroną techniczną przedsięwzięcia zajęli się informatycy: mgr Iwona Grabska, doktorantka Instytutu Podstawowych Problemów Techniki PAN, oraz Piotr Gradziński, absolwent Wydziału Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej UJ, który na podstawie bazy starodruków z Biblioteki Księży Misjonarzy napisał pracę magisterską (zob. P. Gradziński, *System wyszukiwawczo-wnioskujący oparty o sieci*

dokumentacja książek pochodzących z najstarszej części księgozbioru misjonarzy. Biblioteka ta jest typowym przykładem księgozbioru zakonnego, powstałego z połączenia w jedną wielą kolekcji wraz z likwidacją poszczególnych domów zakonnych, jak stało się choćby po roku 1800, gdy dodano do niej książki z krakowskiego Seminarium Zamkowego, następnie z warszawskiego domu zakonnego przy kościele Świętego Krzyża po jego kasacie w roku 1864, a potem po II wojnie światowej, kiedy wcielono do istniejącej biblioteki księgozbioru misjonarskie ze Lwowa, Tarnowa i Zakopanego⁴.

Biblioteka zawiera obecnie około 15 tys. inkunabułów i starodruków. Składa się z dwóch części. Większa z nich obejmuje księgi i dokumenty domu stradomskiego oraz wspomniane już zbiory z innych placówek. Drugi, odrębny księgozbiór pochodzi z domu kleparskiego w Krakowie i został dołączony w roku 1995. W zbiorach tych znajdują się książki o tematyce religijnej, ale nie brak w nich również opracowań z innych dziedzin. Książki te miały służyć klerykom i księżom ze zgromadzenia do studiów teologicznych, a także do prac duszpasterskich i pogłębiania duchowości.

Projektowana baza nie jest wyłącznie katalogiem komputerowym, choć zawiera podstawowe dane bibliograficzne: nazwę autora, tytuł, adres wydawniczy, opis struktury druku itp. Obok tych informacji ma objąć również bardziej szczegółowe opisy dotyczące typografii, grafiki oraz oprawy. Połączenie opisu ze zdjęciem pozwala nie tylko na dokładniejszą dokumentację zbiorów, ale również na szersze badania porównawcze. Aby je ułatwić, w bazie przewidziano miejsce na sygnatury innych egzemplarzy tego samego tytułu przechowywane w różnych bibliotekach oraz na linki do zbiorów cyfrowych zawierających ich skany. W przyszłości planowane jest także połączenie ze stroną internetową z pełną, zdigitalizowaną wersją tego druku, wykonaną za pomocą nowoczesnego sprzętu i zapisaną w standardowym formacie.

semantyczne zintegrowany z bazą danych biblioteki, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr Barbary Strug, Kraków 2010).

⁴ W. Umiński, *Prezentacja zbiorów bibliotecznych w Muzeum Historyczno-Misyjnym Księży Misjonarzy w Krakowie*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1-2 (2004), s. 100.

Interfejs bazy podzielono na sekcje pozwalające na coraz bardziej zaawansowany opis starego druku. Pierwsza z nich, zatytułowana *Sygnatura*, mieści nie tylko sygnaturę, ale i inne lokalizacje danego tytułu oraz link do wersji cyfrowej (o ile książka weszła już do cyfrowego repozytorium). Kolejna sekcja to *Opis bibliograficzny*, który zawiera nazwę autora, tytuł, tłumacza, a także adres wydawniczy (data i miejsce druku, drukarnia). Znaleźć w niej można również informacje o lokalizacji innych egzemplarzy druku wraz z sygnaturami oraz wzmianki o opisywanej książce w podstawowych bibliografiach czy też katalogach. Opis uzupełniają dane na temat struktury tomu bądź tomów, języka publikacji i dziedziny, jakiej książka dotyczy. Można w tym miejscu wprowadzić także słowa kluczowe pozwalające później na bardziej precyzyjne wyszukiwanie. W tej części opisu znajdują się automatycznie otwierające się okna do tworzenia haseł przedmiotowych, zawierające nazwę autora, tłumacza i drukarza. Dzięki temu można będzie utworzyć indeks pisarzy i drukarzy, uzupełniony z czasem o dodatkowe informacje biograficzne i bibliograficzne. W trzeciej z kolei zakładce interfejsu znalazł się *Opis egzemplarza*. Oprócz liczby stron, formatu bibliotecznego i wielkości wolumenu zawiera opis defektów danego egzemplarza oraz informacje o wszelkich znakach własnościowych i proveniencyjnych (eksklibrisy, pieczętki, noty proveniencyjne). Wskazuje też na obecność marginaliów. Można tu także zaznaczyć, że dany egzemplarz jest klockiem wydawniczym bądź intrologatorskim. Kolejny punkt opisu to *Rama wydawnicza*. Rozpoczyna się odpisem karty tytułowej publikacji i innych kart tytułowych (np. rozpoczynających poszczególne części). Początkowo rozważano, czy rzeczywiście niezbędne jest umieszczenie tego odpisu w bazie zawierającej skan bądź fotografię karty tytułowej. Uznano jednak, że dzięki temu łatwiej będzie wyszukiwać potrzebne pozycje. Oprócz stron tytułowych baza zawiera także informacje dotyczące frontispisów, sygnetów drukarskich oraz wszystkich tekstów odredakcyjnych i materiałów pomocniczych (spisów treści, prenumeratorów, indeksów itp.). Dla badaczy starych druków przydatny może się okazać także opis projektu graficznego danego druku. Uwzględnia go zakładka *Typografia*, obejmująca wymiary i proporcje kolumny, zastosowane kroje pism, sygnatury i kustosze. Materiał ilustracyjny obecny

w opisywanych książkach zebrano w części *Grafika*. Zawiera ona przykładowe ilustracje, winiety, ornamenty i linie ozdobne użyte do dekoracji druku. Ostatnim elementem opisywanym w bazie jest *Oprawa*, która uwzględnia strukturę i budowę oprawy, typy zdobień, użyte materiały i narzędzia.

Aby baza była bardziej przydatna, postanowiono wyposażyć ją w bogaty materiał ilustracyjny. Większość pól formularza pozwala na dołączenie skanów lub zdjęć opisywanych elementów. Przy umieszczaniu zdjęcia otwiera się specjalne okno, w którym można wprowadzić dokładniejszy opis sfotografowanego elementu oraz słowa kluczowe w celu usprawnienia późniejszego wyszukiwania.

Projektowana baza danych ma mieć bardzo szerokie zastosowanie. Po pierwsze, może służyć jako katalog elektroniczny starych druków z bardzo rozszerzonymi funkcjami wyszukiwania. Poza wyszukiwaniem prostym można użyć wyszukiwania w konkretnych polach i znaleźć np. książki wydane w określonym czasie lub w konkretnym miejscu. Ale podstawowym przeznaczeniem bazy nie było tylko katalogowanie. Może się ona stać również źródłem materiałów do prac badawczych, przydatnym specjalistom zajmującym się książką dawną. Zebrane dane, a także skany i zdjęcia mają służyć także jako materiał porównawczy dla historyków książki. Trzecim, nieoczekiwanym zastosowaniem bazy stała się praca dydaktyczna. Bazą zainteresowali się studenci edytorstwa, którzy w ramach opcji edytorskich brali udział w opracowywaniu rekordów, w uzupełnianiu opisów i w fotografowaniu starych druków. Okazało się, że dla tych młodych ludzi atrakcyjna była nie tylko możliwość zdobycia dodatkowych umiejętności i kwalifikacji zawodowych, ale także obcowanie z dawną książką i odkrywanie jej piękna. W związku z dużym zainteresowaniem zajęcia obejmujące opracowanie danych do bazy na stałe weszły do kanonu opcji edytorskich, a studenci stali się dodatkową grupą użytkowników bazy.

Wobec tego pojawił się projekt podziału bazy na dwie części: bazę testową dla studentów i gotowy zbiór opisów przeznaczony dla szerszego kręgu użytkowników. Problem ten został jednak rozwiązany inaczej: uznano, że baza będzie jedna, lecz utworzy się różne poziomy kompetencji użytkowników oraz stopień dostępu do danych. Z bazy może skorzystać każdy, a po zalogowaniu się jako

„gość” zobaczy gotowe, opracowane i zweryfikowane opisy, a w ich obrębie wyszuka potrzebne informacje. Nieco inne konto jest własnością „studenta”, który ma dostęp do własnych opisów w trybie edycji. Po zakończeniu pracy „student” może zaakceptować rekord jako gotowy do sprawdzenia przez koordynatora. „Student” nie może zmieniać danych w opisach innych osób ani nic do nich dodawać. Może to natomiast zrobić „redaktor” posiadający dużo większe uprawnienia. Taki status uzyskać mogą zarejestrowani w systemie pracownicy naukowcy oraz doktoranci zajmujący się badaniami nad kształtem typograficznym książki. „Redaktor” może poprawiać i uzupełniać dane w rekordach, które jeszcze nie zostały zaakceptowane przez „koordynatora”, posiadającego najwyższe uprawnienia. „Koordynator” – pracownik Katedry Edytorstwa – po dokładnym sprawdzeniu poszczególnych opisów dołączy je do tych, które są widoczne dla wszystkich użytkowników, w tym także dla „gości”. W razie potrzeby może on także uzupełniać i edytować również opisy znajdujące się w głównej, zamkniętej dla edycji części bazy.

Aby baza była jak najbardziej funkcjonalna, dołączono do niej liczne okienka pomocnicze (*help*) – instrukcje pomagające nie tylko w obsłudze bazy, ale także wyjaśniające problemy merytoryczne mogące się pojawiać w czasie korzystania z bazy: przy wyszukiwaniu informacji lub też wypełnianiu formularza.

Praca nad bazą, a zwłaszcza dokumentacja fotograficzna wymagała stworzenia stanowiska do fotografowania. W ramach dofinansowania z Wydziału Polonistyki zakupiono sprzęt: namiot bezcieniowy i profesjonalne oświetlenie. Baza znajduje się w Internecie on-line, toteż nie wymaga specjalnych stanowisk do pracy. Można ją obsługiwać z dowolnego komputera podłączonego do sieci.

Ostatnim ważnym elementem, o którym warto wspomnieć, jest strona techniczna bazy. Została ona stworzona na podstawie architektury rozproszonej systemu internetowego⁵. Jako silnik bazodanowy używany jest serwer MySQL, lecz budowa aplikacji dopuszcza zastosowanie innych systemów bazodanowych (tj. PostgreSQL, Oracle). Schemat bazy powstał w MySQL Workbench.

⁵ Dane na podstawie: P. Gradziński, *dz. cyt.*

Użyto specjalnej wtyczki do tego programu, która umożliwia eksport schematu bazy danych w formacie YAML. W ten sposób przygotowany plik jest używany przez ORM (ang. Object Relational Mapping) Doctrine. Podstawowe moduły: wprowadzania danych, wyszukiwania informacji (nieopartego na sieciach semantycznych) i przeglądania zawartości powstały w formie aplikacji WWW, napisanej w PHP5 na bazie Zend Framework 1.10.

Interfejs systemu zrealizowano za pomocą XHTML 1.0 w wersji Strict oraz stylów CSS. Moduł wprowadzania danych skonstruowano głównie ze złożonych formularzy, które przygotowano za pomocą dogłębnie zmodyfikowanego modułu Zend Framework – Zend_Form.

Baza starodruków, zawierająca obecnie około 150 opisów, pozostaje ciągle na etapie testów nie tylko ze względu na jej stronę techniczną, ale także dlatego, że ogólny schemat opisu wymaga przystosowania do bardzo wielu sytuacji szczegółowych. Baza jest przedsięwzięciem zakrojonym bardzo szeroko, dlatego prace nie posuwają się zbyt szybko. Problemem jest głównie szczupłość zespołu opracowującego starodruki, dlatego bardzo ważną częścią pracy nad bazą jest zorganizowanie zajęć dla zainteresowanych studentów. Ich zaangażowanie wiąże się nie tylko z wprowadzaniem danych do bazy, ale daje również nadzieję na powstanie ciekawych prac licencjackich, magisterskich i doktorskich opartych na badaniach dawnej książki prowadzonych na podstawie zebranych informacji.

ARLETTA NERSESYAN, ELŻBIETA SŁOŃ¹

NIEKTÓRE PROBLEMY POJAWIAJĄCE SIĘ PRZY OPRACOWYWANIU KSIĄŻKI NAPISANEJ W JĘZYKU ORMIAŃSKIM DOŚWIADCZENIA WŁASNE

Książki napisane w innym niż łaciński alfabecie często bywają kłopotliwe dla osoby katalogującej. Wielu (zwłaszcza starszych) bibliotekarzy nieźle radzi sobie z tekstami w języku rosyjskim, natomiast książki ormiańskie mogą stanowić dla nich nie lada wyzwanie. W dobie globalizacji i migracji ludności należy być przygotowanym i na takie problemy. Jak podaje Wikipedia: „liczbę Ormian w Polsce szacuje się na 40-80 tys.”² i stanowią oni jedną z dziewięciu oficjalnie uznanych mniejszości narodowych w Polsce. Wprawdzie Wikipedia nie zawsze jest źródłem miarodajnym, ale należy uznać, że jest to liczba znaczna. Kiedy przyjeżdżają ludzie, przywożą ze sobą książki, a część z nich trafia do bibliotek, w tym także kościelnych. Poniżej zostaną omówione niektóre problemy związane z opracowa-

¹ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach.

² *Ormianie w Polsce*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Ormianie_w_Polsce, 20.03.2012. Liczba ta określana jest także przez inne, bardziej miarodajne źródła. W roku 2004 w „Polityce” nr 6 na s. 86 Igor T. Miecik w artykule *Wszyscy nasi Ormianie* pisał o 50 tys. Ormian w Polsce (z czego ok. 1,5 tys. osób wystąpiło o zalegalizowanie pobytu). Encyklopedia PWN podaje wprawdzie liczbę 8 tys. (<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3951883>, 26.06.2012), ale dotyczy to Ormian polskich, czyli osiadłych na terenie Polski od XVI wieku i w wiekach późniejszych. Miarodajnym źródłem może tu być t. 14 *Encyklopedii katolickiej* wydany w Lublinie w 2010 roku: „Z ok. 400 000 uchodźców orm. przebywających czasowo w Polsce w 90. latach XX w. pozostało ok. 90 000” (k. 805).

niem i transliteracją książki w języku ormiańskim i sposoby radzenia sobie z nimi.

Można posiłkować się katalogiem zbiorczym bibliotek Armenii (Armenian Libraries Union Catalogue)³, działającym w systemie ALEPH. Wyszukiwarka książek na tej stronie działa w trzech wariantach językowych: ormiańskim, angielskim i rosyjskim. Wyboru języka dokonuje się przez kliknięcie w odpowiednią flagę.

Pomocny może okazać się również katalog książek ormiańskich Biblioteki Narodowej Rosji (Rossijskaâ Nacional'naâ Biblioteka)⁴. Można tu przeglądać opisy bibliograficzne książek sporządzone w języku ormiańskim i zamieszczone na zeskanowanych kartach katalogowych. Wyszukanie interesującego nas autora lub tytułu umożliwia wyszukiwarka zaopatrzona w klawiaturę z alfabetem ormiańskim:

Search by guide card

Type word(s) /all or an initial part/:

Jeżeli chodzi o prawidłową transliterację, to należy korzystać z odpowiednich tablic, które również można odnaleźć w Internecie⁵. Podano tu pięć sposobów transliterowania: H-M, ISO 9985, ALA-LC, BGN/PCGN oraz KNAB. Oprócz obowiązującej bibliotekarza normy ISO 9985 na uwagę zasługuje transliteracja ALA-LC, gdyż jako jedyna uwzględnia dialekt zachodnioormiański, którym posługuje się ormiańska emigracja na Zachodzie. Litery do tego dialektu podane są w nawiasach.

Warto również zwrócić uwagę na ormiańską interpunkcję, gdyż jest ona odmienna od stosowanej w Polsce: zdanie kończy się dwukropkiem, używa się odmiennych znaków dla wykrzyknika, pytajnika i myślnika. Znak zapytania nie jest stawiany na końcu zdania, lecz

³ Armenian Libraries Union Catalog,
http://www.armunicat.am:8991/F?func=find-b-0&local_base=alc01&con_lng=arm, 17.03.2012.

⁴ *Алфавитный каталог книг на армянском языке*, <http://www.nlr.ru/e-case3/sc2.php/arman>, 21.03.2012.

⁵ *Transliteration of Armenian*,
http://transliteration.eki.ee/pdf/Armenian_2.0.pdf, 17.03.2012.

w środku słów typu: gdzie, jak, kto, co albo też np. czasowników użytych w formie pytającej.

Bardzo pomocne jest korzystanie z wirtualnej klawiatury zamieszczonej na stronie

www.translitteration.com/transliteration/en/armenian. Umożliwia ona automatyczną konwersję tekstu z alfabetu armeńskiego na łaciński zgodnie z normą ISO 9985. Za pomocą myszy klika się w odpowiednie litery ormiańskie, odwzorowując tekst ze strony tytułowej. Następnie używa się przycisku „To latin script”.

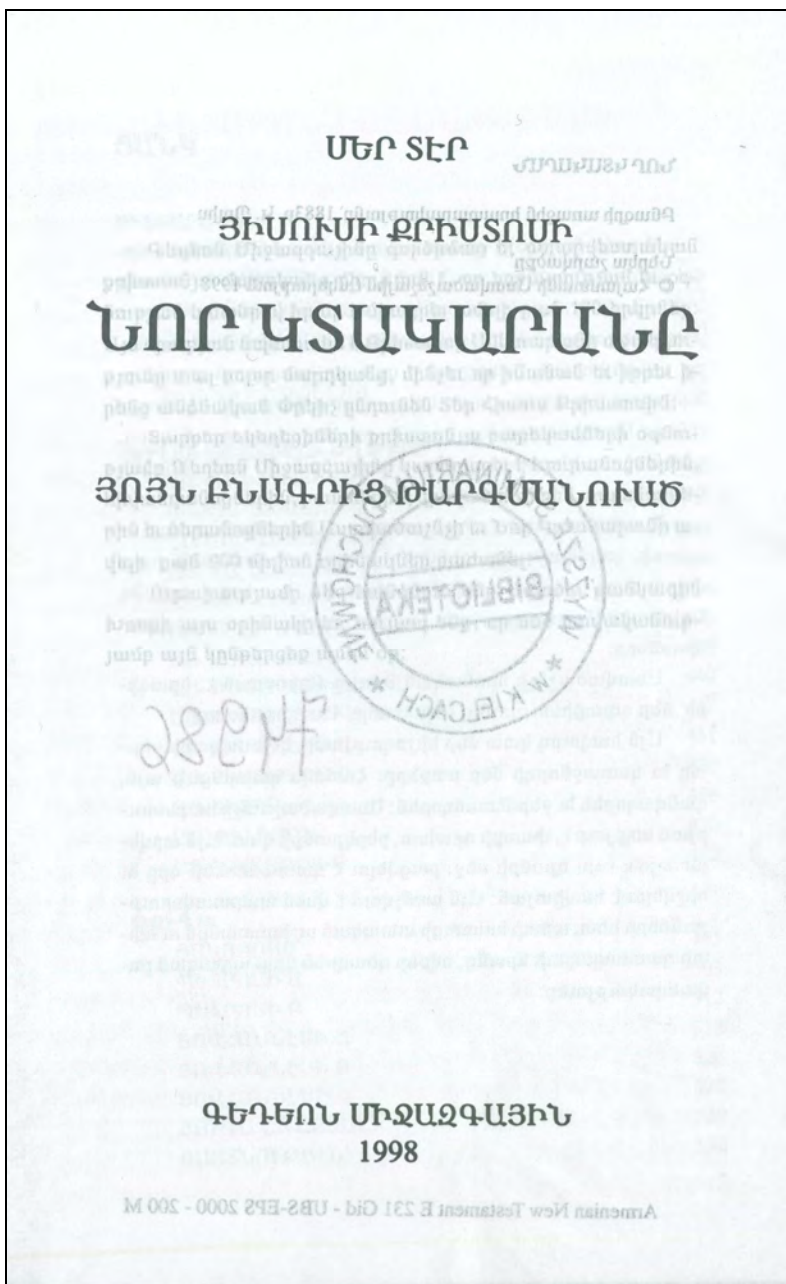
Duży problem przy opracowaniu rzeczowym stanowi brak słownika ormiańsko-polskiego. Pomocą mogą być jedynie słowniki internetowe, np. ormiańsko-angielskie, ormiańsko-francuskie i inne.

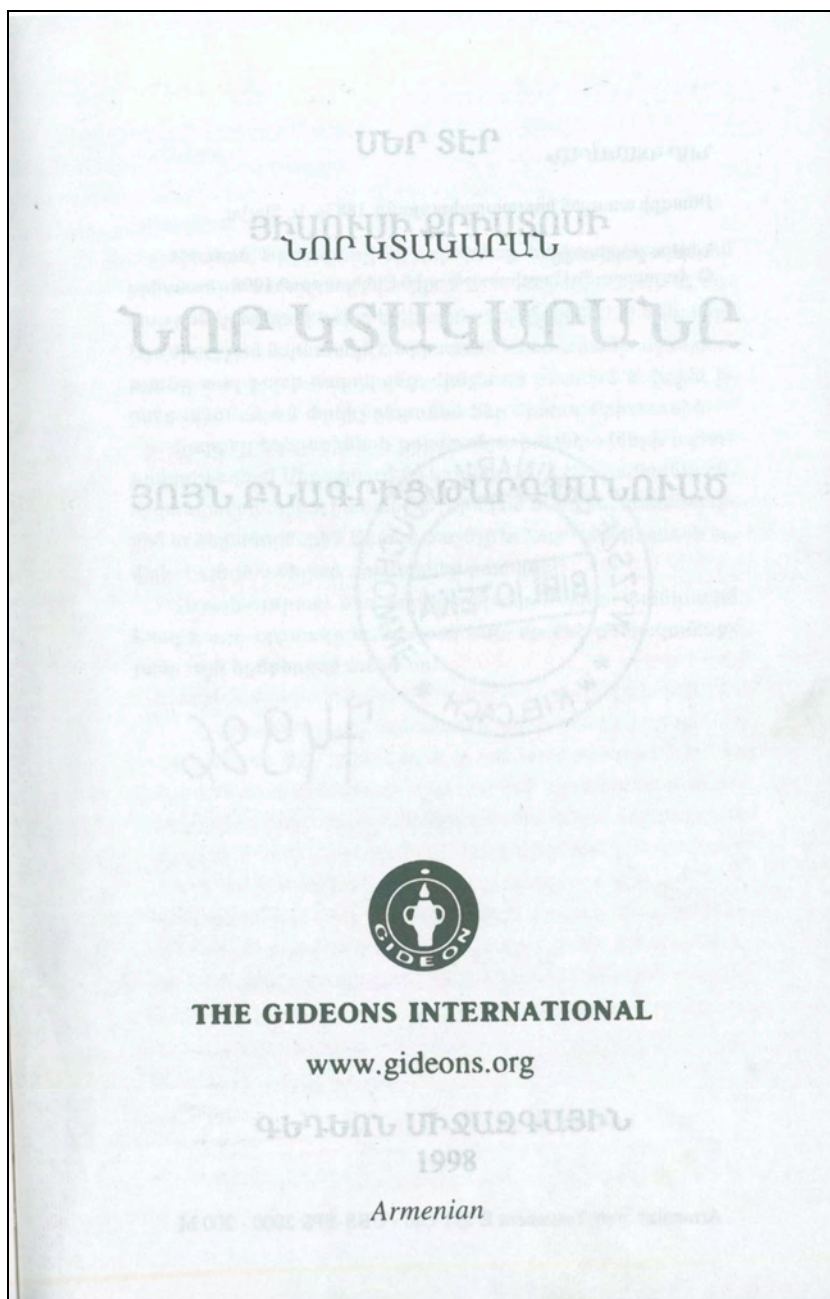
Jako ciekawostka przedstawiona zostanie pokrótce informacja o tekstach ksiąg liturgicznych, w tym Biblii. Są one napisane w języku grabar. *Wielka encyklopedia powszechna PWN* podaje: „ormiański język, należący do języków indoeuropejskich jako ich odrębna gałąź; ma wiele elementów obcych, zwłaszcza w słownictwie (z pers., gr., syryjskiego, arab., tur., języków kaukaskich i rosyjskiego) częściowo też w składni (z gr. i tur.). Wyróżnia się: 1) język staroarmeński (grabar, tj. język piśmiennictwa) zachowany w dziełach treści gł. rel. lub hist. (V-XIX w.), używany do dziś jako język liturgiczny i (niekiedy) naukowy”⁶. Jest jeszcze język średnioarmeński oraz nowoarmeński (aszcharabar, to jest język świecki) z około czterdziestoma dialektami. Wikipedia zaś dodaje: „grabar – ormiański klasyczny lub liturgiczny – starożytny dialekt języka ormiańskiego, używany w liturgii Kościoła ormiańskiego. Pierwsze zapiski w tym języku datowane są na około V wiek naszej ery”⁷.

Oto jedna z książek napisanych w języku ormiańskim, która znajduje się w księgozborze biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach. Jest to tekst Nowego Testamentu (strona tytułowa i przedtytułowa):

⁶ *Armeński język*, w: *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, Warszawa 1968, s. 386.

⁷ *Grabar*, <http://pl.wikipedia.org/wiki/Grabar>, 20.03.2012.

Przy pomocy wcześniej omówionych metod opracowano ją w następujący sposób⁸:

H_UJEDNOLIC. Biblia.

TYTUŁ/ODP... Mer Tēr Yisowski K'ristosi Nor Ktakaranë : yoyñ bñagric' t'argmanowaç.

ADRES_WYDAW. [A.t.] : Gedeon Mijazgayin, 1998.

OPIS_FIZ.... [8], 573 s., [1] k. tabl. ; 13 cm.

UWAGA-OGÓLNA Tekst w jęz. armeńskim. Oprac. na podst. wyd. 1 z 1883 r. (przez K. Polis).

SŁOWO KLUCZ. Biblia Nowy Testament tekst kościoły przed-chalcedońskie

TYTUŁ_ODM... Nor Ktakaran

SYGNATURA... 74986 Dar Arletty Nersesyan

Opis w MARC21⁹:

LDR %a+++++ %b n %c a %d m %e + %f + %g 2 %h 2 %i+++++ %j 7 %k i %l + %m 4500

001 %a WSD_KAN

008 %a 120317 %b ##### %c # %e arm %f 0 %g + %i # %j # %l s %m 1998 %n ++++ %p r %r ##### %s # %t 0

040.. %a WSD_K %c WSD_K

1300. %a Biblia. %n NT %p (arm.)

24500 %a Mer T~3er Yisowski K'ristosi Nor Ktakaran~:e : %b yoyñ bñagric' t'argmanowa~9c.

24614 %a Nor Ktakaran

260.. %a [A.t.] : %b Gedeon Mi~5jazgayin, %c 1998.

300.. %a [8], 573 s., [1] k. tabl. ; %c 13 cm.

500.. %a Tekst w jęz. armeńskim. Oprac. na podst. wyd. 1 z 1883 r. (przez K. Polis).

⁸ Przykładowy rekord w programie MAKWWW, <http://81.26.15.3/cgi-bin/makwww.exe?BM=01&IM=02&WI=MERbTERbYISOWSIbKbRISTOSIbNORbKTAKARANE&NU=01&DD=1>, 20.03.2012.

⁹ Przykładowy rekord w programie MARC21, <http://81.26.15.3/cgi-bin/makwww.exe?BM=01&IM=02&WI=MERbTERbYISOWSIbKbRISTOSIbNORbKTAKARANE&NU=01&DE=1&MC=MARC>, 20.03.2012.

**692.. %x Biblia %x Nowy Testament %x tekst %x kościół przed-
chalcedoński**

923.. %z WSD_K %s 74986 %n 74986 %i Dar Arletty Nersesyan

ELIZA LUBOJAŃSKA¹

PUBLIKACJE PRACOWNIKÓW WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO W BAZIE „BIBLIOGRAFIA DOROBKU PRACOWNIKÓW UNIwersytetu ŚLĄSKIEGO”

Wstęp

Gromadzenie i udostępnianie informacji o dorobku naukowym pracowników uczelni jest jednym z najważniejszych zadań współczesnej biblioteki akademickiej, spełniającej rolę centralnego ośrodka informacji i dokumentacji. Upowszechnianie informacji o literaturze naukowej ma na celu wspomaganie procesu dydaktycznego i upublicznienie badań naukowych prowadzonych w placówkach akademickich. Biblioteki uczelniane z racji pełnionych funkcji są zobligowane do dokumentowania dorobku pracowników naukowych. Bibliografie zespołów osobowych tworzone w celach informacyjnych podnoszą rangę i prestiż zarówno biblioteki, jak i całej uczelni, służąc jej promocji w kraju i na świecie. Opracowania bibliograficzne rejestrujące działalność naukową i popularyzatorską pracowników uczelni należą do bibliografii selektywnych, ich zasięg autorski obejmuje publikacje pracowników uczelni. Niektóre placówki stosują ograniczenia chronologiczne, rejestrując tylko te prace, które powstały podczas pracy naukowców w danej jednostce.

Istotne znaczenie w systemach gromadzenia informacji stanowią kryteria kompletności i aktualności danych. Aby baza bibliograficzna mogła funkcjonować, konieczne jest zaangażowanie i ścisła współpraca biblioteki z władzami centralnymi ośrodka naukowego. Wyda-

¹ Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

wanie odpowiednich zarządzeń wspiera działanie bibliografów i przyczynia się do zwiększenia kompletności gromadzonych danych. Osiągnięcie wysokiego poziomu wskazanego kryterium w zestawieniach bibliograficznych zależy w dużej mierze od restrykcyjności uregulowań prawnych obowiązujących w placówce naukowej². Ustalenia dotyczą sposobu pozyskiwania opisów bibliograficznych od autorów prac, a także rodzaju publikacji rejestrowanych w systemie. Właściwa organizacja pracy oraz koordynacja przepływu informacji pomiędzy pracownikami naukowymi a bibliotekarzami oraz współpraca z działem osobowym uczelni mają na celu zapewnienie skuteczności funkcjonowania systemu. Jednostki wypracowują odpowiednie rozwiązania: organizacyjne, merytoryczne, informatyczne oraz informacyjne. Sprawnie działający obieg informacji o dorobku naukowym pracowników uczelni stanowi skuteczne narzędzie służące do oceny całej uczelni, poszczególnych jej jednostek bądź pojedynczych osób ubiegających się o awans zawodowy. Do korzystania z osiągnięć baz bibliograficznych uprawnieni są nie tylko autorzy prac, lecz również osoby zainteresowane wynikami badań w poszczególnych dyscyplinach, jak również studenci poszukujący literatury na dany temat podczas wyboru tematów prac magisterskich³.

Jak wynika z analiz, większość bibliotek akademickich od początku swojego istnienia podejmuje zadanie tworzenia bibliografii zespołów osobowych pracowników uczelni⁴. Wykazy bibliograficzne zy-

² Na Uniwersytecie Śląskim postanowienia regulujące zasady dokumentowania i upowszechniania dorobku pracowników znajdują się w Zarządzeniu nr 15/2008 z dnia 17 marca 2008 r. Rektora Uniwersytetu Śląskiego w sprawie dokumentowania i upowszechniania dorobku pracowników Uniwersytetu Śląskiego, <http://bip.us.edu.pl/sites/bip.us.edu.pl/files/zarz200815.pdf>, 09.04.2012.

³ A. Komperda, *Rola bibliotek akademickich w zakresie tworzenia i rozpowszechniania informacji o dorobku naukowym uczelni*, w: *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy? II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej, Łódź, 19-21 czerwca 2006 r. Materiały konferencyjne*, Łódź 2006, <http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/8931/1/komperda.pdf>, 10.04.2012.

⁴ Por. A. Bajor, A.E. Adamczyk, *Polskie bibliografie zespołów osobowych w Internecie. Systemy udostępniania i wyszukiwania informacji*, „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 3 (2005), s. 21-47; M. Garczyńska, *Bibliografie publikacji pracowników państwowych szkół*

skuja coraz bardziej na znaczeniu, rozszerza się także ich zakres. Związane jest to m.in. z obowiązującym systemem oceny jednostek naukowych dokonywanej przez organy ministerialne. Pracownicy zabiegają o to, aby ich prace badawcze były publikowane w znaczących, wysoko punktowanych wydawnictwach. Dużego znaczenia nabiera cytawalność, uznawana za obiektywną miarę poziomu wydawnictw i zamieszczonych w nich publikacji. Parametryczna ocena jednostek naukowych i ich kategoryzacja wpływa w następstwie na wielkość dotacji otrzymywanych przez uczelnie⁵.

Rejestracja dorobku pracowników Uniwersytetu Śląskiego w ujęciu historycznym

Komputeryzacja Biblioteki Głównej Uniwersytetu Śląskiego rozpoczęła się z początkiem lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. W roku 1996 w Oddziale Informacji Naukowej rozpoczęto prace nad elektroniczną formą bibliografii dorobku pracowników uniwersytetu, wcześniej opracowywano drukowane zestawienia obejmujące podmiotowe wykazy prac⁶.

Wstępny etap testowania bazy i analizy jej funkcjonalności zakończyły się pozytywnie, toteż zorganizowano szkolenia dla pracowników biblioteki w modułowym systemie Promax, stworzonym przez firmę Max Elektronik SA z myślą o działaniach informacyjno-bibliograficznych bibliotek różnych typów. Instalacja głównych modułów: *Bibliografia* oraz *Pracownik/Osoba* nastąpiła z początkiem 1997 roku. Następnie poddano moduły kolejnym testom.

wyższych w Polsce w świetle badań ankietowych, „Przegląd Biblioteczny” 1 (2006), s. 60-75; I. Sójkowska, *Bibliografia dorobku naukowego pracowników uczelni – tradycyjne i nowoczesne metody udostępniania*, „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” 1 (2006), <http://www.ebib.info/2006/71/sojkowska.php>, 05.04.2012.

⁵ A. Osiewalska, *Mierniki oceny czasopism i naukowców*, „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” 8 (2008), <http://www.ebib.info/2008/99/a.php?osiewalska>, 06.04.2012.

⁶ A.E. Adamczyk, *Bibliografia Dorobku Pracowników Uniwersytetu Śląskiego – od kartoteki do bazy on-line. Doświadczenia i perspektywy*, w: *Biblioteka otwarta. Wczoraj i jutro Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego*, pod red. M. Kyrcer, D. Pawelca, Katowice 2008, s. 60-61.

Istotną cechą, wyróżniającą system Promax spośród innych narzędzi służących do tworzenia baz bibliograficznych, jest możliwość dostępu do dokumentów źródłowych, gdyż opis bibliograficzny w systemie można powiązać z obiektami multimedialnymi (np. z obrazem graficznym dokumentu, zapisem wideo czy plikiem dźwiękowym). System spełnia kryterium funkcjonalności, gdyż umożliwia użytkownikom swobodne definiowanie formatu opisu dokumentu zgodnego z formatem MARC. Szkieletowa budowa modułu *Bibliografia* pozwala zastosować dowolny format opisu dokumentu samoistnego (książki, czasopisma, normy, patentu) lub niesamoistnego wydawniczo (artykułu, recenzji)⁷.

Po dokonaniu analiz i przygotowaniu warsztatu bibliograficznego w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Śląskiego zainstalowano moduły w kilku bibliotekach wydziałowych. W kolejnych latach liczba jednostek uczestniczących w pracach wzrosła. Do współpracy przyłączyły się kolejne biblioteki specjalistyczne, w tym również Biblioteka Teologiczna⁸.

Najwcześniejsze rejestrowane w bazie publikacje pochodzą z roku 1968, kiedy to Uniwersytet Śląski zainaugurował swoją działalność. Materiał gromadzony w bazie obejmuje nie tylko dorobek naukowy, ale także publicystyczny, dotyczący życia kulturalnego i społecznego w środowisku akademickim. Rejestracji podlegają prace piśmiennicze pracowników naukowych, naukowo-dydaktycznych, bibliotecznych, technicznych, administracyjnych oraz emerytów i rencistów. Baza stanowi odzwierciedlenie dorobku pracowników w formie wydawnictw zwartych, artykułów w czasopismach, rozdziałów w pracach zbiorowych, publikowanych referatów wygłaszanych na konferencjach, prac redakcyjnych, a także wstępów, recenzji, polemik, wywiadów, prac tłumaczonych i haseł w encyklopediach i wydawnic-

⁷ A. Bajor, A.E. Adamczyk, *art. cyt.*, s. 27.

⁸ Biblioteka Teologiczna, powołana 27 września 2001 roku zarządzeniem rektora Uniwersytetu Śląskiego, została utworzona na bazie Biblioteki Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego; por. B. Warzachowska, *Stara biblioteka nowego wydziału Uniwersytetu Śląskiego*, „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” 6 (2002), <http://ebib.oss.wroc.pl/2002/35/warzachowska.php>, 10.04.2012.

twach słownikowych. Obecnie bibliografia zawiera ok. 67 tys. opisów bibliograficznych.

W systemie Promax dostępnych jest kilka kreatorów, poprzez które dokonuje się rejestracji prac⁹:

- książka,
- niesamoistna część wydawnictwa,
- czasopismo,
- artykuł,
- polemika,
- wywiad,
- działalność artystyczna,
- koncert,
- wystawa.

Komputerowa baza bibliograficzna początkowo dostępna była jedynie lokalnie, natomiast w roku 2005 uruchomiono interfejs pod nazwą PROWEB, dostępny dla wszystkich użytkowników Internetu¹⁰.

Wyszukiwanie danych w bazie można prowadzić na kilka sposobów:

- poprzez indeksy,
- za pomocą słowników,
- przy użyciu zapamiętanych strategii (aby skorzystać z tej opcji, należy podczas logowania w polu *Identyfikator* wpisać słowo „anonim”.

Użytkownicy systemu w trakcie procesu pozyskiwania informacji mogą korzystać z następujących indeksów:

- **Autor (pracownik UŚ):** indeks wyszukuje wyłącznie pracowników Uniwersytetu Śląskiego,
- **Autor (wszyscy):** indeks uwzględnia wszystkich autorów, redaktorów, tłumaczy itd. (także tych, którzy nie są pracownikami UŚ),
- **Czasopismo (Tytuł, Skrót, ISSN):** indeks umożliwia wyszukiwanie artykułów w czasopiśmie przez wprowadzenie jego tytułu

⁹ A.E. Adamczyk, *art. cyt.*, s. 62-63.

¹⁰ Dostępny w Internecie na stronie Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego pod adresem:
<http://opac.bg.us.edu.pl/Scripts/CGIIP.EXE/WService=proweb/prlogin.w>,
10.04.2012.

(pełnego bądź skróconego) i numeru ISSN,

- **Rok wydania:** indeks przeszukuje bazę wyłącznie z uwzględnieniem pola *Rok wydania*,

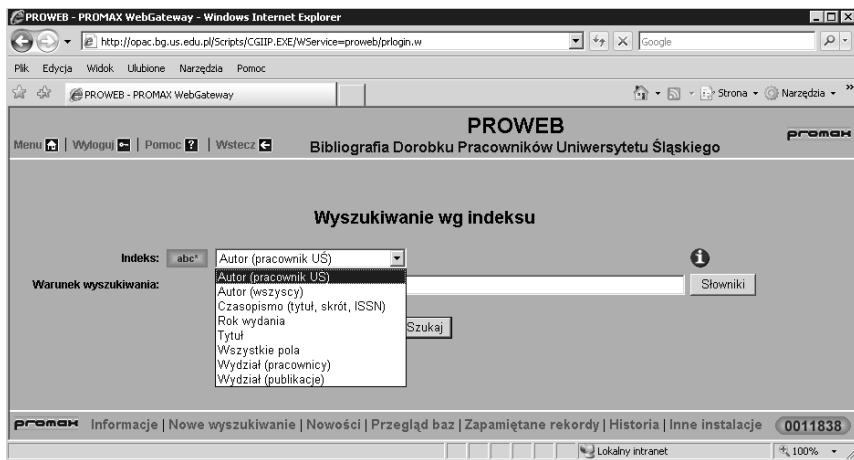
- **Tytuł:** indeks przeszukuje bazę wyłącznie z uwzględnieniem pola *Tytuł*,

- **Wszystkie pola:** indeks przeszukuje bazę z uwzględnieniem wszystkich pól,

- **Wydział (Pracownicy):** w odpowiedzi otrzymujemy listę pracowników wydziału (warunkiem znalezienia się nazwiska pracownika na liście jest zarejestrowanie w bazie przynajmniej jednej jego publikacji),

- **Wydział (Publikacje):** indeks wyświetla publikacje pracowników wybranego wydziału.

Aplikację umożliwiającą wyszukiwanie w bazie przedstawiono na poniższym ekranie:

W przypadku bardziej złożonych zapytań istnieje możliwość łączenia poszczególnych wyszukiwań w postaci strategii. Strategie łączymy wówczas ze sobą za pomocą operatorów algebry Boola.

W celu maksymalnego wyeliminowania błędów podczas wprowadzania opisów do bazy przez rozproszony zespół administratorzy sys-

temu w Bibliotece Głównej UŚ opracowali *Instrukcję*¹¹ zawierającą zasady doboru rejestrowanych źródeł, obejmującą metodykę opracowania poszczególnych typów dokumentów. Od 2007 roku zespół zarządzający bazą składa się z administratorów i korektorów, natomiast wprowadzaniem opisów zajmują się operatorzy z biblioteki centralnej oraz bibliotek specjalistycznych. Administratorzy prowadzą także działalność instruktazową i metodyczną.

Instrumentem służącym wspomaganiu pracy bibliografów jest tzw. Baza Wiedzy – stanowi ona platformę wymiany doświadczeń i konkretnych porad, zawiera informacje przydatne dla operatorów oraz odpowiedzi na najczęściej zadawane pytanie. Zasoby repozytorium dostępne są jedynie w sieci uczelnianej.

Udział Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w tworzeniu Bibliografii Dorobku

Biblioteka Teologiczna włączyła się w projekt dokumentowania dorobku swoich pracowników w roku 2004, wcześniej dwie osoby uczestniczyły w szkoleniach organizowanych przez pracowników Działu Informacji Naukowej Biblioteki Głównej. Następnie przystąpiono do instalacji systemu na komputerach pracowników, którzy zdalnie łączą się z serwerem posadowionym w budynku macierzystej uczelni.

Początkowo praca wymagała znacznego czasu przy uzupełnianiu opisów obejmujących zasięgiem chronologicznym lata ubiegłe, począwszy od 2001 roku, kiedy Wydział Teologiczny został powołany. Informacje o ukazujących się publikacjach czerpano głównie ze strony internetowej wydziału, gdzie w zakładce *Pracownicy* do dnia dzisiejszego zamieszczane są wykazy bibliograficzne dorobku pracowników¹². Spisy aktualizowane są raz do roku i uzupełniane

¹¹ A.E. Adamczyk, M. Tomaszek, *Instrukcja dla operatorów bazy Bibliografia Dorobku Pracowników Uniwersytetu Śląskiego*, Katowice 2006 (dokument do użytku wewnętrznego).

¹² Wykazy dostępne są w Internecie na stronie Wydziału Teologicznego pod adresem:
http://www.wtl.us.edu.pl/e107_plugins/katalog_ECTS/ects.php?prac_tryb=3, 10.04.2012.

w formie plików w formacie DOC lub PDF z podziałem na rodzaje publikacji, co nie ułatwia poszukiwań najnowszych prac.

W roku 2005 ukazała się publikacja książkowa podsumowująca działalność Wydziału Teologicznego w pierwszych latach funkcjonowania. Zawarto w niej także dorobek naukowy pracowników za lata 2001-2004¹³.

W celu zapewnienia maksymalnej aktualności bazy przygotowano w bibliotece centralnej i wdrożono na uczelni system *e-Zgłoszenie*¹⁴, umożliwiający rejestrację publikacji w bazie. Także pracownicy Wydziału Teologicznego przystąpili do tego projektu.

Przebieg prac związanych z gromadzeniem opisów bibliograficznych publikacji pracowników Wydziału Teologicznego w latach 2004-2011 obrazuje tabela.

Tab. 1. Publikacje pracowników Wydziału Teologicznego latach 2004-2011

LATA	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Razem
Rekordy	517	84	169	31	401	317	188	222	1 929

Źródło: opracowanie własne.

Zgromadzony materiał bibliograficzny obejmuje 1 929 rekordów. Całość zbioru zawiera zarówno rekordy wprowadzone do modułu *Bibliografia*, jak i *Pracownik/Osoba*, z czego drugi podzbiór obejmuje sześćdziesięciu siedmiu pracowników. Biorąc pod uwagę, że Biblioteka Teologiczna przystąpiła do projektu w 2004 roku, nie dziwi fakt, że w pierwszym etapie prac do bazy wprowadzono najwięcej opisów w dotychczasowym funkcjonowaniu wydziału. Koniecznością było uzupełnienie zbioru z trzech wcześniejszych lat. W kolejnych okresach liczba wprowadzonych rekordów ulegała zmianom. Z danych zamieszczonych w tabeli 1 wynika, że najmniej rekordów

¹³ *Działalność naukowa Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, w: *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach w latach 2000-2005 (stan na 30 września 2005 r.)*, oprac. L. Szewczyk, Katowice 2005, s. 75-205.

¹⁴ Aplikacja dostępna jest w Internecie na stronie Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego, http://www1.bg.us.edu.pl/e-zgloszenie/e_rejestracja.htm, 10.04.2012.

(31) wprowadzono w roku 2007, czego powodem były problemy techniczne. W roku 2008 uzupełniono bazę o brakujące opisy, a w następnych latach sukcesywnie wprowadzano kolejne publikacje do rejestru.

Dokonując analizy całości dorobku, należy stwierdzić, że średnia arytmetyczna przyrostu rekordów bibliograficznych dla wszystkich badanych lat wynosi 240. W badanym okresie zarejestrowano w bazie dorobek sześćdziesięciu siedmiu pracowników Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego. Można zatem stwierdzić, że w ciągu dziesięciu lat funkcjonowania wydziału na jednego pracownika przypada średnio 27,8 publikacji. Otrzymany wynik wygląda obiecująco, zważywszy na dynamicznie rozwijającą się kadrę naukową pracowników Wydziału Teologicznego.

Biorąc pod uwagę przekrój tematyczny prowadzonych badań, sporządzono wykaz wydawnictw periodycznych, w których artykuły pracowników Wydziału Teologicznego pojawiają się najczęściej, wraz z liczbą artykułów.

Tab. 2. Najpopularniejsze wydawnictwa periodyczne*

Lp.	Tytuł czasopisma	Artykuły
1	„Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”	410
2	„Studia Pastoralne”	124
3	„Śląsk”	33
4	„Studia Teologiczne i Humanistyczne”	28
5	„Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”	26
6	„Verbum Vitae”	21
7	„Studia Oecumenica”	18
8	„Katecheta”	16
9	„Gość Niedzielny”	16
10	„Studia Piekarskie”	11
11	„Vox Patrum”	11
12	„Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”	10

13	„W drodze”	9
14	„Studia Misjologiczne”	9
15	„Więź”	8
16	„Teologia Praktyczna”	8
17	„Studia i Dokumenty Ekumeniczne”	7
18	„Collectanea Theologica”	6
19	„Ruch Bibliny i Liturgiczny”	6
20	„Scriptura Sacra”	5
21	„Sosnowieckie Studia Teologiczne”	5

Źródło: opracowanie własne.

* Zestawienie obejmuje zarówno artykuły zamieszczone w periodykach, jak i redakcje czasopism, w skład których wchodzi pracownicy Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego.

Analiza przedstawionych danych jednoznacznie wskazuje, że najwięcej publikacji pracownicy wydziału zamieszczają we własnych periodykach: „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” oraz „Studia Pastoralne”. Pierwszy z wymienionych tytułów ma bogatą tradycję. Istnieje od 1968 roku i jest wydawany w Katowicach. Od roku 2002 redakcją czasopisma zajmują się pracownicy Wydziału Teologicznego. Jest to półrocznik o tematyce teologiczno-historycznej, cieszący się największą popularnością wśród pracowników macierzystego wydziału. Kolejną pozycję zajmuje rocznik Wydziału Teologicznego „Studia Pastoralne”, poświęcony tematyce teologiczno-pastoralnej, zawierający materiały liturgiczne, homiletyczne, katechetyczne, misjologiczne. Następnym czasopismem, w których pracownicy Wydziału Teologicznego publikują najczęściej, jest miesięcznik społeczno-kulturalny „Śląsk”, wydawany przez Górnośląskie Towarzystwo Literackie, w którym naukowcy zamieszczają materiały publicystyczne traktujące o literaturze i historii Śląska.

Na kolejnym miejscu plasuje się kwartalnik „Studia Teologiczne i Humanistyczne”, tworzony przez śląskich teologów w Katowicach od 2011 roku. O pozycji kolejnego tytułu zdecydowały w głównej mierze publikacje pracowników bibliotecznych, gdyż „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” jest czasopismem tworzonym przez Fede-

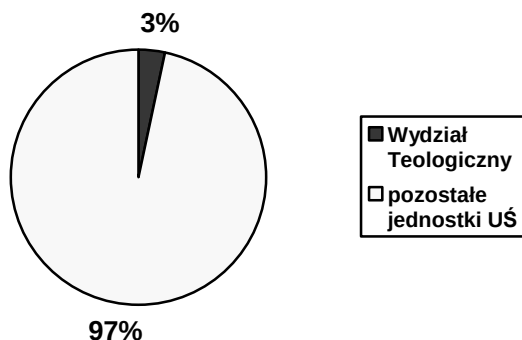
rację Bibliotek Kościelnych. Wysoka pozycja półrocznika „Verbum Vitae” świadczy o dużym zainteresowaniu zagadnieniami biblijnymi, natomiast kolejne miejsce, jakie zajmuje tytuł „Studia Oecumenica”, wynika z bogatych tradycji ekumenicznych na Śląsku. Ten sam nurt reprezentuje tytuł „Studia i Dokumenty Ekumeniczne”.

W dorobku piśmienniczym pracowników Wydziału Teologicznego obok czasopism naukowych odnotowujemy liczne teksty na łamach wydawnictw społeczno-religijnych i kulturalnych, przeznaczonych dla szerszego kręgu odbiorców: „W drodze” czy „Więź”. Nie zabrakło również diecezjalnego tygodnika „Gość Niedzielny”.

„Studia Piekarskie” to kolejny tytuł redagowany przez katowickich teologów, omawiający katolicyzm społeczny i kult maryjny związany z sanktuarium piekarskim. Stosunkowo wysoka pozycja w rankingu ukazujących się od 2008 roku „Studiów Misjologicznych” może świadczyć o rozwoju badań misyjno-religioznawczych na wydziale. Pozostałe periodyki poruszają zagadnienia biblijne i liturgiczne oraz reprezentują teologię w ogólności.

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w okresie dziesięcioletniego istnienia rozwija się dynamicznie, a kadra naukowo-dydaktyczna prowadzi rozległe badania naukowe, co znajduje swoje odzwierciedlenie w liczbie publikowanych prac.

Wykres 1. Procentowy udział dorobku pracowników Wydziału Teologicznego w liczbie publikacji pracowników pozostałych jednostek wchodzących w skład Uniwersytetu Śląskiego na dzień 31 kwietnia 2012 roku

Źródło: Opracowanie własne.

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że od 1997 roku do końca kwietnia 2012 roku do bazy komputerowej Bibliografia Dorobku Pracowników Uniwersytetu Śląskiego wprowadzono 67 814 rekordów bibliograficznych (moduł *Bibliografia*), z czego 2 337 rekordów reprezentuje publikacje pracowników Wydziału Teologicznego. Wprowadzone opisy są wynikiem pracy naukowej 2 743 osób, z czego sześćdziesięciu siedmiu pracowników reprezentuje Wydział Teologiczny.

Analiza zamieszczonych danych pokazuje, że procentowy udział dorobku bibliograficznego pracowników Wydziału Teologicznego w publikacjach zarejestrowanych w bazie całej uczelni jest niemały, zważywszy na krótki okres funkcjonowania wydziału i nie tak liczną kadrę naukowo-dydaktyczną jak w innych jednostkach funkcjonujących na uniwersytecie.

System Promax, ułatwiający pracę bibliografów rejestrujących dorobek pracowników Uniwersytetu Śląskiego, umożliwia tworzenie statystyk, jednakże ogranicza znacznie możliwości przeszukiwania i wyświetlania danych, gdyż nie jest narzędziem służącym do przeprowadzania analiz bibliograficzno-bibliometrycznych.

Wkład Wydziału Teologicznego w rozwój bazy Bibliografia Dorobku Pracowników Uniwersytetu Śląskiego podnosi prestiż jednostki w środowisku. Baza umożliwia przegląd dorobku pracowników, stanowi inspirację do dalszych badań oraz przybliża środowisku akademickiemu wkład nauk teologicznych w twórczy rozwój życia naukowego na Uniwersytecie Śląskim.

WERONIKA PAWŁOWICZ¹

WŚRÓD STARODRUKOWYCH EDYCJI BIBLI W ZBIORACH BIBLIOTEKI TEOLOGICZNEJ W KATOWICACH (CZĘŚĆ 1)

W Bibliotece Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego znajduje się ponad 500 egzemplarzy starych druków – dzieł wydanych w okresie od XVI do końca XVIII wieku. Są to wydania Biblii, konkordancji i komentarzy biblijnych, pism ojców Kościoła, opracowań z zakresu prawa kanonicznego, dziejów Kościoła, archeologii biblijnej, zbiory kazań, także edycje mszałów. Obecne są również dzieła świeckie dotyczące prawa, historii, architektury, sztuki, kultury, literatury pięknej².

Na szczególną uwagę zasługują wydania Pisma Świętego. W zbiorach biblioteki znajdują się trzydzieści trzy egzemplarze Biblii z dwudziestu trzech różnych edycji. Są to wydania całości Pisma Świętego, a także odrębnie Starego i Nowego Testamentu, Psalmów oraz apokryfów. Cztery edycje pochodzą z wieku XVI, sześć z XVII, natomiast trzynaście – z XVIII wieku. Są to wydania w języku hebrajskim, greckim, niemieckim, francuskim i polskim, a także edycje

¹ Dział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach.

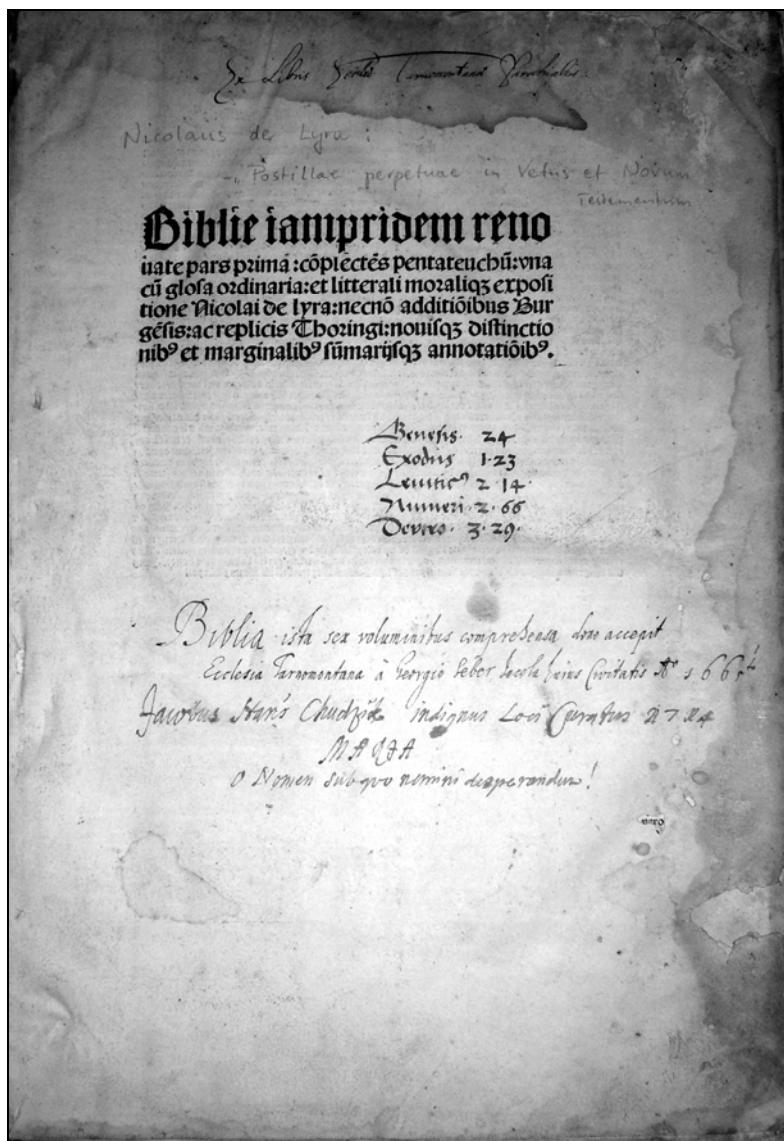
² O dziejach i zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego: zob. T. Czakański, *Historia Biblioteki Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego*, w: *Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne 1924-2004*, pod red. J. Kupnego, Katowice 2004, s. 283-292; B. Warząchowska, *Zbiory Biblioteki Teologicznej w służbie społeczności akademickiej*, red. M. Kyler, D. Pawelec, Katowice 2008, s. 327-340; W. Pawłowicz, *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*, Katowice 2009, s. 38-42.

dwujęzyczne. Dzieła opublikowano w oficynach Niemiec (w Moguncji, we Frankfurcie nad Menem, w Norymberdze, w Halle, w Kolonii, w Konstancji, w Lüneburgu, w Lipsku, we Wrocławiu), Francji (w Strasburgu i w Lyonie), Holandii (w Amsterdamie), Włoch (w Wenecji), a także Polski (w Krakowie) i w Królewcu.

Celem niniejszego artykułu jest wstępne zarysowanie problemu, a także przedstawienie kilku najciekawszych egzemplarzy Biblii, głównie niemieckich i polskich. W następnej części zostaną omówione kolejne egzemplarze oraz powstanie dokładny katalog wszystkich zgromadzonych w Bibliotece Teologicznej wydań Pisma Świętego.

Najstarsza spośród znajdujących się w Bibliotece Teologicznej edycji jest łacińska Biblia z komentarzem Nicolausa de Lyra. Pochodzi ona z początku XVI wieku. Na pierwszej karcie znajduje się tytuł: *Biblie iampridem renouate [...] vna cu[m] glosa ordinaria et litterali moraliq[ue] expositione Nicolai de Lyra, necno[n] additatio[n]ibus Bvrge[n]sis ac replicis Thoringi nouiq[ue] distinctionib[us] et marginalia[us] su[m]marijsq[ue] annotatio[n]ib[us]*³.

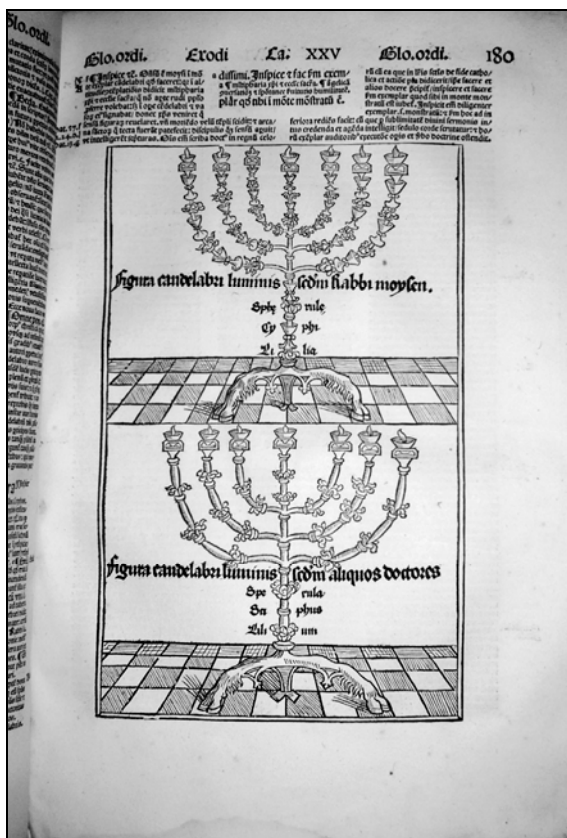
³ *Biblie iampridem renouate pars prima [-tertia, quinta] [...] vna cu[m] glosa ordinaria et lit terali moraliq[ue] expositione Nicolai de Lyra [...]*, – [Basileae: cura et imp. mag. Joh. de Amerbach Joh. Petri et Joh. Froeben, arte vero et industria Joh. Froeben, 15 V 1502], – 4 vol. (t. 1: 377, [1] k.; t. 2: 315, [1] k.; t. 3: 439, [1] k.; t. 5: 244 k.); 2°, sygnatura: R 57. Źródła: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts VD16 B 2581*; British Museum General Catalogue [dalej: BMC], s. 1256, k. 37.

Fot. 1. Pierwsza strona pierwszego tomu Biblii z 1502 roku

Całość edycji obejmuje sześć tomów, jednak w zbiorach biblioteki zachowały się jedynie cztery. Brakuje tomu czwartego i szóstego. A to właśnie jedynie w ostatnim tomie wydrukowano kolofon z adresem wydawniczym: *Basilee impressum: cura & impensis prouidorum dominorum magistri Johannis de Amerbach. Johannis petri de Langedorff et Johannis froben d'Hammelburg. ciues Basilensis. Arte [...] ipsius Johannis froben [...], 1502. idibus Maijs explicite*⁴.

⁴ Datacja i treść kolofonu przejęte z bazy ICCU. OPAC SBN Catalogo del Servizio Bibliotecario Nazionale, nr pozycji: IT\ICCU\BVEE\015632,

Fot. 2. Biblia z 1502 roku – strona z ilustracją

Na verso pierwszej karty pierwszego tomu zamieszczono list Sebastianiana Branta do Jana Frobenia, pisany ze Strasburga 13 września 1501 roku: *Sebastianus Brant Ioanni Froben de Hammelburg impressori[a]e artis chalcographo: compatri sibi longe amato salutem*. Na końcu podane jest datowanie: *ex argentina Idibus Septembribus Anno D[omi]ni 1501*.

Druk ten nie posiada jeszcze w pełni wykształconej karty tytułowej, w zapisie pojawia się wiele abreviacji. Nie wszystkie inicjały są wydrukowane. Na te najważniejsze, które miały być wykonane ręcznie, zostało przygotowane niezadrukowane miejsce bez reprezentan-

tów. Tekst drukowany jest w dwóch szpaltach, w układzie *modus modernus*, w którym tekst główny otoczony jest komentarzem. Dzieło zdobią drzeworytowe ilustracje włączone do tekstu. Na końcu każdego tomu umieszczono rejestr składek.

Cztery tomy folio oprawione są w deski obciążnięte skórą, z pięknym ślepo tłoczonym ornamentem renesansowym. Niestety, nie zachowały się klamry. Introligator na wyklejki użył kart ze starszego dzieła prawniczego, wydrukowanego być może jeszcze w XV wieku. Do wzmocnienia oprawy natomiast zastosował karty pergaminowego rękopisu.

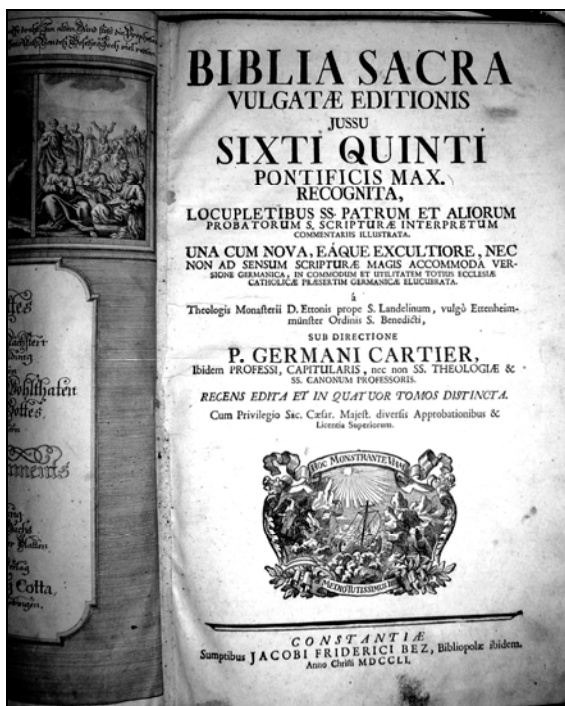
Na pierwszej karcie pierwszego tomu zachował się odręczny zapis wskazujący, że Georgius Seber przekazał sześć tomów Biblii kościołowi w Tarnowskich Górach. Było to w roku 1664, a więc jeszcze przed konsekracją kościoła⁵. Na wszystkich tomach znajduje się nota rękopiśmienna: *Ex libris Ecclesiae Tarnomontanis Parochialis* (na tomie trzecim: *Ecclesia Tarnomontana SS. Petri et Pauli*). Na tomach również wpisał się ks. Jacobus Stanislaus Chudzik, pracujący w tarnogórskim kościele w 1714 roku. Dopisał również apostrofę do Matki Bożej. Prawdopodobnie w latach międzywojennych dzieło zostało przekazane Bibliotece Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie.

Kolejne interesujące katolickie wydanie Pisma Świętego pochodzi z wieku XVIII: *Biblia Sacra Vulgatae editionis jussu Sixti Quinti [...] recognita, locupletatibus SS. Patrum et aliorum probatorum S. Scripturae interpretum commentariis illustrata. Una cum nova [...] versione Germanica [...] a Theologis Monasterii D. Ettonis [...] Ordinis S. Benedicti, sub directione P. Germani Cartier [...] recens edita et in quatuor tomos distincti*. Biblia ta została wydana przez księgarza i nakładcę Jakuba Fryderyka Beza w Konstancji w 1751 roku⁶. Tekst

⁵ Parafia w Tarnowskich Górach powstała w miejsce zboru ewangelickiego w 1630 roku. Jednak wobec sprzeciwu protestantów świątynia została konsekrowana przez biskupa krakowskiego Mikołaja Oborskiego dopiero w 1670 roku. Zob. *Chrześcijaństwo w Tarnowskich Górach. Wystawa w Roku Jubileuszowym*, komisarze wystawy: Z. Krzykowska, K. Gwóźdź, Tarnowskie Góry 2000, s. 1.

⁶ *Biblia Sacra Vulgatae editionis jussu Sixti Quinti [...] recognita, locupletatibus SS. Patrum et aliorum probatorum S. Scripturae interpretum commentariis illustrata. Una cum nova [...] versione Germanica [...]*

wydrukowany jest równolegle w języku niemieckim (czcionką gotyczką) i łacińskim.

Fot. 3. Biblia z 1751 roku, sygn. R 55
– strona tytułowa z fragmentem frontyspisu

a Theologis Monasterii D. Ettonis [...] Ordinis S. Benedicti, sub directione P. Germani Cartier [...] recens edita et in quatuor tomos distincti, Constantia: Sumptibus Jacobi Friderici Bez, 1751 [rz.], – 2°, egz. 1.: Pars I-IV – [26], 758, [1] k. front., 23 k. tabl., [3] k. tabl. skł.; [8], 562 s., [3] k. tabl.; [2], 588 s., [4] k. tabl.; [2], 12, 571, [53] s., [1] k. front., 30 k. tabl., [1] k. tabl. skł.: il., mapy, sygnatura: R 55; egz. 2: Pars III-IV – [2], 588 s., [6] k. tabl., [1] k. tabl. skł.; [2], 571, [53] s., [28] k. tabl., [1] k. tabl. skł.: il., mapa, sygnatura: R 477. Źródła: *Bibelsammlung Stuttgart D 1545*; BMC 2, s. 1253, k. 9.

W Bibliotece Teologicznej zachowały się dwa egzemplarze tej edycji. Jeden z nich zawiera w dwóch woluminach całość: tomy 1-2 oraz 3-4 (sygn. R 55), natomiast drugi jest zdekompletowany: jeden wolumin obejmuje tomy 3 i 4 (sygn. R 477).

Egzemplarz kompletny to dwa woluminy oprawne w grubą tekturę, obciążnięte ciemną skórą, ze złożonymi tłoczeniami na grzbiecie. W tomie pierwszym obok strony tytułowej drukowanej oprawiony jest frontispis z zapisem: *Zu der Ehre Gottes und Erbauung des Nächsten abzielende Vorbildung der vornehmsten Wercke, Wunder, Wohlthaten und Berichte Gottes so in den Büchern der Altns Testaments vorkom[m]en zu Auszierung des Heil. Bibel Buchs in 30. schönen Kupffer Blatten auf Kosten und Verlag Johann Georg Cotta Buchhändlers in Tübingen*. Podobny frontyspis poprzedza również Nowy Testament.

W obu woluminach znajdują się tablice z miedziorytowymi ilustracjami. Na każdej karcie umieszczono trzy sceny z opisem w języku łacińskim, niemieckim i francuskim. Ryciny sygnował Georg David Nessenhaler (1695 – ok. 1736)⁷: np. *Georg David Nessenhaler delin. et Sculps. Aug. Vind., Georg David Nessenhaler inv, del. et sculpsit*. Niektóre ilustracje według jego projektu wykonali inni sztycharze, m.in. Jakob Wangner (zm. 1781) – zapis sygnowania: *Georg David Nessenhaler delineavit, J. Wangner sculpsit*, Philipp Gottfried Harder (1710-1749)⁸ oraz Johann Christoph Steinberger (1680-1727)⁹. Tomy zawierają też tablice składane z widokiem Jerozolimy i świątyni, wizji i świątyni Ezechiela oraz mapę Izraela, a w Nowym Testamencie – mapę podróży Apostoła Pawła.

Drugi egzemplarz wspomnianej Biblii, jeden wolumin zawierający tomy 3 i 4, jest oprawiony w deski obciążnięte jasną skórą ślepo tłoczoną, ze śladami klamer. Na wewnętrznej stronie okładziny górnej wklejony jest ekslibris, na stronie tytułowej znajduje się pieczętka *K.H. Wachtel*.

⁷ *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, unter Mitwirkung von Fachgelehrten hrsg von Ulrich Thieme und Felix Becker*, Bd. XXV, Leipzig 1972, s. 395 [dalej: *Thieme-Becker*].

⁸ *Thieme-Becker*, XVI, s. 24.

⁹ *Thieme-Becker*, XXXI, s. 550.

Jednak o ile druk wygląda identycznie jak w poprzednim egzemplarzu, miedzioryty są zupełnie inne. Ilustracje są tutaj całostronicowe, sztychowane przez różnych artystów. Ryciny sygnowali: Martin Tyroff (ur. 1704)¹⁰, Johann Georg Pintz (1697-1767)¹¹, Hieronymus Sperling (1695-1777)¹², Georg Daniel Heumann (1691-1759)¹³, Philipp Gottfried Harder. Nie ma również frontyspisu. Natomiast w Nowym Testamencie załączona jest taka sama mapa podróży św. Pawła. Analiza ilustracji zamieszczonych w tym wydaniu wymaga porównania ich z egzemplarzami przechowywanymi w innych bibliotekach. Podobne ryciny znajdują się w egzemplarzu przechowywanym przez Bibliotekę Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu¹⁴.

Z opisu zamieszczonego w katalogu Die Bibelsammlung der Wuerttembergischen Landesbibliothek Stuttgart¹⁵ wynika, że Biblia z 1751 roku była zdobna ilustracjami sygnowanymi przez Nessenthalera, z trzema scenami biblijnymi na jednej karcie. Nie ma jednak informacji o frontyspisie. Dostępne przez Internet bazy bibliotek obcych¹⁶ wskazują, że ilustracje wykonane przez Nessenthalera zostały wcześniej załączone do Biblii wydanej w Tybindze w 1729 roku w wydawnictwie Cotta: *Biblia, Das ist: Die gantze Heilige Schrifft Alten und Neuen Testaments, Nach der Uebersetzung und mit den Vor-*

¹⁰ Thieme-Becker, XXXIII, s. 514-515.

¹¹ Thieme-Becker, XXVII, s. 67.

¹² Thieme-Becker, XXXI, s. 363-364.

¹³ Thieme-Becker, XVII, s. 4-5.

¹⁴ Katalog Biblioteki Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, <http://156.17.54.14/cgi-bin/makwww.exe?BM=03&IY=01&TY=&IY=04&TY=&IY=06&TY=1751&IY=09&TY=NIEMCY+KONSTANZ+++++++&IY=15&TY=&IY=14&TY=&IY=05&TY=&IY=02&TY=&OY=I&SY=szukaj&I1=01&TZ=&I2=&OZ=I, 04.04.2012>. Według informacji uzyskanych od ks. Jerzego Witczaka w tym egzemplarzu zamieszczone są ilustracje całostronicowe różnych autorów.

¹⁵ *Die Bibelsammlung der Wuerttembergischen Landesbibliothek Stuttgart*, Abt. 1., Bd. 4., *Lateinische Bibeldrucke*, Stuttgart – Bad Cannstatt 2002, poz. D 1545.

¹⁶ Por. GVK – Gemeinsamer Verbundkatalog.

*reden und Randglossen D. Martin Luthers*¹⁷. Na to wydawnictwo wskazuje też frontysepis. Również B. Uttenweiler w swoim artykule omówił trzy serie ilustracji do tej edycji Biblii. Wskazał on że, miedzioryty Nessenthalera były przygotowane dla protestanckiej edycji Biblii.¹⁸

Drugi egzemplarz Biblii z 1751 roku (sygnatura R 477) jest interesujący z jeszcze jednego względu. Wszystkie tablice w tomie zostały zaznaczone, a za zakładki posłużyły przedarte kartki papieru. Po wyciągnięciu ich i złożeniu okazało się, że są to dwa listy i koperta adresowane do ks. dr. Emila Szramka, proboszcza parafii Mariackiej w Katowicach. Posiadał on bogaty i piękny księgozbiór, który zachował się jedynie w niewielkiej części. Na tym egzemplarzu nie odnaleziono żadnych znaków własnościowych ks. Szramka: ani jego podpisu, ani pieczętki. Kartki te jednak wskazują, że miał go w rękach. Biblia ta być może należała do błogosławionego, bądź też został on poproszony o ocenę dzieła¹⁹.

W zbiorach Biblioteki Teologicznej znajdują się również protestanckie edycje Biblii. Zachowały się tu trzy wydania przekładu dokonanego przez Marcina Lutra: wydany w Lüneburgu w 1641 roku²⁰,

¹⁷ *Biblia, Das ist: Die gantze Heilige Schrifft Alten und Neuen Testaments, Nach der Übersetzung und mit den Vorreden und Randglossen D. Martin Luthers, mit Neuen Vorreden, Summarien, weitläuffigen Parallelen [...] auch Gebeten auf jedes Capitel: Wobey zugleich Nöthige Register und eine Harmonie des Neuen Testaments beygefüget sind. Ausgefertiget unter der Aufsicht und Direction Christoph Matthäi Pfaffen [...],* Tübingen: Johann Georg Cotta, 1729 [-1730], 2°, <http://gso.gbv.de/DB=2.1/PPNSET?PPN=483933163>, 04.04.2012.

¹⁸ B. Uttenweiler. *Die Prachtasugabe der zweisprachigen „Biblia Sacra“ von Pater Germanus Cartier aus dem Kloster Ettenheimmünster wird 250 Jahre alt.*, „Die Ortenau“ 81 (2001), s. 245-278.

¹⁹ O zbiorach ks. E. Szramka: zob. W. Pawłowicz, dz. cyt., s. 328-404.

²⁰ *Biblia Das ist die gantze heilige Schrift, verdeutsch von [...] Mart[inum] Lutherum. Mit [...] Marginalien vnd Vorreden Lutheri, Concordantien, Chronologien [...] Danielis Crameri [...] Noch nie so gedruckt,* Lüneburg: Gedruckt vnd verlegt bey Johann vnd Heinrich Sternem, 1641 [rz.], – [26], 330, 213, 149 k., [1] k. front., [5] k. tabl.: il., mapy; 2°, sygnatura: R 121. Źródło: *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*, VD17 75:668022C.

w Norymberdze w 1708 roku²¹ oraz w Halle w 1733 roku²². Edycja siedemnastowieczna z Lüneburga jest ozdobiona pięknym frontyspitem miedziorytowym, drzeworytowymi ilustracjami w tekście oraz sztychowanymi mapami z opisem na odwrocie.

Z polskich wydań Biblii zwraca uwagę przekład Jana Leopolda, wydrukowany w Krakowie w oficynie Mikołaja Szarffenberga w 1577 roku, bogato zdobiony ilustracjami drzeworytowymi²³. Egzemplarz ten może również pochodzić z przekazanego w 1936 roku daru ks. Emila Szramka dla Kurii Diecezjalnej²⁴. Obecne są również egzemplarze Pisma Świętego w przekładzie ks. Jakuba Wujka: z 1599 roku z krakowskiej Drukarni Łazarzowej²⁵ oraz osiemnastowieczne wydania wrocławskie z lat 1740²⁶ i 1771 (wydanie łacińsko-polskie)²⁷.

²¹ *Biblia oder die gantze heilige Schrift Altes und Neues Testaments, verdeutsch von [...] Martin Luther [...]*, – Gedruckt und verlegt zu Nürnberg: durch Johann Andreae Endters seel. Sohn und Erben, 1708, – [44], 11, [68], 664, 904, [16] s., [1] k. front., [18] k. tabl., [11] k. tabl. skl.: il.; 2°, sygnatura: R 138, BMC 3, s. 8, k. 260.

²² *Biblia das Altes und Neue Testaments [...] verdeutsch von [...] Martin Luther [...]*. [Ed. 25], Halle: zu finden in Weysenhause, 1733, – 14, 1079, [1 cz.]; 308, [4] s.; 8°, def.: brak gł. k. tyt., sygnatura: R 507, BMC 3, s. 8, k. 263.

²³ *Biblia to iest księgi Starego y Nowego Zakonu, na Polski ięzyk według łacińskiej Bibliey [...] poprawiona y figurami ozdobiona [...]*, – W Krakowie: W Drukarni Mikołaja Szarffenbergera, 1577, War. B. – [10], 602, [4], 760, [12] k.: il.; 2°, sygnatura: R 127, Estr. XIII, 14-15; BMC 3, s. 12, k. 296.

²⁴ AAKat, Akta Rzeczowe, Varia C: Biblioteka, t. 2, Pismo ks. E. Szramka do Kapituły Katedralnej w Katowicach, Katowice, 3 sierpnia 1936 roku; zob. W. Pawłowicz, dz. cyt., s. 332.

²⁵ *Biblia to iest Księgi Starego y Nowego testamentu, według łacińskiego przekładu [...] na Polski ięzyk z nowu z pilnością przełożone [...] przez Iakvba Wujka [...]*, – W Krakowie: w Drukarni Łazarzowej 1599, – [34], 1479, [56] s.; 2°, sygnatura: R 126, Estr. XIII, 15-16; BMC 3, s. 12, k. 296.

²⁶ *Biblia to jest Księgi Starego y Nowego testamentu, według łacińskiego przekładu [...] na Polski ięzyk znowu [...] przełożone [...] przez Iakvba Wujka [...]*. Wydane w Krakowie 1599 teraz przedrukowane [...], – W Wrocławiu: w Drukarni Akademickiej Coll. Soc. Jesu 1740, – [14], 2218

W zbiorach Biblioteki Teologicznej zachowała się również edycja z Królewca, prawdopodobnie z 1738 roku²⁸. Jest to także wydanie niekatolickie, mianowicie rewizja Biblii gdańskiej, przekładu dokonanego przez zwolenników nauki Jana Kalwina. Egzemplarz ten jest bardzo ciekawy ze względu na wpisy własnościowe kolejnych przedstawicieli rodziny Jabłonka z Siemianowic: Kaspra w 1844 i 1850 roku, Józefa w 1880 roku, Edwarda w 1885 roku, Franza w 1907 roku. Ponadto wypisano daty urodzenia i śmierci członków rodziny w XIX i XX wieku. Zapisy prowadzono głównie w języku niemieckim, kilka zaś po polsku (np. „Franz Jablonka umar 17 Mai 1846”).

Egzemplarze w języku polskim są w wielu miejscach uszkodzone, noszą ślady napraw introligatorskich, a ich tekst jest uzupełniany ręcznie.

Na niemal każdym egzemplarzu Biblii przechowywanym w Bibliotece Teologicznej zachowały się zapisy proveniencyjne. Na wielu z nich zachowały się noty rękopiśmienne, ślady czytania, adnotacje właścicieli. Jeden z egzemplarzy Pisma Świętego wrocławskiej edycji łacińsko-polskiej²⁹ należał do ks. Franciszka Brudnioka, wieloletniego nauczyciela religii i proboszcza w Rybniku. Był on właścicielem dużego księgozbioru, który w 1928 roku został zakupiony

[wł. 1318]; 440, [75] s.; 8°, sygnatura: R 532, Estr. XIII, 16; BMC 3, s. 13, k. 297.

²⁷ *Biblia Sacra latino-polonica vulgatae editionis auctoritate Sixti V. et Clementis VIII [...] recognita, summariis et notis [...] illustrata [...] polonice vero R.P. Jacobi Wuykii [...] reimpressa*, – Wratislaviae: Typis academicis, 1771, – 2 vol. ([36], 1368; [4], 558, [4], 524 s.); 4°, sygnatura: R 15, R 86, R 463, Estr. XIII, 13; BMC 2, s. 1253, k. 9.

²⁸ *Biblia święta to iest wszystko Pismo Święte Starego i Nowego przymierza, z żydowskiego i greckiego ięzyka na polski [...] przetłumaczone [...] podług edycji gdańskiey roku 1632 [...] wystawione*, – [W Królewcu: Drukowane nakładem i kosztem swoim Jan Henryk Hartung, [1738], – [2], 960, 240, 307, [1] s.; 8°, sygnatura: R 534, Estr. XIII, 20-21; BMC 3, s. 13, k. 297.

²⁹ *Biblia Sacra latino-polonica vulgatae editionis [...]*, Wrocław 1771, sygnatura: R 15.

przez katowicką kurię³⁰. Niestety, proveniencje pozostałych egzemplarzy nie zostały jeszcze opracowane.

³⁰ O księgozbiorze ks. F. Brudnioka: zob. W. Pawłowicz, *dz. cyt.*, s. 88-108. Posiadał on również wydania Biblii w języku hebrajskim i łacińskim.

AGNIESZKA GÓRNIAK¹

POTRYDENCKIE MSZAŁY WENECKIE Z XVI I XVII WIEKU W POLSKICH BIBLIOTEKACH KOŚCIELNYCH

Mszał jest podstawową księgą liturgiczną używaną w kościele katolickim. Pierwotnie, na przestrzeni od VIII do XIII wieku, termin *missale* stosowano jako synonim sakramentariusza, jednak od wieku XIII rozpowszechnił się jako nazwa księgi, która zawiera wszystkie niezbędne teksty do sprawowania Mszy: *missale plenum*. Znajdowały się w niej modlitwy², przedmowy, przepisy prawa kanonicznego do użytku sprawującego obrządek, jak również fragmenty przeznaczone do śpiewu³ oraz czytania⁴ na wszystkie Msze roku liturgicznego. Pod koniec XIII wieku wśród różnych mszałów używanych w diecezjach najbardziej rozpowszechnionym był *Missale secundum consuetudinem romane curiae* używany przez franciszkanów⁵.

W mszałach z XV i XVI wieku, zarówno w tych drukowanych, jak i w manuskryptach, można zauważyć znaczną różnorodność tekstów pod względem struktury, rubryk, świąt w kalendarzu, modlitw, czytań i psalmów, które były uzależnione od tradycji lokalnych lub sprawowania odmiennych obrządków religijnych. Zróżnicowanie form zostaje zniesione prawie całkowicie po ogłoszeniu w 1570 roku

¹ Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach.

² Kolekta, modlitwa ofiarna i po przyjęciu Komunii św.

³ Introit, graduał, alleluja, offertorium i antyfony po komunii.

⁴ Fragmenty listów i Ewangelii.

⁵ Mszał ten stał się wzorem dla *editio princeps* wydanej przez mediolańczyka A. Zarotto w 1474 roku.

i rozpowszechnieniu ujednoliconego tekstu w nowym potrydenckim *Missale Romanum*.

Na początku mszału umieszczony został tekst bulli *Quo primum*, która nakładała na wszystkich księży obowiązek sprawowania obrządku po łacinie i stosowania nowej księgi, za wyjątkiem tych kościołów lub zakonów, które posiadały własne liturgie sprzed przynajmniej 200 lat. Wiele zakonów i diecezji zastosowało nowy mszał, mimo że miały możliwość zachowania własnego obrządku. Tylko nieliczne kościoły⁶ i zgromadzenia⁷ skorzystały z tego przywileju, przejmując niektóre części z *Missale Romanum*, jak na przykład *ordinarium*.

Zawartość nowego mszału można podzielić na następujące części:

– wprowadzenie: bulla lub bulle papieskie na temat mszału, tablice paschalne, kalendarz, rubryki⁸, po których następowały przepisy dotyczące sprawowania Mszy⁹ i zbiór błędów, które może popełnić kapłan¹⁰, modlitwy dla kapłana w celu przygotowania się przed Mszą Świętą, modlitwy dziękczynne;

– *proprium de tempore*: introit, kolekta, listy, gradual, alleluja, ewangelia, offertorium, modlitwa ofiarna, komunია, modlitwy po komunii na każde święto od pierwszej niedzieli Adwentu aż do Wielkanocy;

– *ordinarium Missae*: niezmienna część Mszy zawierająca: znak krzyża, introito, Psalm 42: *Judica me, Confiteor*, [introit]¹¹, *Kyrie, Gloria*¹², [kolekta, list, gradual, alleluja, ewangelia], *Credo*, [offertorium], modlitwy chleba i wina¹³, kadzenie, obmycie rąk, [mo-

⁶ Mediolan, Lyon, Toledo, Rawenna.

⁷ Karmelici, kartuzi, cystersi i dominikanie.

⁸ *Rubricae generales Missalis*.

⁹ *Ritus servandus in celebratione Missae*.

¹⁰ *De defectibus in celebratione Missarum occurrentibus*.

¹¹ W nawiasach kwadratowych zostały wykazane części ruchome należące do *proprium* w ich właściwej pozycji czasowej, tak aby struktura całościowa obrządku była czytelna.

¹² W Mszach świątecznych za wyjątkiem okresu Adwentu i Wielkiego Postu.

¹³ „Suscipe, sancte Pater”...

dlitwa ofiarna], prefacja i *Sanctus*, kanon¹⁴, *Pater noster*, *Agnus Dei*, obrządek komunii, [modlitwa przed i po komunii], modlitwy końcowe i błogosławieństwo (dla wygody odprowadzającego liturgię *ordinarium* znajduje się w środkowej części książki);

– druga część *proprium de tempore*: od Wielkanocy do ostatniej niedzieli po Zielonych Świątkach, którą kończy się rok liturgiczny;

– *proprium sanctorum*: zawiera dni obchodów dla poszczególnych świętych, ustalone od św. Andrzeja¹⁵ według kalendarza. Ponieważ nie wszyscy święci posiadają w tej części własne *propria*, dla nich robi się odniesienie do fragmentu w *commune*. W tym dziale zostały odnotowane tylko trzy modlitwy właściwe: kolekta, modlitwa na ofiarowanie i modlitwa po komunii;

– *commune sanctorum*: zawiera introit, modlitwę, list, graduał, alleluja, ewangelię, offertorium, modlitwę ofiarną, modlitwę w czasie przyjmowania komunii i modlitwę po jej przyjęciu, które to formułują *propria* stałe do określenia kategorii świętych, uporządkowanych według swojej godności: apostołowie, męczennicy, wyznawcy, dziewice. Następnie znajduje się formuła na poświęcenie kościoła, której używano podczas trzech rocznic: konsekracji własnego kościoła, konsekracji katedry oraz w rocznicę konsekracji Bazyliki św. Jana na Lateranie. Na końcu jest zbiór świąt maryjnych.

Logiczne i wygodniejsze byłoby, aby *commune* poprzedzało *proprium*, ale ten ustalony porządek jest późniejszy w stosunku do historycznego rozwoju mszału. Na początku były Msze dla każdego świętego z kalendarza, następnie w miarę jak wzrastała liczba uroczystości ku czci świętych, a nie chciano tworzyć dla każdej uroczystości nowej formuły, zostało wypełnione *proprium* dla każdej kategorii świętych.

Missae votivae: zawiera *propria* ku czci Trójcy Świętej, aniołów, świętych Piotra i Pawła, Ducha Świętego itd., lub z powodu szczególnych uroczystości. Należy do nich: wybór papieża, konsekracja biskupa, zawarcie małżeństwa, za pokój itp.; oraz zbiór modlitw na dni pozbawione obchodów ku czci świętych, *Missae de-*

¹⁴ „Te igitur, clementissime Pater”...; „Memento”..., poświęcenie, modlitwa wstawienia za zmarłych.

¹⁵ 30 listopada.

functorum za zmarłych, kilka błogosławieństw i na końcu część dodatkowa.

Sekcje z zapisem nutowym zmieniają się od czasu do czasu w poszczególnych mszałach, ale zasadniczo do fragmentów wzbogaconych muzycznie należą:

- Niedziela Palmowa,
- wstęp i *Sanctus*,
- Wielki Czwartek: pierwsza uroczysta modlitwa¹⁶,
- adoracja krzyża¹⁷,
- Wielka Sobota: *Exsultet iam angelica turba*,
- błogosławieństwo chrzcielnicy w formie prefacji,
- litanie przed Mszą,
- *Alleluja* trzykrotnie powtarzane,
- antyfona do *Magnificat*,
- *Ite, missa est, alleluia, alleluia*,
- *ordinarium*,
- prefacje,
- formuły do *Kyrie, Gloria, Credo, Ite, missa est* i *Benedicamus*,
- prefacje do *Ojcze nasz* – zwykłe i świąteczne *Per omnia secula / pax Domini / Et cum spiritu tuo*.

Mszał zawiera ponadto kilka ksiąg uzupełniających. Zalicza się do nich *Missae propriae*. Pod takim tytułem były drukowane liczne zbiory sekcji *proprium* na uroczystości zarezerwowane dla poszczególnych diecezji czy też zakonów religijnych. Robert Amiet we wstępie do swojego katalogu¹⁸ podkreśla wagę tych tekstów, które częstokroć zachowały teksty w innych okolicznościach zagubione. *Propria* należące do poszczególnych diecezji czy zakonów nie posiadają jednej edycji typowej. Ordynariusz bądź też przełożony zakonu ustalał zgodność pojedynczych edycji z oryginałami zatwierdzonymi przez Świętą Kongragację Rytuałów.

Kolejna księga uzupełniająca to *Missae defunctorum*. Stanowi ją wyciąg z mszału zawierający jedynie Msze za zmarłych, włącznie z *ordinarium*. Jako odrębny druk ma zastosowanie głównie praktycz-

¹⁶ „Oremus dilectissimi nobis”.

¹⁷ „Ecce lignum crucis”.

¹⁸ R. Amiet, *Missels et Breviaires Imprimés: supplement aux catalogues de Weale et Bohatta. Propres des Saints: édition princeps*, Paris 1990, s. 60.

ne, ponieważ pozwala kapłanowi na korzystanie z łatwej w obsłudze księgi przez całą liturgię w intencji zmarłego, która może się odbywać poza budynkiem kościoła.

Canon Missae jest tą częścią mszału, której zwykle nie drukowano oddzielnie, ze względu na używanie jej podczas każdej sprawowanej liturgii. Kanony wydawane oddzielnie wykorzystywano w dwóch przypadkach: jako małe księgi przeznaczone do osobistej medytacji kapłana na temat znaczenia modlitw zawartych w kanonie i jako księgi przeznaczone do użytku podczas Mszy parafialnych sprawowanych przez biskupa. Praktyczność takiej formy kanonu doceniali z pewnością klerycy służący do Mszy celebransowi, był on bowiem znacznie lżejszy od całego mszału, a musiał być trzymany w rękach podczas czytań. Ponadto taki kanon zawierał *preparatio ad Missam pontificalem*, rytuały kadzenia i modlitwy do czytania po Mszy, nieobecne w typowym *Missale Romanum*.

Ujednolicenie mszału i innych ksiąg liturgicznych stało się okazją do ożywienia drukarstwa liturgicznego w Polsce. Synody diecezjalne kolejno przyjmowały księgi rzymskie za obowiązujące, a w kraju wzrosło zapotrzebowanie na nowe książki liturgiczne, stare bowiem nakazano zniszczyć. Mimo uzyskania przez krakowskiego impressora Janusza Januszowskiego w 1589 roku tytułu typografa kościelnego z przywilejem wyłączności druku ksiąg kościelnych, w tym mszałów, diecezje nie decydowały się na składanie zamówień na księgi w Polsce. Najprawdopodobniej obawiano się złamania postanowień bulli papieskich, określających warunki uzyskiwania w Stolicy Apostolskiej pozwoleń na ich druk¹⁹.

Potrzeby Kościoła w Polsce w tym zakresie zaspokajały oficyny zagraniczne, głównie antwerpskie oraz włoskie, przede wszystkim weneckie. W polskich bibliotekach kościelnych zachowało się wiele mszałów z przełomu XVI i XVII wieku wytłoczonych w Wenecji. W wyniku kwerendy zlokalizowano sześćdziesiąt osiem druków w piętnastu bibliotekach kościelnych. Były to mszały wydrukowane głównie w oficynie Giuntów (40 egzemplarzy) i Cierów (23 egzemplarze), pozostałe pięć z innych oficyn (por. wykaz druków).

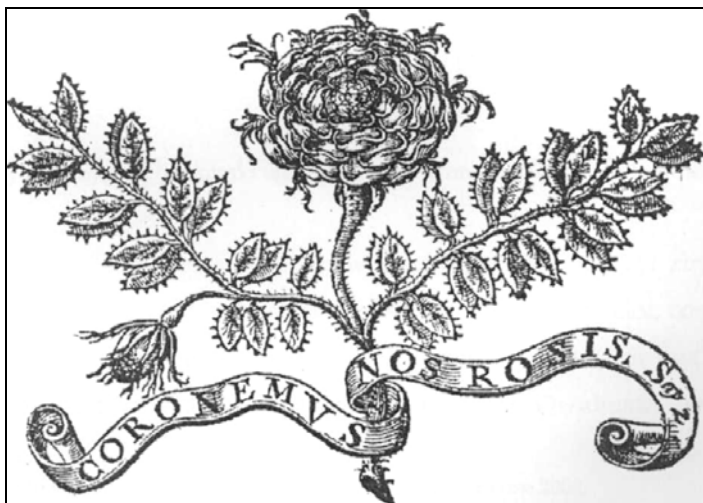
¹⁹ L. Pietras, *Produkcja katolickiej książki liturgicznej w Polsce od końca XV do połowy XVII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 40 (1980), s. 95.

Złożona budowa mszału wymuszała zastosowanie w druku pisma o zróżnicowanej wysokości i kroju. Ta różnorodność objęła nie tylko karty tytułowe i wstępy do rozdziałów. Charakterystycznym przykładem jest druk kanonu, który wyróżnia pismo o niespotykanej w innych częściach mszału, najwyższej liczbie punktów typograficznych. Natomiast kompozycja wydawnicza książek przeznaczonych do sprawowania liturgii lub odmawiania modlitw w chórze wymagała zastosowania dwóch kolorów. Zróżnicowany kolor druku wyróżniał tekst modlitw od komentarzy i uwag.

Karty tytułowe pierwszych mszałów Luki Antonia (II) Giunty zawierały winietkę nagłówkową, którą stanowiły drzeworytowe odciski, przedstawiające słońce, kielich mszalny, monogram IHS podtrzymywany przez anioły, a nawet syrenę, wszystko w rozbudowanej dekoracji floraturowej. Pomiędzy tytułem a adresem właściciela oficyny umieszczał sygnet drukarski w kolorze czerwonym. Mszały z końca XVI wieku pochodzące z tej drukarni charakteryzowały się gotyckim krojem pisma, a sama karta tytułowa była drukowana antykwą. Zmienił się również rysunek sygnetu, w którym tradycyjnej czerwonej lilii florenckiej zaczęła towarzyszyć bogata dekoracja wczesnobarokowa. Dominował w niej ornament zwijany: rollwerk w otoczeniu kariatyd, maszkaronów, amorków putto i roślinności. O religijnym charakterze księgi przypominała winietka nagłówkowa z podobizną świętego lub apostoła. Prosty czerwony rysunek sygnetu był zachowany w kolofonie. Od około 1599 roku Luca Antonio (II) Giunta zaprezentował kartę tytułową w charakterze frontyspisu. Zawierała ona ornamentykę architektoniczną z postaciami świętych na cokołach lub w portalach i z portretami w plafonach. Była ona wielokrotnie reprodukowana w kolejnych wydaniach mszału. Zarówno frontyspis, jak i całostronicowe ilustracje towarzyszące tekstom mszalnym w drukach z oficyny Giuntów były anonimowe. autorstwo niektórych z nich można jedynie przypisywać mistrzom wywodzącym się z weneckiej szkoły ilustracji książkowej.

W przeciwieństwie do Luki Antonia (II) Giunty Bonifacio Ciera debiutował jako wydawca mszałów o antykwowym kroju pisma. Dysponował własnym garniturem czcionek, różniącym się w szczegółach od materiału typograficznego swojego pryncypała. Jedynym łączącym obydwie oficyny elementem była drzeworytowa ilustracja, przedstawiająca różę ze zwijającą się tasiemką i sentencją: *Corone-*

mus nos rosis. W mszałach Giunty dekorowała kartę tytułową, w mszałach zaś Cierzy była finalikiem (ryc. 1).

Ryc. 1. Wspólna dekoracja typograficzna z mszałów Giunty i Cierzy

Najstarsze mszały z oficyny Cierów wykazują duże podobieństwo typograficzne do ksiąg liturgicznych tłoczonych antyką Łuki Antonia (II) Giunty i jego dziedziców. Elementem wyróżniającym mszały Cierów jest skromna karta tytułowa, nierzadko pozbawiona nawet sygnetu drukarskiego. Ikonografia sygnetu Cierzy nawiązywała do mitologicznego porwania Europy, popularnego w tamtym okresie tematu przedstawień malarskich²⁰ (ryc. 2). Bonifacio Ciera, zamieszczając tę scenę w swoim sygnecie, nie był zbyt oryginalny. W galerii arcydzieł malarstwa włoskiego XVI i XVII wieku tematykę porwania Europy przedstawia wiele obrazów²¹. Pojawia się ona również

²⁰ E. Capretti, *Europa nella grande decorazione italiana del Cinquecento*, w: *Il Mito di Europa, da fanciulla capita a contiente*, Firenze 2002, s. 69-84. *Catalogo*, w: *tamże*, s. 202-279.

²¹ *Catalogo*, art. cyt., s. 202-279.

w ilustracji książkowej do *Metamorfoz* Owidiusza wydanych w 1592 i 1606 roku²².

Ryc. 2. Sygnet drukarski oficyny Cierów zamieszczany w kolofonie

W mszałach franciszkańskich zamiast sygnetu widniała postać św. Franciszka. Oficyna prawdopodobnie dysponowała dwoma klockami z rytym postaci tego świętego. Obydwa prezentują odciski świadczące o wysokiej staranności rytu, które w obrazie prezentują wiele szczegółów i atrybutów związanych z życiem i dokonaniem świętego (ryc. 3).

²² Jacopo Franco (1550-1620): *Ratto di Europa* – ilustracja z *Metamorfoz* Owidiusza wydanych przez B. Giunta w 1592 roku w Wenecji; oraz: Crijn de Passe Starszy (1564-1637), *Ratto di Europa* – w 1602 roku.

Ryc. 3. Strona tytułowa franciszkańskiego patronarza z 1636 roku
(adligat z poz. 50)

Mszały z oficyny Cierów wyróżniają ponadto całostronicowe ilustracje miedziorytowe, w większości sygnowane przez ich autorów. Dla tej oficyny pracowali: Johann Faber, J. Merlo, H. David i Wolfgang Kilian. Artystą najwyższego lotu był Wolfgang Kilian (1581-1662), miedziorytnik rodem z Augsburga. Razem ze swoim bratem Lucasem, także rytownikiem, osiedlił się we Włoszech, początkowo

w Mantui, następnie przebywał w Mediolanie, Wenecji i w Rzymie. Niezwykle owocny okazał się jego pobyt w Wenecji, gdzie został cenionym ilustratorem nie tylko mszałów z oficyny Cierów, ale również dzieł naukowych wydawanych przez weneckich drukarzy.

Od około 1630 roku mszały z oficyny Cierów były ilustrowane całą serią niesygnowanych miedziorytów, wyróżniających się charakterystycznym, zdecydowanym i głębokim rytym oraz mistrzowskim wykonaniem. Artystyczna maniera i podobieństwo sztychów do sygnowanej nazwiskiem Johanna Fabera dekoracji karty tytułowej *Canonu* z 1630 roku wskazują, że autorem tych niezwyklej ilustracji był właśnie ten artysta (ryc. 4).

Ryc. 4. Dekoracja typograficzna karty tytułowej *Canonu*, autorstwa Johanna Fabera

Najmniej oryginalne są prace J. Merlo, których odcisk z płyty wskazuje na niezbyt głęboki ryt, dający w konsekwencji mało wyrazisty rysunek. Również postacie nie są zbyt różnicowane charakterologicznie i fizjonomicznie. Mamy tu do czynienia raczej z rzemiosłem niż ze sztuką.

Mszały weneckie prezentują bogatą paletę inicjałów, w których litery charakteryzował krój pisma z szeryfami. Pole kwadratu, w którym litery zostały umieszczone, wypełniała dekoracja, na którą skła-

dały się najczęściej sceny figuralne z przynajmniej dwoma postaciami ludzkimi, fantazyjne stwory i maszkarony lub dekoracja roślinna. Tematyka dekoracji w inicjałach nie korespondowała z tekstem księgi. W mszałach weneckich można spotkać inicjały z wesołymi scenami rodzajowymi.

Stopień pisma był uzależniony od formatu dzieła. Dla formatu *in folio* w przybliżeniu odpowiada on współczesnym dwunastu punktom typograficznym. Tradycyjnie *Canon* drukowany był najwyższym stopniem pisma. W mszałach mamy do czynienia z wielkością pisma, które zostało zastosowane w pierwszym inkunabułowym druku dzieł Cyserona, stąd jego nazwa: *cycero*. Taka wielkość pisma stosowana była przede wszystkim w formacie *in quatro*, w którym przeważało jednak pismo mniejsze o dwa punkty typograficzne, zwane pod koniec XVI wieku *garamond*. Pochyły krój pisma (*kursywa*), uchodzący za bardziej wytworny i warsztatowo trudniejszy do wykonania, w mszałach występuje incydentalnie.

Charakterystyczną cechą typograficzną ksiąg liturgicznych jest sposób zapisu notacji muzycznych. Za najwcześniejszy znany druk muzyczny uważa się *Graduał*, którego jedyny kompletny egzemplarz znajduje się w British Museum²³. Nie jest on datowany i nie zawiera żadnej wzmianki o drukarzu, ale jest drukowany tą samą czcionką, co *Constance Braviary*, wydany nie później niż w 1473 roku. Zakłada się, że *Graduał* ten pochodzi z tego samego okresu. Został wykonany przez podwójne tłoczenie czcionką w notacji gotyckiej.

Rzymski impressor Ulrich Han ukończył *Missale Romanum* 12 sierpnia 1476 roku, a w kolofonie oświadczył, że wynalazł druk notacji muzycznych. Mszał ten jest z pewnością najwcześniejszym datowanym drukiem muzycznym i w odróżnieniu od wspomnianego wyżej *Graduału* został wydrukowany w notacji rzymskiej, którą charakteryzowały kwadratowe nuty. Drukarze niemieccy preferowali notację gotycką, czasami nazywaną *Hufnagelschrift*, czyli „pismo hufnalowe”, od charakterystycznego dominującego kształtu pojedynczej nuty (gwóźdź od podkowy)²⁴. Mszał Ulricha Hana – oprócz tego, że jest po prostu pięknym drukiem – jest również niezwykle ze względu

²³ M. Przywecka-Samecka, *Początki drukarstwa muzycznego w Europie – wiek XV*, Wrocław 1981, s. 17-18.

²⁴ C. Clair, *A History of European Printing*, London 1976, s. 207.

na zastosowanie w nim zapisu pięcioliniowego, podczas gdy zazwyczaj w dziełach liturgicznych stosowano zapis czteroliniowy²⁵.

W 1480 roku wenecki drukarz Theodoricus Franciscus de Herbipolis²⁶ wytłoczył *Grammatica brevis* Franciscusa Nigera, które to dzieło zawierało najwcześniejsze znane kościelne notacje drukowane czcionką ruchomą, chociaż bez linii, które planowano dorysować ręcznie. W tym wczesnym użyciu ruchomej czcionki dla zapisu muzyki kościelnej impressor nie znalazł następców i w gruncie rzeczy muzyka kościelna była drukowana najczęściej za pomocą drewnianych klocków przez cały XVI wiek, a nawet później.

Z nielicznych prób ksylograficznego zapisu notacji muzycznej na wyróżnienie zasługuje *Musices opusculum* Nicolausa Burtiusa, wydane w 1487 roku w Bolonii przez Ugo Rugieriego, oraz *Flores musicae artis* Hugona von Reutlingena, w całości wytłoczone z płyt metalowych przez Johanna Prüssa w Strasburgu w 1488 roku. Próby wprowadzenia druku, a nie wpisu rękopiśmiennego nut można zauważyć w *Missale Romanum* wydany w 1488 roku w Wenecji przez Ottaviana Scota, dalej w *Missale Herbipolense* z 1481 roku, wydany w Würzburgu przez Georga Reysera, oraz w *Missale Romanum* wytłoczonym w Wenecji w 1498 roku przez Johanna Emericha²⁷.

Mszały potrydenckie z oficyn weneckich zawierają zapis notacji muzycznych odcisnięty z płyty metalowej. W tym fragmencie nie jest to druk ksylograficzny. Drukowanie śpiewów chorałowych za pomocą podwójnego tłoczenia było zarówno kosztowne, jak i czasochłonne. Impressorzy weneccy powielali wcześniejsze rozwiązania wprowadzone przez niemieckich drukarzy, przede wszystkim Erharda Óglinaza z Augsburga, Petera Schoffera z Moguncji oraz drukarzy norymberskich: Johanna Petriego, Johanna vom Berga i Ulricha Neubergera. Trzej ostatni drukowali zarówno muzykę sakralną, jak i świecką²⁸.

²⁵ G.A.E. Bogeng, *Geschichte der Buchdruckerkunst*, t. 1, Dresden 1930, s. 407-408.

²⁶ M. Przywecka-Samecka, dz. cyt., s. 46.

²⁷ *Tamże*, s. 29-30, 42, 48.

²⁸ Peter Schoffer junior, był synem Petera seniora, obok Gutenberga prekursor drukarstwa. Specjalizował się w druku tekstów muzycznych; Johann

264 *Præfatio folemnis de Cruce.*

fup pli ci confefli ô ne
dicén tes.

P Er ômni a sæcula sæ-
culô rum. Amen. Sursum

cor da. Habê mus ad
Dóminum. Grá ti as
a gâ mus Dó mi no
De o nostro. Dignum
& iustum est. Verè di-
gnum & iustum est, æquum
& fa lu tâ re, nos ti bi
semper, & vbique grá ti as
agere:

Ryc. 5. Chorałowa notacja muzyczna w Missale Romanum z 1616 roku (poz. 35)

Petreius – pochodził z Langendorff, studiował na Uniwersytecie w Bazylei; Johann vom Berg pochodził z Flandrii; Ulrich Neuber pozyskał oficynę po Bergu, dzięki ożenkowi z wdową po nim.

Z zawartych informacji wynika, że notacje muzyczne w najstarszych oraz potrydenckim mszałach były tłoczone z drewnianego klocka lub metalowej płyty. Ich obrazy, jeśli się różniły, to kształtem zapisanej nuty.

Mszały oraz księgi chórowe, służące do sprawowania liturgii godzin²⁹, ze względu na swoje przeznaczenie i częstotliwość wykorzystania były szczególnie narażone na zużycie, a nawet całkowite zniszczenie. Jednym z elementów ich ochrony była solidna oprawa, w przypadku mszału dodatkowo zdobiona.

Oprawy zabytkowe (nie tylko mszałów) są wiarygodnym źródłem do identyfikacji i poznania właściciela księgi oraz epoki, w której żył. Same w sobie bywają dziełem sztuki artystycznego i wyrafinowanego smaku. Do czasów współczesnych ozdobne oprawy mszałów z przełomu XVI i XVII wieku zachowały się fragmentarycznie. Na ich podstawie można się jednak pokusić o ich charakterystykę.

Typową oprawę mszału stanowiły drewniane okładziny profilowane na krawędziach pod kątem 45°, pokryte zielonym pluszem lub czerwonym aksamitem. Okładziny były obowiązkowo zabezpieczone narożnikami ze złoczonego srebra, z wyobrażeniami główek anielskich lub kwiatu róży, a materiał pokryciowy guzami. Całość uzupełniała para ozdobnych klamer spinających. W miejscach zamocowania klamer stosowano identyczne okucia, podtrzymywane przez putta lub dekorowane ornamentem kwiatowym. Na przedniej okładzinie w centralnym położeniu umieszczony bywał monogram IHS w bordiurze kwiatowej lub otoczony arabeskami. Zamiast monogramu zamieszczano wyobrażenia patronów lub sceny biblijne, najczęściej *Ukrzyżowanie* i *Narodzenie Pańskie*. Nie wszystkie mszały z tego okresu oprawiano w taki sposób. Przeważała oprawa skromniejsza, w której materiałem pokryciowym była ciemna skóra bydlęca, a kute zabezpieczenia wykonano z mniej szlachetnego metalu lub stopu. Z elementów dekoracyjnych dominowała tłoczona na ślepo bordiura, a na przedniej okładzinie umieszczano złożony tytuł *Missale Romanum*.

²⁹ Brewiarze, antyfonarze, psalterze i martyrologia.

Wykaz mszałów

1. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum licentia et priiilegiis*, Venetiis: apud Iuntas, 1582 (1580), [22], 232 k., [9] k. rękop. syg. +8, ++8, +++6, A-Z8, Aa-Ff8: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

K. tyt. z ilustr. drzew.: u góry kielich, na dole sygnet drukarza – czerwona lilia heraldyczna. Rok wydania zapisany cyframi rzymskimi na k. tyt. w kolofonie. Ilustr. miedz, całostr.: k. +4-8 - ++1: sceny z życia codziennego, k. +++6: cztery sceny z Sądu Ostatecznego, w środku Matka Boża z Dzieciątkiem, k.l.r – to samo bez Matki Bożej, 102v: *Ukrzyżowanie* otoczone ośmioma scenami z życia Chrystusa, 103r: 21 scen biblijnych i z postaciami świętych, 143v: *Idący za Jezusem* w otoczeniu ośmiu scen z życia Jezusa, 144r: 20 scen biblijnych z postaciami świętych, 192v: cztery sceny z Sądu Ostatecznego, w środku *Idący za Jezusem*, 193r: 19 scen biblijnych i ze świętymi, 232v: u dołu czerwony sygnet drukarza. W całym tekście liczne drzew. ze scenami biblijnymi i postaciami świętych.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVI.Q.3428.

Oprawa: deska plus skóra brązowa bydlęca, na powierzchni skóry tłoczenia na ślepo, na przedniej okł. obraz *Ukrzyżowania*, na tylnej – wizerunek Chrystusa. Skóra na grzbiecie pęknięta, brak górnego fragmentu, przetarcia na krawędziach oprawy; ślady i pozostałości po zapinkach, fragmenty prostych okuć na rogach.

2. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum licentia et priiilegiis*, Venetiis: apud Iuntas, 1582, [24], 232 k., syg. +8, ++8, +++6, A-Z8, Aa-Ff8, A6: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Egz. podobny jak w poz. 1, rok wydania podany na k. tyt. i w kolofonie. Na początku doklejone dwie karty, brak k. 102 oraz części całostr. ilustr.

Adligaty

Missae Propriae Festorum Ordinis Fratrum Minorum [...], Venetiis, apud Iuntas, 1581.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVI.F.4246.

Oprawa: deska plus skóra brązowa bydlęca, tłoczenia na ślepo, na przedniej okładzinie obraz *Ukrzyżowania*, na tylnej – wizerunek Chrystusa. Skóra na grzbiecie popękana z ubytkiem w górnej części, przetarcia na krawędziach oprawy, ślady po obydwu zapinkach.

3. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum Calendario Gregoriano accomodatum*, Venetiis, apud Iuntas, 1583, [16], 232 k., syg. +2-+4, ++-++5, A-Z4, Aa-Ff4: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

K. tyt. i cały druk dwubarwny w dwóch kolumnach, not. muz. Na k. tyt. syg. druk. – lilia heraldyczne czerwona, zachowane zostały niektóre całostr. ilustr.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVI.F.4247.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemna, tłoczenia na ślepo zatarte i nieczytelne. Skóra na grzbiecie popękana, przetarcia na krawędziach oprawy, ślady po obydwu zapinkach.

4. *Missale Romanum Ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. iussu editum. Cum Calendario Gregoriano accomodatum*, Venetiis, apud Iuntas, 1583, [16], 232 k., syg. +2+4, ++-++5, A-Z4, Aa-Ff4: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., druk dwubarwny, czcionka gotycka. Na k. tyt. U góry drzew. winietka, na dole sygnet drukarski – czerwona lilia i inicjały L.A. W całym druku wiele dekoracji drzew. ze scenami biblijnymi oraz inicjałów, całostr. ilustr. międz.: k. 16v i 100v: *Ukrzyżowanie*; 193v: *Wszyscy Święci*.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII173.

Oprawa: deska plus skóra brązowa, bydlęca, tłoczenia ze złoceniami, pośrodku przedniej okładziny naklejony prostokątny kawałek skóry z innej oprawy z napisem *HIERONIMUS POVODOWSKI A C ECCLESTII HV IC SVAEDONA VIT*, herb zatarty. Na tylnej okładzinie ślad po oderwanym metalowym ozdobniku, usunięte metalowe okucia naroży oraz zapinki, pozostały jedynie resztki skórzanych pasków. Skóra mocno przetarta na grzbiecie. W całej oprawie sporo dużych otworów po żerowaniu owadów. Jako wyklejki ryciny przedstawiające *Zwiastowanie* i *Narodzenie Pańskie*.

5. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum Calendario Gregoriano accomodatum*, Venetiis, apud Iuntas, 1584, [22], 231 k., syg. +8, ++8, +++6, A-Z8, Aa-Ff8: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., druk dwubarwny, not. muz. czarne. Egz. taki sam jak z poz. 2, całostr. ilustr. miedz., brak k. 232.

Adligaty

Missae Propriae Festorum Ordinis Fratrum Minorum, Venetiis, apud Iuntas, 1585.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVI.Q.3400-3401.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca, brązowa, zdobienia takie jak w oprawie z poz. 2. Grzbiet uszkodzony od góry do dołu, skóra poprzecierana na rogach, ślady i pozostałości po zapinkach, a także po okuciach z blachy mosiężnej w narożach oprawy.

6. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum licentia et privilegiis. Cum Calendario Gregoriano*, Venetiis: apud Iuntas, 1584, [36], 302 k., syg. A-d8, e4, A-Z8, AA-008, PP6; il., nuty; 8°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. z sygn. druk. – czerwona lilia heraldyczna. W skł. A1, A3 i na ostatniej karcie, druk dwubarwny. Ilustr. drzew. i miedz.: na k. tyt. u góry syrena, na k. e4v: *Zwiastowanie NMP*, na k. 1r: piętnaście obrazków, w większości ze scenami biblijnymi, k. 8v: *Narodzenie Jezusa*, k. 136v: *Ukrzyżowanie*, k. 142v: *Zmartwychwstanie*, k. 155v: *Wniebowstąpienie*, k. 159v: *Zesłanie Ducha Świętego*, k. 166v: *Trójca Święta*, k. 168v: *Ostatnia Wieczerza*, k. 192v, 200v, 253v: *Idący za Chrystusem*, k. 193r: piętnaście scen biblijnych, k. 208v: *Zwiastowanie* (to samo co na e4v), k. 235v: *Wniebowzięcie NMP*. W całej księdze występują liczne inicjały drzew. z postaciami świętych, scenami biblijnymi oraz ornamentami roślinnymi.

Adligaty

Missae ex praecepto S.D.N. Syxtii Pape Quintii, Ab omnibus Ecclesiasticis recitanda [...], Venetiis, apud Iuntas, 1584.

Proweniencja

WSD Włocławek XVI.0.1882.

Oprawa wtórna, w której wykorzystano pozostałości poprzedniej. Tektura plus skóra brązowa tłoczenia na ślepo, na przedniej okładzinie obraz *Ukrzyżowania*, na tylnej – Matka Boża na półksiężycu, z aniołami podtrzymującymi koronę nad Jej głową.

7. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum Calendario Gregoriano accomodatum*, Venetiis, apud Iuntas, 1584, [34], 304 k., syg. A2-e4, A-Z4, AA-PP4: il., nuty; 8°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., zawiera ilustr. drzew. – syrena i sygn. druk. – czerwona lilia heraldyczna. Całostr. ilustr. miedz., niektóre z nich w bordiurach.

Proweniencja

WMSD Warszawa, nr 0.106.52.

Oprawa wtórna, deski, na nich ślady po oderwanym papierze, trzy zwieży.

8. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum Calendario Gregoriano accomodatum*, Venetiis, apud Iuntas, 1586 [?], [20], 216, [4] k.; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., druk dwubarwny, czcionka gotycka, not. muz. czarne. Inicjały, i całostr. ilustr.: k. 98v: *Ukrzyżowanie*, k. 99r: rama wokół tekstu złożona z ilustracji o tematyce biblijnej, 137v: *Wszyscy Święci, Beate Mariae Virginis*.

Proweniencja

OO. Dominikanie Bibl. Studium General. B-1868, St. Druki.

Oprawa: deska plus skóra brązowa bydlęca, zniszczona, bez tłoczeń, ślady po zapinkach i guzach.

9. [*Missale Romanum*], Venezia: apud Iuntas, 1586 [?], [20], 219 k., il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., not prow. na wyklejce. Druk dwubarwny, czcionka gotycka, not. muz. czarne. Inicjały, winiety i całostr. ilustr.: k. 98v: *Ukrzyżowanie*, k. 99r: rama wokół tekstu złożona z ilustracji o tematyce biblijnej, 137v: *Wszyscy Święci, Beate Mariae Virginis* w czerwonej bordiurze.

Proweniencja

WMSD Warszawa, nr S.47.12 (85554).

Oprawa: deska plus skóra bydlęca, brązowa, wyklejka – papier marmurkowy, cztery zwięzy, dwie całe zapinki. Na powierzchniach obydwu okł. i na grzbiecie między zwiężami złożone tłoczenia plakietowe z motywem lilii. Na przedniej okł. obraz *Ukrzyżowania*, nad nim napis *MISSALE*, a pod spodem *ROMANUM*; na tylnej okł. wizerunek Chrystusa.

10. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum*, Venezia: apud Iuntas, 1587, [20] k., 217 s., il.; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., druk dwubarwny, czcionka gotycka, not. muz. czarne. Inicjały, i całostr. ilustr.: k. 98v: *Ukrzyżowanie*, k. 99r: rama wokół tekstu złożona z ilustracji o tematyce biblijnej, 137v: *Wszyscy Święci, Beate Mariae Virginis*.

Proweniencja

OO. Dominikanie Bibl. Studium General. B-1784 St. Druki.

Oprawa: uszkodzenia, ślady po żerowaniu owadów, metalowych okuciach i zapinkach.

11. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, [ca 1590], 230 k., syg. A-Z8, Aa-Ee8, Ff6; il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i początku do k. 1 oraz końca od k. 231. Brak także kart 102, 107, 143, 192. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Całostr. ilustr. drzew., a także mniejsze, na szerokość kolumny, liczne inicjały z dek. drzew. Na k. 103r, 144r, 193r – charakterystyczne obramowanie wokół tekstu, złożone ze stylizowanych elementów roślinnych i geometrycznych.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVI.Q.3863.

Brak oprawy.

12. [*Missale Romanum*], *Incipit: [...] September habet dies XXX [...] Exp.: [...] plenitudo legis, et gratiarum actio, Deo Patri, et Filio et Spiritui Sancto, et hec be [...]*, Venetiis: apud Iuntas, [ca 1592], [5], 231 k.; il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i pierwszej skł. z kalendarza, brak skł. ost. Druk dwubarwny, krój pisma gotycki, not. muz. czarne. Inicjały z dek. roślinną i scenami figuralnymi, całostr. ilustr. drzew.: k. 102v: *Ukrzyżowanie*, 143v: *Wszyscy Święci*, k.193v: ponownie *Wszyscy Święci* w bordiurze o innej tematyce, k. 107r: *Wniebowstąpienie* w czerwonej bordiurze. Liczne drobne dek. drzew. towarzyszące inicjałom.

Proweniencja

BJG Częstochowa, nr inw. 61.

Oprawa oryginalna: deska plus skóra bydlęca brązowa, tłoczenia i złocenia. Przednia okł. zawiera plakietkę z krzyżem i inicjałami *IHS* w owalu z płomieni. W górnej części tłoczenia w jednej linii: *MISSALE ROMANUM*, ponadto tłoczenia i złocenia stylizowanych naroży, na obydwu okł. bordiura z motywami roślinnymi. Krakowska oprawa mszału z poł. XVI w. Skóra na okł. znacznie przetarta, złocenia niewidoczne, dekoracje mało czytelne. Grzbiet uszkodzony, od dolnej krawędzi w połowie brak materiału. Na wewn. powierzchni przedniej okł. satyryczny rysunek tuszem i wpis proveniencyjny z drugiej ręki.

13. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum Calendario Gregoriano, et missis sanctoium ex praecepto S.D.N. Sixti V. Pont. Max. nuper editis, et suo loco positis, Venetiis: apud Iuntas, 1593, [22], 216 k., syg. +10, ++6, +++6, A-Z8, Aa-Dd8: il., nuty; 2°.*

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. z drzew. monogramem *IHS* podtrzymywanym przez anioły, na dole sygnet drukarza – czerwona lilia heraldyczna. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. W całej książce liczne ilustr. drzew. ze scenami biblijnymi, z postaciami świętych oraz inicjały. Brak k. +++6 i 98.

Adligaty

Missae propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae [...], Cracoviae, In Officina Andreae Petricovij, 1617.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVI.F.4571-4572.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa, zniszczona. Słabo widoczne tłoczenia, ubytki skóry na całym grzbiecie, znaczne w dolnej części tylnej okładziny, resztki po dwóch zapinkach.

14. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Cum Calendario*

Gregoriano, et missis sanctoem ex praecepto S.D.N. Sixti V. pontificis maximi nuper editis et suo loco positis, Venetiis: Apud Iuntas, 1593, [20], 282 k., syg. +8, ++8, +++4, A-Z8, Aa-L18, Mm 10: ii., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., czcionka gotycka, druk dwubarwny, not. muz. czarne. Dolna część karty tyt. uszkodzona, adres wydawniczy przejęty z kolofonu. Całotr. ilustr. drzew. w czerwonych bordiurach: *Ukrzyżowanie*; k. [20] 9 122v, *Wszyscy Święci*, 174v i 236v.

Proweniencja

BJG Częstochowa.
Oprawa wtórna.

15. [*Missale Romanum*], Venezia: apud Iuntas, 1596, [20], 216 k.; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., i k. począt., druk dwubarwny, not. muz. czarne. Pozostałości po usuniętych całotr. ilustr., inicjały z drzew. dekoracjami roślinnymi i scenami figuralnym.

Proweniencja

OO. Dominikanie Bibl. Studium Gener. Kraków, B-1791.

16. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. iussu editum. Cum missis SS. Ex praecepto Sixti V. Gregorii XIII. Sum. Pont. & S.D.N. Clementis Octavi Pont. Super editis & suo loco positis*, Venetiis: apud Iuntas, 1596, 215 s.; il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. oraz fragment bloku do s. 215. Dekoracje typograficzne drzew., całotr. ilustr. miedz., not. muz. czarne.

Proweniencja

Pieczęć akcesyjna owalna z napisem *Benedyktyni Tyniec*.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemna, tłoczenia zatarte, resztki złocień; ślady po zapinkach; skóra na rogach lekko uszkodzona, a na grzbiecie ubytki materiału.

17. *Missale Romanum Ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. iussu editum. Cum Calendario Gregoriano, et missis sanctorum ex praecepto S.D.N. Sixti V. Pont. Max. nuper editis, et suo loco positis*, Venetiis: apud Iuntas, 1596, [36], 322 k., syg. A-d8, e4, A-Z8, Aa-Qq8, Rr7, Ss2: il., nuty; 8°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. z dekoracjami drzew.: syrena u góry i lilia u dołu, brak s. końc. od k. Ss3. Druk dwubarwny, not. muz. czarne, całostr. ilustr. miedz.: na k. e4v: *Zwiastowanie NMP*, k. 8v: *Narodzenie Jezusa*, 142v: *Ukrzyżowanie*, 148v: *Zmartwychwstanie*, 161v: *Wniebowstąpienie*, 165v: *Zesłanie Ducha Świętego*, 172v: *Trójca Święta*, 174v: *Ostatnia Wieczerza*, 200v: *Wszyscy Święci*, 217v: (to samo co na k. 200v). W tekście liczne inicjały z dek. drzew.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVI.0.1593.

Oprawa: wtórna, deska plus skóra brązowa; jedyne zdobienia to tłoczone na ślepo linie na obu okł. Resztki zapinek: paski skórzane, brak metalowych klamerek, skóra na obydwu okł. silnie wytarta, na tylnej okł. dodatkowo niewielkie ubytki skóry obok umocowania zapinek.

18. *Missale Romanum, ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum [...] et Missis Sanctorum a Sixto V [...] usque ad [...] Clementem Vii ordinatis [...]*, Venetiis, Apud Iuntas, 1598, fol. nlb. 20 + 282 + nlb. 2 rkp, il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., z sygn. druk., przedstawiającym lilię heraldyczną w dekoracji kartuszonej, w górnej części k. tyt. róża z filakterią i sentencją: *CORONEMUS NOS ROSIS*. Na k. tyt. proveniencja rękop. z jednej ręki. Druk dwubarwny, not. muz. czarne, zachowały się dwie całostr. ilustr. drzew. W tekście dalsze mniejsze, tematycznie

związane z Nowym Testamentem, w tym otwierająca *Proprium missarum de tempore*. Krój pisma: humanistyczna włoska antykwa.

Proweniencja

BJG Częstochowa, nr inw. 30.

Oprawa oryginalna: deska plus skóra bydlęca brązowa, na grzbiecie pięć zwieżów wyeksponowanych tłoczonymi podkreśleniami, ślady po zapinkach, z tłoczeniami i bogato złożona, na okładzinach złożone plakietki. Stylizowane złożone naroża, bordiura z motywami roślinnymi, na przedniej okł. złożony napis *MISSALE ROMANUM*, przedzielony plakietką, przedstawiającą krzyż w monogramie *IHS*, otoczony owalem z płomieni. Na tylnej okł. wizerunek świętej w napisie otokowym. Skóra częściowo wytarta, szczególnie na grzbiecie. Typ luksusowej oprawy ze szkoły krakowskiej z poł. XVI w.

19. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. restitutum. Pii V. Ponti. maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: Apud Iuntas, 1599, k. 524, [4], nuty; 4°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., bogato dekorowana. U góry drzew. przedstawiający świętego z broną i palmą, na dole sygn. druk. – czerwona lilia heraldyczna. Druk dwubarwny, not, muz. czarne. Całostr. ilustr. miedz.: k. 21v: *Zwiastowanie*, s. 222: *Ukrzyżowanie*, s. 308 i 440: *Wszyscy Święci*.

Proweniencja

BJG Częstochowa.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemna, na przedniej i tylnej okł. uszkodzenia mechaniczne i entomologiczne, rozległe wytarcia skóry, grzbiet częściowo odsłonięty.

20. *Missale Romanum ex Decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. Auctoritate recognitum*, Venetiis: ex Typographia Bonifacii Cierae, 1605, [24] k., 538, [6] s.: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

K. tyt. ilustr. z sygn. druk. *Porwanie Europy*, na k. tyt. not. prow., druk dwubarwny, not. muz. czarne. Brak ss. 15-16, 35-36, 257-258, 317-318, 389-390, 409-410, 417-418, 529-530, w ich miejsce wklejone czyste karty. Błędy w paginacji: zamiast 143 jest 131, zamiast 260 jest 240, zamiast 343 jest 394. Między ss. 224 a 225 wklejono cztery karty *Prefationes*, a przed s. 239 – cztery karty *Canonu*. Liczne inicjały drzew., całostr. ilustr. miedz.: k. [24]v: *Zwiastowanie*, s. 32, 226: *Ukrzyżowanie*, 264: *Zesłanie Ducha Świętego*, 278: *Ostatnia Wieczerza*, 354: *Zwiastowanie* (takie same jak na k. 24v), 382 426: *Narodzenie Jana Chrzciciela*, 454: *Wszyscy Święci*.

Adligaty

Missae propriae Patronorum Regni Poloniae [...], Cracoviae, In Officina Andreae Petrovicij, 1606 [?].

Patronarz, Varsoviae, typis Congregationis Missionis [b.d.].

Proweniencja

WSD Lublin, nr 17.8696 adl.

Oprawa wtórna broszurowa.

21. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1606, 433 s.; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., i dwóch skł. pocz., druk dwubarwny, not. muz. czarne, inicjały z dek. drzew., usunięte całostr. ilustr. miedz.

Adligaty

Missae propriae Patronorum Regni Poloniae [...], Venetiis, apud Iuntas, 1626.

Proweniencja

BS Kraków, nr inw. 7018.

Brak przedniej okładziny, tylna: deska plus skóra ciemna bydlęca, tłoczenia ze śladami złocień, pozostałości po zapinkach.

22. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini*

restitutum. Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. Auctoritate recognitum, Venetiis: typographia Bonifacii Cierae, 1606, 538 s.; 8°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. z sygn. druk. *Porwanie Europy*, druk dwubarwny, not. muz. czarne. Drzew. ozdoby i dek. typograficzne, częściowo zachowały się całostr. ilustr. miedz.

Proweniencja

Częstochowa, Kuria: syg. 479.

Oprawa zachowała się fragmentarycznie.

23. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: Typographia Bonifacii Cierae, 1606, [20], 291, [1] k., syg. +---+4, A-Z4, Aa-Nn4, Oo2: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. z ilustr., u góry św. Marek (Iacob Valegi), na dole sygn. druk. *Porwanie Europy*. Błędy w foliacji: jest 36 zamiast 38 (poprawione tuszem), jest 182 zamiast 172 (poprawione przez drukarza), jest 181 zamiast 173, jest 182 zamiast 174, jest 174 zamiast 175. Między karty 199-200 wklejona karta z ręcznie napisaną *Misse in festo Jakobi de Strega*. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Całostr. ilustr. miedz.: k. [20]v: *Zwiastowanie*, 9v: *Narodzenie Jezusa* w owalnej bordiurze ze stylizacją kwiatową, 121v: *Ukrzyżowanie* w owalnej bordiurze, 152v: mniejsza ilustracja przedstawiająca ludzi w sadzie *A frutibus eorum*, 243v: *Wszyscy Święci* w owalnej bordiurze, liczne mniejsze ilustr. drzew. z postaciami świętych.

Adligaty

Missae approbatae per summos Pontifices, Venetiis, apud Iuntas, 1627.

Missae propriae festorum ordinis fratrum Minorum, Venetiis, apud Iuntas, 1626.

Missae propriae Patronorum Regni Poloniae [...], Cracoviae, In Officina Andreae Petricovij, 1605.

Proweniencja

WSD Sandomierz, nr 41174 adl.

Oprawa: tektura plus skóra miękka, cielęca, bez tłoczeń i zapinek; osiem wypukłych zwińców; bardzo wiele otworów po żerowaniu owadów, szczególnie w prawym dolnym rogu, w tych miejscach okładzina jest miękka, skóra miejscami przetarta.

24. [Missale Romanum], Venetiis: Ex Typographia Cierea, 1607, 829 s.; il., nuty; 8°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., na wyklejce not prow., druk dwubarwny, not. muz. czarne. Brak stron 423-426, uzupełnione rękop. Całostr. ilustr. miedz, w niezwykle ozdobnych bordiurach w formie medalionu: *Zwiastowanie*, *Narodzenie Jezusa*, s. 48: *Obrzezanie*, s. 54: *Pokłon Trzech Króli*, s. 342: *Ukrzyżowanie*, s. 358: *Zmartwychwstanie*, s. 388: *Wniebowstąpienie*, s. 398: *Zesłanie Ducha Świętego*, s. 420: *Ostatnia Wieczerza*, s. 482: *Droga Krzyżowa*, s. 534: *Nawiedzenie św. Elżbiety*, s. 578: *Narodzenie Jana Chrzciciela*, s. 590: ponownie *Nawiedzenie św. Elżbiety*, s. 632: *Wniebowzięcie NMP*, s. 644: *Narodzenie NMP*, s. 692: *Wszyscy Święci*.

Adligaty

Missae propnae festorum ordinis fratrum minorum, Venetiis, Apud Cieras, 1609.

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae, Antverpiae, ex Officina Plantiniana, apud Viduam & Filios io. Moreti, 1614.

Missae Propriae Sanctorum Regni Sueciae Patronorum, Antverpiae, ex Officina Plantiniana, Balthasaris Moreti, 1684.

Proweniencja

OO. Franciszkanie Kraków, nr 8675 (219).

Oprawa: deska plus skóra brązowa, bydlęca, tłoczenia ślepe, dwie zapinki – uszkodzone. Oprawa dobrze zachowana, z nielicznymi przetarciami skóry i kanalikami po żerowaniu owadów.

25. [Missale Romanum], Venetiis: apud Iuntas, 1607, [24], 525, [2] s.: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., i dwóch skł. pocz., druk dwubarwny, not. muz. czarne, liczne inicjały z dek. drzew., usunięte całostr. ilustr. miedz.

Adligaty

Missae propriae Patronorum Regni Poloniae [...], Cracoviae, In Officina Andreae Petrovicij, 1612.

Proweniencja

BJG Częstochowa.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemna, zniszczona, na grzbiecie uszkodzona z ubytkami, cztery zwięzy sznurkowe.

26. *Missale Romanum ex decreto Sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Iuntas, 1607, [40], 537, [3] s.: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. z sygn. druk. – czerwona lilia heraldyczna w dek. kartuszowej. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Inicjały z dek. drzew., usunięte całostr. ilustr. miedz.

Proweniencja

WSD Łąd.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa, okucia kłamrowe uszkodzone. Na grzbiecie tłoczenia.

27. [*Missale Romanum*], Venetiis: ex Typogr. B. Cierae, 1608, [15], 291, [1] k.: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i początkowych kart, druk dwubarwny, not. muz. czarne. Tekst rozpoczyna się od *Calendario*, brak k. 244, 283, 256, ponadto dalsze są zdefektowane. Błąd w paginacji: zamiast 288 jest 287. Druk dwubarwny, not. muz. czarne w dwóch kolumnach. W tekście wiele zapisów rękop. Liczne dek. drzew. ze scenami biblijnymi i inicjały, niektóre wycięte.

Adligaty

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum, Venetiis, apud Iuntas, 1606.

Missae propriae Patronorum Regni Poloniae [...], Cracoviae, In Officina Andreae Petrovicij, 1612.

Proweniencja

WSD Lublin, nr 17.10588.

Oprawa: deska plus skóra brązowa bydlęca, tłoczenia na przedniej okładzinie, na środku wycięty kawałek skóry, na tylnej okładzinie na środku ozdoba rozeta; ślady po dwóch wyrwanych zapinkach. Skóra popękana i poprzecierana, na grzbiecie zachowała się we fragmentach. Liczne ślady po żerowaniu owadów. Wyklejki oderwane od okładek, zachowane we fragmentach z rękop. w j. łac. z jednej ręki.

28. *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum, Venetiis: apud Iuntas, 1608, [20] k., 537, [3] s., sygn. +2-+3, ++-++4, +++-+++3, A-Z4, Aa-Kk4, L13: il., nuty; 2°.*

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., dwubarwny, sygn. druk. plus nota rękop., not. muz. czarne. Brak s. 203-204, 209-210. Zamiast nich wklejone karty z ręcznie uzupełnionym tekstem. Brak s. 305-306, 317-320. Całostr. ilustr. miedz, w bordiurach ze scenami biblijnymi.

Adligaty

Missae Propriae Sanctorum [...], Cracoviae, Ex Officina Schedeliana, 1673.

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae, Cracoviae, In officina Andreae Petricovij, 1607.

Proweniencja

PAT Kraków XVII1373.

Oprawa: deski plus skóra bydlęca ciemna, zapinki wyrwane, na ich miejsce wstawione skórzane paski wzmocnione pergaminem. Tłoczenia ślepe, słabo widoczne. Na przedniej okładzinie wytłoczone IHS w zwierciadle, na tylnej *Matka Boska z Dzieciątkiem*. Sześć

związków na grzbiecie, brak dolnego i górnego fragmentu grzbietu. W okładzinach nieliczne otwory po żerowaniu owadów.

29. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1611, 562, [4] s., syg. +--+8, A-Z8, Aa-Mm8, Nn3: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i k. pocz. do s. 82, brak s. 237-238. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Całostr. ilustr. miedz, na s. 240: *Ukrzyżowanie* w bordiurze złożonej z drobnych postaci biblijnych, a także z motywów geometrycznych i roślinnych, s. 472: *Wszyscy Święci*, liczne inicjały z dek. drzew.

Adligaty

Missae Propriae Festorum Ordinis Fratrum Minorum [...], brak początku i końca.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVII.Q.7018.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa, ledwo widoczne ślady ślepych tłoczeń, bardzo zniszczona, mocno obdarta na brzegach i na grzbiecie, resztki zapinek.

30. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. restitutum. Pii V. Ponti. maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Iuntas, 1612, [18] k., 440 s., [2] k., syg. +-++4, +++2, AZ-4, AA-DD4, Ee3: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., mocno zniszczona, druk dwubarwny, not. muz. czarne. Całostr. ilustr. miedz.: k. 18v, s. 182 *Ukrzyżowanie*, s. 256 i 368 *Wszyscy Święci*. Błąd w paginacji: zamiast 417 jest 512.

Adligaty

Missae propriae Patronorum Regni Poloniae [...], Cracoviae, In Officina Andreae Petrovicij, 1613.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII1110-1111.

Oprawa: deska plus skóra brązowa, tłoczenia ślepe, ślady po zapinkach. Skóra na grzbiecie i na górnych krawędziach przetarta, plamy i zabrudzenia. W tylnej okł. liczne ślady po żerowaniu owadów.

31. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Iuntas, 1613, [22] k., 569, [3] s., syg. +-+++4, A-V4, Aa-Aa4: ii., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. zawiera not. prow. i ilustr. drzew.: u góry scenka biblijna, na dole sygn. druk. – lilia heraldyczna. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Błędy w paginacji, jest 96-97, zamiast 90-91, 171 zamiast 157, 203 zamiast 201, 219-220 zamiast 209-210. Brak ss. 231-240. Zachowała się jedna całostr. ilustr. miedz.: s. 328 Wszyscy Święci, ponadto liczne inicjały z dek. drzew.

Adligaty

Missae approbatae per Summos Pontifices, Venetiis. Apud Franciscum Pratum, 1621.

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae, Cracoviae, In Officina Andreae Petrouvicij, 1613.

Proweniencja

WSD Sandomierz 41130.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemna, składki szyte na pięć zwieżów, tłoczenia na ślepo. W górnej części grzbietu ubytek skóry; na przedniej okładzinie skóra łuszczy się.

32. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Iuntas, [1613], [22] k., 562 s., [2] k., syg. +-+4, A-Z4, Aa-Mm4: ii., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontispisowa, zawiera postacie czterech Ewangelistów oraz św. Piotra i Pawła dodatkowo sygn. druk – lilia heraldyczna. Na k. tyt. not. prow. i informacje o konserwacji (1737). Trzy całostr. ilustr. miedz., otoczone bordiurami ułożonymi z medalionów.

Adligaty

Missae Propnae Patronorum et Festorum Regni Poloniae, Cracoviae, In Officina Andreae Petricovij, 1613.

Proweniencja

WMSD Warszawa, nr R.40.4a (63717).

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa, tłoczenia ślepe, na które składa się radełkowa bordiura i ozdobne plakietki, na przedniej okł. fragmenty zapinek, z tylnej – usunięte. Cztery zwięzy, brak kapitałki; nieliczne ślady w okolicy grzbietu po żerowaniu owadów. Brak górnej i dolnej części grzbietu, skóra na tylnej okł. przetarta.

33. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Iuntas, 1616, 532 s.: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., mocno zniszczona. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Usunięte całostr. ilustr. miedz., zachowały się liczne inicjały z motywami dek. roślinnymi.

Adligaty

Missae propriae Patronorum [...], Antverpiae, ex Officina Plantiniana apud Viduam & Filios Ioannis Moreti, 1611.

Proweniencja

Częstochowa Kuria, syg. 472.

Oprawa uszkodzona nie przylegająca do grzbietu.

34. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1616, k. 604, [5], il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., druk dwubarwny, not. muz. czarne, inicjały kolorowane. Zachowała się jedna całostr. ilustr. miedz.: *Ostatnia Wieczerza*, pozostałe usunięte.

Adligaty

Missa sacratissimi Rosarij Beatissimae virginis Mariae, Venetiis: apud Iuntas, 1616.

Proweniencja

BS Kraków, nr inw. 1982.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa oddzielona od bloku, na tylnej wyklejce liczne teksty rękop. w j. łac. z jednej ręki, modlitwy do świętych.

35. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1616, k. 524, [4] s., syg. +2-++4, +++2, A-Z4, Aa-Kk4: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. oraz s. 235-236. W to miejsce wklejona karta z uzupełnieniem rękop. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Całostr. ilustr. miedz.: k. 21v: *Zwiastowanie*, s. 222: *Ukrzyżowanie*, s. 308 i 440: *Wszyscy Święci*.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae, Cracoviae, In Officina Andreae Petricovij, 1617.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII1115.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemnobrązowa. Tłoczenia wzdłuż brzegów ze złoceniami, w zwierciadle na przedniej okł.: *Ukrzyżowanie*. Na tylnej okł. równomiernie odcisnięte plakietki. Brak zapinek, zachowały się paski skórzane i metalowe haftki. Na grzbiecie skóra mocno zniszczona, nadpalona, miejscami widać zwięzy.

36. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1617, [16] k., 440, [2], nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., druk dwubarwny, not. muz. czarne. W kolofonie sygn. druk. i dat druku. W tekście liczne inicjały z dek. drzew. z motywami roślinnymi, usunięte całostr. ilustr. miedz.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae, Cracoviae: In Officina Andreae Petricovij, 1617.

Proweniencja

BS Kraków, nr inw. 2422.

Oprawa wtórna: tektura plus skóra brązowa bydlęca.

37. *Missale Romanum, ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, Pii V. Pont. Max. jussu editum, et Clementis VIII. Auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Iuntas, 1618, [32] k. 557, [3], nuty; 8°.

Opis typograficzny

K. tyt. frontispisowa, bordiura z postaciami świętych w kolumnach i medalionach, z elementami dekoracji architektonicznej. Frontispis obecny również we wcześniejszych wydaniach. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Zachowane cztery całostr. ilustr. drzew. w tym k. 246v *Ukrzyżowanie* anonimowego autorstwa. Dołączone późniejsze teksty intencyjne rękop. Inicjały drzew. z dekoracją o motywach roślinnych i scenami figuralnymi.

Adligaty

Missa sacratissimi rosarii Beatissimae virginis Mariae [...], Venetiis Iuntas, 1618.

Proweniencja

BJG Częstochowa, nr inw. 3694-3696.

Oprawa z XIX w.: tektura plus skóra groszkwana. Na okł. tłoczenia prostej bordiury i centralnie rozmieszczonego krzyża. Całość mocno przycięta do formatu *in octavo*. Papier wyklejkowy z dekoracją marmurkową o wysokiej gramaturze.

38. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. restitutum. Pii V. Ponti. maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum, Venetiis: apud Iuntas, 1619, k. 524, [4] s., syg. +-++4, +++3, A-Z4, Aa-Kk4: il., nuty; 4°.*

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. z ilustr. drzew.: u góry święty z broną i palmą, na dole sygnet druk., not. rękps. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. W tekście odręczne zapiski dot. sprawowania liturgii. Całostr. ilustr. miedz.: k. 21v: *Zwiastowanie*, s. 222: *Ukrzyżowanie*, s. 308 i 440: *Wszyscy Święci*.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae, Cracoviae, In Officina Andreae Petricovij, 1618.

Proweniencja

PAT Kraków: XVII1112.

Brak oprawy, na grzbiecie resztki skóry ze złoceniami.

39. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. restitutum. Pii V. Ponti. maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum, Venetiis: apud Cieras, 1622, k. 608, 23 s., [1] k.: ii, nuty; 2°.*

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontyśpisowa (W. Kilian), sygnet druk. *Porwanie Europy*. Druk dwubarwny, w dwóch kolumnach, inicjały z dek. drzew. Całostr. ilustr. miedz.: k. 22v: *Zwiastowanie* (W. Kilian), s. 22: *Narodzenie Jezusa*, s. 298: *Ukrzyżowanie* (W. Kilian), s. 312: *Zmartwychwstanie*, s. 608: *Wszyscy Święci*. Między s. 490 i 491 wklejono jedną kartę z *Missae infesto S. Isidori Agricolae*.

Adligaty

Missae propriae festorum [...], Venetiis, Apud Cieras, 1629.
Missae propriae patronorum [...], [Venetiis, Cieras], 1632.

Proweniencja

OO. Dominikanie Kraków, nr 3298 XVII.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa, tłoczenia na przedniej i tylnej okł. wytłoczona podwójna kreska wzdłuż brzegów. Ślady po usuniętych dwóch zapinkach, na grzbiecie cztery zwięzy. Liczne kanaliki po żerowaniu owadów. Skóra w dobrym stanie, przetarta w górnej części grzbietu.

40. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. restitutum. Pii V. Ponti. maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Iuntas, 1624, k. 524, [4] s., syg. +10, ++8, +++6, A-Z8, Aa-Kk8: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., brak k. +++6, s. 1-2, 223-224, druk dwubarwny, not. muz. czarne. K. tyt. frontysepisowa, caostr. ilustr. miedz.: s. 222: Ukrzyżowanie w ozdobnej bordiurze, s. 308: *Wszyscy Święci* także w bordiurze, liczne inicjały z dek. drzew. z motywami roślinnymi i scenami figuralnymi.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae [...], Cracoviae: In Officina Anreae Petricovij, 1624.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVII.Q.7028.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa, bardzo zniszczona. Tłoczenia na ślepo oraz złożone; znaczne przedarcia na brzegach i na grzbiecie, ślady po zapinkach.

41. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1624, [20] k., 524, [4] s., syg. +2-+4, ++-++4, +++-+++3, A-Z4, Aa-Kk4: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i k. pocz. do +2. Na +4 not. rękop. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Brak s. 221-222, zachowała się caostr. ilustr. miedz.: s. 440 *Wszyscy Święci*.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae [...],

Cracoviae: In Officina Andreae Petricovij, 1624.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII2764.

Oprawa: oryginalna z epoki, deska plus skóra bydlęca ciemna. Zapinki: górna usunięta, zachowany fragment skórzanego paska; dolna zachowana na przedniej okł. Trzy wypukłe zwięzy na grzbiecie, na przedniej okł. zatarty obrazek w zwierciadle, wokół sześć ozdobnych plakietek. Ubytek skóry w górnej części grzbietu, ponadto skóra przetarta, ale mocno zespolona z deską.

42. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. restitutum. Pii V. Ponti. maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Iuntas, 1627, 444, 88 s.: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt., druk dwubarwny, not. muz. czarne. Usunięte całostr. ilustr. miedz., występują liczne inicjały z drzew. dek. roślinną i figuralną.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae, Cracoviae, In Officina Andreae Petricovij, 1628.

Proweniencja

WSD Kielce, nr 005069 adl.

Oprawa: deski plus skóra bydlęca ciemna, słabo widoczne tłoczenia ślepe na okł. i na grzbiecie. Pozostałości po dwóch zapinkach. Skóra w wielu miejscach poprzecierana. Na okładzinach bardzo liczne otwory po żerowaniu owadów.

43. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Cieras, 1627, [38] k., 852 [właśc. 848] s.: il., nuty; 8°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., not. prow. (z 1753). W kolofonie dwie daty wydania: s. 828: Venetiis, ex typogr. Cierea, na s. 829: Venetiis, apud Cieras, 1627. Druk dwubarwny w dwóch kolumnach, not. muz. czarne. Brak

s. 341-342, 497-498, 493-494, uzupełnione rękop. Błąd w paginacji: po s. 688 jest 693, w tekście nie ma luki. Od s. 782-786 na miejsce wydartych kart wklejono nowe z rękop. tekstem. Całostr. ilustr. miedz.: k. [38]v: *Zwiastowanie*, s. 24: *Narodzenie Jezusa*, s. 48: *Obrzezanie* w owalnej bordiurze, s. 54: *Pokłon Trzech Króli*, s. 358: *Zmartwychwstanie*, s. 388: *Wniebowstąpienie*, s. 398: *Zesłanie Ducha Świętego*, s. 420: *Ostatnia Wieczerza* w owalnej bordiurze, s. 578: *Narodzenie NMP*, s. 590: *Nawiedzenie św. Elżbiety*.

Adligaty

Missa Sacratissimi Rosarii, Venetiis, apud Cieras, 1624.

Proweniencja

WSD Przemyśl, syg. 194.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemna, ślady po dwóch zapinkach, cztery zwięzy, skóra z tłoczeniami wzdłuż brzegu, na grzbiecie zniszczona.

44. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1629, [18] k., 530, [4] s., syg. +3-+4, ++-+++4, A-03, P2-Z4, Aa-Kk4, L13: ii., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., k. pocz. oraz s. 207-210, 215-227. Całostr. ilustr. miedz.: k. 18v *Zwiastowanie*, s. 306 *Wszyscy Święci*, pozostałe wielkości 8,5 cm × 6,0 cm.

Adligaty

Missae approbatae per summos pontifices, Venetiis, apud Iuntas, 1629.

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum [...], Venetiis, apud Iuntas, 1628.

Missae propriae Sanctorum [...], Cracoviae: Ex Officina Schedeliana, b.d.

Missae propriae patronorum et festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, apud Iuntas, 1628.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII3078.

Oprawa: brak, zastępcza teczka szara.

45. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. Restitutum, Pii V. Ponti. Maximi iussu editum et Clementis VIII. auctoritate recognitum, in quo Missae propriae de Sanctis omnes ad longum recens positae sunt, pro faciliori celebrantium commoditatae. Cum Missae Sanctorum a Paolo V. Gregorio XV. & Urbano VIII. Ordinatis, Venetiis: apud Cieras, 1630, k. 504, 85 s., syg. +2-+++4, +++3, A-Z4, Aa-Hh4, Ii2, a-e4, f2; il., nuty; 2°.*

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontysepisowa przedstawiająca Apostołów św. Piotra i św. Pawła, oraz św. Sebastiana, na dole sygnet druk. *Porwanie Europy z amorkiem* (J. Stella Delin., H. David Seul.). Naklejona not. rękops., liczne inicjały, całostr. ilustr. miedz.: 1. 21v *Zwiastowanie*, s. 16 *Narodzenie Jezusa*, s. 220 *Ukrzyżowanie* (Wolf. Kilian fecit), s. 230 *Zmartwychwstanie*, s. 504 *Wszyscy Święci*.

Adligaty

Missae approbatae per summos pontífices [...], Venetiis, apud Cieras, 1630.

Missae propriae patronorum et festorum Regni Poloniae, Venetiis: Ex Typographia Cierea, 1632.

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum [...], Venetiis, apud Cieras, 1629.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII1181-1183.

Brak oprawy.

46. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. Restitutum, Pii V. Ponti. Maximi iussu editum et Clementis VIII. auctoritate recognitum, in quo Missae propriae de Sanctis omnes ad longum recens positae sunt, pro faciliori celebrantium commoditatae. Cum Missae Sanctorum a Paolo V. Gregorio XV. & Urbano VIII. Ordinatis, Venetiis: apud Cieras, 1630, k. 530, 89, [5] s., syg. +2-+++4, A-Z4, Aa-Ii4, Kk5, a-f4 : il., nuty; 4°.*

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontyśpisowa barokowa z rozbudowanym sygn. druk. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Pomyłka w sygnaturach: zamiast A4 jest B4, brak k. 23, s. 15-16, 33-34, 37-38, 233-234, 265-266, 273-274, 415-416, 463- 464, 531-534. Zamiast nich wklejono czyste karty. Brak s. 245-246, w to miejsce wklejona i uzupełniona rękop. cała strona.

Adligaty

Missae propriae patronorum et festorum Regni Poloniae, Venetiis: Ex Typographia Cierea, 1632.

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum [...], Venetiis, apud Cieras, 1630.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII1147.

Oprawa wtórna, tektura plus skóra bydlęca ciemna, na grzbiecie napis wersalikami: *CLERICATI TOM I. M. V. F. P. D. & P.*

47. *Missale Romanum ex decr. Sancros. Concilij Trid. Restitutum, Pii V. Ponti. Maximi iussu editum et Clementis VIII. auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Cieras, 1630, k. 530, s.: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Zach. k. tyt. frontyśpisowa, sygn. druk. *Porwanie Europy*. Po s. 530 brak jednej składki. Całostr. ilustr. miedz.: k. [22]v *Zwiastowanie* (V.K.), s. 38 *Pokłon Trzech Króli* (V.F.), s. 148 *Ostatnia Wieczerza* (V.F.), s. 234 *Ukrzyżowanie* (V.F.), s. 246 *Zmartwychwstanie*, s. 267 *Wniebowstąpienie* (V.F.), s. 274 *Zesłanie Ducha Świętego* (V.F.).

Adligaty

Missa Sacratissimi Rosarii (brak końca).

Proweniencja

WSD Radom, brak numeru inw.

Oprawa wtórna bez metalowych ozdób: tektura plus skóra bydlęca ciemna, zatarte tłoczenia, cztery zwięzy. Skóra w wielu miejscach poprzecierana, na grzbiecie brak.

48. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1631, k. 479, 81, [3] s.: il., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., druk dwubarwny, not. muz. czarne. Całostr. ilustr. miedz.: k. 22v *Zwiastowanie*, s. 214 *Ukrzyżowanie*, s. 296 *Wszyscy Święci*, s. 480 ponownie *Wszyscy Święci*, w kolofonie sygn. druk. datowany.

Adligaty

Missae approbatae per summos pontífices, Venetiis, apud Iuntas, 1630.

Missae propriae patronorum et festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, Iuntas, 1629.

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum [...], Venetiis, apud Iuntas, 1629.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII3030.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemnobrązowa. Złote tłoczenia wzdłuż brzegów, na przedniej okł. w zwierciadle: *Ukrzyżowanie*, na tylnej okł. w zwierciadle obraz zatarty. Oprawa niezwiązana z blokiem książki. Ubytki w dolnej i górnej części grzbietu, skóra przetarta.

49. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Cieras, [1632], [24] k., 524, 47 s., [3] k., syg. +++8: nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. oraz k. pocz. do k. +++2. Brak k. +++8, s. 17-18, 21-22, 27-28, 33-36, 39-42, 47-48, 207-208, 229-230, 235-236, 277-278, od s. 524 do końca tego ciągu liczbowego. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Ślady po usuniętych całostr. ilustr. miedz., zachowały się inicjały z drzew. dekoracją roślinną.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum & Festorum Regni Poloniae, Venetiis, apud Cieras, 1632.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVII.Q.7026-7027.

Oprawa wtórna.

50. [*Missale Romanum*], Venetiis, apud Cierae, 1636, k. 543, 95 s., il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., druk dwubarwny, not. muz. czarne. Całostr. ilustr. miedz sygnowane (W. Kilian): k. 18v *Zwiastowanie* NMP, k. 39v *Narodzenie Jezusa*, k. 270v *Wniebowstąpienie*, k. 294v *Ostatnia Wieczerza*, k. 474v *Wniebowzięcie* NMP, k. 492v *Obrzezanie*, k. 544v *Idący za Chrystusem*. W całej księdze występują liczne inicjały drzew. z przewagą dekoracji z motywami roślinnymi.

Adligaty

Commune Sanctorum, Venetiis, Apud Cieras, 1640.

Missae propriae patronorum et festorum Regni Poloniae, Venetiis: Ex Typographia Cierae, 1632.

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum [...], Venetiis, Apud Cieras, 1636.

Proweniencja

BS Kraków, nr inw. 1923.

Oprawa wtórna: tektura plus skóra bydlęca brązowa. Na obydwu okładzinach wytłoczone i złożone bordiury z delikatną ornamentyką roślinną. Na grzbiecie sześć zwieżów podkreślonych złożeniem. Pomiędzy zwieżami złożone dek. kwiatowe.

51. *Missale Romanum ex decreto Sancrosancti Concili Tridentini restitutum, Pii V. Pont. Max. iussu editum, et Clementis VIII primum, nunc denuo Urbani Papae octavi auctoritate recognitum*, Venetiis: Sub signo Europae [Cieras], 1637, k. 563, 95, [5] s., syg. +2-+4, ++-+++4, A-Z4, Aa-L14, Mm5, a-e4, f5: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontypisowa (H. David F.) z postaciami czterech

Ewangelistów, aniołami, a w dolnej części z herbem papieża Urbana VIII oraz sygn. druk. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Komplet sygnowanych całostr. ilustr. drzew.: k. 24v *Zwiastowanie* (Wolf. Kilian fecit in Augusta), s. 18 i 36 *Narodzenie Jezusa* (W.K. f.), s. 40 *Pokłon Trzech Króli* (W.K. f.), s. 242 *Ukrzyżowanie* (Wolf. Kilian fecit), s. 256 *Zmartwychwstanie* (W.K. f.), s. 278 *Wniebowstąpienie* (Wolf. Kilian F.), s. 286 *Zesłanie Ducha Świętego*, s. 302 *Ostatnia Wieczerza* (DF), s. 488 *Wniebowzięcie* (Wolf. Kilian F.), s. 506 *Narodzenie NMP*, s. 563 *Wszyscy Święci*. Liczne inicjały ze scenami biblijnymi i postaciami świętych.

Adligaty

Missae propriae Sanctorum [...], Venetiis, apud Cieras, 1635.

Missae propriae patronorum et festorum Regni Poloniae [...], Venetiis: Ex typ. Cieras, 1632.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII1178.

Oprawa wtórna: deska plus czerwony aksamit; ślady po dwóch zapinkach i okuciach naroży. W deskach od strony wyklejek bardzo liczne ślady po żerowaniu owadów. Aksamit miejscami przetarty, szczególnie na grzbiecie.

52. [*Missale Romanum*], Venetiis: Apud Cieras, 1640, [4] k., 582, 99, [5] s.: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i s. 17-20, 39-40, 43-44, 247-250, 271-272, 293-294, 301-302, 317-318, 507-508, 525-526; str. 215-216 – wklejona czysta kartka. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Wszystkie brakujące karty to efekt uprzedniego usunięcia całostr. ilustr. miedz. Adres wydawniczy przejęty z kolofonu. Na s. 66 tekst został odbity na zagiętym dolnym rogu. Zachowane liczne inicjały drzew. z roślinnymi i figuralnymi motywami dekoracyjnymi.

Adligaty

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum, Venetiis, Cierae, 1632.

Missae propriae patronorum et festorum Regni Poloniae, Cracoviae:
In Officina Andreae Petrouvicij, 1617.
Patronarz [...], Officina Schedeliana, 1681.

Proweniencja

WSD Lublin, nr 17.10337.

Oprawa wtórna z poł XIX w.: tektura plus skóra bydlęca ciemna, tłoczenia ślepe, na środku górnej okł. – kwiatowa rozeta. Ogólnie mocno zniszczona, tylna okł. uszkodzona i wykruszona; skóra z przedniej okł. odstaje od tektury, jest przedarta i przetarta. Na grzbiecie osiem zwięzów, na drugim polu od dołu wytłoczony rok 1834, na szóstym tytuł *Missale Romanum* wersalikami, a na pozostałych polach kwiatowe rozetki, takie jak na przedniej okładzinie. Brak górnej części skóry z grzbietu, widać przetarte zwięzy sznurkowe. Liczne ślady po wegetacji szkodników na obydwu okładzinach i grzbiecie.

53. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum, Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. Primum, nunc denuo Urbani papae octavi auctoritate recognitum. In quo omnia per extensum leguntur, ut commodius celebretur*, Venetiis: apud Cieras, 1640, [27] k., 584, 99, [5], 8 s., syg. A-Z4, Aa-Oo3: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontyśpisowa (Jacobus Pecini fecit Venetiis), sygn. druk. not. prow. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Strony w ramkach z poczwórnej czarnej linii. Liczne inicjały z drzew. dekoracją roślinną i figuralną. Zawiera jedenaście całostr. ilustr. miedz., niektóre z nich są podpisane: Giovanni Merlo, Jacobus Pecini, Giacomo Pecini. W obiekcie szereg wklejek z rękop. tekstami mszalnymi na uroczystości i święta.

Adligaty

Officia propria patronorum provinciae Poloniae [...], Venetiis, Cieras, 1644.

Proweniencja

WMSD Warszawa, nr R.42.5.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemna, słabo widoczne tłoczenia, prawdopodobnie ślepe. Zachowane fragmenty zapinek, cztery zwięzy, na przedniej okładzinie pęknięta deska. Liczne ślady po żerowaniu owadów, szczególnie w części grzbietowej oprawy, skóra mocno zużyta i przetarta.

54. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Cieras, 1640, [26] k., 582, 99, [5] s., syg. +2-+4, ++-++4, +++-++++3, A-Z4, Aa-Mm4, Nn-Oo3, a-d4, e-f5: nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i s. 19-20, 39-40, 43-44, 249-250, 271-272, 293-294, 507-508, 525-526, 583-584. Braki wynikają z usuniętych całostr. ilustr. miedz., zachowała się na s. 318: *Ostatnia Wieczerza* (Jacobus Pecini).

Adligaty

Missae prop̄hae festorum OFM., Venetiis, apud Cieras, 1640.

Missae prop̄hae patronorum et festorum Regni Poloniae, Venetiis: apud Cierae, 1641.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII1184-1187.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca ciemna, zachowane zapinki na obu okładzinach. Słabo widoczne tłoczenia. Skóra na grzbiecie oderwana w dolnej części widoczne zwięzy.

55. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1641, [18] k., 530, [4] s., il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., zachowana jedna całostr. ilustr. miedz. Druk dwubarwny, not. muz. czarne, uszkodzone, inicjały drzew. z dekoracją roślinną.

Adligaty

Missae propriae patronorum et festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, apud Iuntas, 1642.

Proweniencja

Częstochowa Kuria, syg. 454.

Oprawa zachowana fragmentarycznie, deska plus skóra bydlęca ciemnobrązowa, mocno wytarta. Brak przedniej okładziny, ubytki u góry i dołu grzbietu, ślady po zapinkach.

56. [Missale Romanum], Venetiis: apud Ciera, 1641, 542, [1], 45, [5] k. il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., brak s 1-24, brak s. 543, zachowane dwie całostr. ilustr. miedz. Druk dwubarwny, not. muz. czarne. Inicjały w trzech wymiarach z dekoracjami roślinnymi.

Adligaty

Commune Sanctorum [...], Venetiis, apud Cieras, 1640.

Proweniencja

BS Kraków, nr inw.2413.

Brak przedniej okładki.

57. *Missale Romanum ex decreto Sancros. Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum, et Clementis VIII. primum, nunc denuo Urbani papae octavi auctoritate recognitum. In quo omnia per extensum leguntur, vt commodius celebretur*, Venetiis: ex Typographia Ducali Pinelliana, 1641, [24] k., 479, 73, [3] s., syg. +2-+4, ++-+++4, A-Z4, Aa-Gg4, a-d4, e5: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontyśpisowa: (G. Pecini Venetis fecit), przedstawiająca czterech Ewangelistów, na dole sygn. druk. (drzewo). Całostr. ilustr. miedz.: k. 24 *Zwiastowanie*, s. 214 *Ukrzyżowanie* (G. Peccini fecit), s. 296 *Wszyscy Święci* (G. Peccini f.), s. 470 *Wszyscy Święci* (G. Peccini f.). Druk dwubarwny, not. muz. czarne, inicjały drzew. z motywami dekoracyjnymi roślinnymi i figuralnymi.

Adligaty

Missae propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, Cieras, 1632.

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum [...], Venetiis: Ex Typographia Ducali Pinelliana, 1641.

Missae in Festis propriis SS. Patronorum Regni Hungariae [...], Tyrnaviae, Typis Academicis, 1661.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII 2971.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa, tłoczenia ślepe wzdłuż brzegów. Skóra mocno przetarta i brudna, pęknięta w dolnej części grzbietu. Ślady po żerowaniu owadów na wyklejce i górnej części grzbietu.

58. *Missale Romanum Ex Decreto Sancros. Concilij Tridentini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum, et Clementis VIII. primum, nunc denuo Urbani Papae VIII auctoritate recognitum. In quo omnia per extensum leguntur, vt commodius celebretur*, Venetiis, apud Cieras, 1642, 543, [1], 45, [5] k., syg. +-+++8, A-P8, Q10, R-Z8, AaL18, a-e8, f1O: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontyspisowa, brak s. 277-278 oraz 491-492. Druk dwubarwny, not. muz. czarne, całostr. ilustr. miedz.: k. +++8v *Zwiastowanie*, s. 18 *Narodzenie Jezusa*, s. 36 *Obrzezanie Jezusa*, s. 40 *Pokłon Trzech Króli*, s. 236 *Ukrzyżowanie*, s. 248 *Zmartwychwstanie*, s. 270 *Wniebowstąpienie*, s. 294 *Ostatnia Wieczerza*, s. 474 *Wniebowzięcie NMP*, s. 544 *Wszyscy Święci*. W całej księdze liczne inicjały ze stylizowaną ornamentacją roślinną.

Adligaty

Missae Propriae Sanctorum [...], Venetiis, apud Cieras, 1642.

Missae Propriae Festorum Ordinis Fratrum Minorum [...], Venetiis, apud Cieras, 1630.

Missae Propriae Patronorum, et Festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, apud Iuntas, 1626.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVII.F.8028-8030.

Oprawa po renowacji wykonanej w 1767 r., deska plus skóra ciemnobrązowa, mocno wytarta. Brak tylnej okł., pęknięcie między przednią okł. a grzbietem, ubytki u góry i dołu grzbietu pozostałości po zapinkach, ślady ślepych tłoczeń na skórze. Widoczne niewielkiej średnicy kanaliki po żerowaniu owadów.

59. *Missale Romanum Ex Decreto Sacros. Concilij Thđntini restitutum. Pii V. Pont. Max. Iussu editum. Et Clementis VIII primum, nunc denuo. Urbani Papae VIII auctoritate recognitum*, Venetiis, apud Cieras, 1642, 543, 45 s., syg. +-+++8, A-Z8, Aa-L18, a—f8: il., nuty; 8°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontyspispisowa, gdzie w architektoniczną ramkę wkomponowano postacie czterech Ewangelistów, Apostołów Piotra i Pawła oraz wyobrażenie Matki Boskiej z Dzieciątkiem zamknięte w medalionie. U dołu sygn. druk. *Porwanie Europy*. W tekście całostr. ilustr. miedz., liczne inicjały drzew. z dekoracją roślinną.

Adligaty

Missae propriae Sanctorum Celebrandae ad libitum eorum qui Misale Romano utuntur, Venetiis, apud Cieras, 1642.

Missae propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, apud Cieras, 1632.

Missae propriae Festorum ordinis fratrum minorum [...], Venetiis, apud Cieras, 1630.

Proweniencja

WSD Pielplin, St. 11922.

Oprawa: wtórna, deska plus skóra cielęca brązowa, dobrze zachowana. Tłoczenia złożone oraz ślepe wykonane strychulcem. Na górnej i dolnej okładzinie takie same motywy dekoracyjne: zewnętrzna bordiura wykonana przy użyciu dwóch radełek odcisniętych naprzemiennie, wewnętrzna to proste linie. W rogach zwierciadła odcisnięte rozety, z centrum odciski kielicha z hostią. Na grzbiecie cztery zwieży podkreślone geometrycznym ornamentem.

Zapinki zachowane, wykonane z mosiądzu. Nieliczne uszkodzenia spowodowanych przez żerujące owady na grzbiecie i okładzinach. Zarysowania i otarcia lica skóry na okładzinach.

60. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Ciera, 1642, 542, 95 s., nuty; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., pierwsze i ostatnie składki zabrudzone, w tekście ślady po usuniętych całostr. ilustr., druk dwubarwny, not. muz. czarne, inicjały drzew. z dekoracją roślinną.

Adligaty

Commune Sanctorum [...], Venetiis: Ex Typographia Cierae, 1642.
Missae propriae Sanctorum [...], Venetiis, apud Cieras, 1642.

Proweniencja

BS Kraków, nr inw. 1934.
Brak oprawy.

61. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Iuntas, 1645, 942 s.; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. oraz pocz. składek do s. 384 oraz stron 833-834, brak całostr. ilustr. miedz. i not. muz., brak *Canonu*.

Proweniencja

Częstochowa Kuria, syg. 470.
Brak oprawy.

62. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum, Pii V. Pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII primum, nunc denuo Urbani papae VIII auctoritate recognitum. In quo omnia per extensum leguntur, ut commodius celebretur*, Venezia: apud Cieras, 1647, [7] k., 641 s., [1] k., 8 s.: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontypisowa, sygnet druk. *Porwanie Europy*, not.

rękop. na k. tyt. verso. Druk dwubarwny w dwóch kolumnach, not. muz. czarne. Inicjały i winiety drzew., całostr. ilustr. miedz.: s. 18: *Narodzenie Jezusa* (L.P. fecit), s. 36 *Obrzezanie* (I.P.), s. 40 *Pokłon Trzech Króli* (L.P.f.), s. 236 *Ukrzyżowanie*, s. 248 *Zmartwychwstanie*, s. 270 *Wniebowstąpienie*, s. 294 *Ostatnia Wieczerza* (L.P.), s. 474 *Wniebowzięcie NMP*, s. 492 *Narodziny NMP* (L. Stella In.; H. David Sculp.), s. 544 *Trójca Święta*.

Adligaty

Missae propriae festorum ordinis fratrum minorum, [Venetiis], Sub signo Europae, [Cierae], 1637.

Missae Propriae Patronorum & Festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, Cieras, 1632.

Proweniencja

OO. Dominikanie Kraków, syg. 3000.

Oprawa: deska plus skóra bydlęca brązowa, tłoczenia i złocenia mało widoczne, pośrodku przedniej okładziny superexlibris – całkowicie zatarty. Na grzbiecie cztery zwięzy, ślady po dwóch usuniętych zapinkach. Liczne i dość świeże ślady po żerowaniu owadów, szczególnie w okolicy grzbietu. Skóra mocno zniszczona, a na narożach silnie przetarta.

63. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Gueriglios, 1651, 511 s.; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt., po s. 290 wklejono kartę z *Missa in Festo S. Ioachimi*. Druk dwubarwny, not. muz. czarne, całostr. ilustr. drzew.: *Zwiastowanie*, *Narodzenie Jezusa* (F. Ruschi in., I. Pecini Venet fecit), s. 236 *Ukrzyżowanie* (Pecini), *Zmartwychwstanie* (I. Pecini), *Zesłanie Ducha Świętego* (I. Pecini).

Adligaty

Missae Propriae Patronorum & Festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, apud Cieras, 1632.

Missae Propriae Sanctorum Regni Sveciae [...], Venetiis, 1691.

Proweniencja

Częstochowa Kuria, syg. 467.

Z oprawy zachował się materiał pokryciowy oraz wyklejki, zawierające rękop. teksty w j. łacińskim z jednej ręki.

64. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Gueriglios, 1651, k. 512, 99, [3] s., syg. +-++8, +++10, A-Z8, Aa-Ii8, a-e8, f6: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i kart pierwszych składek do k. +z oraz k. +7-8, +++10, s. 15-16. Druk dwubarwny, not. muz. czarne, zachowała się jedna całostr. ilustr. miedz.: s. 222 *Ukrzyżowanie*. Liczne inicjały drzew. ze stylizowaną ornamentacją roślinną.

Adligaty

Missae Propriae Sanctorum [...], Venetiis, apud Guerilios, 1651.

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, apud Iuntas, 1644.

Missae propriae Festorum Ordinis Fratrum Minorum [...], Venetiis, apud Iuntas, 1647.

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVII.Q.7022-7024.

Oprawa wtórna z połowy XIX wieku: tektura plus skóra brązowa marmoryzowana, ubytek skóry na grzbiecie od dołu oraz na tylnej okładzinie.

65. [*Missale Romanum*], Venetiis: apud Cieras, 1652, 174 s.; 4°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i pierwszych składek, rozległe zabrudzenia, ślady po usuniętych całostr. ilustr. miedz. Druk dwubarwny, not. muz. czarne, inicjały drzew. z dekoracją roślinną.

Proweniencja

Częstochowa Kuria, syg. 469.

Zachowana tylna okładzina: deska plus skóra bydlęca ciemna, brak

tłoczeń i złoczeń, kanaliki po żerowaniu owadów na oprawie i bloku książki, wielobarwne zaplamienia.

66. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum, Pii V. Pontificis Maximi iussu editum, et Clementis VIII. & Urbani VIII. Auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Cieras, 1679, [16] k., 463, 88, [4] s., syg. +2-+4, ++-++4, A-Z4, Aa-Ff4, a-e4, f3: U., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontyśpisowa: (suor Isabella Picini F.) z wizerunkiem papieża Innocentego XI, jego herbem w dolnej części i sygn. druk. Na odwrocie k. tyt. not. prow. Rozbudowane dekoracyjnie winietki na s. 164, 198, 204, całostr. ilustr. międz.: k. 15v *Zwiastowanie* w czarnej bordiurze, s. 14 *Narodzenie Jezusa*, s. 194 *Ukrzyżowanie* w czarnej bordiurze, s. 464 *Wszyscy Święci*. Między str. 280-281 wklejona karta w *In festo Translationis Almae Domus B.M. Virginis*, między str. 400-401 wklejona karta z *Missa infesto Sancti Joachim*.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae [...], Venetiis: Ex Typographia Cierae, 1644.

Missae propriae Sanctorum Regni Sveciae patronorum [...], Cracoviae, In Officina Schedeliana, 1675.

Proweniencja

PAT Kraków, nr XVII1235.

Oprawa: deska plus aksamit bordowy, przetarty na dolnym brzegu. Zachowane dwie zapinki, na tylnej okł. dwa krótkie paski skórzane. Na grzbiecie sześć wypukłych zwięzów.

67. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum, Pii V. Pontificis Maximi iussu editum, et Clementis VIII. & Urbani VIII. Auctoritate recognitum*, Venetiis: apud Nicolaum Pezzana, 1679, [36], 444,86, [2] s.: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Brak k. tyt. i pocz. składek, druk dwubarwny, not. muz. czarne, usunięte całostr. ilustr. drzew.

Proweniencja

WSD Łąd, syg. 247.

Oprawa: tektura plus skóra ciemna, mocno uszkodzona.

68. *Missale Romanum ex decreto sancrosancti Concilij Tridentini restitutum, Pii V. Pontificis Maximi iussu editum, et Clementis VIII. & Urbani VIII. Auctoritate recognitum, Cui accessere Sanctorum Missae usque ad SS. D.N. Aleksandrum VIII. Et Innocentum XII. [...]*, Venetiis: Apud Nicolaum Pezzana, 1695, [16] k., 464, 86, [2] s., syg. +-++8, A-Z8, Aa-Ff8, a-e8, f4: il., nuty; 2°.

Opis typograficzny

Zachowana k. tyt. frontysepisowa przedstawiająca *Uwielbienie Najświętszego Sakramentu*, ponadto całostr. ilustr. miedz.: k. ++8v *Zwiastowanie*, s. 198 *Ukrzyżowanie*, s. 208 *Zmartwychwstanie*. Liczne inicjały drzew. ze stylizowaną ornamentyką roślinną.

Adligaty

Missae Propriae Patronorum et Festorum Regni Poloniae [...], Venetiis, 1695.

Missae Propriae Patronorum Regni Sueciae [...], Venetiis [brak zakończenia].

Proweniencja

WSD Włocławek, nr XVII.F.8945-8947.

Brak oprawy.

AGNIESZKA BAJOR¹

ZAKONY MNISZE NA WSCHODNICH KRESACH RZECZYPOSPOLITEJ W ŚWIELE BIBLIOGRAFII BIBLIOLOGICZNYCH² 1937-2001³

Problematykę bibliotek zakonnych na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej podejmuje się w polskim piśmiennictwie stosunkowo rzadko, choć zapisy w regułach, dotyczące zakładania i prowadzenia książnic, świadczą o dużej roli książki i czytelnictwa w życiu klasztornym. Jedną z form komunikacji wewnątrz klasztoru, a także poza nim odbywała się bowiem za pomocą książki bibliotecznej.

Początkowo gromadzenie dokumentów w bibliotekach było możliwe dzięki działalności skryptoriów kodeksowych. Po wynalezieniu druku mnisi zakładali ponadto własne tłocznie, zapewniające klasztorom librariorom napływ nowych ksiąg. Drukarnie służyły również potrzebom prowadzonych przez zakonników szkół. Dlatego przedstawienie stanu i kierunków badań nad dziejami bibliotek mniszych na łamach „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” trzeba rozszerzyć na pozostałe formy działalności zakonników – zwłaszcza edytorską.

¹ Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

² Analiza wstępna dotyczy drukowanych spisów: „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce” (1947-1967) oraz „Polska Bibliografia Bibliologiczna” (1968-2001). Tom obejmujący piśmiennictwo za okres 1937-1944 wydano pod tytułem „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce”.

³ Przyjęty w pracy zasięg chronologiczny wymaga, rzecz jasna, dalszych badań (od 2002 r.), które zostaną opublikowane w późniejszym terminie; ze względu na rozległość materiału podzielono go na części.

„Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce” oraz „Polska Bibliografia Bibliologiczna”⁴ należą do źródeł informacji o działalności bibliotecznej i wydawniczej zakonów mniszych. Są nie tylko bibliografiami dziedzinowymi, ale też bibliografiami zawartości czasopism bibliologicznych, a w wyborze również periodyków innych działów wiedzy, np. filologii, historii, historii sztuki, etnografii, socjologii, pedagogiki, teologii, muzyki, poligrafii, chemii, medycyny, rolnictwa, organizacji i zarządzania, wojskowości i wielu innych. Dzięki temu bibliografie przeznaczone przede wszystkim dla pracowników książki, bibliotek różnych typów oraz bibliologów, trafiają w ręce drukarzy, księgarzy, wydawców, prasoznawców, bibliofilów, działaczy kulturalnych i społecznych, archiwistów, muzealników, publicystów, regionalistów itd.

Pierwszy zeszyt spisu o charakterze bieżącym, początkowo pod tytułem „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce”, wyszedł w 1947 roku, a ostatni przebadany na potrzeby tego artykułu tom obejmuje piśmiennictwo z 2001 roku (w celu ukazania stanu piśmiennictwa w XX wieku oraz zmian, zwłaszcza ilościowych, w początku wieku XXI – czasie interesującym z punktu widzenia tematu). Zanalizowano także uzupełnienia za lata 1937-1946, które powstały z uwagi na braki w powojennej bieżącej bibliografii bibliologicznej w porównaniu z przedwojennymi wydawnictwami, czyli „Bibliografią Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej” (1914-1922) oraz „Bibliografią Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa” (1928-1936 jako dodatek do czasopisma „Przegląd Biblioteczny”).

⁴ Bibliografia nauki o książce początkowo obejmowała sześć działów tematycznych, opracowanych przez Adama Łysakowskiego, a wydzielonych na podstawie logicznego podziału dziedziny wiedzy. Były to: *Nauka o książce*, *Bibliografia*, *Struktura i dzieje książki*, *Wytwarzanie książki*, *Bibliotekarstwo* oraz *Użytkowanie książki*. Stałym działem jest także od rocznika 1966 *Informacja naukowa. Dokumentacja*. Bibliografia szeroko rozumianej bibliologii obejmuje wiele dziedzin wiedzy i zagadnień, np. ogólne, teoretyczne, metodologiczne i historyczne problemy księgoznawstwa, bibliotekarstwa, bibliografii i informacji naukowej, ponadto historię książki, drukarstwa i ruchu wydawniczego, księgarstwo, czytelnictwo, bibliofilstwo itd. Bibliologów interesują także dziedziny pokrewne, które w wyborze są uwzględniane w omawianej bibliografii, np. czasopiśmiennictwo i historia papiernictwa.

W „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” przeważają opisy publikacji poświęconych bibliotekarstwu i jego organizacji, metodyce i technice bibliotekarskiej oraz historii bibliotek na ziemiach polskich i za granicą⁵. Informacje o książkach i bibliotekach zakonów mniszych na wschodnich krańcach Rzeczypospolitej można odnaleźć w kilku grupach tematycznych wykazu: *Historia książki* (11 poz.), a w jej obrębie: *Historia drukarstwa, ruchu wydawniczego i księgarstwa (do XIX w. – 10 poz.)*, *Księgozbiory prywatne* (2 poz.), *Rękopisy* (8 poz.), wśród nich *Poszczególne osoby i rękopisy* (1 poz.); ponadto *Organizacja i historia bibliotekarstwa* (4 poz.) oraz *Rodzaje bibliotek – Inne biblioteki* (19 poz.) i *Biblioteki w poszczególnych miejscowościach* (5 poz.). Większość – na co wskazuje schemat bibliografii – stanowią teksty poświęcone klasztornym bibliotekom i bibliotekarstwu. Jest to niemal połowa wszystkich publikacji, bo dwadzieścia spośród odszukanych i omówionych sześćdziesięciu.

Z analizy chronologii publikacji poświęconych książce i bibliotekom zakonów mniszych na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej, zamieszczonych na łamach „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej”, wynika, że zdecydowana większość, bo 76,67 proc. wydawnictw ukazała się od 1989 roku, czyli już po przemianach społeczno-politycznych w Polsce (por. tab. 1). Najwięcej, bo dziesięć tekstów ogłoszono w 1998 roku, a w 2001 roku – dziewięć. Nie odnotowano natomiast żadnej publikacji dotyczącej tej tematyki w 1990 roku. Do rocznika 1988 odnaleźć można czternaście opisów wydawnictw. Cztery z nich opublikowano w 1988 roku, były to artykuły Marii Pidłupczak-Majerowicz oraz Antoniego Mironowicza. Natomiast w 1968 roku ukazały się trzy teksty dotyczące *Kodeksu supraskiego*, w tym dwa zamieszczone w czasopismach regionalnych, a trzeci artykuł, także popularny, pochodzi z „Biuletynu Informacyjnego Biblioteki Narodowej”.

⁵ Badaniami objęto lata 1997-2000. Por. M. Przybyśz, *Polska bieżąca bibliografia bibliografii i nauki o książce*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2 (2002), s. 84.

Tab. 1. Artykuły na temat ksiązek i bibliotek zakonów mniszych na łamach „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce” oraz „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” w latach 1937-2001

Rok bibliografii	Artykuły
1937	1
1938	1
1962	1
1968	3
1970	1
1979	1
1982	1
1986	1
1988	4
1989	1
1991	1
1992	1
1993	5
1994	1
1995	4
1996	5
1997	3
1998	10
1999	3
2000	3
2001	9
Razem	60

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce” oraz „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” (1937-2001).

Na potrzeby artykułu wydzielono pięć grup tematycznych: opracowania ogólne, działalność wydawnicza i biblioteczna bazylianów, biblioteki i rękopisy benedyktyńskie, księgozbiory kartuskie oraz cytersi.

Opracowania ogólne

Do grupy ogólnych dziesięciu omówień problematyki książek i bibliotek na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej należy zaliczyć dwie bibliografie Urszuli Paszkiewicz: *Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Spis za lata 1553-1939* (Warszawa 1996), *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Spis za lata 1510-1939* (Warszawa 1998) oraz zredagowany przez Barbarę Bieńkowską informator *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej* (Poznań 1998). Dwa pierwsze spisy bibliograficzne pozwalają na potwierdzenie istnienia zbiorów książek należących do benedyktynów i bazylianów na Kresach Wschodnich. Dzięki informatorowi można natomiast zebrać dane m.in. o bibliotekach klasztornych, funkcjonujących na ziemiach wchodzących w skład Rzeczypospolitej do 1939 roku. Zbiory książek zgromadzono np. w Buczaczu, Byteniu, Dobromilu, Krechowie, Lwowie, Ławrowie, Poczajowie, Samborze, Tołoczynie, Witebsku, Zamościu i Żółkwi.

Do tej grupy wydawnictw należy również monografia Marii Piśdłypczak-Majerowicz *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku* (Wrocław 1996), w której autorka przedstawiła wyniki przeprowadzonych badań zmierzających do przedstawienia „liczby i jakości bibliotek zakonnych, zawartości i zasobności księgozbiorów, organizacji i działania bibliotek, rozwoju techniki bibliotekarskiej, a także dramatycznych losów rozpraszanych i niszczonych księgozbiorów zakonnych, stanowiących w XIX wieku podwalinę prywatnych i państwowych zbiorów bibliotecznych zaborców”⁶. Badaczka postanowiła zaprezentować rozwój bibliotek i bibliotekarstwa zakonnego w XVII i XVIII wieku,

⁶ M. Piśdłypczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku*, Wrocław 1996, s. 7.

scharakteryzować zgromadzone księgozbiory, a więc uporządkować wiedzę na temat tych księżnic i zainteresowań czytelnicznych zakonników. Nakreśliła jednocześnie bogate tło historyczne, religijne i kulturalne, a następnie opisała: *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne w świetle przepisów i w realizacji, Zawartość treściową księgozbiorów i ich użytkowników oraz Losy bibliotek zakonnych*.

Ta sama autorka zajęła się także *Kulturalną spuścizną zakonów męskich na Białorusi*⁷, dla których niezmiernie istotnym elementem życia było zakładanie oficyn wydawniczych, archiwów i bibliotek, obwarowane szczegółowymi przepisami tworzonymi przez władze zakonne. Bogata działalność duszpasterska, wychowawcza, architektoniczna, drukarska i biblioteczna zakonów wymaga jednak podjęcia zorganizowanych badań i kwerend materiałów źródłowych, rozproszonych w wielu bibliotekach, na co wskazuje przygotowany *Stan badań nad bibliotekarstwem zakonnym na ziemiach litewskich i koronnych Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.*⁸ Należy też podjąć badania proveniencyjne druków zakonnych oraz książek bibliotecznych omówione w artykule *Księgozbiory zakonne w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu*⁹.

Wartościowe opracowania dotyczące funkcjonowania bibliotek klasztornych na wschodnich rubieżach dawnej Rzeczypospolitej, m.in. w Krożach, Trokach, Kretyndze i Wilnie, przygotował Arvydas Pacevičius¹⁰. Biblioteki kościelne i klasztorne na Litwie do 1800 roku,

⁷ Taż, *Kulturalna spuścizna zakonów męskich na Białorusi*, w: *U schyłku tysiąclecia. Księga pamiątkowa z okazji sześćdziesięciolecia urodzin Profesora Marcelgo Kosmana*, pod red. K. Pająka, J. Załubskiego, Poznań 2001, s. 211-225.

⁸ Taż, *Stan badań nad bibliotekarstwem zakonnym na ziemiach litewskich i koronnych Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.* Komunikat, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 44/45, seria A (1989/1990), s. 89-91.

⁹ Taż, *Księgozbiory zakonne w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 10 (1999), s. 281-294.

¹⁰ A. Pacevičius, *Lietuviškų knygų rinkiniai vienudynų bibliotekose. XVIII a. pabaiga – XIX a. prima pusė*, „Knygotyra” 33 (1997), s. 30-46; tenże, *Vienudynų bibliotekos Lietuvoje 1795-1864 metais. Daktaro disertacijos*

m.in. w Wilnie, Grodnie i Głębokiem, stały się z kolei przedmiotem badań i analiz Levasa Vladimirovasa¹¹.

Działalność wydawnicza i biblioteczna bazylianów

Najwięcej publikacji ogłoszonych na łamach „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” poświęcono działalności wydawniczej i bibliotecznej zakonu bazylianów. Maria Pidłypczak-Majerowicz nakreśliła dzieje sześciu drukarni bazyliańskich w: Wilnie, Uniejowie, Poczajowie, Supraślu, we Lwowie i w Mińsku¹². Ich powstanie i rozwój miały związek z szeroko prowadzoną przez bazylianów działalnością duszpasterską i wychowawczą. Autorka zwróciła uwagę na olbrzymie rozproszenie produkcji wydawniczej bazylianów, które rozpoczęło się tuż po I rozbiorze Polski w 1772 roku¹³. Poza granicami kraju – jak wynika z badań M. Pidłypczak-Majerowicz – pozostało ponad 75 proc. przedwojennego zasobu. Dzięki przeprowadzonej kwerendzie bibliotecznej badaczka ustaliła, że największe zbiory druków cerkiewnosłowiańskich wydanych u bazylianów posiadają m.in. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Lublinie i Składnica Ikon Muzeum-Zamku w Łańcucie.

Studia nad najprężniej działającymi tłoczniami bazyliańskimi w Wilnie, Supraślu i Poczajowie podjął także Roman Stępień¹⁴. Scha-

santrauka. *Humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija* (06 H), Vilnius 2001.

¹¹ L. Vladimirovas, *Vienulynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800 m.)*, „Knygotyra” 1 (1970), s. 93-113.

¹² M. Pidłypczak-Majerowicz, *Druki cerkiewnosłowiańskie bazylianów w procesach oświaty, edukacji i umacniania religii w wiekach XVII i XVIII*, w: *Studia wschodnie*, pod red. K. Matwijowskiego i R. Żerelika, Wrocław 1993, s. 23-31; też, *Nieznane Estreicherom druki bazyliańskie w zbiorach Ossolineum*, „Roczniki Biblioteczne” 23, 2 (1979), s. 305-313.

¹³ Taż, *Cerkiewnosłowiańskie druki bazyliańskie w powojennych zbiorach bibliotek polskich*, w: *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej. Materiały z sesji, Kraków 7-10 XI 1991*, pod red. J. Ruska, W. Witkowskiego i A. Naumowa, Kraków 1993, s. 221-230.

¹⁴ R. Stępień, *Wkład bazylianów do kultury i oświaty polskiej na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XVIII w.*, w:

rakteryzował produkcję wydawniczą poszczególnych ośrodków drukarskich, omawiając wybrane edycje, np. książki świeckie wypuszczone w Supraślu z zakresu gospodarstwa i historii oraz powieści. Tych ostatnich w porównaniu z innymi zakładami klaszternymi wydrukowano w latach 1765-1780 szczególnie dużo, bo dwadzieścia tytułów w dwudziestu dziewięciu wydaniach. Drukarnia poczajowska poza podręcznikami szkolnymi publikowała również np. dzieła hetmana Wacława Rzewuskiego, wileńska zaś oprócz druków religijnych również okolicznościowe utwory panegiryczne, książki biograficzne, literaturę piękną oraz akty i odezwy władz powstańczych oraz patriotyczne kazania w czasie powstania kościuszkowskiego. Działalność mnichów bazylikańskich dla kultury polskiej była więc znacząca, choć nie jest powszechnie znana.

Nieocenioną rolę w poznaniu aktywności oświatowej i kulturalnej bazylianów pełni obszerna monografia Marii Pidtypczak-Majerowicz *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu* (Warszawa 1986), która w znacznej części została poświęcona bazylikańskim drukarniom i bibliotekom w latach 1617-1800, czyli od reformy zakonu do upadku niepodległości Rzeczypospolitej po III rozbiorze. Problematyka ta przewijała się też w kilku artykułach tej autorki, jak: *Kulturalna działalność zakonu bazylianów w XVII i XVIII wieku na ziemiach polsko-litewsko-ruskich*¹⁵ oraz *Szkoły i książki w działalności bazylianów w XVII i XVIII w.*¹⁶ W monografii Maria Pidtypczak-Majerowicz dokonała szczegółowej analizy treściowej produkcji bazylikańskiej, charakteryzując ją jako zróżnicowaną. Przebadła również szatę typograficzną druków.

Niezwykle trudnym procesem było natomiast prześledzenie losów bibliotek klasztornych, brakuje bowiem podstawowych dokumentów (inwentarzy i katalogów, książek z zapisami proveniencyjnymi, ekslibrisami i znakami własnościowymi, np. pieczęciami), które mogą

Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700-1939, pod red. A. Bilewicz i S. Walasek, Wrocław 1998, s. 41-55.

¹⁵ M. Pidtypczak-Majerowicz, *Kulturalna działalność zakonu bazylianów w XVII i XVIII wieku na ziemiach polsko-litewsko-ruskich*, „Chrześcijanin w Świecie” 20, 8/9 (1988), s. 190-207.

¹⁶ Taż, *Szkoły i książki w działalności bazylianów w XVII i XVIII w.*, w: *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej i jego konsekwencja w kulturze Europy*, pod red. R. Łużnego, Lublin 1988, s. 187-208.

być pomocne w ustalaniu informacji o ich istnieniu, zawartości i funkcjonowaniu. Problem braku odpowiedniej dokumentacji w badaniach bibliotek zakonnych pojawia się zresztą bardzo często. Kasa-cja klasztorów w XVIII i XIX wieku, niszczenie i rozkradanie zbiorów książek, jak również niestety zła polityka biblioteczna doprowadziły do całkowitej nieraz zagłady księżnic. Nie ocalały niejednokrotnie inwentarze i katalogi biblioteczne, które stanowią bardzo ważne źródło informacji o księgozbiorach klasztornych.

Dużą grupę opracowań poświęcono działalności drukarni bazylianów w Supraślu¹⁷. Klasztor w Supraślu, założony w 1498 roku (unię przyjął w pierwszej połowie wieku XVII) przez marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego Aleksandra Chodkiewicza, był ważnym ośrodkiem kultury, literatury, szkolnictwa, a przede wszystkim drukarstwa na tych ziemiach. Szczegółową monografię działalności oficyny supraskiej, opartą na materiałach archiwalnych i analizie typograficznej, przygotowała Maria Cubrzyńska-Leonarczyk w opracowaniu *Oficina supaska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów* (Warszawa 1993). Losy drukarni supraskiej przedstawiono w porządku chronologicznym, przy podziale na okresy zarządzania nią kolejnych prefektów: Leona Kiszki (1708-1728), Jerzego Bułhaka (1730-1760), Antonina Struś-Młodowskiego (1760-1778), Melecego Ossuchowskiego (1784-1792 [?]), Sylwestra Jamiółkowskiego (1792 [?]-1794), Ambrożego Szumiłowskiego (1795-1799) i Lwa Jaworowskiego (1800-1803). W ostatnim rozdziale swej książki badaczka dokonała przeglądu dorobku wydawniczego drukarni: ksiąg liturgicznych, wydawnictw religijnych i literatury o charakterze dydaktycznym, starając się ukazać profil wydawniczy tego ośrodka.

Genezę tej tłoczni odkrył odrębny artykuł Marii Cubrzyńskiej-Leonarczyk *O początkach drukarstwa w Supraślu*¹⁸. Autorka, poszukując źródeł inicjatywy zlokalizowania drukarni w Supraślu, podkreśliła zasługi metropolity Cypriana Żochowskiego oraz rolę poligrafii

¹⁷ *Suprasl'skij cerkiewnoslovjano-pol'skij slovar' 1722 g.*, oprac. J.A. Labyncew, Minsk 1995.

¹⁸ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *O początkach drukarstwa w Supraślu*, w: *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, t. 1, pod red. P. Buchwald-Pelcowej, Warszawa 1991, s. 173-195.

bazylianów w Wilnie, ponieważ „dała ona – w całości lub w znacznej mierze – początek pierwszej typografii supraskiej”¹⁹. To w Wilnie w 1692 roku rozpoczęto druk *Służebnika*, dokończony już w Supraślu w 1695 roku. Była to pierwsza księga wydrukowana, choć nie w całości, w Supraślu. Autorka zaprzeczyła hipotezom niektórych badaczy, wskazujących na istnienie dwóch *Służebników*: wileńskiego i supraskiego, co udowodniła analizą typograficzną. Także Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew zajęła się *Służebnikiem* Cypriana Żochowskiego²⁰. Autorka przeprowadziła analizę typograficzną i archiwalną druków (podobnie jak Andriej Wozniesiński), by zbadać tłoczone przez bazylianów wydania starowerskie oraz ustaliła ich dokładną liczbę i opis. Początki oraz dorobek wydawniczy drukarni supraskiej omówił również Mikołaj Hajduk²¹.

Cennym uzupełnieniem wspomnianej monografii drukarni w Supraślu jest *Katalog druków supraskich* (Warszawa 1996) autorstwa Marii Cubrzyńskiej-Leonarczyk. Autorka przybliżyła znaczenie drukarni dla środowiska unickiego w przeglądzie obejmującym najważniejsze i najbardziej reprezentatywne *Polsko-łacińskie piśmiennictwo religijne w oficynie supraskiej*²². Przedstawiła ponadto rolę drukowanych w Supraślu ksiąg liturgicznych, cerkiewnych, religijnych i elementarzy²³. Dzięki różnorodności tłoczonych tu materiałów drukarnia obsługiwała Cerkiew unicką, unicką ludność świecką, inne zgromadzenia zakonne oraz staroobrzędowców. Jak podkreśliła autorka, oświeceniowa książka supaska nie miała charakteru i zasięgu jedynie lokalnego, o czym świadczy jej dystrybucja w renomowanych księgarniach w Wilnie, Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Łowiczu.

Ostatnie lata funkcjonowania typografii w Supraślu szczególnie zainteresowały Józefa Maroszka. Wtedy to w związku z konfiskatą ma-

¹⁹ *Tamże*, s. 175.

²⁰ Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Supraskie druki cyrylickie*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 10 (1998), s. 24-30.

²¹ M. Hajduk, *Sanktuarium nad Supraślą*, „Slavia Orientalis” 38, 3-4 (1989), s. 511-536.

²² M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Polsko-łacińskie piśmiennictwo religijne w oficynie supraskiej*, „Białostocczyzna” 2 (1994), s. 17-27.

²³ *Taż*, *Unicka oficyna supaska jako ośrodek drukarstwa cyrylickiego*, w: *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie*, dz. cyt., s. 237-247.

jątków bazylianie stracili znaczną część swojego dorobku kulturalnego²⁴.

Poza drukarnią bazylianów w Supraślu na łamach „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” odnotowano dwa teksty poświęcone drukarstwu w Poczajowie. Genezę prawosławnej tłoczni poczajowskiej odtworzył Andrzej Borkowski²⁵. Wiesław Witkowski opracował z kolei osiemnastowieczny okres funkcjonowania drukarni²⁶, kiedy to była ona nastawiona na zaspokajanie potrzeb duchowieństwa i wiernych kościoła unickiego. O charakterze poczajowskiego zakładu świadczą jednak przede wszystkim opublikowane teksty świeckie, np. utwory polskich pisarzy, podręczniki do nauki łaciny i kultury antycznej, pomoce do prowadzenia gospodarstwa itp.

Kolejną grupą zagadnień są opracowania dziejów i działalności bazyliańskich bibliotek oraz ich zbiorów. Ciekawą kwestią są dla badaczy rękopisy przechowywane w supraskiej bibliotece, a zwłaszcza dzieje odkrytego w klasztorze w 1823 roku przez ks. Michała Bobrowskiego *Kodeksu supraskiego* z początku XI wieku. Temu zabytkowi poświęcił swój tekst Antoni Mironowicz²⁷. Badacz zwrócił uwagę przede wszystkim na pochodzenie rękopisu oraz jego język. Uwzględniając cechy stylu oraz nieprzestrzeganie norm pisowni, można wnioskować, że kodeks jest jedną z prób przekładu tekstów z języka greckiego i gwarowego na literacki język starobułgarski.

Poza naukowymi rozważaniami poświęconymi *Kodeksowi supraskiemu* popularne zarysy przedstawili: Pantalejmon Juriew na łamach białostockiej „Kameny”²⁸ i Ryszard Kraśko w „Kontrastach”²⁹. Syl-

²⁴ J. Maroszek, *Straty dziedzictwa kulturalnego klasztoru oo. Bazylianów w Supraślu w latach 1794-1915*, „Białostocczyzna” 2 (1994), s. 34-55.

²⁵ A. Borkowski, *Dzieje drukarni poczajowskiej*, w: *Klasztory i kultura krajów słowiańskich*, pod red. W. Stępnia-Minczewej, Z.J. Kijasa, Kraków 2001, s. 279-303. Wcześniej losy drukarni w latach 1618-1915 opisał S. Antonovyč, *Korotkij istoryčnyj narys Počaivs'koi Uspinskoj Lavry*, Kremjanec 1938.

²⁶ W. Witkowski, *Drukarnia bazyliańska w Poczajowie – osiemnastowieczny ośrodek kultury na Wołyniu*, w: *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie*, dz. cyt., s. 231-236.

²⁷ A. Mironowicz, *Kodeks supraski*, „Białostocczyzna” 1 (1988), s. 1-3.

²⁸ P. Juriew, *Czy w Lublinie znajduje się część Kodeksu z Supraśla?*, „Kamena” 35, 9 (1968), s. 1.

wetka ks. Michała Bobrowskiego, a przede wszystkim wspomniana księga stała się z kolei przedmiotem popularnonaukowego opracowania Andrzeja Kaszleja *Dzieje Kodeksu supraskiego* (Supraśl 1997). Autor przypomniał m.in. powojenne problemy związane z przekazaniem do Polski fragmentu zabytku. Brak natomiast szczegółów przewiezienia tego daru z Harvard College Library w Cambridge do Biblioteki Narodowej w niewielkim tekście Bogumiła Kupścia *Kodeks supraski powrócił do Polski*³⁰.

Pozostałymi zbiorami bibliotecznymi prawosławnego monasteru supraskiego zajęli się Antoni Mironowicz³¹ oraz Larysa Szczawinska³². Wspominany już Mikołaj Hajduk podkreślił rolę książki w supraskim klasztorze i sposoby nabywania ksiąg do tworzącej się biblioteki³³. Z kolei Józef Maroszek przedstawił rozproszenie książek z klasztoru w XIX wieku³⁴. Niewielkie wzmianki na temat biblioteki i skryptorium klasztoru bazylianów w Supraślu znajdują się także w popularnym zarysie: *500 lat monasteru w Supraślu* (Supraśl 1998) Doroty Wysockiej i Michała Bołtryka³⁵.

Informacje o *Darze Mikołaja Tryzny dla biblioteki bazylianów w Byteniu* przygotowała Sławomira Peleszowa³⁶. Przedmiotem rozważań badaczki był rejestr ksiąg *Index librorum post decessum a [...]*

²⁹ R. Kraśko, *Supraśl i jego kodeks*, „Kontrasty” 1 (1968), s. 2-5.

³⁰ B. Kupść, *Kodeks supraski powrócił do Polski*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 3 (1968), s. 14-16.

³¹ A. Mironowicz, *Latopisy supraskie jako jedno ze źródeł „Kroniki polskiej” Macieja Strykowskiego*, w: *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, pod red. J. Tomaszewskiego, E. Smułkowej i H. Majeckiego, Warszawa 1988, s. 23-32; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok 1998.

³² L.L. Ščavinskaja, *Literaturnaja kul’tura belorusov Podlajś’ja XV-XIX vv. Knižnye sobranija Suprasl’skogo Blagoveščenskogo monastyryja*, Minsk 1998; też, *Kultura wydawnicza monasteru supraskiego w pierwszych latach jego istnienia*, „Cerkiewny Wiestnik” 46, 3 (1999), s. 3-9; też, *Literaturnâ kul’tura pol’sko-vostočnoslavânskogo pogranič’â XV-XIX vv.*, w: *Kniga v pronstranstve kul’tury*, pod red. L.A. Sofronova, N.M. Kurennej, M.V. Leskinen, Moskwa 2000, s. 46-61.

³³ M. Hajduk, *art. cyt.*

³⁴ J. Maroszek, *art. cyt.*

³⁵ D. Wysocka, M. Bołtryk, *500 lat monasteru w Supraślu*, Supraśl 1998.

³⁶ S. Peleszowa, *Dar Mikołaja Tryzny dla biblioteki bazylianów w Byteniu*, „Nasza Przeszłość” 15 (1962), s. 239-244.

Nicolai Tryzna [...] monasterio Byteniensi collatorum, przekazanych klasztorowi przez podskarbiego wielkiego litewskiego Mikołaja Tryznę w 1640 roku. Spis ten może stanowić źródło do badań dziejów byteńskiej biblioteki.

Na łamach „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” nie odnotowano więcej prób opisu dziejów poszczególnych bibliotek bazyliańskich. Niewielkie wzmianki o zbiorach w Krechowie i Krystynopolu podał jedynie Janusz Nowak³⁷. Zagadnienie to należy do trudnych, na co wskazała Maria Pidłypczak-Majerowicz w opracowaniu *Biblioteki klasztorne prowincji koronnej zakonu bazylianów w XVII wieku*³⁸. Autorka zaprezentowała ważny dla badań dziejów bibliotek bazyliańskich zmikrofilmowany przez Bibliotekę Narodową w Warszawie rękopis katalogów tychże księżnic, zawierający spisy książ z dziewiętnastu monasterów dawnej prowincji polskiej zakonu. Nie są to jednak kompletne wykazy książek poszczególnych klasztorów. Autorka wskazała natomiast inne źródła informacji na temat bibliotek bazylianów, np. materiały archiwalne, zapisy proveniencyjne czy drukowane opracowania z XIX wieku, które wobec braku innej dokumentacji urastają do miary źródła badawczego.

Odmienny charakter od wcześniej prezentowanych tekstów ma szkic Juliana Niecia *Trzy nieznane druki z XVIII wieku*³⁹, dotyczący transakcji kolbuszowskiej z 1753 roku, mocą której nastąpił podział ordynacji ostrogskiej pomiędzy licznych donatariuszy. Opracowane przez J. Niecia druki ulotne, drukowane najprawdopodobniej w Poczajowie, dotyczą pretensji utworzonej około 1450 roku archimandrii bazyliańskiej w Dermaniu do kilkunastu wsi, które objęła transakcja.

Tak więc tematyka drukarni i bibliotek bazylianów obejmuje trzydzieści cztery spośród sześćdziesięciu publikacji odnotowanych w „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej”.

³⁷ J. Nowak, *Karola Druzewicza podróże biblioteczne po Kongresówce i Galicji w latach 1860-1879*, „Przegląd Humanistyczny” 38, 3 (1994), s. 87-97.

³⁸ M. Pidłypczak-Majerowicz, *Biblioteki klasztorne prowincji koronnej zakonu bazylianów w XVII wieku*, w: *Z badań nad polskimi księgozbiarami historycznymi*, t. 16: *Studia i materiały*, pod red. J. Wojakowskiego, Warszawa 1995, s. 21-47.

³⁹ J. Nieć, *Trzy nieznane druki z XVIII wieku*, „Przegląd Biblioteczny” 11, 2 (1937), s. 87-90.

Biblioteki i rękopisy benedyktyńskie

Jedenaście tekstów poświęcono księgozbiorom benedyktyńskim. Zakony Reguły św. Benedykta z Nursji (ok. 480-547), w tym benedyktyni, prowadziły życie wypełnione liturgiczną modlitwą, lekturą, przede wszystkim Pisma Świętego, oraz pracą fizyczną. Działający w Polsce benedyktyni i benedyktynki dali się poznać jako duszpastarze, misjonarze, twórcy kultury, szkolnictwa i bibliotek. W zgromadzeniu kładło się nacisk na lekturę i pracę twórczą. Dlatego dużą wagę przywiązywano do organizacji bibliotek, a także, choć to mało znane zagadnienie, do działalności wydawniczej.

O zawartości polskich księgozbiorów klasztornych, w tym benedyktynek na Kresach Wschodnich, wspomina s. Małgorzata Borkowska w rozprawie *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII-XVIII wieku* (Warszawa 1996). Najbardziej szczegółowo zostały opracowane dzieje *Biblioteki panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI-XVIII wiek)* w monografii autorstwa Jolanty Gwioździk (Katowice 2001). Autorka przedstawiła losy biblioteki konwentowej od 1595 do 1772 roku, czyli od założenia konwentu do czasu, kiedy to w Galicji życie zakonne zaczęło podlegać polityce państwowej. Klasztor stawał się stopniowo placówką nastawioną na działalność edukacyjną, która umożliwiała przetrwanie mniszek w niesprzyjających warunkach.

Celem badaczki było scharakteryzowanie księżnicy, zasad jej funkcjonowania, ze szczególnym podkreśleniem zależności między strukturą biblioteki a kulturą monastyczną, szerzej mówiąc, kulturą staropolską. Jolanta Gwioździk oparła swoje badania na zachowanych zbiorach książkowych, rękopiśmiennych i drukowanych, oraz spisach bibliotecznych, aktach wizytacyjnych, inwentarzach, korespondencji i klasztornych kronikach. Nie pominęła także źródeł drukowanych, zwłaszcza dotyczących lektury zakonnej oraz dziejów i funkcjonowania klasztorów w tym okresie. W pięciu rozdziałach zaprezentowała historię fundacji klasztoru, działalność formacyjną, edukacyjną, apostołską i wydawniczą. Aktywność wydawnicza benedyktynek miała charakter praktyczny, zlecano druk głównie książek liturgicznych i ascetycznych, by zaspokoić potrzeby konwentu, innych domów kongregacji oraz wiernych. Badaczka opisała życie wewnętrzne klasztoru, by wreszcie nakreślić rolę księgozbioru klasztornego, utworzonego

zapewne w tym samym czasie co klasztor oraz dzielącego losy konwentu (pożary, najazd Turków i Szwedów). Przeprowadziła analizę organizacji biblioteki klasztornej (gromadzenie zbiorów, proces ich opracowania, sposoby przechowywania i konserwacji księgozbioru oraz jego użytkowanie). Omówiła księgozbiór: jego tematykę, ośrodki handlu i produkcji książki, a wreszcie kulturę odbioru książki w klasztorze, na którą miał wpływ religijny wymiar zbioru. Tym samym J. Gwóźdźnik udało się uzupełnić informacje na temat środowiska żeńskiego zakonu kontemplacyjnego, jego związków z innymi zakonami, duchowieństwem i świeckim społeczeństwem.

Problematykę biblioteki benedyktynek we Lwowie, wzbogaconą informacjami o prowadzonej przez nich od 1784 roku szkole i jej wpływie na charakter zbiorów, podjęły dwie badaczki: Anna Faber-Chojnacka⁴⁰ oraz Jolanta Gwóźdźnik⁴¹. Ta ostatnia jest także autorką trzech innych opracowań dotyczących zbiorów bibliotecznych lwowskich benedyktynek. Interesowały ją rękopisy panien benedyktynek łacińskich⁴² oraz stare druki proveniencji lwowskich mniszek⁴³.

Dwa teksty poświęcono z kolei rękopisom benedyktynek przemyskich. Jolanta Barbara Jabłonkowska zestawiała wykaz 101 ocalałych

⁴⁰ A. Faber-Chojnacka, *Dzieje szkoły i biblioteki panien benedyktynek lwowskich (na podstawie kronik klasztornych)*, w: *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 1: *Studia z dziejów Lwowa*, pod red. H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka, Kraków 1995, s. 27-44.

⁴¹ J. Gwóźdźnik, *Kultura książki w kręgu lwowskich benedyktynek w dobie józefinizmu*, w: *Czasy Kościuszki i Napoleona. Jan Zbigniew Lubicz-Pachoński jako badacz epoki*, pod red. Z. Janeczka, Katowice 2001, s. 375-394.

⁴² Taż, *Rękopisy panien benedyktynek łacińskich w zbiorach Biblioteki im. W. Stefanyka we Lwowie*, w: *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.*, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 1996, s. 23-47; taż, *Nauczki Kazimierza dla Kazimiry. Z badań nad rękopisami panien benedyktynek łacińskich we Lwowie*, w: *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2: *Studia z dziejów Lwowa*, pod red. H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka, Kraków 1998, s. 353-362.

⁴³ Taż, *Stare druki proveniencji lwowskich benedyktynek w zbiorach Biblioteki Naukowej Ukraińskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka we Lwowie*, w: *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 5, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2001, s. 73-85.

rękopisów⁴⁴, a ks. Tadeusz Bratkowski zaprezentował manuskrypty muzyczne tamtejszego konwentu⁴⁵.

J. Gwioździk jest autorką dwóch kolejnych artykułów opisujących księgozbiory benedyktyńskie. Omówiła *Staropolski księgozbiór panien benedyktynek z Nieświeża*⁴⁶ oraz *Dzieje księgozbioru słonimskich benedyktynek w okresie staropolskim*⁴⁷. Obie zasobne biblioteki oceniono jako typowe dla kongregacji chełmińskiej, zawierały bowiem ćwiczenia duchowe, rozmyślania, medytacje autorstwa pisarzy jezuickich, benedyktyńskich, karmelitów i pijarów. Księgozbiory pełniły więc rolę narzędzia służącego formacji religijnej benedyktynek i stanowiły odbicie zainteresowań oraz intensywności lektury oraz życia intelektualnego i kulturalnego mniszek.

Księgozbiory kartuskie

W osobnej grupie wśród tekstów wydzielonych na potrzeby artykułu znalazły się prace poświęcone kartuzom. Jako badacz dziejów jedynej biblioteki eremickiego Zakonu Kartuzów w Wielkim Księstwie Litewskim dał się poznać Krzysztof Nierzwicki, autor monografii *Biblioteki kartuzji kaszubskiej oraz jej konwentów filialnych w Berezie Kartuskiej i Gidlach* (Pelplin 2001)⁴⁸. K. Nierzwicki przysto-

⁴⁴ J.B. Jabłonkowska, *Rękopisy biblioteki sióstr benedyktynek w Przemyśle*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 74 (2000), s. 65-133.

⁴⁵ T. Bratkowski, *Polskie śpiewy religijne w XVII i XVIII-wiecznych rękopisach muzycznych Panien Benedyktynek w Przemyśle*, w: *Ecclesiae Premisliensi Serviens. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Infułatowi doktorowi Stanisławowi Zygarowiczowi*, pod red. A. Szala, J. Trojnar, Przemyśl 2001, s. 71-92.

⁴⁶ J. Gwioździk, *Staropolski księgozbiór panien benedyktynek z Nieświeża. Z dziejów fundacji Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki*, w: *Badania księgozbiorów Radziwiłłów. Materiały międzynarodowej sesji, Olsztyn 6-7 października 1994 r.*, pod red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, Warszawa 1995, s. 101-110.

⁴⁷ Taż, *Dzieje księgozbioru słonimskich benedyktynek w okresie staropolskim*, „Nowa Biblioteka” 1 (2001), s. 28-37.

⁴⁸ Por. także: K. Nierzwicki, *Księgozbiór kartuskiego klasztoru Sanctae Crucis prope Berezam w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie*, w: *Bibliologia*, t. 4: *Studia ofiarowane twórcom toruńskiego bibliotekoznawstwa*

wał dwa spośród czterech tekstów poświęconych działalności bibliotecznej kartuzów z Berezzy.

Na podstawie badań proveniencyjnych, odpisów wizytacji, kronik klasztornych i analiz archiwalnych autor odtworzył dzieje biblioteki w Berezie Kartuskiej. Omówienie źródeł zaopatrywania księgozbioru (dary, zakupy, działalność pisarska bereskich mnichów), opis techniki bibliotekarskiej i wreszcie szczegółowa analiza zbiorów bibliotecznych (charakterystyka rękopisów, języka i chronologii wydawniczej druków, zakładów drukarskich oraz tematyki zbioru) były możliwe dzięki zastosowaniu złożonych metod badawczych: bibliograficznej, archiwalnej i typograficznej.

Szkice z dziejów kartuzji bereskiej 1648-1831 opracował z kolei Rafał Witkowski⁴⁹. Wskazał na niedostateczne informacje o początkach biblioteki. Można jedynie odnaleźć wzmianki o kilku skrybach, którzy – jak się wydaje – przepisywali księgi liturgiczne, a nie tworzyli nowych dzieł. Większość informacji o bibliotece pochodzi dopiero z XIX wieku, gdy stała się miejscem odwiedzin Juliana Ursyna Niemcewicza oraz wizytacji w 1830 roku.

Ważnym dokumentem do badań dziejów tej biblioteki może być także odnaleziony w 1980 roku manuskrypt *Historia Centum Anno-rum Cartusiae S. Crucis Prope Berezam in Lithuania Sitae*, czyli stu-letnia kronika klasztoru w Berezie, której walory informacyjne zaprezentował ks. Henryk Gzella⁵⁰. Dla bibliologów interesujący jest zapisany na s. 419 zabytku wykaz 244 książek z biblioteki kartuzów. Ze względu na swoją zawartość dokument ten stanowi cenne źródło historyczne.

Cystersi

Znaczącą rolę w rozwoju nie tylko rolnictwa i architektury, ale też książki i bibliotek odegrali cystersi. Niemal każde opactwo było waż-

dr Zofii Mołodcównie i dr. Witoldowi Armonowi w 75-lecie urodzin, pod red. J. Tondela, Toruń 2000, s. 67-102.

⁴⁹ R. Witkowski, *Szkice z dziejów kartuzji bereskiej 1648-1831*, „Lituanoslavica Posnaniensia. Studia Historica” 7 (1995), s. 73-118.

⁵⁰ H. Gzella, *Odnaleziony manuskrypt z XVII wieku*, „Collectanea Theologica” 52, 1 (1982), s. 203-207.

nym ośrodkiem kultury i nauczania. Cysterskie biblioteki na wschodnich terenach Rzeczypospolitej wymagają jednak odpowiedniego omówienia. Dotychczas nie doczekały się one szczegółowych opracowań, a na łamach „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” w badanym okresie odnotowano zaledwie jeden tekst poświęcony tej problematyce. Dekrety kasacyjne spowodowały, że księgozbiory klasztorne zostały rozproszone lub całkowicie zniszczone. W wielu przypadkach nie da się ich odtworzyć, nie pozostały bowiem żadne spisy biblioteczne. Przeprowadzony przez Rafała Witkowskiego stan badań nad cysterskimi bibliotekami: *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*⁵¹ ujawnił, że mimo częstego podejmowania tych zagadnień w polskiej i niemieckiej historiografii jest on nierównomierny i daleki od kompletności. W jednym z akapitów swojego przeglądu autor opisał stan badań nad księgozbiorami cysterskimi na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie działało opactwo w Wistyczach. Zawartość biblioteki zbadał dzięki zachowanemu spisowi książek z 1818 roku. Niestety, polityka zaborców spowodowała całkowite rozproszenie zbiorów i tym samym niemożliwa jest jego szczegółowa analiza. Ten sam los spotkał zapewne bibliotekę przeoratu cysterskiego w Kimbarówce, założonego na początku XVIII wieku. Kilka inkunabułów z tamtejszej księżnicy odnaleziono w zbiorach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Nie zachowały się natomiast informacje o losach biblioteki w drugim przeoracie Wielkiego Księstwa Litewskiego – w Olizarowym Stawie.

Zakończenie

„Polska Bibliografia Bibliologiczna” z pewnością nie jest źródłem kompletnym, na co wskazuje fakt dokonywania w niej selekcji materiałów. Daje jednak podstawy do tego, by stan badań nad dziejami

⁵¹ R. Witkowski, *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1: *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, pod red. A.M. Wyrwy, J. Strzelczyka, K. Kaczmarka, Poznań 1999, s. 151-171.

i funkcjonowaniem ksiązek oraz bibliotek mniszych na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej uznać w polskim piśmiennictwie za niezadowalający⁵². Maria Pidłypczak-Majerowicz, Jolanta Gwioździk, Rafał Witkowski i inni badacze tej problematyki podkreślają brak syntetycznych, a nawet przyczynkarskich studiów. Przebadano tylko nieznaczne biblioteki: bazylianów w Supraślu, benedyktynek we Lwowie, Słonimiu, Nieświeżu i Przemyślu oraz kartuzów w Berezie Kartuskiej (stan na 2001 r.). Szeroko omówiono także działalność typograficzną bazylianów supraskich i poczajowskich. Pozostałe ośrodki biblioteczne i drukarskie wciąż czekają na swoich monografistów.

Badania nad klasztornymi księgozbiorami z pewnością nie należą do najłatwiejszych, zważywszy na burzliwe losy samych konwentów (pożary, grabieże, wojny, kasaty), jak też na losy Rzeczypospolitej. Dodatkową trudność sprawia również również brak kompletnych materiałów archiwalnych, inwentarzy i katalogów bibliotecznych oraz samych księgozbiorów, rozproszonych w wielu polskich i obcych bibliotekach i archiwach. Tym bardziej cieszy fakt, że od lat dziewięćdziesiątych XX wieku tego typu badania podejmowane są coraz częściej.

⁵² Wśród sześćdziesięciu tekstów przeważały artykuły czasopiśmiennicze (22 publikacje), ogłaszane na łamach „Białostoczczyzny” (3), litewskiej „Knygotyry” (2), periodyków bibliologicznych (6), teologicznych (4), slawistycznych (3), humanistycznych (2), społeczno-kulturalnych (1) i literackich (1). Książek odnotowano natomiast siedemnaście, a ich fragmentów – dwadzieścia jeden.

GABRIELA ŁĄCKA¹

SPOŁECZNO-KULTURALNY ASPEKT LISTÓW PASTERSKICH I ORĘDZI BISKUPA STANISŁAWA ADAMSKIEGO PUBLIKOWANYCH NA ŁAMACH „WIADOMOŚCI DIECEZJALNYCH” W LATACH 1930-1939

Wstęp

Program posługi duszpasterskiej biskupa Stanisława Adamskiego wyznaczała sytuacja społeczna na Śląsku oraz związane z nią problemy.

Biskup Stanisław Adamski² objął rządy w diecezji katowickiej w 1930 roku. Wśród wielu wyzwań, z jakimi musiał się zmierzyć,

¹ Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

² *Encyklopedia katolicka*, pod red. F. Gryglewicz, t. 1, Lublin 1973, k. 77-78; K. Dębiński, *Adamski Stanisław* (hasło), w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, pod red. A. Gąsiorowskiego, Warszawa 1983, s. 19-20; J. Myszor, *Adamski Stanisław* (hasło), w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego*, pod red. M. Patera, Katowice 1996, s. 6-11; J. Kobyłański, B. Michalski, *Adamski Stanisław* (hasło), w: *Słownik polskich teologów katolickich*, pod red. H. Wyczawskiego, Warszawa 1981, s. 28 [dalej: SPTK]; S. Szymecki, R. Rak, *Biskup Stanisław Adamski, jakiego nie znamy*, Katowice 2003, s. 11-12; B. Michalski, *Działalność społeczno-polityczna księdza Stanisława Adamskiego w latach 1889-1930*, „Chrześcijanin w Świecie” 59-60 (1977), s. 15-33; K. Szaraniec, *Ks. Stanisław Adamski*, cz. 1-3, Katowice 1990-1991; J. Myszor, *Stanisław Adamski – biskup śląski*, w: *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku*, pod red. D. Kisielewicz, L. Rubisza, Opole 2001, s. 13-22; R. Rak, *Charakterystyczne rysy duszpasterstwa biskupów katowickich*, w: *Metropolia Katowicka – Górnośląska*, pod red. W. Świątkiewicza i J. Wycisły, Katowice 1994, s. 35-38; *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922-2008*, pod red. J. Myszora, Katowice 2009, s. 3-6.

rozpoczynając swoje urzędowanie, były konflikty narodowościowe i migracyjne, kryzys gospodarczy, bieda i bezrobocie. Pasterską działalność biskupa cechowała głęboka troska o człowieka, jego sprawy doczesne i zbawienie wieczne. Piecza nie tylko o Kościół lokalny, ale i powszechny widoczna była szczególnie w jego nauczaniu pasterskim³.

Czasy przełomu XIX i XX wieku charakteryzowało nasilenie konfliktów społeczno-politycznych związanych z ogólnoswiatowym kryzysem gospodarczym oraz z przenikaniem do Polski z Rosji i z Niemiec prądów socjalistycznych i komunistycznych. W okresie międzywojennym nowe idee znajdowały wielu zwolenników, zwłaszcza wśród inteligencji oraz bezrobotnych, co przyczyniało się do osłabienia wiary i poziomu życia moralnego wielu ludzi. Były to czasy wielkich wyzwań dla Kościoła katolickiego, w tym również dla Kościoła na Śląsku i dla pracujących tu biskupów i kapłanów.

Listy pasterskie i orędzia stanowią obok kazań tematycznych, przemówień okolicznościowych, mów żałobnych, konferencji asceetycznych, nauk rekolekcyjnych, okólników, referatów, wykładów i artykułów jedną z form nauczania przekazanego na piśmie przez biskupa Adamskiego⁴. Hierarcha pisał listy pasterskie z racji Wielkiego Postu, Adwentu, Tygodnia Miłosierdzia, pielgrzymek mężów i nie-wiaśc do Piekar Śląskich oraz przy okazji innych aktualnych spraw dotyczących Kościoła i diecezji. Były one publikowane w „Wiado-mościach Diecezjalnych” – organie urzędowym kurii diecezjalnej, a także w „Gościu Niedzielnym” oraz w niemieckim tygodniku „Der Sonntagsbote”. Niektóre ważniejsze listy pasterskie wydawane były w formie broszur i druków okolicznościowych (tab. 1)⁵.

³ H. Olszar, *Listy pasterskie biskupa Stanisława Adamskiego w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1-2 (2011), s. 91-98.

⁴ Tamże, s. 93.

⁵ Tamże, s. 94. Można je odnaleźć w Katalogu Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach pod hasłem: „Wiadomości Diecezjalne” (Katowickie), „Gość Niedzielnym”, „Biskup Stanisław Adamski” (np. *List pasterski z okazji śmierci papieża Piusa XI*); zob. też prace: H. Białas, *Problematyka listów pasterskich księdza biskupa Stanisława Adamskiego*, Katowice 1991; J. Dziwoki, H. Kowalczyk, *Kancelaria biskupa Stanisława*

Jeszcze w okresie istnienia administracji apostolskiej – pierwszej niezależnej struktury administracji kościelnej na terenie polskiej części Śląska, ukazywały się „Rozporządzenia Administracji Apostolskiej Śląska Polskiego”⁶. Z chwilą utworzenia diecezji katowickiej ogłoszono, że w miejsce dotychczasowego pisma byłej administracji apostolskiej Śląska Polskiego organem urzędowym będą „Wiadomości Diecezjalne”⁷.

Numer pierwszy nowego pisma kościelnego ukazał się z datą 1 grudnia 1925 roku. Pełny tytuł brzmiał: „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Śląskiej Kurii Biskupiej”. Podtytuł zmieniał się wielokrotnie. Pierwsza zmiana nastąpiła po objęciu diecezji przez bp. Arkadiusza Lisieckiego. Przymiotnik „śląskiej” odnoszący się do kurii biskupiej zmieniono na „katowickiej”⁸. Natomiast od stycznia 1933 roku podtytuł brzmiał: „Organ Kurii Diecezjalnej w Katowicach”.

Pismo wychodziło nakładem Kurii Diecezjalnej w Katowicach, drukowane zaś było w Księgarni i Drukarni Katolickiej⁹. Zmianom ulegał także format periodyku. Od pierwszego numeru do końca 1931 roku pismo ukazywało się w formacie 2° (28 cm × 22,7 cm). Od 1932 roku zmieniono format na 4° (23 cm × 15,8 cm), który obowiązuje do dziś¹⁰. „Wiadomości Diecezjalne” od początku były miesięcznikiem. Rocznie ukazywało się zatem dwanaście numerów, zwykle jeden

Adamskiego w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 27-28 (1994-1995), s. 435-483; A. Kandziora, *Sylwetka dojrzałego chrześcijanina według listów pasterskich biskupa Stanisława Adamskiego z okresu przedwojennego*, Bytom – Rojca 1986.

⁶ R. Sobański, A. Drozd, *Źródła poznania katowickiego prawa diecezjalnego*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 7 (1974), s. 33.

⁷ „Wiadomości Diecezjalne” 8 (1925), s. 9.

⁸ W. Pawłowiczówna, *Książki i czasopisma w katowickich „Wiadomościach Diecezjalnych” z lat 1925-1939*, w: *Książka polska na Śląsku w latach 1922-1945. Zarys problematyki*, pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice 1995, s. 107; F. Maroń, *Historia diecezji katowickiej*, „Nasza Przyszłość” 42-43 (1975), s. 46; R. Sobański, A. Drozd, *art. cyt.*, s. 33.

⁹ J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 41-44.

¹⁰ Z. Zieliński, *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944*, Lublin 1981, s. 318.

z nich, wakacyjny, był łączony. W 1929 roku wydano zaledwie dziewięć numerów pisma, w 1939 roku zaś – osiem.

W pierwszych latach publikowania podawano dokładną dzienną datę numeru. Każdy numer był sygnowany podpisem biskupa, wikariusza generalnego lub kanclerza. W 1932 roku z inicjatywy bp. Stanisława Adamskiego nastąpiła reorganizacja dotychczasowej formuły oraz formy periodyku. Odtąd „Wiadomości Diecezjalne” powiększyły swoją objętość do trzydziestu sześciu stron i wychodziły systematycznie co miesiąc. Wydzielono też działy: urzędowy i nieurzędowy oraz poświęcony Akcji Katolickiej.

W dziale urzędowym znalazły się wypowiedzi papieża, encykliki papieskie, listy pasterskie biskupa, orędzia, postanowienia, nominacje, nekrologi, przeniesienia i relacje z posiedzeń dekanatów¹¹. Za ten dział pisma byli odpowiedzialni kolejni kanclerze kurii diecezjalnej: ks. Juliusz Bieniek (1932-1937) i ks. Hilary Gwóźdź (1937-1939).

Dział nieurzędowy redagowany był kolejno przez: ks. Józefa Christopha (1932-1934), ks. Tadeusza Krzakałę (od nr 1 do nr 4 z 1935 r.), ponownie przez ks. Christopha (od nr 5 z 1935 r. do końca 1936 r.), ks. Hilarego Gwoźdźcia (od nr 1 do nr 8 z 1937 r.) i ks. Antoniego Godzika (od nr 9 z 1937 r. do nr 8 z 1939 r.)¹². W dziale nieurzędowym znalazły się informacje dotyczące polecanych książek i czasopism.

Obowiązek abonowania „Wiadomości Diecezjalnych” nałożony był na wszystkich kapłanów diecezji za wyjątkiem księży emerytów oraz na wszystkich kapłanów innych diecezji przebywających stale na terenie diecezji śląskiej, a także na wszystkie urzędy dziekańskie, parafialne, domy zakonów i zgromadzeń męskich oraz generalne i prowincjalne domy zakonów i zgromadzeń żeńskich¹³. W latach 1930-1939 na łamach „Wiadomości Diecezjalnych” opublikowano dziewiętnaście listów pasterskich (tab. 1).

¹¹ Tamże, s. 319.

¹² Poszczególne numery „Wiadomości Diecezjalnych” z lat 1932-1939; H. Olszar, *Duchowieństwo w diecezji katowickiej (śląskiej) w II Rzeczypospolitej*, Katowice 2000, s. 604.

¹³ „Wiadomości Diecezjalne” 9 (1931), s. 105.

1. Listy pasterskie

Tab. 1. Listy pasterskie bp. S. Adamskiego
opublikowane w latach 1930-1939

Lp.	Data	Tematyka
1	01.12.1930	Christus vincit, regnat, imperat
2	10.02.1931	Na Wielki Post 1931 r.
3	12.07.1931	Na jubileusz encykliki <i>Rerum novarum</i>
4	16.11.1932	O dobroczynności w czasie kryzysu gospodarczego
5	06.02.1932	O świętowaniu niedzieli
6	15.08.1933	W sprawie Zjazdów Kongregacji Mariańskich
7	23.08.1932	W sprawie rozszerzenia kultu bł. Jana Sarkandra i bł. Melchiora Grodzieckiego w całej Polsce
8	02.02.1934	„Zawiedli ludzie, Bóg pomoże”
9	02.12.1934	Od Misji Wewnętrznej do Akcji Katolickiej*
10	06.03.1935	Na Wielki Post 1935 r.*
11	12.02.1936	Na 10-lecie ustanowienia diecezji katowickiej*
12	12.11.1936	O miłosierdziu chrześcijańskim
13	17.02.1937	Na Wielki Post 1937 r.*
14	19.08.1937	O bł. Bronisławie
15	28.03.1938	Na Wielki Post 1938 r.
16	18.02.1939	Po śmierci Ojca Świętego Piusa XI*
17	10.05.1939	O pielgrzymce bp. Adamskiego do Rzymu i audiencji u papieża Piusa XII

18	31.05.1939	W sprawie niemieckich nabożeństw w diecezji katowickiej
19	30.08.1939	W związku z wybuchem II wojny światowej

* listy pasterskie wydane w formie osobnych broszur

Źródło: „Wiadomości Diecezjalne” 11 (1930), s. 112-116; 2 (1931), s. 17-20; 6/7 (1931), s. 57-59; 11 (1931), s. 123-124; 3 (1932), s. 66-82; 9 (1932), s. 325-331; 9 (1933), s. 369-274; 1 (1934), s. 29-37; nr 12 (1934), s. 419-432; 3 (1935), s. 81-99; 2 (1936), s. 73-94; 11 (1936), s. 421-429; 2 (1937), s. 66-80; 8 (1937), s. 299-307; 4 (1938), s. 65-172; 2 (1939), s. 155-161; „Gość Niedzielny” 36 (1939), s. 705-706; 24 (1939), s. 465-466; por. H. Olszar, *Duszpasterstwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej)*, Katowice 2000, s. 449.

Od samego początku listy pasterskie biskupa Adamskiego były drukowane równolegle także w „Gościu Niedzielnym”¹⁴, tygodniku katolickim przeznaczonym dla ludu i dostępnym dla każdego czytelnika. Ukazywał się on w druku na dwa lata przed powołaniem do istnienia w 1923 roku diecezji katowickiej jako: „Gość Niedzielny. Tygodnik dla Ludu Katolickiego Administracji Apostolskiej Śląska Polskiego”. Założycielami tego pisma byli księża: August Hlond, Józef Gawlina oraz Alojzy Siemienik. Ks. Siemienik zorganizował cztery bezpłatne dodatki do „Gościa Niedzielnego”, ukazujące się co dwa tygodnie. Były to: „Dom

¹⁴ Zob. więcej na temat „Gościa Niedzielnego”: J. Gawor, *Czasopisma diecezji katowickiej*, „Nasza Przyszłość” 42-43 (1975), s. 135-146; B. Reder, *Geneza i rozwój diecezjalnego tygodnika katolickiego „Gość Niedzielny”*, Katowice 1987; A. Grajewski, *Świadek i uczestnik. 70 lat „Gościa Niedzielnego” 1923-1993*, Katowice 1993; *Vademecum dziennikarza*, pod red. M. Siembiedy, Katowice 2003; *Duszpasterstwo robotników w diecezji katowickiej w latach 1925-1939 w świetle „Gościa Niedzielnego”*. Studium historyczno-pastoralne, Katowice 1981; *Stosunki narodowościowe na Śląsku na podstawie „Gościa Niedzielnego” w latach 1934-1936*, Kraków 1963; H. Madej, *Sytuacja narodowościowa na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym na podstawie „Gościa Niedzielnego” w latach 1937-1939*, Kraków 1964; *75 lat „Gościa Niedzielnego” 1923-1998*, pod red. J.W. Brzozy, Katowice 1998.

i Szkoła”, „Młodzież Katolicka”¹⁵, „Mały Gość Niedzielny” i „Front Katolicki”, którego redakcję – jako organu Akcji Katolickiej – objął ks. Stanisław Kominek¹⁶.

Jednym z ważnych problemów społeczno-politycznych na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym była sprawa narodowościowa. Rządca diecezji, obejmując urząd, zdawał sobie sprawę z wagi i zakresu kwestii niemieckiej. W tym celu stworzył dla mniejszości niemieckiej pismo „Der Sonntagsbote”, które przez kurie biskupią uważane było za oficjalny organ prasowy niemieckich katolików. Zgodnie z początkowym założeniem pismo to miało być niemiecką edycją polskiego tygodnika „Gość Niedzielny”. Jednak porównanie zawartości obu czasopism ujawnia różnice, zarówno w treści, jak i w objętości¹⁷. Liczba listów i odezw biskupich kierowanych do niemieckich katolików była kilkakrotnie większa aniżeli w polskojęzycznym „Gościu Niedzielnym”¹⁸. Duży wpływ na profil wydawniczy obu pism miał sam biskup Adamski. Początkowy podtytuł pisma brzmiał „Der Apostolische Administrator für Polnisch Schlesien”, od 1936 roku z adnotacją „Wochenschrift für das Bistum Katowice”, a od 1937 roku do końca maja 1945 roku z podtytułem „Wochenschrift deutscher Katholiken”. Redaktorami byli kolejno: ks. Maksymilian Wojtas (1925 r.), ks. Franciszek Dobrowolski (1926 r.), ks. Alojzy Dyllus (1927 r.) i ks. Franciszek Woźnica (1937-1939). Pismo to miało trzy dodatki: „Der Kindersonntag” (dla dzieci), „Die Christenjungend” (dla młodzieży) i „Die Innere Mission” (dla Misji Wewnętrznej). Pismo to ukazywało się od maja 1925 roku, jednak dokonujące się podziały katolików niemieckich spowodowały, że większość z nich zrezygnowała z prenumeraty. Pismo przestało się ukazywać w 1941 roku¹⁹.

¹⁵ „Wiadomości Diecezjalne” 3 (1932), s. 104.

¹⁶ E. Lubojańska, „Gość Niedzielny” – charakterystyka dodatków do czasopisma w latach 1923-1939, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1-2 (2009), s. 149-165; H. Olszar, *Duszpasterstwo katolickie*, dz. cyt., s. 598.

¹⁷ Ks. Biskup Stanisław Adamski a niemiecki tygodnik „Der Sonntagsbote”, w: *Ksiądz biskup Stanisław Adamski. Działalność duszpasterska i społeczna w diecezji katowickiej*, pod red. R. Broma i J. Śliwioka, Katowice 2002, s. 18.

¹⁸ Tamże, s. 19.

¹⁹ Tamże.

Pierwszy Synod Diecezji Katowickiej (1972 r.) w dekreście pt. *Przepowiadanie słowa Bożego* wśród wybitnych kaznodziejów diecezji katowickiej, wymienia kapłanów takich jak: ks. Jan Kapica z Tychów, ks. Rudolf Tomanek z Cieszyna i ks. Emil Szramek z Katowic, wyliczał również bp. Stanisława Adamskiego. Ojcowie synodu uznali, że hierarcha katowicki „przez praktyczne przemówienia utrwalał katolickie poglądy społeczne oraz więź duchową społeczeństwa śląskiego”²⁰. Praktyczność jego przepowiadania przypadła do gustu ludowi śląskiemu, gdyż – jak stwierdzili uczestnicy synodu – „ludowi temu nie imponowały piękne słowa i kwieciste frazesy”²¹.

a. Listy okolicznościowe

Ordynariusz diecezji pisał też listy pasterskie z okazji różnych wydarzeń diecezjalnych i społecznych. W swoim pierwszym liście pasterskim z 1 grudnia 1930 roku, nazywanym też listem programowym jego biskupiej posługi, zwrócił szczególną uwagę na różnice narodowościowe, polityczne i społeczne. Dał temu wyraz w swoim zawołaniu biskupim: *Christus vincit, regnat, imperat*²². To zadanie pragnął realizować poprzez budowę katedry i kościołów, troskę o powołania i seminarium duchowne, a także tworzenie wśród diecezjan „żywego Kościoła”. Doceniał też wagę misji zagranicznych. Ale przede wszystkim dostrzegał znaczenie Misji Wewnętrznej, która była obowiązkiem wierzących²³. Nawiązywał do obchodów diecezjalnego jubileuszu czterdziestolecia ukazania się encykliki *Rerum novarum* (1889 r.) papieża Leona XIII i ogłoszenia encykliki *Quadragesimo anno* (1931 r.) papieża Piusa XI²⁴. Hierarcha zwracał uwagę na klęskę bezrobocia i wzywał kapłanów, aby „troski ludu im powierzonego stały się ich własnymi troskami”²⁵.

²⁰ *Uchwały I Synodu Diecezji Katowickiej*, Katowice – Rzym 1976, s. 19.

²¹ Tamże, s. 18.

²² S. Adamski, *List pasterski „Christus vincit, regnat, imperat” z 1 grudnia 1930*, „Wiadomości Diecezjalne” 11 (1930), s. 114.

²³ Tamże.

²⁴ S. Adamski, *List pasterski na jubileusz encykliki „Rerum novarum” z 12 lipca 1931*, „Wiadomości Diecezjalne” 6-7 (1931), s. 57-59.

²⁵ Tamże, s. 58.

W kolejnym liście pasterskim z 16 listopada 1931 roku biskup katowicki nawoływał do konkretnej pomocy bezrobotnym²⁶. Zalecał popieranie lokalnej wytwórczości i kupowanie towarów rodzimej produkcji, gdyż – jak napisał – „towar u nas wykonany i przez nas zakupywany, zanim dojdzie do nabywcy, krąży przez cały szereg pracowników przemysłowych i kupieckich, dając im pracę i chleb”²⁷. Biskup Adamski odwoływał się do chrześcijańskiej solidarności i zwracał uwagę na względny charakter własności prywatnej, która miała także służyć innym, gdyż „prawo posiadania różni się od prawa używania”²⁸. Według niego w sytuacji wzmożonego zapotrzebowania na pomoc socjalną wielkiego znaczenia nabiera działalność Stowarzyszenia św. Wincentego à Paulo oraz wsparcie pieniężne ze strony wiernych²⁹. W sierpniu 1933 roku, już po zjednoczeniu wszystkich zrzeszeń działających w diecezji w ramach Misji Wewnętrznej, biskup katowicki wydał list pasterski podsumowujący pracę członków Misji Wewnętrznej³⁰.

W liście pasterskim z 2 lutego 1934 roku podzielił się z parafianami swoimi spostrzeżeniami z pobytu w Wiecznym Mieście³¹. Jednak główną myślą tego dokumentu była analiza sytuacji społecznej na Śląsku, dotkniętym ogólnoswiatowym kryzysem gospodarczym i klęską bezrobocia³². Przytaczając słowa encykliki *Quadragesimo anno* papieża Piusa XI z 15 maja 1931 roku, wezwał polskich przywódców do tego, „aby dali pracę tym, którzy chcą pracować, oraz by umieli zatrudnić w Polsce ludzi, którzy nigdy nie znajdą pracy w przemyśle”³³.

²⁶ S. Adamski, *List pasterski o dobroczynności w czasie kryzysu gospodarczego z 16 listopada 1931*, „Wiadomości Diecezjalne” 11 (1931), s. 123-126.

²⁷ Tamże, s. 123.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, s. 124.

³⁰ S. Adamski, *List pasterski w sprawie Zjazdów Kongregacji Mariańskich z 1933*, „Wiadomości Diecezjalne” 9 (1933), s. 269-274.

³¹ Tenże, *List pasterski „Zawiedli ludzie – Bóg pomoże” z lutego 1934*, „Wiadomości Diecezjalne” 2 (1934), s. 31-37.

³² Tamże, s. 30-31.

³³ Tamże.

Dwudziestego ósmego sierpnia 1932 roku biskup katowicki wydał list pasterski w sprawie rozszerzenia na całą Polskę kultu bł. Jana Sarkandra i bł. Melchiora Grodzieckiego³⁴.

Kolejny list pasterski został napisany w lutym 1936 roku³⁵ i składał się z dwóch części. W pierwszej biskup dziękował Bogu i ludziom za dziesięciolecie istnienia diecezji katowickiej. Wyliczył też listę osiągnięć związanych z budową katedry i kościołów, powstaniem nowych parafii i zakładów opiekuńczych, a także rozwojem bractw i stowarzyszeń Misji Wewnętrznej oraz Akcji Katolickiej, wydawaniem pism diecezjalnych, działalnością misyjną, rekolekcjami zamkniętymi i wzrostem liczby powołań kapłańskich w diecezji. Dalej biskup Adamski przypomniał nauczanie Piusa XI o świętości, nierozzerwalności i jedności małżeństwa³⁶. Przyszłość Kościoła i Polski – według biskupa – zależała od liczby dzieci, a wychowanie chrześcijańskie stanowiło o prawidłowym rozwoju i sile moralnej przyszłych pokoleń³⁷.

Natomiast w 1937 roku wydał list pasterski z okazji sprowadzenia do Polski w 1937 roku relikwii bł. Bronisławy³⁸.

W liście pasterskim z 10 maja 1939 roku biskup Adamski nawiązał do pielgrzymki do Rzymu, odbytej w Wielkim Poście³⁹. Poinformował Ślązaków o audiencji na pl. św. Piotra oraz o treści swojej rozmowy z Ojcem Świętym Piusem XII, który zainteresował się rozwojem Akcji Katolickiej na Śląsku i sprawami Kościoła na Zaolziu⁴⁰.

³⁴ S. Adamski, *List pasterski w sprawie rozszerzenia kultu bł. Jana Sarkandra i bł. Melchiora Grodzieckiego w całej Polsce z 28 sierpnia 1932*, „Wiadomości Diecezjalne” 9 (1932), s. 325-331.

³⁵ Tenże, *List pasterski na 10-lecie ustanowienia diecezji katowickiej z 12 lutego 1936*, „Wiadomości Diecezjalne” 2 (1936), s. 74-94.

³⁶ Tamże, s. 88.

³⁷ Tamże, s. 89.

³⁸ S. Adamski, *List pasterski o błogosławionej Bronisławie z 19 sierpnia 1937*, „Wiadomości Diecezjalne” 8 (1937), s. 299-307.

³⁹ Tenże, *List pasterski J. E. ks. Biskupa Stanisława Adamskiego do wiernych diecezji katowickiej oraz Śląska za Olzą z 30 sierpnia 1939*, „Gość Niedzielny” 21 (1939), s. 405-406.

⁴⁰ Tamże, s. 405.

W dwóch kolejnych listach pasterskich można było już wyczuć atmosferę zbliżającej się wojny. List pasterski z 27 maja 1939 roku⁴¹ był odpowiedzią biskupa katowickiego na los polskich katolików w Niemczech. Podlegali oni tam daleko idącym szykanom, w tym inwigilacji, prześladowaniom i zakazowi odprawiania nabożeństw w języku polskim. Odpowiedzią na tę sytuację były liczne petycje katolików śląskich kierowane do biskupa Adamskiego w sprawie ograniczenia lub całkowitego zakazu nabożeństw w języku niemieckim⁴².

Po raz ostatni przed wybuchem II wojny światowej rządcą diecezji katowickiej przemówił do wiernych w liście pasterskim z 30 sierpnia 1939 roku, odczytanym w kościołach śląskich w niedzielę 3 września⁴³. Biskup nawoływał wiernych do korzystania z sakramentów św., odmawiania suplikacji, odprawiania drogi krzyżowej i modlitwy różańcowej. Wzywał Ślązaków zrzeszonych w Misji Wewnętrznej i członków Akcji Katolickiej do łączności z Bogiem i Kościołem.

b. Listy wielkopostne

Z okazji Wielkiego Postu w latach 1931, 1932, 1935, 1937 i 1938 biskup katowicki wystosował do wiernych pięć listów pasterskich. Podstawową tematyką wszystkich listów wielkopostnych była sprawa nawrócenia i pokuty⁴⁴. W pierwszym z nich, napisanym 10 lutego 1931 roku, przypominał, że podstawową treścią tego okresu liturgicznego jest rozważanie przez wiernych męki i śmierci Zbawiciela⁴⁵. W listach tych nawiązywał do potrzeby uświadamiania

⁴¹ S. Adamski, *List pasterski w sprawie niemieckich nabożeństw w diecezji katowickiej z 31 maja 1939*, „Wiadomości Diecezjalne” 6-7 (1939), s. 204-211.

⁴² Tamże, s. 210.

⁴³ S. Adamski, *List pasterski J. E. ks. Biskupa Stanisława Adamskiego do wiernych diecezji katowickiej oraz Śląska za Olzą 30 sierpnia 1939*, „Gość Niedzielny” 36 (1939), s. 705-706.

⁴⁴ R. Brom, *Nauczanie pasterskie biskupa Stanisława Adamskiego (1930-1967)*, Katowice 2009, s. 102; H. Olszar, *Listy pasterskie*, dz. cyt., s. 96.

⁴⁵ S. Adamski, *List pasterski Na Wielki Post 1931 roku z 10 lutego 1931*, „Wiadomości Diecezjalne” 2 (1931), s. 17.

chorym zbliżającej się śmierci i konieczności pojednania z Bogiem. Biskup apelował do opiekunów chorych, lekarzy, pielęgniarek i rodziny, aby „nie zapominali o oddaniu im największej przysługi, jaką jest przyjęcie sakramentu chorych”⁴⁶. Ordynariusz katowicki domagał się przywrócenia świętości niedzieli, uznał, „że święcenie niedzieli jest filarem porządku Bożego na świecie, i z chwilą gdy filar ten zaczyna się chwiać, chwieje się też sposób myślenia narodów, a za nim także moralność”⁴⁷. Naruszenie niedzieli było – jak podkreślał biskup – „okradaniem Boga z dnia, który Jemu samemu się należy”⁴⁸. Przyczyną zaniedbywania Mszy Świętej niedzielnej była według ordynariusza katowickiego przynależność wiernych do świeckich związków, rzekomo zwalnających z obowiązku świętowania niedzieli. Biskup Adamski uważał, że przynależność do tych organizacji mogła burzyć ich prawidłowy stosunek do Boga. Apelował również do sportowców, aby pogodzili uprawianie sportu ze świętowaniem niedzieli. „Doświadczenie bowiem uczy – pisał – że człowiek nie potrafi oddawać się wytężonej pracy bez przerwy, lecz musi odpocząć, żeby odnowić siły i zaczerpnąć nowych do dalszej pracy”⁴⁹. Ubolewał nad laicyzacją życia w Polsce, widząc w niej przyczynę zarówno kryzysu gospodarczego, jak i obyczajowego. Przytoczył wiernym słowa Ojca Świętego Piusa XI, wypowiedziane w czasie Kongresu Eucharystycznego w 1922 roku, że „ratunek dzisiejszego społeczeństwa leży w jego powrocie do Jezusa Chrystusa i w powrocie Jezusa Chrystusa do społeczeństwa”⁵⁰. Uświadamiał też wiernym metody walki z religią i Kościołem w Rosji i w Hiszpanii. Zwrócił uwagę na agitację bezbożności w Polsce, zwłaszcza wśród bezrobotnych i młodzieży⁵¹.

⁴⁶ Tamże, s. 18.

⁴⁷ Tamże, s. 20.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ S. Adamski, *List pasterski o świętowaniu niedzieli z 6 lutego 1932*, „Wiadomości Diecezjalne” 7 (1932), s. 66-82.

⁵⁰ Tamże, s. 82.

⁵¹ S. Adamski, *List Pasterski na Wielki Post 1937 r. z 17 lutego 1937*, „Wiadomości Diecezjalne”, 2 (1937), s. 66-80.

Na Wielki Post 1938 roku biskup skierował do diecezjan list pasterski zatytułowany: *Świętość wołaniem czasu wielkopostnego*⁵², w którym nawiązywał do listu Episkopatu Polski w sprawie synodu plenarnego. Prosił też Ślązaków o pomoc w nawracaniu „słabych w wierze”; apelował do chorych, aby pojmowali starość i chorobę „jako współpracę z Chrystusem i niesienie z Nim krzyża”, oraz do zdrowych, aby pomagali chorym w zrozumieniu ich sytuacji życiowej i przygotowali ich na spotkanie z Bogiem⁵³.

Wielkopostny list pasterski biskupa katowickiego z 12 lutego 1939 roku został wystosowany w związku ze śmiercią papieża Piusa XI⁵⁴. Autor podkreślił w nim rolę Ojca Świętego w życiu Kościoła powszechnego i lokalnego, a także zaakcentował więź papieża ze Śląskiem i Polską. Należy zaznaczyć, że Pius XI w latach 1919-1921 przebywał w Polsce, sprawując urząd nuncjusza apostolskiego⁵⁵.

c. Listy adwentowe

W 1934 roku biskup Adamski napisał list pasterski, w którym poruszał sprawę obchodów jubileuszu 1900. rocznicy śmierci Chrystusa⁵⁶. Określił także cel i zadania Misji Wewnętrznej w diecezji katowickiej (katolicyzowanie katolików) oraz zachęcił wiernych do uczestnictwa w Akcji Katolickiej, która była „udziałem świeckich katolików w hierarchicznym apostołstwie Kościoła”⁵⁷.

List pasterski na pierwszą niedzielę Adwentu 1936 roku dotyczył również spraw społecznych⁵⁸. Biskup pisał o kryzysie gospodarczym,

⁵² Tenże, *List Pasterski na Wielki Post 1938 r. z 28 marca 1938*, „Wiadomości Diecezjalne” 4 (1938), s. 165-172.

⁵³ Tamże, s. 169.

⁵⁴ S. Adamski, *List pasterski J. E. Ks. Biskupa Stanisława Adamskiego do duchowieństwa z okazji zgonu Ojca św. Piusa XI z lutego 1939*, „Wiadomości Diecezjalne” 10 (1939), s. 61-69.

⁵⁵ Tamże, s. 68.

⁵⁶ S. Adamski, *List pasterski od Misji Wewnętrznej do Akcji Katolickiej z 2 grudnia 1934*, „Wiadomości Diecezjalne” 12 (1934), s. 419.

⁵⁷ Tamże, s. 420.

⁵⁸ S. Adamski, *List pasterski Biskupa katowickiego o miłosierdziu chrześcijańskim z 12 listopada 1936*, „Wiadomości Diecezjalne” 11 (1936), s. 421-429.

który wpłynął na trudną sytuację materialną i duchową wielu ludzi i był powodem „złego podziału oraz samolubnego nadużywania dóbr ziemskich”⁵⁹. Nawoływał wiernych do życia zgodnego z przykazaniami, miłości bliźniego oraz praktykowania cnoty sprawiedliwości. Zwrócił również uwagę na działalność i wzajemne uzupełnianie się państwowej opieki społecznej i kościelnej Caritas. Biskup pisał z naciskiem, że „opieka społeczna to obowiązek, a Caritas to miłość”⁶⁰. Wezwał wszystkie instytucje dobroczynne, między innymi członków Komitetu Pomocy Bezrobotnym do niesienia zimą pomocy ludziom biednym i pozbawionym pracy.

Listy pasterskie biskupa Adamskiego zamieszczane w wymienionych wyżej czasopismach ukazały się również w postaci osobnych broszur drukowanych w Księgarni i Drukarni Katolickiej. W ten sposób ukazały się drukiem następujące listy: list pasterski z 2 grudnia o Akcji Katolickiej (format 8°, 16 s.), list pasterski z 1935 roku na Wielki Post (format 8°, 19 s., [1]), list pasterski na dziesięciolecie diecezji katowickiej z 12 lutego 1936 roku (format 8°, 22 s., [2]), list pasterski o czynnym udziale katolików w walce z bezbożnictwem z 17 lutego 1937 roku (format 8°, 12 s.), oraz list pasterski z okazji śmierci papieża Piusa XI (format 8°, 10 s.). Niestety, na odwrocie strony tytułowej nie zamieszczono informacji o wielkości nakładu⁶¹.

Listy pasterskie biskupa katowickiego zachowały swoją aktualność w dzisiejszych czasach. Problematyka społeczna i ekonomiczna w nich poruszana nieobca jest dzisiejszym mieszkańcom Śląska, zawsze blisko związanym z Kościołem katolickim. Zauważył to ks. Rudolf Brom w czasie sesji naukowej pt. *Ks. Biskup Stanisław Adamski – działalność duszpasterska i społeczna w diecezji katowickiej*, która odbyła się w Bibliotece Śląskiej w Katowicach w 2002 roku. W swoim wystąpieniu pt. *Przepowiadanie biskupa Stanisława Adamskiego w latach 1930-1947* stwierdził, że „biskup w sposób bardzo odpowiedzialny podchodził do głoszenia słowa Bożego. Pod tym względem był wymagający nie tylko od siebie, ale

⁵⁹ Tamże, s. 424.

⁶⁰ Tamże, s. 425.

⁶¹ G. Łącka, *Działalność wydawnicza biskupa Stanisława Adamskiego w latach 1930-1939*, Warszawa 2005 (praca magisterska).

wymagał tego i od kapłanów”⁶². Z kolei ks. Henryk Olszar uznał te listy za klasykę tego rodzaju literatury, a jego samego określił jako „*signum characteristicum* swojej epoki”⁶³.

Biskup śląski w latach 1930-1939 był autorem dziewiętnastu listów pasterskich (zob. tab. 1). Ich objętość liczyła często około dwudziestu stron maszynopisu. Dlatego też zalecano, aby czytać je przez dwie kolejne niedziele⁶⁴. Tematykę listów dyktowało biskupowi samo życie i sytuacje, w jakich znajdował się Kościół i wierni na Śląsku⁶⁵.

2. Orędzia

Inną formą biskupiego nauczania były orędzia skierowane do diecezjan. Nie różniły się zwykle w swej treści od listów pasterskich, ale zazwyczaj były krótsze i dotyczyły jednego konkretnego problemu.

W pierwszym swoim orędziu z 18 kwietnia 1932 roku duszpasterz zachęcał wiernych związanych z kongregacjami i ruchami religijnymi do pracy w Misji Wewnętrznej. Do orędzia dołączył modlitwę członków Misji Wewnętrznej, którą zalecał odmawiać w kościołach lub prywatnie⁶⁶.

W 1934 roku hierarcha wydał orędzie do duchowieństwa i wiernych diecezji w sprawie Roku Jubileuszowego. W swoim wystąpieniu zapoznał Ślązaków z warunkami uzyskania odpustu jubileuszowego⁶⁷.

⁶² R. Brom, *Przepowiadanie biskupa Stanisława Adamskiego w latach 1930-1947*, w: *Ksiądz biskup Stanisław Adamski*, dz. cyt., s. 35-36.

⁶³ H. Olszar, *Duchowieństwo katolickie*, dz. cyt., s. 448.

⁶⁴ R. Brom, *Nauczanie pasterskie biskupa katowickiego Stanisława Adamskiego*, dz. cyt., s. 97.

⁶⁵ Tamże, s. 249.

⁶⁶ S. Adamski, *Orędzie Stanisława Adamskiego w sprawie Misji Wewnętrznej Diecezji Katowickiej z 18 kwietnia 1932*, „Wiadomości Diecezjalne” 5 (1932), s. 164-170.

⁶⁷ Tenże, *Orędzie Biskupa Katowickiego do duchowieństwa i wiernych diecezji katowickiej z 14 kwietnia 1934*, „Wiadomości Diecezjalne” 4 (1934), s. 102-108.

Częstym tematem wystąpień biskupich była sprawa miłosierdzia chrześcijańskiego. W tej kwestii zwracał się wielokrotnie do swoich diecezjan. W orędziu z 1934 roku prosił wiernych, aby pamiętali o upośledzonych, opuszczonych, ubogich i „nie zamykali oczu na nędzę tylu dzieci pozbawionych opieki i pomocy”⁶⁸. Biskup w orędziu poruszał sprawy dobroczynności na Śląsku, która zawsze „spotykała serca chętne i szczodre dłonie”, czego dowodem była rosnąca liczba wydziałów Związku Dobroczynności Caritas, a także członków Konferencji św. Wincentego à Paulo⁶⁹.

Do pomocy ubogim, chorym i nieszczęśliwym biskup katowicki wzywał w orędziu z 1935 roku z okazji Tygodnia Miłosierdzia⁷⁰. Pisał wtedy: „w dniu, w którym rozpoczynamy Tydzień Miłosierdzia, jako wasz pasterz pukam do serc waszych, wzywam was wszystkich do uczynków miłosierdzia i proszę szczególnie teraz, w zimie, którą ludziom głodnym i lichu odzianym tak trudno przetrwać: nie odwracajcie oczu waszych od ubogiego”⁷¹. Ordynariusz katowicki wzywał Ślązaków do czynów miłosierdzia. „Bądźmy miłosiernymi czynem i sercem – wołał – niech praca nasza dobroczynna zawsze żywa, nigdy nie ustająca w Tygodniu Miłosierdzia większego dozna pogłębienia”⁷². Prosił też wiernych o ofiarność na rzecz potrzebujących⁷³.

W orędziu z 9 listopada 1936 roku biskup Adamski zwracał się do młodych mieszkańców Śląska z prośbą o uczestnictwo w celebrowanej w ich intencji Mszy Świętej przy grobie św. Stanisława Kostki⁷⁴. W zakończeniu swego wystąpienia apelował do młodzieży, aby „idąc drogami św. Stanisława, czyniła to samo i wysoko trzymała

⁶⁸ Tamże, s. 432.

⁶⁹ Tamże, s. 433-434.

⁷⁰ S. Adamski, *Orędzie w sprawie Tygodnia Miłosierdzia z listopada 1935*, „Wiadomości Diecezjalne” 11 (1935), s. 374.

⁷¹ Tamże, s. 375.

⁷² Tamże, s. 376.

⁷³ S. Adamski, *Orędzie Stanisława Biskupa Katowickiego na Tydzień Miłosierdzia z 17 września 1938*, „Wiadomości Diecezjalne” 9 (1938), s. 316-319.

⁷⁴ Tenże, *Orędzie Biskupa Katowickiego na Święto Młodzieży z 9 listopada 1936*, „Wiadomości Diecezjalne” 11 (1936), s. 417-420.

sztandar świętości i miłości Boga”⁷⁵. Ponadto biskup Adamski publicznie wypowiadał się 10 listopada 1938 roku w sprawie przejścia administracji kościelnej na Śląsku Zaolziańskim⁷⁶. Kolejne orędzie wydał po wyborze na stolicę Piotrową 6 marca 1939 roku papieża Piusa XII⁷⁷. Ogółem w latach 1930-1939 bp Stanisław Adamski był autorem siedemnastu orędzi (zob. tab. 2).

Tab. 2. Orędzia Biskupa Stanisława Adamskiego w latach 1930-1939

Lp.	Data	Tematyka
1	18.04.1932	W sprawie Misji Wewnętrznej diecezji katowickiej
2	01.05.1933	W sprawie nabożeństw w języku niemieckim
3	14.04.1934	Do duchowieństwa i wiernych diecezji katowickiej z okazji Roku Jubileuszowego
4	04.06.1934	Z okazji powrotu biskupa z Ziemi Świętej i konsekracji bp. Teofila Bromboszcza
5	22.11.1934	W sprawie Tygodnia Miłosierdzia
6	08.1935	Na dziesięciolecie koronacji obrazu Matki Bożej Piekarskiej
7	11.1935	Tydzień Miłosierdzia
8	01.03.1936	Do niemieckich katolików w sprawie Religijnego Tygodnia
9	27.03.1936	W sprawie modłów o Rosję
10	01.05.1936	Z okazji 900. rocznicy urodzin św. Stanisława

⁷⁵ Tamże, s. 419.

⁷⁶ S. Adamski, *Orędzie Stanisława Adamskiego biskupa katowickiego, administratora Śląska Zaolziańskiego do kapłanów i wiernych, świeckich i zakonnych Śląska Zaolziańskiego z 10 listopada 1938*, „Wiadomości Diecezjalne” 11 (1938), s. 411-415.

⁷⁷ Tenże, *Orędzie J. E. Ks. Biskupa Stanisława Adamskiego z okazji uroczystej koronacji J. Św. Piusa XII z 6 marca 1939*, „Wiadomości Diecezjalne” 3 (1939), s. 70-75.

11	09.11.1936	Na Święto Młodzieży
12	17.09.1937	Na Tydzień Miłosierdzia
13	04.04.1938	W sprawie zbiórki pieniężnej na budowę katedry Chrystusa Króla
14	23.05.1938	O wizycie <i>ad limina apostolorum</i> w Rzymie i ofiarach na budowę katedry
15	17.09.1938	Tydzień Miłosierdzia
16	10.11.1938	Do kapłanów i wiernych, świeckich i zakonnych Śląska Zaolziańskiego
17	06.03.1939	Z okazji uroczystej koronacji Jego Świątobliwości Ojca Świętego Piusa XII na stolicę Piotrową

Źródło: „Wiadomości Diecezjalne” 5 (1932), s. 164-184; 4 (1933), s. 158; 4 (1934), s. 102-108; 6 (1934), s. 199-203; 12 (1934), s. 434-436; 11 (1935), s. 373-377; 3 (1936), s. 133-135; 4 (1936), s. 170-172; 4 (1936), s. 195-199; 11 (1936), s. 417-421; 9 (1937), s. 333-336; 11 (1938), s. 411-415; 3 (1939), s. 70-75; „Gość Niedzielny” 32 (1935), s. 433; 16 (1938), s. 222; 23 (1938), s. 329-330.

Zakończenie

Biskup Adamski głosił słowo Boże na różne dostępne Kościołowi sposoby. Podstawowe znaczenie miały publikowane listy pasterskie, orędzia, odezwy oraz głoszone kazania i przemówienia, a także prowadzone w radiu rekolekcje. Adamski był biskupem, który zawsze szukał rozwiązywania trudnych kwestii, powierzonych przez wiernych jego pasterskiej pieczy. Angażował się w organizację bractw i stowarzyszeń kościelnych, szczególnie w Caritas Diecezjalną, Akcję Katolicką i Misję Wewnętrzną⁷⁸. Duże znaczenie w posłudze biskupiej miały media lokalne, a zwłaszcza „Wiadomości Diecezjalne” i „Gość Niedzielny”, które były podstawowym nośnikiem rozpowszechniania nauczania ordynariusza katowickiego.

⁷⁸ H. Olszar, *Listy pasterskie*, dz. cyt., s. 98; R. Brom, *Nauczanie pasterskie biskupa katowickiego Stanisława Adamskiego*, dz. cyt., s. 116, 318.

Dzięki tym mediom wszystkie listy pasterskie i orędzia z lat 1930-1939 oraz z pierwszych lat powojennych są dostępne dla wszystkich.

JOANNA POŁOK¹

„CHODŹ ZE MNĄ” – GAZETKA PARAFII ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW FILIPA I JAKUBA W ŻORACH

Specyfika gazetek parafialnych

Gazetki parafialne to specyficzny rodzaj prasy katolickiej. W zasadzie można je określić mianem mikroprasy. Wydawane są bowiem dla zaspokojenia potrzeb konkretnych mikrospołeczności, tj. wspólnot parafialnych, i nawet jeśli będą to kilkudziesięciotysięczne parafie wielkomiejskie, nakład i zasięg pism pozostaje niewielki. Choć gazety te wydawane są przez organy niewyspecjalizowane w tego typu działalności, fakt, że niemal wszystkie parafie, małe i duże, wydają swoje biuletyny, każe zastanowić się nad znaczeniem i funkcjami tych specyficznych druków. Rzecz jasna, zagadnienie to wymagałoby szerszego oglądu popartego analizą co najmniej kilkudziesięciu podobnych periodyków, ale już na podstawie kilku znanych autorce tytułów² można sformułować częściowe wnioski.

Skoro tak wiele wspólnot parafialnych posiada swoje gazetki, istnieć musi żywa i silna potrzeba ich powstania. Pierwszą z nich wydaje się funkcja informacyjna: ksiądz proboszcz ma do przekazania swoim wiernym wiele informacji, ogłoszeń, zapowiedzi, których nie sposób zapamiętać, wysłuchując ich z ambony. I wiele gazetek w istocie pełni głównie funkcję informacyjną. Nierzadko większość treści zajmują intencje mszalne i ogłoszenia parafialne. Gazetki powstały więc głównie z potrzeby lepszej komunikacji z parafianami, informowania ich o najważniejszych sprawach

¹ Koło Naukowe Bibliotekoznawców. Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

² Mowa o gazetach parafialnych z terenu dekanatów Żory i Rybnik.

funkcjonowania wspólnoty. Ale na tym nie poprzestano. Okazuje się bowiem, że skoro biuletyn parafialny dociera (za symboliczną opłatą lub nawet za darmo) do wielu ludzi, to może być skutecznym narzędziem duszpasterskim. Stąd w wielu gazetkach pojawiają się krótkie artykuły księży omawiające słowo Boże, objaśniające symbole liturgiczne, rodzaje modlitw, postacie świętych czy teksty poświęcone innym tematom religijnym. Oczywiście gazetki parafialne nie mogą konkurować z wielkimi tygodnikami opiniotwórczymi, które wierni mogą zakupić co tydzień. I nie aspirują do tej roli, pełnią jednak tak samo jak inne pisma religijne funkcję duszpasterską i ewangelizacyjną. A bywają czasem bardziej atrakcyjne od poważnych gazet, bo przecież dla niektórych parafian możliwość przeczytania artykułów autorstwa proboszcza czy wikariuszy jest ciekawsza niż czytanie tekstów nieznanych sobie dziennikarzy i duchownych (z całym dla nich szacunkiem).

Na koniec warto podkreślić równie istotną funkcję (a może i najważniejszą) owych pisemek, czyli funkcję integrującą. Jak wspomniano wyżej, gazetki tworzone są dla mikrospołeczności. Społeczność parafii to od kilkuset do nawet kilkudziesięciu tysięcy ludzi. Niezależnie jednak od tych liczb konkretna wspólnota posiada swoją gazetę, tworzoną dla niej i dotyczącą jej spraw. Ważna rola takich małych lokalnych mediów polega właśnie na tym, że ich odbiorcy czują swoją odrębność od innych i integrują się wokół przedsięwzięć podjętych specjalnie dla nich. Wielkonakładowe gazety adresowane dla mieszkańców całego kraju nie dają takiego poczucia. Czytają je obcy i dalecy sobie ludzie. Lokalne mikropismo integruje konkretną grupę ludzi. Taką funkcję spełnia gazетка parafialna, w której zamieszczane są np. zapowiedzi parafialnych wydarzeń oraz relacje i zdjęcia. Na łamach gazetki prezentują się jeszcze mniejsze mikrospołeczności, czyli grupy parafialne, zachęcające innych do wstąpienia w swe szeregi poprzez zamieszczenie relacji i fotografii np. z pielgrzymki czy spotkania opłatkowego. Gazetka parafialna jest świadectwem parafialnego życia i wartościowym dokumentem życia Kościoła³.

³ Stąd warto druki te gromadzić jako prasową formę kroniki życia parafialnego i archiwizować nawet na poziomie diecezjalnym.

Początki gazetki „Chodź ze Mną”

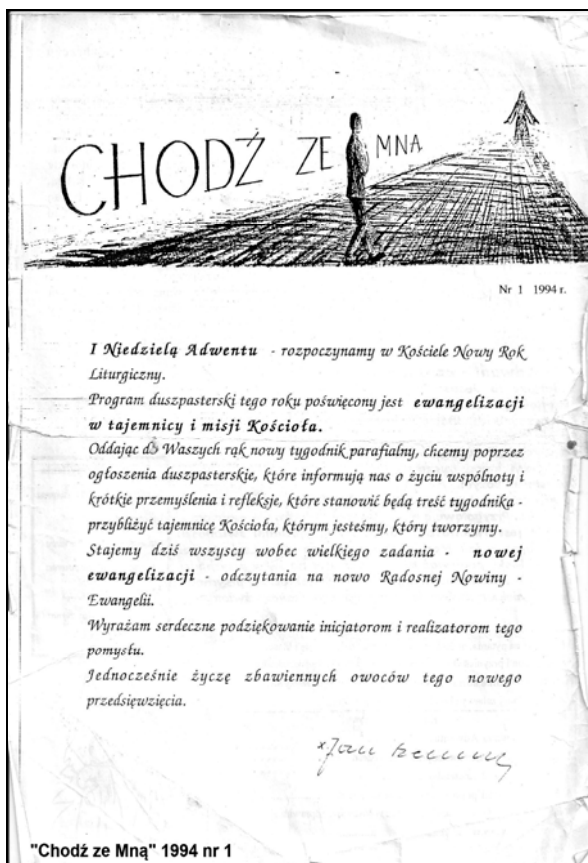
Przejdę do przedstawienia gazetki parafialnej wydawanej przez parafię Świętych Apostołów Filipa i Jakuba w Żorach⁴. Pierwszy numer gazetki ukazał się w pierwszą niedzielę Adwentu, 27 listopada 1994 roku, a zatem w znaczącym czasie: parafia weszła w kolejny rok liturgiczny z nową inicjatywą. Pomysłodawcami wydawania pisma byli ówcześni wikariusze: ks. Mirosław Woźnica i ks. Waldemar Wróbel. Idea spotkała się ze zrozumieniem i akceptacją ówczesnego proboszcza i dziekana, obecnego seniora, ks. prał. Jana Szewczyka, który pierwszą stronę gazetki opatrzył swoim słowem: „I Niedzielą Adwentu rozpoczynamy w Kościele nowy rok liturgiczny. Program duszpasterski tego roku poświęcony jest ewangelizacji w tajemnicy i misji Kościoła. Oddając do Waszych rąk nowy tygodnik parafialny, chcemy poprzez ogłoszenia duszpasterskie, które informują nas o życiu wspólnoty, i krótkie przemyślenia i refleksje, które stanowić będą treść tygodnika, przybliżyć tajemnicę Kościoła, którym jesteśmy, który tworzymy. (...) Wyrażam serdeczne podziękowanie inicjatorom i realizatorom tego pomysłu. Jednocześnie życząc zbawiennych owoców tego nowego przedsięwzięcia”⁵.

Gazetka na początku była tygodnikiem wydawanym co niedzielę. Zawierała ogłoszenia i intencje mszalne na nadchodzący tydzień, a także niedzielne rozważania, żywoty świętych, artykuły związane z aktualnymi wydarzeniami i życiem Kościoła powszechnego. Wydawanie gazetki nie było przedsięwzięciem skomplikowanym edytorsko. Pismo powielano na parafialnej kserokopiarce i sprzedawano za symboliczną opłatą 50 gr. Zajmowało dwustronnie drukowany arkusz papieru w formacie A3, składany na pół i tak dostarczany wiernym w formie czterech czarno-białych stron formatu

⁴ Żory to miasto na Górnym Śląsku, leżące około 40 km na południe od Katowic, założone 24 lutego 1272 roku. Parafia Świętych Apostołów Filipa i Jakuba w Żorach to centrum dekanatu Żory. Nieznana jest data ustanowienia parafii, ale przypuszcza się, że musiała powstać w czasie nieodległym do początków miasta. Kościół w stylu gotyckim, wielokrotnie niszczonego pożarami i działaniami wojennymi, nie przypomina już średniowiecznej perły architektury. Obecnie parafia obejmuje 11,5 tys. mieszkańców.

⁵ „Chodź ze Mną” 1 (1994) z 27 listopada 1994 r., s. 1.

A4. Ta forma, choć może niezbyt wyszukana, nie przeszkadzała w entuzjastycznym odbiorze pisemka⁶. Szatę graficzną wyróżniała prostota i przejrzystość, charakterystycznym elementem był nagłówek pisma (kilkakrotnie ulepszany) i związana z nim grafika, m.in. reprodukcja szkicu panoramy miasta i symbole parafii. Po odejściu księży założycieli gazetka ukazywała się niezmiennie, o co dbali kolejni wikariusze (m.in. ks. Grzegorz Szwarz i ks. Zbigniew Kocón).

⁶ W pamięci parafian pozostało wspomnienie o konieczności bieżącego dodruku w jedną z niedziel. Wtedy to księża po Mszy Świętej błyskawicznie kopiowali nowe egzemplarze, podając je zainteresowanym przez okno.

Czas zmian

W opisanej formie gazетка funkcjonowała przez ponad dekadę. W latach 1994-2005 ukazały się 564 numery.

Chodź ze mną

DWUTYGODNIK
PARAFII ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW FILIPA I JAKUBA W ŻORACH

NR 565

NIEDZIELA – 2 PAŹDZIERNIKA 2005 CENA 2 ZŁ.

**ODPUST
PARAFIALNY
KU CZCI
MATKI BOŻEJ
RÓŻAŃCOWEJ**

270 LAT
BRACTWA
RÓŻAŃCOWEGO
W ŻORACH **str. 3**

NAUKA I WIARA
str. 5

DZIECKIEM
BOŻYM JESTEM
JA! **str. 8**

KRONIKA
PARAFIALNA NA
WRZESIEŃ **str. 13**

ZABAWY DLA
NAJMŁODSZYCH

"Chodź ze Mną 2005 nr 565"

Pomysł na zmiany pojawił się w 2005 roku. Wówczas zgromadziła się wokół nowego proboszcza, ks. Stanisława Gańczorza, grupa młodych ludzi chcących stworzyć stałą redakcję pisma⁷. Ks.

⁷ Redakcja składała się w większości z przedstawicieli różnych grup

proboszcz pragnął na żorski grunt przeszczepić formę gazетки wydawanej w jego poprzedniej parafii (Najświętszego Serca Pana Jezusa w Rybniku-Boguszowicach). Była to kilkunastostronicowa gazetka z kolorowymi ilustracjami i w większości opisująca życie grup parafialnych. Na pomysł proboszcza odpowiedzieli młodzi ludzie: Grzegorz Pudlarz (animator ministrantów) oraz Joanna Polok i Magdalena Polok (animatorki Dzieci Maryi). Grzegorz Pudlarz pomagał już przy przygotowywaniu dotychczasowej wersji pisma. Redaktorem naczelnym został ks. Michał Stefan. Koncepcja zmian przewidywała zwiększenie liczby stron, włączenie kilku stron kolorowych, zmianę szaty graficznej i standardów edytorskich. Konieczne było zgłębienie zasad bardziej profesjonalnego składu oraz skorzystanie z usług drukarni. Większa objętość pociągała za sobą konieczność zmian w treści. Pojawiły się tematyczne artykuły na tematy duchowości, kultu religijnego, rozrywka dla dzieci. Ustalono również, że gazeta będzie dwutygodnikiem, gdyż fizycznie trudne i zbyt kosztowne byłoby wydawanie jej w nowej szacie co tydzień (zresztą w przeciągu tygodnia nie dzieje się w parafii tyle, aby zapełnić 16 stron).

Postanowiono wejść na rynek w odpowiednim momencie, tak aby pojawienie się nowego pisma zostało zauważone. Numer 565 ukazał się 2 października 2005 roku, w dzień parafialnego odpustu ku czci Matki Bożej Różańcowej. Gazetka zawierała szesnaście stron formatu 29,5 cm, w tym cztery kolorowe, w nakładzie 500 egzemplarzy (na 11,5 tys. parafian). Na kolorowej okładce umieszczono reprodukcję obrazu Matki Bożej Żorskiej. W numerze znalazły się m.in. teksty tematyczne związane z kultem maryjnym, felieton księdza proboszcza, kącik poetycki, dział dla dzieci, dział rozrywkowy oraz ogłoszenia, intencje i wyimki ze statystyk parafialnych. Przyznać trzeba, że pierwszy numer był pilotażowy, a nowo powstała redakcja jeszcze przez długi czas dopracowywała wizerunek pisma, dochodząc do zadowalającego poziomu. Dlatego

parafialnych (m.in. Oazy, Dzieci Maryi), ale nie tylko. Dołączyli do niej także inne zainteresowane współpracą osoby, a niektóre z nich (w tym autorka) tworzą gazetkę po dziś dzień (warto dodać, że w redakcji znalazły się przyszłe studentki polonistyki, które aktualnie z powodzeniem pracują w mediach).

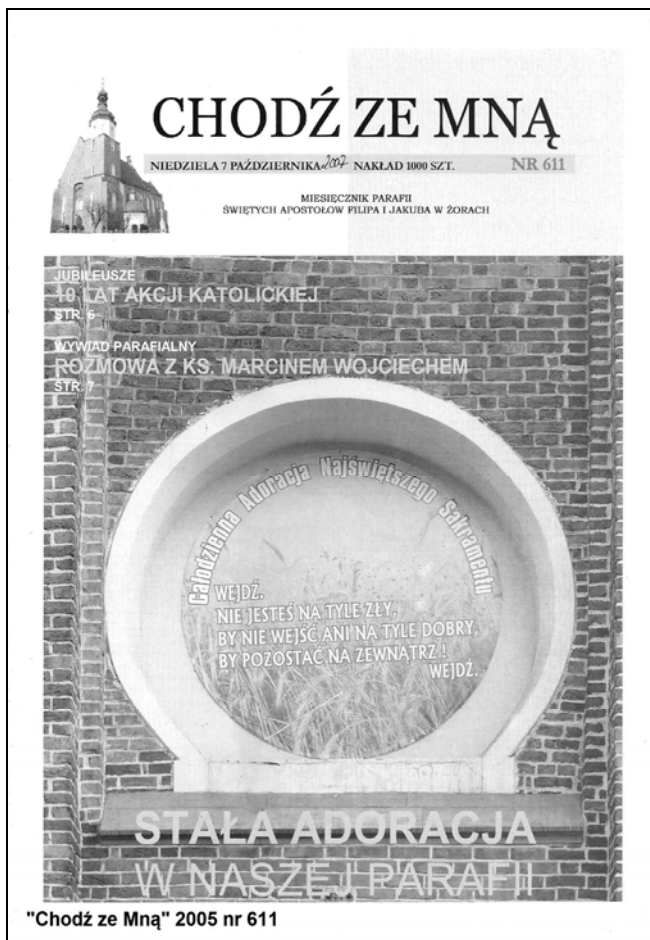
wygląd gazetki ulepszono kolejny raz już wiosną 2006 roku. Do redakcji dołączył Grzegorz Mularczyk – pasjonat grafiki komputerowej oraz naszej parafii, który stworzył nową koncepcję graficzną periodyku: spójną i przejrzystą (od nr 577). Wówczas ogłoszono nabór do redakcji. Od tamtej pory tworzyli ją: Grzegorz Mularczyk, Janusz Janik, Joanna Polok, Magdalena Polok, Katarzyna Ślężona, Iza Samek. Następnie dołączyła Agnieszka Ścibik⁸.

W gazetce znalazły się nowe działy: *Słowo od redakcji*, *Więści parafialne*, *Refleksja nad Ewangelią*, *Z nauczania Jana Pawła II* oraz *Kościół dawniej i dziś*. Dodatkowo zamieszczano czasem zabawne, ale zawsze sugestywne grafiki lub komiksy na tematy religijne. Księdzu proboszczowi zawsze zależało, aby wykorzystać potencjał nowej formy gazetki i współczesne możliwości techniczne, przemawiając do czytelnika obrazem, a jeśli tekstem – to krótkim. Stąd owe graficzne przerywniki. Równie ważne były zdjęcia z wydarzeń parafialnych, gdyż tym, co głównie interesuje współczesnego odbiorcę, jest fotografia związana z jego otoczeniem. Często na okładce czasopisma i w środku pojawiały się zdjęcia dzieci komunijnych, uczestników procesji i pielgrzymek.

Księgi Pisma Świętego, *Książka numeru* (do wypożyczenia z parafialnej biblioteki), *Święci*, *Myśli Księdza Proboszcza*, *Z kalendarza liturgicznego*, *Wspólnoty parafialne*, *Wywiad parafialny* i różne teksty okolicznościowe. Zabiegano o współpracę z grupami parafialnymi, aby dostarczały informacji o swojej działalności, pisały relacje z wyjazdów, zapraszały chętnych do wstąpienia w swe szeregi. Tradycją stały się wywiady z odchodzącymi i przychodzącymi kapłanami oraz z prowadzącymi rekolekcje czy z siostrami zakonnymi odwiedzającymi parafię i dającymi świadectwo. Udało nam się także dotrzeć do księży niegdyś pracujących w naszej parafii (m.in. e-mail z artykułem do gazetki i zdjęciami nadesłał ks.

⁸ Członkowie redakcji znaleźli się w niej, gdyż jako aktywni członkowie różnych grup parafialnych chcieli przyłączyć się także do tego parafialnego dzieła. Byli i są osobami rozpoznawalnymi w środowisku, a ich praca zawsze była zauważana przez odbiorców. Parafianie żywo reagowali na treści zamieszczane w gazetce, wielokrotnie zgłaszali się z pomysłami i sugestiami. Liderzy grup parafialnych dostarczali własne teksty, podobnie jak księża wikariusze.

Mirosław Woźnica, inicjator gazetki, opisując w nim swoje życie na misjach w stanie Alaska⁹).

Pismo rozwijało się i z czasem pojawiły się nowe działy jak: W 2006 roku redaktorem naczelnym został ks. Krzysztof Patas. Po jego odejściu funkcję tę pełnił ks. Łukasz Nawrot (od 2009 roku do

⁹ Co słysząc u... ks. Mirosława Woźnicy?, „Chodź ze Mną” 582 (2006) z 28 maja 2006 r., s. 4-5.

chwili obecnej). Do redakcji dołączył Patryk Krupa, pomagający w składzie.

Gazetka była dwutygodnikiem (od 2005 r.) w ciągu roku szkolnego, natomiast w okresie wakacyjnym stawała się miesięcznikiem. Zmiany w tej materii nastąpiły w 2007 roku. Po wakacjach postanowiono, że pismo na stałe zamieni się w miesięcznik wydawany w pierwszą niedzielę miesiąca. Od numeru 610 aż do chwili obecnej gazeta ukazuje się co miesiąc, natomiast w czasie

wakacji jest dwumiesięcznikiem (jesienią 2007 roku po raz kolejny i do chwili obecnej ostatni zmieniła się szata graficzna). W chwili pisania artykułu historia pisma liczy sobie 661 numerów.

Niestety, bolączką redakcji jest jej skład: trzon od lat stanowią te same osoby, już dorosłe i pracujące, dla których pisanie jest dodatkowym obowiązkiem; oczywiście lubianym, ale trudnym, gdy treść całego numeru leży na barkach trzech – czterech osób. Starania, aby zachęcić młodszych do współtworzenia pisma, nie przynoszą oczekiwanych rezultatów. Redagowanie gazetki jest rodzajem służby. Redakcja czuje się odrębną grupą parafialną, choć nie ma własnej formacji.

Wspomnieć trzeba także na koniec o parafialnej stronie internetowej¹⁰, której powstanie i funkcjonowanie ma ścisły związek z gazetą parafialną. Pomysłodawcą i wykonawcą przedsięwzięcia był Janusz Janik, aktywny parafianin, fotograf i członek redakcji. W artykule zamieszczonym z okazji rocznicy powstania strony czytamy: „Początkowo miała to być strona ściśle związana właśnie z gazetką, lecz jej szybki rozwój i wsparcie ks. proboszcza sprawiły, że stała się oficjalnym internetowym wizerunkiem całej naszej parafii”¹¹. Dziś strona zawiera informacje z życia parafii, ogłoszenia, intencje, zdjęcia oraz *Flesz parafialny*, czyli filmowe relacje z ważnych wydarzeń¹². W chwili pisania artykułu licznik wejść na stronę pokazuje liczbę 308 915. Planowano początkowo zamieszczać w sieci po prostu internetowe wydanie pisma, lecz uznano, że obniżyłoby to sprzedaż gazetki. A zatem podstawową wersją jest wersja papierowa, którą trzeba kupić, gdyż elektroniczna wersja trafia do Internetu dopiero po miesiącu lub dwóch od publikacji. Na stronie znajduje się archiwum z danego roku kalendarzowego. Poprzednie roczniki archiwizuje Janusz Janik w swoim archiwum domowym¹³.

¹⁰ Rzymskokatolicka Parafia Świętych Apostołów Filipa i Jakuba, www.filipjakub.webon.pl, 10.04.2012.

¹¹ G. Mularczyk, *Parafialna strona internetowa. To już rok!*, „Chodź ze Mną” 605 (2007), 13 maja 2007 r., s. 4.

¹² Trzeba nadmienić, że Janusz Janik to także operator kamery i właściciel Telewizji Żory – internetowej telewizji miejskiej.

¹³ Prywatne archiwum elektroniczne liczy sobie trzy lata, odkąd składem zajmuje się Janusz Janik. Wcześniej pismo składali księża. Powstałe wówczas pliki zostały niestety utracone.

GRAFICZNY ROZWÓT NASZEGO PIŚMIA PARAFIALNEGO

The collage displays 12 covers of the parish bulletin "CHODŹ ZE MNĄ" (Come with Me) from 1984. The covers are arranged in a grid-like fashion, showing various themes such as the Holy Spirit, the Virgin Mary, the Eucharist, and the Holy Trinity. Each cover features a central illustration and text in Polish. The covers are numbered 1 through 12, with some numbers appearing in large, stylized fonts at the bottom of the covers.

Misce w niedziele i święta: 6.00, 7.30, 9.00, 10.30, 12.00, 15.00 i 17.00

Misce w tygodniu: 7.00, 8.15 i 18.00

Godziny urzędowania kancelarii parafialnej:

Od poniedziałku do piątku (oprócz urlopu) — od 15.00 do 17.30

Biuletyn parafialny: sierpień, we wtorek 8.45 — 10.00 i w piątek 17.00 — 18.00

16

¹⁴ J. Polok, *Nasz jubileusz. Historia gazetki parafialnej „Chodź ze Mną”*, „Chodź ze Mną” 600 (2007), 4 marca 2007 r., s. 14.

Podsumowanie

Idea gazet parafialnych to z pewnością dobre dzieło, niezależnie od tego, czy gazetki są kolorowe, czy czarno-białe, małe czy duże. Gazetka parafialna jest wspólnym dobrem służącym parafianom. Zapewne nie jest medium o wielkim znaczeniu czy zasięgu, ale ma swoją wartość, jeśli tworzone jest z pasją, zaangażowaniem, dobrą wolą, rzetelnością, starannością i dbałością o estetykę.

Na przykładzie parafii Świętych Apostołów Filipa i Jakuba w Żorach widać, że gazeta jest dla środowiska parafialnego ważnym forum i wraz ze stroną internetową przyczynia się do lepszej komunikacji księży z wiernymi i wizerunku wspólnoty jako nowoczesnej społeczności. Tworzenie gazetki jest z kolei wielką radością i przygodą dla niewielkiej grupy pasjonatów, którzy starają się robić to dobrze, w zamian licząc na modlitwę i wyrozumiałość.

MAŁGORZATA REK¹

STOSUNKI WĘGIERSKO-POLSKIE W KOMBATANCKICH WSPOMNIENIACH W ZBIORACH ZARZĄDU GŁÓWNEGO ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ

Wstęp

W roku 2011 Biblioteka Główna Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (BG UKSW) otrzymała liczący niespełna 2 400 vol. książek i ok. 250 tytułów czasopism księgozbiór Zarządu Głównego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej (ZG ŚŻŻAK), zlokalizowany do tej pory w gmachu warszawskiej PAST-y.

Zbiór funkcjonował tam jako Biblioteka Czynu Niepodległościowego, lecz od kilku lat nie był objęty należyłą opieką bibliotekarską i wskutek tego nie był udostępniany. Mimo to przyrastał dzięki darom. Nowe nabytki nie były jednak w żaden sposób opracowywane ani porządkowane. Kolekcja, zawierająca obok dosyć popularnych opracowań historycznych także dokumenty unikatowe (w tym publikacje emigracyjne i biuletyny wydawane przez jednostki terenowe ŚŻŻAK, prócz tego rękopisy i multimedia), pozostawała poniekąd martwa. Stąd zrodził się pomysł przekazania jej instytucji, która mogłaby zapewnić zbiorom nie tylko fachową opiekę, ale również dostęp do nich dla jak najszerszego grona czytelników.

Tak kolekcja trafiła na Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Trzeba jednak w tym miejscu zazna-

¹ Dział Katalogowania Druków Zwartych Biblioteki Głównej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

czyć, że nie cała: rękopisy pozostały w dyspozycji ZG ŚZZAK, natomiast multimedia (płyty CD i DVD, kasety VHS) trafiły – o ile wiadomo autorce – do Fundacji Polskiego Państwa Podziemnego w Warszawie, co miało na celu zapewnienie ich optymalnego wykorzystania.

Ze względu na dużą liczbę darów zbiór dokumentów piśmieniowych, który trafił do Biblioteki Głównej UKSW, ma charakter nieco przypadkowy. Ale to właśnie proveniencja stanowi główną wartość tej kolekcji. Po pierwsze dlatego, że znajdują się w niej dokumenty niedostępne gdzie indziej. Po drugie, konkretne egzemplarze noszą bardzo często ślady (dedykacje – niekiedy samych autorów, pieczęcie, odręczne notatki) wskazujące na osobę darczyńcy. Mogą one stanowić niezwykle interesujący przedmiot bliższych studiów bibliologicznych. Prezentowana kolekcja domaga się tego tym bardziej, że w chwili gdy ten tekst ukaże się w druku, powinna być już udostępniona czytelnikom.

Autorka jest jedną z dwóch osób² odpowiedzialnych za uporządkowanie i opracowanie księgozbioru ZG ŚZZAK, a to nie lada gratka, zwłaszcza dla bibliotekarza stawiającego pierwsze kroki w zawodzie. Nic też chyba dziwnego, że owa kolekcja, sama w sobie przecież niezwykła, stała się dla autorki nie tylko warsztatem pracy, ale i źródłem inspiracji³.

Jeszcze w roku ubiegłym, podczas przeglądania książek przekazanych przez ZG ŚZZAK w poszukiwaniu informacji na temat polskiego duchowieństwa w okresie II wojny światowej, autorka natrafiła na ciekawy trop: pomagającego polskiemu żołnierzowi księdza węgierskiego. Jakkolwiek była to tylko ciekawostka, dosyć skutecznie skierowała uwagę autorki na pojawiający się od czasu do czasu we wspomnieniach partyzantów wątek węgierski. W miarę lektury prowadził on do coraz poważniejszych rozmyślań, które okazały się nad wyraz aktualne wobec sytuacji, jaka na początku tego

² Pani mgr Agnieszka Janowska (młodszy bibliotekarz w DKDZ BG UKSW) nie tylko współuczestniczyła w opracowaniu zbioru, ale też w dużej mierze przyczyniła się do powstania niniejszego artykułu.

³ Owocem prac nad nią jest artykuł: *Duchowieństwo polskie w latach 1939-1945 w zbiorach Zarządu Głównego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1 (2012), s. 85-98.

roku wytworzyła się na Węgrzech, a jeszcze bardziej wokół Węgier. Gesty poparcia Polaków dla ich odwiecznych „bratanków” zmobilizowały autorkę, by powrócić do tematu Węgrów, tym razem już z większą uwagą, bardziej systematycznie.

O związkach Polski i Węgier można by pisać wiele, gdyż tysiącletnia historia obu krajów, nawet pomimo braku wspólnej granicy⁴, bardzo często się przeplatała. Najlepiej było to widoczne w średniowieczu, gdy praktycznie wszystkie europejskie rody królewskie były spokrewnione ze sobą dzięki aranżowaniu małżeństw w celach *stricto* politycznych. Ta średniowieczna polsko-węgierska wymiana matrymonialna okazała się dla Polaków wyjątkowo korzystna, gdyż dzięki niej zyskali chociażby św. Kingę (*Szent Kinga*) oraz królową i patronkę Polski, św. Jadwigę Andegawieńską (*Anjou Szent Hedvig*). Z kolei jeden z dwóch⁵ kanonizowanych władców Węgier, Władysław I Święty (*I. Szent László*), urodził się i wychował na dworze polskim, a jego matką była córka Mieszka II.

Nie tylko osoby świętych i błogosławionych (np. polska księżniczka bł. Salomea czy węgierska królowna bł. Jolenta – *Boldog Jolán*) są wspólne obu narodom. To Węgrzy obdarowali Polaków królem Stefanem Batorym (*Báthory István*)⁶. Ci zaś, prawie 300 lat później, odwdzięczyli się im osobą gen. Józefa Bema (jak mówią Węgrzy: *Bem József*, albo po prostu *Bem Apó* – „Ojczulek Bem”⁷), który był wodzem powstania węgierskiego w 1848 roku.

To oczywiście tylko kilka najbardziej wyrazistych przykładów, przywołanych tu jedynie dla porządku, jako że o powiązaniach między Polską a Węgrami napisano już dużo i chyba nie warto

⁴ Granica taka istniała do XVI wieku; w czasach współczesnych Polska i Węgry graniczyły ze sobą tylko przez kilka miesięcy 1939 roku (od 15 marca – M. Celt, *Biali kurierzy*, Warszawa 1992, s. 108).

⁵ Obok twórcy państwa węgierskiego i jego pierwszego koronowanego władcy, św. Stefana (*I. Szent István*).

⁶ Jeden z polskich kurierów miał usłyszeć nawet od przesłuchującego go węgierskiego urzędnika słowa: „Przecież my jesteśmy jak gdyby spokrewnieni, polski król Batory był pochodzenia węgierskiego, wchodziliśmy też kiedyś w skład jednego mocarstwa austro-węgierskiego...” (W. Roj-Gąsienica, *Stokrotka*, w: A. Filar, *Opowieści tatrzańskich kurierów*, Warszawa 1977, s. 320).

⁷ W. Felczak, *Historia Węgier*, Wrocław 1983, s. 246.

poświęcać im kolejnej publikacji. Autorka pragnie natomiast przyrzeć się więziom mniej znanym i rozpropagowanym – tym, które łączyły zwykłych ludzi (i wciąż łączą, jak można było zaobserwować nawet w ostatnim czasie), z dala od sytuacji międzynarodowej i tzw. wielkiej polityki, a nawet wbrew nim. Ukazać zwyczajną międzyludzką solidarność, która nieraz pozwalała przezwyciężyć oficjalny układ sił i odnaleźć braci nawet po przeciwnej stronie frontu.

Najlepszym źródłem informacji o doświadczeniach zwykłych ludzi są wszelkiego rodzaju pamiętniki i wspomnienia. Osobiste relacje uczestników wydarzeń pozwalają spojrzeć na nie z zupełnie nowej, choć nie zawsze obiektywnej perspektywy. W tym właśnie tkwi jednak ich największa wartość. Znaczna liczba publikacji tego typu w księgozbiorze ZG ŚŻŻAK stanowi zatem dobry materiał do analizy przejawów tysiącletniej przyjaźni polsko-węgierskiej w okresie próby, jakim dla obu narodów był czas II wojny światowej.

Wielowiekowa zależność Węgrów od Austrii, a także układy z Niemcami po I wojnie światowej doprowadziły w roku 1939 do związania państwa węgierskiego sojuszem z hitlerowskimi Niemcami. Mimo to „społeczeństwo węgierskie, nie licząc grup narodowosocjalistycznych (nyilasów) i kół germanofilskich, bynajmniej nie mało liczebnych, na ogół sympatyzowało ze sprawą polską. Prasa opozycyjna wyrażała podziw dla walczącej Polski i życzyła jej zwycięstwa. Natomiast prasa rządowa zachowała powściągliwość, nie chcąc się, według dyrektyw rządu, ani narazić niemieckiemu sojusznikowi, ani sprzeniewierzyć tradycyjnej przyjaźni polsko-węgierskiej.

Zresztą nie chodziło tylko o zachowanie wierności przyjaźni z Polską. (...) Jednostronne opowiedzenie się po stronie hitlerowskich Niemiec równało się zerwaniu z mocarstwami zachodnimi, a to znowu groziło, że Węgry utracą swą suwerenność w ramach obozu faszystowskiego (...).

Rząd hr. Telekiego wybrał drogę pośrednią (...), politykę lawirowania i niepalenia za sobą mostów z żadną z walczących z sobą stron. I póki to było możliwe, politykę taką stosował konsekwentnie”⁸.

⁸ Tamże, s. 337.

Tak więc propolskie postawy znalazły również swe odzwierciedlenie w oficjalnych wypowiedziach i decyzjach władz węgierskich, które w początkowym okresie wojny odmawiały bezpośredniego, czy choćby pośredniego udziału w ataku na Polskę „ze względów moralnych”⁹. Co więcej, przychodziły z pomocą uciekinierom z ziem polskich, dając im schronienie lub ułatwiając przedostanie się do tworzącego się na Zachodzie wojska polskiego: „Nie wiem, czy można sobie wyobrazić bardziej przyjazną postawę jednego narodu do drugiego niż w tym wypadku. Od samego początku, od września 1939 r., doznajemy od Węgrów braterskiej pomocy i spotykamy się ze szczerą sympatią, mimo że są oni pod silną presją Niemców, z którymi przecież muszą się liczyć. Ale lawirują. Wiem to między innymi z własnego doświadczenia (...). Bez dosłownie wszechstronnej, choć dyskretnej pomocy Węgrów – zarówno społeczeństwa, jak i władz – trudno by nam było wypełniać obowiązki łączników między rządem we Francji i Wschodnimi Kresami. (...) Ogromną zasługę mają Węgrzy w tym, że z ich terytorium dotarły do armii gen. Sikorskiego – w latach 1939-1941 – dziesiątki tysięcy żołnierzy i oficerów. I w tym, że ci, co pozostali na Węgrzech, mają wcale niezłe warunki bytu. I w tym, że młodzież nasza może się kształcić, a gimnazjum i liceum w Balatonboglár jest chyba jedyną polską szkołą średnią w całej okupowanej przez Niemców Europie”¹⁰.

„Nawet w późniejszych latach, kiedy antynarodowa polityka węgierskiej magnaterii i admirała Horthyego spowodowała opanowanie kraju przez elementy faszystowskie, wbrew oficjalnej polityce rządu przyjaźń przetrwała”¹¹. Jej przejawy uwidaczniały się nawet wówczas, gdy na skutek nacisków III Rzeszy Węgry zostały zmuszone do zaangażowania się w działania wojenne i wojska węgierskie znalazły się na terytorium Polski (choć, co warto podkreślić, Polska i Węgry formalnie nie były nigdy w stanie wojny¹²).

⁹ Tamże.

¹⁰ M. Celt, *Raport z podziemia 1942*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 383.

¹¹ J. Bobowski, *Tajemnica walizy z dolarami*, w: A. Filar, dz. cyt., s. 207.

¹² W. Felczak, dz. cyt., s. 342; D. Bargielowski, *Po trzykroć pierwszy*, t. 2, Warszawa 2001, s. 699.

Tam gdzie niemożliwe było nawiązanie bliższego kontaktu, starano się zachować przynajmniej neutralność, by uniknąć rozlewu „bratniej krwi”¹³.

Analizując wspomnienia polskich żołnierzy na temat ich kontaktów z Węgrami, należałoby podzielić je na dwie zasadnicze grupy:

- dotyczące sytuacji Polaków poza granicami kraju – uchodźców i kurierów; te relacje odnoszą się głównie do pierwszych lat wojny, choć nie tylko; Alfons Filar¹⁴ przedstawia losy kurierów, którzy prowadzili działalność aż do roku 1944, kiedy to na Węgrzech rozpoczęła się okupacja niemiecka¹⁵;

- dotyczące sytuacji w Polsce w roku 1944.

W zbiorach ZG ŚŻŻAK znalazło się trzynaście tytułów z pierwszej i dwadzieścia osiem z drugiej kategorii.

Relacje o losach polskich uchodźców na Węgrzech

Choć różnie toczyły się losy Polaków w czasie wojny, przegląd wspomnień tych, którzy trafili na Węgry, pozwala odtworzyć pewien schemat, powtarzający się z mniejszymi lub większymi odstępstwami. Okoliczności bywały zmienne, ale zazwyczaj te same motywy. Także i stosunek ludności węgierskiej, z jakim spotykali się polscy uchodźcy, zwykle był jednakowo przychylny.

Po klęsce wrześniowej w 1939 roku polskie władze państwowe szukały schronienia w Rumunii. Naczelnny wódz, marszałek Edward Śmigły-Rydz, zarządził ewakuację polskiego wojska do Rumunii i na Węgry¹⁶, „bo neutralność Węgier i Rumunii nie budziła wątpliwości, a jeżeli chodzi o Węgry, była to neutralność jak najbardziej przyjazna”¹⁷. Przychylne nastawienie tych państw pozwalało żywić

¹³ M. Fijałka, 27. *Wołyńska Dywizja Piechoty AK*, Warszawa 1986.

¹⁴ A. Filar, dz. cyt., s. 126.

¹⁵ J. Krzeptowski, *Głowa warta 50 tysięcy*, w: A. Filar, dz. cyt., s. 157-158, J. Bobowski, dz. cyt., s. 239.

¹⁶ T. Roźniatowski, *Mój żywot lekarza wojskowego 1934-1973*, Warszawa 1978, s. 145; S. Podlewski, *Wierni Bogu i Ojczyźnie. Duchowieństwo katolickie w walce o niepodległość Polski w II wojnie światowej*, Warszawa 1985, s. 209.

¹⁷ J. Garliński, *Polska w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2009, s. 77.

nadzieję na swobodne przemieszczenie się na Zachód i uformowanie na nowo polskiej armii.

„Na Węgry przeszły liczne oddziały wojskowe z bronią w sile około 40 tysięcy ludzi, między innymi cała niemal 10 Brygada Kawalerii Zmotoryzowanej, dowodzona przez płk. dypl. Stanisława Maczka. Wszyscy spodziewali się, że bez przeszkód przedostaną się na Zachód, aby dalej walczyć. Tymczasem musieli złożyć broń i umieszczeni zostali w obozach internowanych”¹⁸.

Warunki w obozach były zróżnicowane. Czasem były to drewniane baraki o betonowych posadzkach, „które nie zabezpieczały przed chłodem jesiennych nocy”, gdzie brakowało dostatecznej liczby pryczy, koców i bielizny (jak opisuje obóz w Kisobodak Ryszard Nuskiewicz¹⁹); czasem oddane na ten cel koszary. O przeznaczonym dla polskich oficerów średniowiecznym zamku w Egerze tak pisze Tadeusz Roźniatowski: „w dużych salach spało nas po 12, na rozścielonych na podłodze siennikach. Ale i tak wydawało się to nam szczytem luksusu”²⁰.

Ze wspomnień Polskich żołnierzy jasno wynika, że byli na węgierskiej ziemi bardziej uchodźcami niż jeńcami. „Węgrzy mimo silnego nacisku ze strony Hitlera, by Polaków traktowano jak wrogów, by obozy uchodźców zadrutować i zrobić z nich obozy koncentracyjne, jednak z Polakami obchodzili się na ogół łagodnie”²¹. Najbardziej znamienne wydają się tu słowa wspomnianego T. Roźniatowskiego: „Węgrzy przepraszali, że nie będą mogli zapewnić nam w koszarach niezbędnego komfortu. I rzeczywiście. Ale nie mieliśmy do nich pretensji o to”²².

„Dla wielotysięcznych rzesz władze węgierskie stworzyły od razu korzystne warunki, urządzając większość obozów w miejscowościach w pobliżu granicy południowo-zachodniej Węgier, aby przez Jugosławię łatwo mogli przedostawać się do Francji lub na Bliski Wschód”²³.

¹⁸ S. Podlewski, *dz. cyt.*, s. 217.

¹⁹ R. Nuskiewicz, *Uparci*, Warszawa 1983, s. 8.

²⁰ T. Roźniatowski, *dz. cyt.*, s. 149.

²¹ J. Krzeptowski, *art. cyt.*, s. 156.

²² T. Roźniatowski, *dz. cyt.*, s. 149.

²³ S. Podlewski, *dz. cyt.*, s. 217.

A sposoby wydostawania się z obozów były, jak przekazują internowani w nich żołnierze, rozmaite. Prócz inwencji uciekinierów dowodziły często braku skwapliwości żandarmów w ich pilnowaniu. I tak np. generał (wówczas jeszcze pułkownik) Stanisław Maczek wspomina, że jego żona wyjechała do Budapesztu „uzbrojona w zaświadczenie” przyjęcia do tamtejszego szpitala, „odprowadzana z honorami” przez samego komendanta obozu. Zabrała ze sobą dzieci, które miały na czas jej rzekomego leczenia być oddane pod równie rzekomą opiekę mieszkanki węgierskiej stolicy. Tymczasem sam pułkownik wraz z kilkoma swymi żołnierzami w cywilnym ubraniu przekradł się przez słabo strzeżone ogrodzenie. Następnie przeszli „pieszo do następnej stacji kolejowej, wobec kontroli przez żandarmów na stacji miejscowej, i po prostu wykupując bilety, przez nikogo nie zaczepiani dojechali do Budapesztu”²⁴.

Z kolei podkomendny płk. Maczka, „mjr Słatyński, choć nie bardzo władał językiem niemieckim, nie mówiąc już o węgierskim, co noc pił na umór z pułkownikiem węgierskim, komendantem swego obozu, utwierdzając przyjaźń polsko-węgierską. I co noc przed godz. 12 do ich stołu w kasynie oficerskim podchodził wachmistrz żandarmerii z meldunkiem, o której godzinie i na jakim kierunku będą jego patrole; a raczej podkreślając, o której i gdzie ich nie będzie. Na co pułkownik węgierski, nachylając się do Słatyńskiego, dorzucał «tylko nie więcej jak trzydziestu»”²⁵.

Podobny proceder kwitł we wszystkich obozach, gdzie lokowano Polaków. Żołnierze uważali za swój obowiązek próbę przedostania się do Francji w celu dołączenia do organizowanej tam przez gen. Sikorskiego armii. Byli jednak i tacy, którzy uciekali w kierunku przeciwnym: z powrotem do Polski. „Ucieczki planowane z myślą o powrocie do kraju były bardzo źle widziane i uważane po prostu za zdradę”²⁶. Adam Majewski wspomina taki właśnie przypadek ucieczki z obozu: „Pewnego dnia węgierska żandarmeria przyprowadziła pod bagnetami dwóch naszych żołnierzy złapanych na przekradaniu się przez granicę do Polski. Przyprowadzono ich przed

²⁴ S. Maczek, *Od podwody do czołga. Wspomnienia wojenne 1918-1945*, Londyn 1984, s. 98.

²⁵ Tamże, s. 99.

²⁶ A. Majewski, *Wojna, ludzie i medycyna*, t. 1, Lublin 1987, s. 40.

budynek komendy. Dookoła zebrał się tłum naszych, niezbyt życzliwie nastrojonych do zbiegów. Po kilku minutach wyszedł kapitan węgierski, odebrał meldunek od żandarmów, przyjrzał się zbiegom, którzy bardzo nędznie wyglądali, i pierwszą rzeczą, o jaką zaczął się dopytywać przez tłumacza, było – czy nie są głodni i chorzy”²⁷.

Śladem ewakuowanych we wrześniu 1939 roku oddziałów wojska ruszyła z całej Polski fala uchodźców, którzy pojedynczo lub w niewielkich grupach próbowali przekroczyć granicę. Część z nich szukała azylu, ale byli i tacy, którzy traktowali Węgry czy Rumunię jako przystanek w drodze do Francji i tworzącego się tam wojska, „z nędzy uchodźczego życia do nadziei na wojnę”²⁸.

Nie była to droga łatwa ani bezpieczna. Ci, którzy ją przeszli, podkreślają, jak wielkiego wysiłku, a nieraz i szczęścia trzeba było, by ją pokonać. Samo osiągnięcie granicy węgierskiej nie było jeszcze celem, choć zwykle tu najtrudniejszy etap się kończył. Jeden z żołnierzy opisuje swoje odczucia w chwili przekraczania granicy następująco: „Zbędnym byłoby tłumaczyć psychiczne odprężenie, jakie zapanowało (...). Teraz mieliśmy już poza sobą wyczerpujące uniki z pułapek band ukraińskich i spotkań z patrolami Grenzschutzu, a dosłownie jeden krok dzielił nas od bezpiecznej ziemi węgierskiej”²⁹.

Węgierscy pogranicznicy mieli za zadanie aresztować Polaków, wkraczających nielegalnie do ich kraju³⁰. Lektura wspomnień polskich uchodźców pokazuje jednak, iż częściej służyli im pomocą. W analizowanych publikacjach można znaleźć przykłady życzliwości nie tylko zwykłych ludzi czy urzędników, ale nawet żandarmów i strażników granicznych³¹.

Marek Celt, polski kurier, tak opisuje drogę do obozu dla uchodźców, gdy po swoim pierwszym przejściu granicy został wraz

²⁷ Tamże.

²⁸ M. Celt, *Biali kurierzy*, dz. cyt., s. 120.

²⁹ K. Heilman-Rawicz, *W Bazie ZWZ na Węgrzech*, w: G. Ostasz, *Podziemna Armia*, Rzeszów 2010, s. 26.

³⁰ Tamże.

³¹ J. Fularski, *Według gwiazd na wschód. Moja ucieczka z oflagu i inne wojenne przeżycia 1939-2009*, Międzychód – Witnica 2009, s. 54-55.

z towarzyszami ujęty przez węgierskich żandarmów: „Żandarm słucha, co gadamy, śmieje się (...), a potem od razu przechodzi do zachęcania nas do ruchu. Nogi jakoś nam w stawach pomalu tają (...), a ludzie, jak się trafiają, zaraz się gapią, uśmiechają się do nas, gadają coś z żandarmem, podchodzą, kiwają głowami, on się zgadza, częstują nas papierosami i czekoladą, ściskają nam ręce”³².

Postawę strażników granicznych ukazuje doskonale inna przytoczona w książce M. Celta historia, która wydarzyła się w maju 1940 roku. W pierwszej jej części tak relacjonuje narzeczona kuriera, uczestniczka wydarzeń: „Doszli wszyscy co do jednego. Wzięli nas w opiekę żandarmi węgierscy, zaprowadzili na placówkę, dali jeść, pić, jakieś lekarstwa, pozwolili odpocząć, nami, dziećmi się zajęli. Władzia, Rudka i innych pytali, przesłuchiwali w innym pokoju, telefony się urywały, bardzo to wszystko długo trwało, kilka dni”³³.

Jak opisuje dalej M. Celt, efektem tych przesłuchań i telefonów był rozkaz odprowadzenia ok. dwudziestoosobowej grupy Polaków do granicy słowackiej. „Całą tę grupę (...) Węgrzy odprowadzili z powrotem na granicę. To, niezwykle jak na naszych «bratanków», postępowanie spowodowane było protestem sowieckim wystosowanym do Budapesztu po bitwie na granicy, stoczzonej nieco wcześniej przez grupę prowadzoną «moją» trasą (...).

Myśleliśmy, że to wtedy zginęli, zaginęli Rudek i Władzio. (...) Tymczasem Węgrzy odprowadzili Władzia i Rudka na granicę, aby ich wydać w ręce NKWD, ale jak na «bratanków» przystało, odwracali się do aresztowanych Polaków tyłem, patrzyli na wszystko «przez palce». Gdy się nasi zorientowali w tej taktyce, postanowili uciekać (...). Większości się udało”³⁴.

Ale by nie tworzyć nazbyt wyidealizowanego obrazu węgierskich funkcjonariuszy, powołując się na tego samego autora, wypada też wspomnieć o rewizjach w pociągach, „z biciem połączonych”, które – jak M. Celt stwierdził – „«koguty» węgierskie lubiły urządzić”³⁵.

³² M. Celt, *Biali kurierzy*, dz. cyt., s. 112.

³³ Tamże, s. 319.

³⁴ Tamże, s. 356.

³⁵ M. Celt, *Raport z podziemia*, dz. cyt., s. 194.

Do końca 1940 roku na Węgrzech działały swobodnie i w zupełności legalnie polskie instytucje dyplomatyczne i kulturalne³⁶. Za ich pośrednictwem prowadzono ożywioną akcję ewakuacji polskich jeńców na Zachód³⁷. Część z nich opuszczała Węgry na poly legalnie dzięki fałszywym dokumentom, reszta całkiem już nielegalnie (jednak bez większych przeszkód) przez zieloną granicę.

„Tak wędrowali Polacy. Niewiele pomagały granice i ciemnice. Węgierska anegdotka mówiła, że zawiązać Polaka w worku, postawić przy nim straż i zamknąć z nią razem w więziennej celi – to worek będzie, węzeł będzie, strażnik będzie, drzwi też będą zamknięte – tylko Polaka dnia następnego w worku nie będzie. Nic dziwnego, że przy tego rodzaju nastawieniu – oficjalna liczba uchodźców na Węgrzech z początkowej 60 000 zmniejszyła się pod koniec do 6 000. A iluż było takich, których nie rejestrowano! (...) W polskim konsulacie przy Vaci-utca nikogo, kto przybył teraz (w lutym 1940 r.) z kraju nie rejestruje się u Węgrów, za cichą tych ostatnich zgodą, lecz zaraz wysyła się go albo do obozu przejściowego przed przekroczeniem granicy do Jugosławii, albo wsadza się go do pociągu idącego prosto do Francji. Organizacja wysyłki, jak i opieki nad «delikwentami» jest znakomita i sprawna»³⁸.

Jak zaskakująco sprawna była to organizacja, można się przekonać na przykładzie wspomnień Piotra Medyny: „Późnym wieczorem zostaliśmy wywołani na zbiórkę. Nieznany nam pan, ze sposobu bycia niewątpliwie oficer, (...) przedstawił się i oświadczył zebranim, że polskie poselstwo w Budapeszcie wyznaczyło go na starszego naszej grupy. Kazał ustawić się w dwuszeregu, sprawdził nasze nazwiska i zapowiedział, że mamy zachowywać się cicho i nie palić papierosów. Następnie padła komenda: «W prawo zwrot!» i ruszyliśmy gęsiego przez rozległą łąkę w kierunku zachodnim. (...) Przewodnikiem był... węgierski strażnik graniczny, który jednocześnie służył za tragarza dźwigającego walizkę naszego dowódcy»³⁹.

³⁶ W. Felczak, *dz. cyt.*, s. 338; A. Paczkowski, *Ankieta cichociemnego*, Warszawa 1984, s. 54.

³⁷ J. Krzeptowski, *art. cyt.*, s. 115.

³⁸ K. Koźniewski, *Rok ziemi obcej*, Kraków 1946, s. 14-15.

³⁹ P. Medyna, *Do Polski przez cały świat*, Warszawa 1973, s. 25-26.

Prócz rozmaitych instytucji opiekę nad uchodźcami sprawowali także polscy księża – kapelani wojskowi, ale też ci, którzy nie byli związani z wojskiem, ale uważali to za swój patriotyczny i kapłański obowiązek. Wielu z nich było czynnymi członkami konspiracji. Ci, którzy pozostali w kraju, mieli swój wkład w organizację ruchu kurierskiego i przerzutów Polaków na Węgry. Inni sami przekraczali granicę i pełnili posługę duszpasterską w obozach dla internowanych, niejednokrotnie ułatwiając polskim żołnierzom ucieczkę i wyjazd do Francji lub na Bliski Wschód⁴⁰.

Jednakże nie tylko polscy duchowni nieśli pomoc przebywającym na Węgrzech Polakom. Przykład postawy tamtejszego księdza odnaleźć można w książce M. Celta, który w 1943 roku trafił na Węgry jako emisariusz rządu polskiego, powracający z Warszawy do Londynu. Szukając sposobu na wydostanie się z Budapesztu, wyruszył w końcu w podróż jako młody ksiądz, młodszy brat faktycznego węgierskiego kapłana, ks. Adalberta (Béli) Vargi, „węgierskiego posła do parlamentu i bodaj że największego i najbardziej wypróbowanego przyjaciela Polaków”⁴¹, który nieświadomy jego misji nie tylko podjął się towarzyszyć mu w drodze do Szwajcarii, ale i zorganizował całą wyprawę. „Oświadczył w MSZ-ecie, że ma młodszego brata, również księdza, który choruje na płuca i gardło. Lekarze uważają, że wyjazd Andora – brata – do Szwajcarii jest konieczny dla poratowania jego zdrowia. On sam – Adalbert – pragnie również z nim wyjechać, by chory nie był samotny w długiej podróży, na miejscu zaś chce mu zapewnić odpowiednie warunki kuracji (...). Wyrażono oczywiście zgodę na wystawienie paszportów dla księdza posła Adalberta i jego brata, księdza Andora. Obiecano dać wizy wyjazdowe i wystarać się o przejazdowe: chorwacką i włoską, oraz uzyskać docelową: szwajcarską”⁴².

Podróż pociąganiem zapowiadała się komfortowo i stosunkowo bezpiecznie, jednak nie udało się uniknąć komplikacji, włącznie z wizytą w niemieckim konsulacie w Zagrzebiu⁴³. Tylko opiece

⁴⁰ S. Podlewski, *dz. cyt.*, s. 202-209, 216-225.

⁴¹ M. Celt, *Raport z podziemia*, *dz. cyt.*, s. 217.

⁴² Tamże, s. 220-221.

⁴³ Tamże, s. 257-264.

pomysłowego księdza polski żołnierz zawdzięczał to, że dotarł do celu podróży⁴⁴.

Z każdym dniem przekraczanie granicy węgierskiej stawało się coraz bardziej ryzykowne. Znaleźli się jednak i tacy, którzy mieli odwagę przechodzić przez nią wielokrotnie. Byli to kurierzy bazy polskiego wywiadu o kryptonimie „Romek”⁴⁵, którzy przenosili wiadomości, broń, dokumenty, a także służyli za przewodników. W zbiorach ZG ŚŻŻAK znajdują się trzy publikacje zawierające wspomnienia ludzi, pełniących w czasie II wojny światowej taką właśnie służbę: dwie z nich⁴⁶ dotyczą kurierów z Kresów Wschodnich, trzecia⁴⁷ – z okolic Zakopanego.

Wspomnienia o spotkaniach z żołnierzami węgierskimi na ziemiach polskich

Przeważająca większość publikacji o charakterze wspomnieniowym (dwie trzecie książek uwzględnionych w niniejszym opracowaniu), w których poruszana jest kwestia stosunków polsko-węgierskich w czasie II wojny światowej, dotyczy roku 1944 i działań oddziałów węgierskich na terytorium Polski.

Część z analizowanych materiałów to relacje z przebiegu akcji zbrojnych, w których uczestniczyły siły węgierskie lub niemiecko-węgierskie⁴⁸. Przy tym trzeba zaznaczyć, że właśnie obecność dowództwa i jednostek niemieckich miała być tu często czynnikiem

⁴⁴ A było to tym trudniejsze, że znając zaledwie kilka zwrotów po węgiersku, musiał udawać Węgra, jako zaś „ksiądz” ledwie zdołał uniknąć odprawiania Mszy Świętej. Co więcej, rola duchownego wymagała szczególnej czujności w obecności atrakcyjnych kobiet, czego młody kurier zupełnie nie przewidział (M. Celt, *Raport z podziemia*, dz. cyt., s. 196-307).

⁴⁵ J. Garliński, dz. cyt., s. 77.

⁴⁶ M. Celt, *Biali kurierzy*, dz. cyt.; tenże, *Raport z podziemia*, dz. cyt.

⁴⁷ A. Filar, dz. cyt.

⁴⁸ T. Sztumberk-Rychter, *Artylerzysta piechur*, Warszawa 1966, s. 283; J. Czerwiński, *Z wołyńskich lasów na berliński trakt*, Warszawa 1985, s. 88-[94], 136; M. Fijałka, dz. cyt.; J. Turowski, *Pożoga*, Warszawa 1990.

decydującym o podjęciu walki⁴⁹. Tych najwięcej odnaleźć można w publikacjach poświęconych 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej (27 WDP AK), gdyż na terenie jej działań stacjonowały stosunkowo liczne oddziały węgierskie, a więc i prawdopodobieństwo starcia z nimi było największe⁵⁰.

Specyfikę stosunków polsko-węgierskich dobrze oddaje fakt, że czasem do walki dochodziło... przez przypadek. Bo gdyby nie konieczność lub zwykłe nieporozumienie, żadna ze stron nie kwapiła się do ataku.

Na początku roku 1944 polski pluton „w dość luźnym szyku wszedł do lasu, gdzie wpadł nagle w dobrze przygotowaną zasadzkę Węgrów. Nie było żadnych szans podjęcia walki, osaczenie było całkowite. Żołnierze zostali rozbrojeni. Węgrzy jednak byli ogromnie zdziwieni, że mają przed sobą Polaków”⁵¹, „że w ogóle cały ten teren opanowany jest przez polskie oddziały. Oficerowie węgierscy naradzali się długo, aż w końcu zwrócili Polakom broń, dodając skrzynkę amunicji, skrzynkę granatów i oświadczyli przy tym, że Węgrzy nie chcą walczyć z Polakami. (...) Wieczorem zwolniono polski pluton (...). W kilka dni później pluton Węgrów z Włodzimierza Wołyńskiego zatrzymany został przez zwiad konny w Wodzinowie, gdzie oficerowie węgierscy w gościnnym nastroju spotkali się z oficerami polskimi”. Podobne spotkania miały jeszcze jeszcze trzykrotnie⁵².

Jak wynika ze wspomnień polskich żołnierzy, nawet poważniejsze incydenty nie były w stanie wpłynąć trwale na obowiązujące między „bratankami” układy. „Gdy w końcu sierpnia 1944 r. (...) 2 pp wracał spod Przysuchy i po przejściu szosy Końskie-Skarżysko, w rejonie Czarnieckiej Góry, doszło do przypadkowej, lecz zacieklej walki nocnej z Węgrami, w której wyniku obydwie strony miały zabitych i rannych, nazajutrz w pogrzebie poległych w tym boju honwedów

⁴⁹ G. Fedorowski, *Leśne ognie*, Warszawa 1983, s. 226; J. Turowski, *dz. cyt.*, s. 257.

⁵⁰ Zależność to nie do końca oczywista, bo np. 25. pułk piechoty też często spotykał się z Węgrami, a jednak spotkania te miały zwykle pokojowy przebieg.

⁵¹ „Węgrzy wzięli naszych chłopców za partyzantów radzieckich i odesłali ich do nich zdecydowanie wrogo” (J. Czerwiński, *dz. cyt.*, s. 81).

⁵² J. Turowski, *dz. cyt.*, s. 197-198.

uczestniczyła delegacja AK (...), a w pogrzebie żołnierzy AK – delegacja węgierska”⁵³.

Kiedy była taka możliwość, starano się uniknąć zbędnego rozlewu bratniej krwi. Taką próbą, choć nieudaną, była bitwa o most kolejowy w Turopinie 24 marca 1944 roku⁵⁴. Obiekt, który chcieli zniszczyć partyzanci z 27 WDP AK, usytuowany był na wysokim nasypie i strzeżony przez bunkry z węgierską obsadą. „Skryte podejście do mostu i jego wysadzenie nie było możliwe ani w nocy, ani w dzień”. Otwartej walki polskie dowództwo chciało uniknąć, dlatego podjęto rozmowy. Przedstawiciel strony polskiej, por. „Gzysms” „przed wojną był na Węgrzech, poznał Węgrów, rozmawiano więc swobodnie i życzliwie, przypominając czasy Jagiellonów, a szczególnie gen. Józefa Bema. Węgier wyciągnął manierkę z rumem, wszyscy wypili z nim toast za przyjaźń polsko-węgierską. Kiedy rozmowa zeszała na temat zasadniczy, por. «Gzysms» zażądał opuszczenia bunkra przez Węgrów, a następnie umocnień przy moście na Turii”. Żołnierz węgierski nie miał kompetencji do podjęcia takiej decyzji, odesłał Polaków do swego dowódcy.

„W rozmowie z dowódcą bunkra ponowiono żądania strony polskiej. Oficer węgierski tłumaczył się, że jest żołnierzem i ma rozkaz pilnować toru, przejazdu, i musi go wykonać, bo inaczej czeka go sąd polowy. Por. «Czarny» również powołał się na rozkaz swojego dowództwa, nakazujący zajęcie tego terenu. Węgier stanowczo stwierdził, że nie chce się bić z Polakami. Wreszcie strona polska zaproponowała rozwiązanie honorowe dla Węgrów. Mianowicie zastosowanie boju pozorowanego, to jest podjęcie obustronnej strzelaniny w górę, podczas której Węgrzy wycofają się”.

Partyzanci znów musieli czekać, aż dowódcy wszystkich bunkrów uzgodnią swoje stanowisko. W końcu otrzymali odpowiedź, „że Węgrzy nie mogą przyjąć polskich propozycji o boju pozorowanym, jest bowiem pośród nich wielu Rusinów trzymających z Niemcami i cała sprawa może się łatwo wydać. Por. „Gzysms” skwitował tę odpowiedź krótko: „A więc będziemy się bić”. Zaznaczył przy tym,

⁵³ J. Ślaski, *Polska walcząca*, t. 3, Warszawa 1999, s. 1303; por. P. Matusak, *Ruch oporu na ziemi opatowsko-sandomierskiej w latach 1939-1945*, Warszawa 1976, s. 399.

⁵⁴ G. Fedorowski, *dz. cyt.*, s. 131-138.

że jeśli ze strony węgierskiej ogień będzie niecelny, to również ze strony polskiej gorliwości w strzelaniu nie będzie”⁵⁵.

Nawet i tych ustaleń nie udało się ostatecznie zrealizować, gdyż – jak wieczorem jeszcze tego samego dnia zameldował polskiemu dowódcy węgierski patrol – „do mostu na Turii przybyły posiłki niemieckie z moździerzami i cekaemami”. Ich obecność absolutnie wykluczała bój pozorowany i natarcie, które Polacy przypuścili na bunkry nazajutrz, musiało zakończyć się prawdziwą bitwą⁵⁶.

Na ogół kontakty polskich partyzantów z oddziałami węgierskimi cechowała więc wzajemna życzliwość⁵⁷ i mniej lub bardziej bezinteresowna gotowość niesienia pomocy. Dosyć częste były kontakty handlowe, mające na celu przede wszystkim pozyskanie broni i amunicji.

We Włodzimierzu Wołyńskim „doszło do tego, że Węgrzy własnym transportem wywozili broń z miasta, którą przekazywano do terenowych ogniw konspiracji czy wprost do oddziałów partyzanckich w okresie późniejszym. Transporty węgierskie wykorzystywano też do przerzutu wielu innych materiałów magazynowanych przejściowo w mieście”⁵⁸. Józef Turowski wspomina też przypadki włączania polskich wozów z zaopatrzeniem do kolumn węgierskich, dzięki czemu docierały bezpiecznie do miejsca przeznaczenia jako „zarekwirowane”⁵⁹.

Ale prócz uczciwego handlu zdarzały się też przypadki kradzieży. Ryszard Pietras i Mirosław Prandota opisują takie właśnie zdarzenie, gdy polski chłopak ukradł z węgierskiego czołgu 110 sztuk amunicji, dwa granaty i pistolet. Obyło się bez konsekwencji, ponieważ Węgrzy w żaden sposób nie zareagowali. „Do dziś nie ma pewności

⁵⁵ J. Turowski, *dz. cyt.*, s. 256.

⁵⁶ Tamże, s. 257.

⁵⁷ Nie był to skutek wyłącznie sentymentu do narodu węgierskiego, ale również osobistych doświadczeń. Do oddziałów partyzanckich trafiali m.in. ludzie, którzy po kampanii wrześniowej byli internowani na Węgrzech. Nic dziwnego, że spotkawszy się tam z dobrym i życzliwym traktowaniem, w nowych warunkach także starali się szukać porozumienia z Węgrami (J. Bauer, *My z Ósmej Kompanii*, [b.m.] 1995, s. 59).

⁵⁸ J. Turowski, *dz. cyt.*, s. 109.

⁵⁹ Tamże, s. 242-243.

czy Węgrzy dostrzegli młodego Polaka, który okrada ich z zapasów, czy nie. Bo koledzy widzieli wszystko”⁶⁰.

Nierzadko dostawy broni i amunicji dla partyzantów miały po prostu charakter daru⁶¹. „Pomoc materialną, jakiej Węgrzy udzielali AK, liczyć należy na wagony. Zwłaszcza w okęgach południowo-wschodnich, głównie w Lwowskim”⁶².

W opisach spotkań z Węgrami jak mantra powraca przysłowie, mówiące o tym, że „Polak, Węgier – dwa bratanki”. Zwykle bowiem życie potwierdzało jego prawdziwość.

Stałą praktyką było kurtuazyjne przepuszczanie się na drodze, kiedy to jedna bądź druga strona „nie widziała” przechodzących tuż obok nawet dużych oddziałów „nieprzyjaciela”⁶³. Najbardziej osobliwym przypadkiem było wydanie przepustki dla zatrzymanego oddziału węgierskiego, aby mógł spokojnie przejść przez tereny opanowane przez partyzantów i dołączyć do swojej dywizji w Laskach⁶⁴.

Ale nie brakowało też bardziej efektownych manifestacji przyjaznych uczuć, jak choćby ta opisana przez Józefa Krzyczkowskiego: „Wnet po przyjsiu Węgrów do Lasek przypadła niedziela. Rano, gdy jeszcze drzemałem, obudziły mnie dźwięki orkiestry. W czasie gdy skutki snu przestawały działać, zdałem sobie sprawę, że ktoś gra hucznie polskie melodie wojskowe. (...)

⁶⁰ R. Pietras, M. Prandota, *Nie po czarnym! Nie po białym!*, Grójec 2002, s. 31.

⁶¹ J. Krzyczkowski, *Konspiracja i powstanie w Kampinosie 1944*, Warszawa 1961, s. 464.

⁶² J. Ślaski, dz. cyt., s. 1302-1303.

⁶³ J. Krzyczkowski, dz. cyt., s. 256, 285-286, 430; L.M. Bartelski, *Mokotów 1944*, Warszawa 1971, s. 400; A. Sułowski, *U podnóża Gór Świętokrzyskich*, Warszawa 1987, s. 134-135, M.T. Mazur, *Szumiały nam świętokrzyskie jodły*, Katowice 1992, s. 187; *Oddział partyzancki Armii Krajowej „Wicher”*, oprac. J. Rudzisz, Warszawa – Łódź 1996, s. 97; E. Wawrzyniak, *25. Pułk Piechoty Armii Krajowej Ziemi Piotrkowsko-Opoczyńskiej*, Warszawa 1999, s. 61; W. Kwiatkowski, *Wspomnienia z mojej działalności kombatanckiej*, w: Z. Chajęcki [i in.], *Walka mieszkańców Ożarowa i okolic z okupantem w latach 1939-1945*, Ożarów 2006, s. 198.

⁶⁴ J. Krzyczkowski, dz. cyt., s. 323.

Słuchałem i dusza się radowała. (...) Wnet ktoś z personelu szpitalnego wpadł do mnie i z niesłychaną radością wieścił: «Panie komendancie, węgierska orkiestra gra na dziedzińcu szpitalnym, ludzie szaleją – nie wiedzą, co czynić!»⁶⁵.

Kapelan „Grupy Kampinos”, ks. ppłk Jerzy Baszkiewicz, przywołuje spotkanie z Węgrami w zgola odmiennych okolicznościach. Po ataku na obóz partyzantów kapłan został rozdzielony ze swoim oddziałem. Kiedy próbował do niego dołączyć, znalazł go węgierski żołnierz.

„Zbliżył się do mnie i zagadnął po niemiecku: „Pan jest powstańcem, pewno oficerem; niech pan się nie boi – nie damy panu zginąć. Pomożemy panu, lecz trzeba szybko uchodzić, bo tu czołgi niemieckie kontrolują i wyłapują was”. Na wieść, że polski oficer jest księdzem, Węgier uradował się i wyraził zdziwienie, że wśród powstańców są kapelani”⁶⁶.

Podczas tej wymiany zdań obok rozmawiających przejeżdżał niemiecki czołg, ale Węgier kazał stanąć księdzu plecami do niego i „rozprawiać wesoło”, tak by jego zachowanie nie wzbudzało podejrzeń. Polskie mundury miały podobny kolor do mundurów węgierskich, więc czołgista nie zwrócił na stojącego tyłem Polaka większej uwagi. Dzięki temu kapelan, przebrany już w otrzymane od Węgrów ubrania cywilne, mógł udać się na poszukiwanie ocalałych towarzyszy⁶⁷.

W innym miejscu pojawia się wspomnienie starszego strzelca „Lisa”, pojmanego przez węgierskich żołnierzy, którego jeden z nich uratował przed szukającym partyzantów oficerem SS, przebijając go w węgierski płaszcz i czapkę. W międzyczasie wprost na samochód Niemców wyszła grupa nieświadomych niczego powstańców. „Sytuacja stała się w pełni dramatyczna”. Kiedy Polacy i Niemcy wyczekiwali, mierząc do siebie nawzajem, „stała się rzecz zupełnie nieprzewidziana: zza chałupy wypadł jakiś mały Węgier (chłopiec 12- czy 13-letni) i biegł do dowódcy powstańców. (...) Gdy znalazł

⁶⁵ Tamże, s. 323-324.

⁶⁶ J. Baszkiewicz, *Wspomnienia kapelana z Kampinosu*, w: *Udział kapelanów wojskowych w drugiej wojnie światowej*, pod. red. J. Humeńskiego, Warszawa 1984, s. 408.

⁶⁷ Tamże, s. 408-409.

się przy powstańcu, złapał za rewolwer, który trzymał w ręce dowódca, i ze śmiechem odebrał mu go.

Był to jakby znak dla innych Węgrów – rzucili się do naszych, otoczyli i w mig rozbroili. Nasi stali się jeńcami Węgrów, a nie esesmanów. Wszystko stało się tak szybko, że zanim się Niemcy zorientowali, cała gromada ruszyła do kwater węgierskich”.

Kłótnie nie na wiele się zdały: Niemcy musieli ustąpić Węgrom, których było znacznie więcej. Ci zaś wypuścili jeńców pod osłoną nocy, licząc się z tym, że w przeciwnym razie będą musieli przekazać ich Niemcom⁶⁸.

Nie był to jedyny tego rodzaju przypadek. Również Zbigniew Złotnicki pisze, że po rozbiciu „Grupy Kampinos” żołnierze węgierscy „pozorowali branie do niewoli, ratując w ten sposób partyzantów przed Niemcami. Tak było między innymi w Budach Zosinyh, gdzie Węgrzy chwycili za broń i odgradzili naszych partyzantów od usiłujących ich zabrać esesmanów”⁶⁹.

Ogólny przychylny stosunek wojsk węgierskich do Polaków znajdował też swe odzwierciedlenie w sposobie traktowania rannych: w kwietniu 27 WDP AK znalazła się w okrążeniu. Zapadła decyzja o próbie przebicia się przez pierścień wojsk nieprzyjaciela, ale to oznaczało pozostawienie ukrytego w lesie szpitala polowego. Aby uniknąć zajęcia go przez Niemców, którzy mogliby wymordować znajdujących się w nim rannych, informację o lokalizacji szpitala przekazano Węgrom. Ci zaatakowali szpital jako pierwsi i zgodnie z oczekiwaniami partyzantów otoczyli opieką i ochroną chorych i polski personel⁷⁰.

Od początku swojej bytności w rejonie Włodzimierza Wołyńskiego Węgrzy „zachowywali się życzliwie w stosunku do ludności polskiej, nawiązywali sami wiele kontaktów. Ze strony polskiej prowadzono także w tym kierunku specjalną akcję. (...) W akcji wykorzystano rozległą sieć znajomości zamieszkałych w Hrubieszowie – dr. wet. Husiatyńskiego i jego żony, rodowitej Węgierki, którzy prowadzili wśród Węgrów działalność propagandową, rozsyłając m.in. ulotki (...). Pisano w nich, że pomimo odmiennej

⁶⁸ Tamże, s. 497-499.

⁶⁹ Z. Złotnicki, *Polak, Węgier...*, w: Z. Chajęcki [i in.], *dz. cyt.*, s. 248.

⁷⁰ M. Fijałka, *dz. cyt.*, s. 79, 81; J. Turowski, *dz. cyt.*, s. 439-444, 459.

sytuacji, w jakiej oba narody się znalazły, braterska przyjaźń nie może być zerwana i dlatego Polacy oczekują od nich przyjaźni i pomocy. Tekst ulotek kończono hasłami: «Niech żyją Węgrzy! Niech żyją Polacy!»⁷¹.

Idąc dalej tropem przysłowiowego braterstwa narodów polskiego i węgierskiego, należy wspomnieć o jeszcze jednym jego aspekcie: „do szabli i do szklanki”. Bo i wątek towarzysko-biesiadny jest we wspomnieniach polsko-węgierskich spotkań wojennych dosyć wyraźny. Toasty za odwieczną przyjaźń między „bratankami” z pewnością ułatwiały porozumienie⁷², zwłaszcza że przedstawiciele obu stron skazani byli na porozumiewanie się w obcym języku (zwykle niemieckim), którym przecież nie każdy równie dobrze władał. A tam gdzie komunikacja werbalna zawodziła, tym istotniejsze stawały się gesty. Toteż gdy warunki na to pozwalały, Węgrzy mieli możliwość doświadczenia polskiej gościnności.

Grzegorz Fedorowski opisuje przyjęcie, jakie Polacy sprawili kompanii węgierskiej, która poprosiła o możliwość swobodnego przemarszu przez zajęty przez partyzantów teren. Polski dowódca wyraził zgodę, ale polecił Węgrów rozbroidzić (oficerom pozostawiono pistolety) i przydzielił im eskortę: „Na przodzie jechał wóz taborowy załadowany bronią, eskortowany przez naszych chłopców, tylko furmani! Węgier. A dopiero jakieś trzysta metrów za wozem szła kompania bez karabinów i znowu kilku naszych chłopców z bronią”⁷³. Takie środki ostrożności obowiązywały tylko do postoju.

„Oficerów i szefa zaprosiliśmy do siebie. Od razu zjawiły się na stole różne mięsiwa, osełka masła, bochen chleba, no i oczywiście potężna flacha samogonu”⁷⁴. „A żołnierzy rozprowadzono po chałupach. Wszędzie było pod dostatkiem kielbas, boczków, gorzały. Nasi goście byli początkowo trochę onieśmieleni, ale po kieliszku, drugim języki się rozwiązały. Kalecząc mowę, gadaliśmy po niemiecku. Taka to żołnierska dola... Niemcy każą, Węgrzy muszą słuchać. Teraz

⁷¹ Tamże, s. 89-90.

⁷² J. Aleksandrowicz, *Kartki z dziennika doktora Twardego*, Kraków – Wrocław 1983, s. 128-[130].

⁷³ G. Fedorowski, *dz. cyt.*, s. 95.

⁷⁴ Który według słów Józefa Turowskiego był cenną walutą w polsko-węgierskich kontaktach handlowych. (J. Turowski, *dz. cyt.*, s. 108).

kazali sprawdzić, czy w terenie nie ma partyzantów”⁷⁵. Wieczorem Węgrzy udali się w dalszą drogę, znów w towarzystwie polskiej eskorty.

Oprócz tego rodzaju spontanicznych i nieformalnych kontaktów pomiędzy przedstawicielami strony polskiej i węgierskiej dochodziło także do poważnych pertraktacji na temat możliwości pomocy i ewentualnego współdziałania⁷⁶. Miały one różny przebieg i różne efekty. Szczegóły na ten temat można znaleźć w *Wielkiej ilustrowanej encyklopedii Powstania Warszawskiego*⁷⁷. Tu warto jedynie w ramach ciekawostki nadmienić, że w takich rozmowach pośredniczyli czasem księża, a miejscem pertraktacji bywała plebania⁷⁸.

Przebieg rozmów, jakie prowadzono z Węgrami na Mokotowie w czasie Powstania Warszawskiego, można poznać z najlepszego źródła: ze wspomnień samego ks. ppłk. Jana Stępnia, który prowadził je jako pełnomocnik Komendy Głównej Armii Krajowej (KG AK). Sprawa była szczególnej wagi, gdyż dyskutowano możliwość przyłączenia się do powstańców oddziału węgierskiego liczącego 20 tys. żołnierzy. Niestety, Węgrzy oczekiwali w zamian gwarancji uznania ich za aliantów (co uchroniłoby ich od konsekwencji w przypadku klęski Niemiec), a ks. J. Stępień ani Komenda Główna nie mogli mu ich udzielić⁷⁹.

Pomimo sugestii, by „obiecywać i gwarantować [Węgrom] wszystko, byle weszli do akcji”⁸⁰, ks. J. Stępień nie chciał brać na siebie takiej odpowiedzialności i postawił sprawę otwarcie. Wówczas ze strony dowódców węgierskich padły kolejne propozycje:

⁷⁵ G. Fedorowski, *dz. cyt.*, s. 95.

⁷⁶ A. Borkiewicz, *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*, Warszawa 1957, s. 666; J. Krzyczkowski, *dz. cyt.*, s. 321-323; L.M. Bartelski, *dz. cyt.*, s. 373-375; M. Fijałka, *dz. cyt.*, s. 97; J. Ślaski, *dz. cyt.*, s. 1303; E. Wawrzyniak, *dz. cyt.*, s. 95-96.

⁷⁷ *Wielka ilustrowana encyklopedia Powstania Warszawskiego*, t. 1: *Działania zbrojne*, pod red. P. Rozwadowskiego, Warszawa 2005, s. 514-516.

⁷⁸ L.M. Bartelski, *dz. cyt.*, s. 373-375; M. Fijałka, *dz. cyt.*, s. 97.

⁷⁹ J. Stępień, *Wspomnienia z lat okupacji*, w: *Udział kapelanów wojskowych*, *dz. cyt.*, s. 290-293.

⁸⁰ Tamże, s. 293.

umożliwienia księdzu lotu do Budapesztu i rozmowy z samym regentem, admirałem Miklósem Horthym, a wreszcie pośrednictwa między stroną polską a niemiecką w przypadku kapitulacji Warszawy. Obie te oferty przedstawiciel KG AK zdecydowanie odrzucił. Stało się jedynie na tym, że Węgrzy, którzy lada dzień mieli powrócić do kraju, pozostawiają Polakom swój sprzęt artyleryjski. Ich wymarsz odwlekał się jednak tak, że kiedy wreszcie powstańcy zdobyli obiecaną broń, niewielki już z niej był pożytek⁸¹.

Pomimo to ks. J. Stępień podkreśla: „jedna rzecz nie ulega dla mnie wątpliwości: Węgrzy szczerze chcieli nam pomóc. Ale ich możliwości nie były zbyt wielkie. Wykluczam myśl o zdradzie. (...) Sam zaś fakt pertraktacji, mimo iż nie dały one oczekiwanego rezultatu, był przecież przez pewien czas iskrą nadziei i dla tych, którzy nie wierzyli w sukces powstania”⁸².

Pomimo niepowodzeń tego typu rokowań faktycznie przejawy sympatii „bratanków” sięgały czasem dezercji z rodzimych jednostek i przyłączania się do partyzantów⁸³. O stosunku ich towarzyszy broni i dowódców do tego procederu świadczyć mogą słowa meldunku, który znalazł się w aktach Jędrzejowskiego Obwodu AK: „Dnia 16 czerwca [19]44 r. o godz. 19-tej z transportu wojsk[owego] Węgrów zbiegło pięciu żołnierzy w pełnym rynsztunku. Węgrzy z transportu podali ag[entowi], że są to Polacy z powiatu jędrzejowskiego, którzy w roku 1939 byli internowani na Węgrzech i przymusowo zostali wcieleni do Armii Węgierskiej, udali się w kierunku Rożnicy”⁸⁴.

Poważne wątpliwości budzi informacja o wcieleniu Polaków do węgierskiej armii. Czy więc na pewno byli to Polacy? Może to tylko próba krycia swoich.

Ale nie zawsze tak było. Czasem sprawy przybierały przeciwny obrót i o tym także wypada wspomnieć dla pełności i prawdziwości obrazu. Zdarzały się mianowicie przypadki, gdy Węgrzy nawet nie tyle okazywali wrogość wobec Polaków, ile wykorzystywali ich

⁸¹ Tamże, s. 293-294.

⁸² Tamże, s. 294.

⁸³ A. Borkiewicz, *dz. cyt.*, s. 666, J. Krzyczkowski, *dz. cyt.*, s. 323.

⁸⁴ A. Ropelewski, *W jędrzejowskim obwodzie AK*, Warszawa 1986, s. 237.

zaufanie, wyrobione na skutek dotychczasowych pozytywnych doświadczeń.

Siedemnastego kwietnia 1944 roku pod Mosurem doszło do starcia partyzantów z wojskiem niemiecko-węgierskim. Jedna z polskich drużyn „dostała się w natarciu w zasięg silnego ognia węgierskiego cekaemu. (...) Niespodziewanie załoga cekaemu, mimo uciekających dookoła Węgrów, powstała i podniosła ręce do góry, krzycząc: «Polak, ne strelaj». Widząc to, partyzanci przerwali ogień, powstałi i z opuszczoną bronią ruszyli w stronę poddających się Węgrów. Gdy byli już blisko, jeden z Węgrów z obsługi cekaemu rzucił się na ziemię, nacisnął spust karabinu i przeciągnął serią skosił dwunastu żołnierzy polskich. (...) Wszyscy będący świadkami tego podstępu bez komendy rzucili się do Węgrów przy cekaemie. Po kilku minutach wystrzelano kilkunastu żołnierzy węgierskich”⁸⁵.

Nie wszystkie przypadki były aż tak tragiczne w skutkach, jednak zawsze polscy żołnierze przytaczają je z pewną przykrością⁸⁶. Wspominając, jak węgierski jeniec wciągnął oddział Polaków w zasadzkę, Józef Lis stwierdza: „rzeczywiście Węgrzy przy każdej okazji starali się wykazać, że powiedzenie «Polak, Węgier – dwa bratanki» nie jest pustym frazesem. Wyjątek, który opiszę, być może potwierdza tylko tę regułę”⁸⁷.

Ogólne stosunki polsko-węgierskie przyczyniły się do tego, że wzięci w boju jeńcy mogli się czuć zupełnie bezpiecznie. Nawet przyjmując, że o nadużyciach z własnej strony Polacy nie chcieliby pisać, to nie ma przecież powodu, by zatajali zbrodnie wroga. A jednak o takich przypadkach nie sposób znaleźć żadnej wzmianki. Wręcz przeciwnie: niejednokrotnie dochodziło do wymiany lub po prostu zwalniania pojmanych żołnierzy⁸⁸. Mimo to czasem niełatwo było przezwyciężyć nieufność.

⁸⁵ J. Turowski, *dz. cyt.*, s. 329-330.

⁸⁶ T. Sztumberk-Rychter, *dz. cyt.*, s. 223-225.

⁸⁷ J. Lis, „Polak, Węgier – dwa bratanki”, w: M. Kopa, A. Arkuszyński, H. Kępińska-Bazylewicz, 25. *Pułk Piechoty Armii Krajowej. Geneza, działalność zbrojna, zaplecze terenowe*, Piotrków Trybunalski 2009, s. 529.

⁸⁸ A. Borkiewicz, *dz. cyt.*, s. 666, Z. Zieliński, *Polak – Węgier dwa bratanki... – 1944 r.*, w: *Chłopcy z lasu. Wspomnienia leśników – kombatanatów*, cz. 5, pod red. J. Baczuka, R. Borowego, A. Gembarzewskiego, Warszawa 2001, s. 193-[194].

Jerzy Bauer opisuje przypadek wzięcia do niewoli dwóch Węgrów⁸⁹, którym zaproponowano przyłączenie się do oddziału partyzantów. Ci, z przekonania bądź ze strachu, zgodzili się. Odzyskali więc swobodę, a po kilku dniach próby również broń. Okazało się to ryzykowne, w niedługim bowiem czasie Węgrzy zbiegli, korzystając z bitewnego zamieszania⁹⁰.

Kredyt zaufania, jakim Polacy darzyli Węgrów, próbowali wykorzystywać także Niemcy. Dwudziestego sierpnia 1944 roku w Lesznie i Kapinku pojawiły się oddziały Gestapo, które miały za zadanie przeniknąć do „Grupy Kampinos”, udając wojsko węgierskie⁹¹.

Szczęśliwie były to przypadki raczej sporadyczne. Zasadniczo w postawach żołnierzy węgierskich wobec Polaków dominowały gesty przyjaźni lub przynajmniej neutralność⁹². „Pomiędzy oddziałami polskimi i węgierskimi stanęła samorzutnie zaraz od pierwszych dni niepisana umowa o wzajemnej neutralności pod hasłem: «nie rusz mnie – nie będziesz ruszany». Rzecz prosta, umowa ta nie miała nie tylko żadnego oficjalnego charakteru, ale nie prowadzono na jej temat żadnych rozmów, często więc na skutek twardej konieczności obustronnie naruszano ją, na czym obie strony cierpiały”⁹³.

Kontakty polsko-węgierskie układały się na tyle dobrze, że w końcu niemieckie dowództwo podjęło decyzję o wycofaniu z Polski oddziałów węgierskich jako mało przydatnych⁹⁴, a w dodatku niezbyt godnych zaufania⁹⁵. Bano się, że ich współpraca z partyzantami może zanadto się zacieśnić. Jak podaje J. Krzyczkowski, wśród podwarszawskich jednostek niemieckich były takie, które miały za zadanie uderzyć w razie potrzeby na zbuntowanych Węgrów⁹⁶.

⁸⁹ J. Bauer, *dz. cyt.*, s. 55-59.

⁹⁰ Tamże, s. 49.

⁹¹ J. Krzyczkowski, *dz. cyt.*, s. 417.

⁹² J. Czerwiński, *dz. cyt.*, s. 86-[87]; *Mokotów walczy 1939-1944*, t. 3, oprac. E. Ajewski, Warszawa 1994, s. 59-60; Z. Złotnicki, *art. cyt.*, s. 247-[249]; J. Misiak, *W gajówce patriotyzmu*, Izabelin 2009, s. 161-162.

⁹³ T. Sztumberk-Rychter, *dz. cyt.*, s. 222.

⁹⁴ E. Wawrzyniak, *dz. cyt.*, s. 61; M. Kopa, A. Arkuszyński, H. Kępińska-Bazylewicz, *dz. cyt.*, s. 142.

⁹⁵ J. Krzyczkowski, *dz. cyt.*, s. 505, J. Ślaski, *dz. cyt.*, s. 1303.

⁹⁶ J. Krzyczkowski, *dz. cyt.*, s. 324.

Zakończenie

Analiza zagadnienia wzajemnych relacji Węgrów i Polaków w okresie II wojny światowej pokazuje, że pewne rzeczy są stałe, a wartości nieprzemijające. Jeśli mówi się o tysiącletniej przyjaźni pomiędzy tymi narodami, to lata 1939-1945 wpisują się doskonale w tę tradycję. Jakkolwiek był to czas dla owej przyjaźni wyjątkowo trudny. Najwyraźniej ma więc rację M. Celt, pisząc: „Podobni do siebie jesteśmy w zaletach i wadach, pokrewni narodowymi charakterami. Mamy z Węgrami wiele niejako równoległych, czasem nawet wspólnych chwil dziejowych. Bardzo dużo nas łączy, mało dzieli, co było widoczne w dawnych wiekach i potwierdzenie znajduje współcześnie”⁹⁷.

Najlepszym podsumowaniem powyższych rozważań wydaje się zatem jeszcze jedno kombatanckie wspomnienie i przytoczone w nim słowa: nie Polaka tym razem, ale Węgra. Adam Majewski, lekarz wojskowy, który z tej racji trafił w 1939 roku do wojskowego obozu dla internowanych, opisuje, że zaraz na początku października przeprowadzono inspekcję. Minęła spokojnie, ale po kilku dniach wizytujący obóz węgierski generał przyjechał ponownie. „Wydał jakieś rozkazy obostrzające regulamin obozowy. Miał pretensje do oficerów, że źle utrzymują dyscyplinę i że za dużo ludzi ucieka. Nakazał codzienne robienie zbiórek i liczenie żołnierzy.

Robił złośliwe wymówki naszemu dowódcy, majorowi Eminowiczowi. Nie wiem dokładnie, o co chodziło, dowiedziałem się jednak od znajomych oficerów węgierskich, że byli oburzeni zachowaniem się swojego generała. (...) Jeden z nich bez ogródek starał się wytłumaczyć, że nie należy utożsamiać zachowania się generała ze stosunkiem węgierskiego korpusu oficerskiego, bo generał tylko dlatego tak się odnosi do Polaków, ponieważ nie jest prawdziwym Węgrem”⁹⁸.

Oczywiście analiza tak niewielkiego w sumie wyboru literatury nie może pretendować do tytułu kompleksowego studium z zakresu stosunków polsko-węgierskich. Nie to było jednak celem autorki. Przyjęty w tym opracowaniu temat to zaledwie bardzo drobny wycinek jakże obszernego zagadnienia. Wycinek na tyle niewielki, że

⁹⁷ M. Celt, *Raport z podziemia*, dz. cyt., s. 383.

⁹⁸ A. Majewski, dz. cyt., s. 40-41.

łatwy do przeoczenia, ale też na tyle istotny, by warto było przyjrzeć mu się bliżej. Na tyle niepospolity, że szkoda, by był całkiem pominięty. Stąd pragnienie, by przybliżyć go czytelnikom.

Ale oprócz tego autorce przyświecał jeszcze jeden cel: promocja znajdującego się w posiadaniu BG UKSW księgozbioru ZG ŚŻŻAK. Stara się w ten sposób realizować życzenie władz związku, by przekazane zasoby były jak najpełniej wykorzystywane. Wierzy bowiem, że mogą one stanowić doskonały warsztat pracy badawczej historyka, bibliologa, a może także przedstawicieli innych dziedzin nauki.

Wykaz analizowanych książek ze zbiorów ŚŻŻAK

1. Aleksandrowicz Julian, *Kartki z dziennika doktora Twardego*, Kraków – Wrocław 1982, ss. 198, [2], sygn. AK.1646.
2. Bartelski Lesław Marian, *Mokotów 1944*, Warszawa 1971, ss. 661, [3], sygn. AK.1851, AK.1852.
3. Bauer Jerzy, *My z Ósmej Kompanii*, [b.m.] 1995, ss. 210, sygn. AK.0176.
4. Borkiewicz Adam, *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*, Warszawa 1957, ss. 746, [2], sygn. AK.1773.
5. Celt Marek, *Biali kurierzy*, Warszawa 1992, ss. 363, [1], sygn. AK.1382.
6. Celt Marek, *Raport z podziemia 1942*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, ss. 399, [1], sygn. AK.1381.
7. Chajęcki Zdzisław [i in.], *Walka mieszkańców Ożarowa i okolic z okupantem w latach 1939-1945*, Ożarów 2006, ss. 294, [2], sygn. AK.0353, AK.1825.
8. *Chłopcy z lasu. Wspomnienia leśników – kombatanatów*, cz. 5, pod red. J. Baczuka, R. Borowego, A. Gembarzewskiego, Warszawa 2001, ss. 217, [2], sygn. AK.0770, AK.0771.
9. Czerwiński Józef, *Z wołyńskich lasów na berliński trakt*, Warszawa 1985, ss. 277, [3], sygn. AK.1713.
10. Fedorowski Grzegorz, *Leśne ognie*, Warszawa 1983, ss. 276, [4], sygn. AK.1309.
11. Fijałka Michał, *27. Wołyńska Dywizja Piechoty AK*, Warszawa 1986, ss. 226, [2], sygn. AK.1809, AK.1810.

12. Filar Alfons, *Opowieści tatrzańskich kurierów*, Warszawa 1977, ss. 324, [4], sygn. AK.1736.
13. Fularski Jerzy, *Według gwiazd na wschód. Moja ucieczka z oflagu i inne wojenne przeżycia 1939-2009*, Międzychód – Witnica 2009, ss. 103, [1], sygn. AK.1051.
14. Kopa Mirosław; Arkuszyński Aleksander; Kępińska-Bazylewicz Halina, 25. *Pułk Piechoty Armii Krajowej. Geneza, działalność zbrojna, zaplecze terenowe*, Piotrków Trybunalski 2009, ss. 716, sygn. AK.0327.
15. Koźniewski Kazimierz, *Rok ziemi obcej 1940-1941*, Kraków 1946, ss. 180, [2], sygn. AK.0385.
16. Krzyczkowski Józef, *Konspiracja i powstanie w Kampinosie 1944*, Warszawa 1961, ss. 532, [4], sygn. AK.1331.
17. Kubalski Tadeusz, *W szeregach „Baszty”*, Warszawa 1969, ss. 376, [4], sygn. AK.1728.
18. Lerski Jerzy, *Emisariusz Jur*, Warszawa 1989, ss. 254, [1], sygn. AK.1408.
19. *Ludność cywilna w powstaniu warszawskim*, t. 1: *Pamiętniki, relacje, zeznania*, cz. 2, oprac. M.M. Drozdowski, M. Maniakówna, T. Strzembosz, Warszawa 1974, ss. 710, [2], sygn. AK.0038, AK.0039.
20. Maczek Stanisław, *Od podwody do czołga. Wspomnienia wojenne 1918-1945*, Londyn 1984, ss. 304, sygn. AK.1839.
21. Majewski Adam, *Wojna, ludzie i medycyna*, t. 1, Lublin 1987, ss. 244, [3], sygn. AK.1594.
22. Matusak Piotr, *Ruch oporu na ziemi opatowsko-sandomierskiej w latach 1939-1945*, Warszawa 1976, ss. 614, [1], sygn. AK.1050.
23. Mazur Marian Tadeusz, *Szumiały nam świętokrzyskie jodły*, Katowice 1992, ss. 247, sygn. AK.1064.
24. Medyna Piotr, *Do Polski przez cały świat. Wspomnienia z 2. Korpusu*, Warszawa 1973, ss. 229, [3], sygn. AK.1746.
25. Misiak Jerzy, *W gajówce patriotyzmu*, Izabelin 2009, ss. 271, [1], sygn. AK.0373, AK.0374.
26. *Mokotów walczy 1939-1944*, t. 3, oprac. E. Ajewski, Warszawa 1994, ss. 290, [4], sygn. AK.0699.
27. Nuskiewicz Ryszard, *Uparci*, Warszawa 1983, ss. 326, [2], sygn. AK.1350.

28. *Oddział partyzancki Armii Krajowej „Wicher”*, oprac. J. Rudzisz, Warszawa – Łódź 1996, ss. 251, sygn. AK.1467.
29. Ostasz Grzegorz, *Podziemna Armia. Podokręg AK Rzeszów*, Rzeszów 2010, ss. 411, sygn. AK.0315.
30. *Pamiętniki żołnierzy batalionu „Zośka”. Powstanie warszawskie*, pod red. T. Sumińskiego, Warszawa 1957, ss. 527, [1], sygn. AK.1848, AK.1850.
31. Paczkowski Alfred, *Ankieta cichociemnego*, Warszawa 1984, ss. 286, [2], sygn. AK.1244, AK.1245.
32. Pietras Ryszard, Prandota Mirosław, *Nie po czarnym! Nie po białym!*, Grójec 2002, ss. 148, sygn. AK.0451.
33. Podlewski Stanisław, *Wierni Bogu i Ojczyźnie. Duchowieństwo katolickie w walce o niepodległość Polski w II wojnie światowej*, Warszawa 1985, ss. 499, [1], sygn. AK.2086.
34. Ropelewski Andrzej, *W jędrzejowskim obwodzie AK*, Warszawa 1986, ss. 437, [2], sygn. AK.1465.
35. Roźniatowski Tadeusz, *Mój żywot lekarza wojskowego 1934-1973*, Warszawa 1978, ss. 421, [3], sygn. AK.1253.
36. Sułowski Antoni, *U podnóża Gór Świętokrzyskich. Z dziejów Obwodu Opatów ZWZ-AK 1939-1945*, Warszawa 1987, ss. 195, [4], sygn. AK.1006, AK.1470.
37. Sztumberk-Rychter Tadeusz, *Artylerzysta piechurem*, Warszawa 1966, ss. 306, [2], sygn. AK.1260.
38. Ślaski Jerzy, *Polska walcząca*, t. 3, Warszawa 1999, ss. 1621, [2], sygn. AK.1801.
39. Turowski Józef, *Pożoga. Walki 27. Wołyńskiej Dywizji AK*, Warszawa 1990, ss. 596, [3], sygn. AK.1520.
40. *Udział kapelanów wojskowych w drugiej wojnie światowej*, pod red. J. Humeńskiego, Warszawa 1984, ss. 516, sygn. AK.0861.
41. Wawrzyniak Eugeniusz, *25. Pułk Piechoty Armii Krajowej Ziemi Piotrkowsko-Opoczyńskiej*, Warszawa 1999, ss. 339, sygn. AK.0081.

KOMUNIKATY

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych
Nr 2 (35) 2012, s. 283-288
ISSN 1426-3777

MARIA KYCLER¹

ŚLADAMI DZIEDZICTWA KARDYNAŁA FRANCISCA JIMÉNEZA DE CISNEROSA W ALCALÁ DE HENARES

Alcalá de Henares, wpisane w 1998 roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, jest jednym z najstarszych miast Hiszpanii². Zwiedzających przyciąga zachowanymi zabytkami kultury rzymskiej, muzułmańskiej, a nade wszystko historyczną i artystyczną spuścizną kultury kastylijskiej z XV-XVII wieku. Bardzo długa tradycja uniwersytecka sprawiła, że często jest nazywane miastem wiedzy.

Początki Uniwersytetu Alcalá³ sięgają schyłku XV wieku i ściśle wiążą się z osobą Francisca Jiméneza de Cisnerosa (1436-1517)⁴,

¹ Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

² Miasto założyli Rzymianie i nazywali je Complutum. Arabscy Maurowie nadali mu nazwę Al-Qalat-Nahar, czyli „zamek, twierdza nad Henares”.

³ Znanego również jako Uniwersytet Complutense lub Uniwersytet Cisneriana.

⁴ Hiszpański kardynał, franciszkanin, słynący z ascetycznego trybu życia. Kiedy w 1495 roku został arcybiskupem Toledo, rozpoczął dzieło reformy Kościoła katolickiego w Hiszpanii, m.in. zreformował zakony, rozwijał naukę i oświatę. Jego staraniom należy przypisać zachowanie liturgii gockiej

arcybiskupa Toledo, który w miejsce Estudio General⁵ ufundował nowy ośrodek naukowy. Pod koniec 1498 roku Cisneros wysłał do Rzymu opata kolegiaty San Justo Pastor, prosząc papieża o zgodę na założenie uniwersytetu w Alcalá. Bulla Aleksandra VI z 13 kwietnia 1499 roku zezwalała na utworzenie *collegium* nauczającego sztuk wyzwolonych, teologii i kanonów Biblii. Decyzję tę utrzymali także Juliusz II, Leon X i Klemens VIII, co pozwoliło na powołanie Colegio Mayor de San Ildefonso oraz prowadzenie szeroko zakrojonych badań o charakterze religijnym, ale i głęboko humanistycznym.

Jeszcze przed wydaniem bulli kardynał Cisneros przystąpił do realizacji innowacyjnego projektu, tj. rozpoczął nabywanie gruntów i budowę pierwszego w dziejach zaplanowanego miasta uniwersyteckiego, które z czasem posłużyło jako model dla innych centrów nauki w Europie i obu Amerykach. Alcalá de Henares stało się nie tylko wzorcem dla przyszłych uniwersytetów, ale także oryginalnym modelem idealnego założenia urbanistycznego *Civitas Dei*⁶. W tym celu Cisneros przejął częściowo opuszczone miasto średniowieczne⁷ i wyłącznie na swój koszt przekształcił je w kampus uniwersytecki. Jego sercem stało się Colegio Mayor de San Ildefonso. Do budowy auli, sal wykładowych, burs dla profesorów i studentów zostali w 1498 roku zaangażowani architekci i mistrzowie robót budowlanych: Pedro Gumiel, Pedro de Villaroel i Juan Gil, a także mistrz tynkarski Gutiérrez de Cárdenas oraz mistrz ciesielski Alonso de Quevedo⁸.

(mozarabskiej) w katedrze toledańskiej. Ufundował uniwersytet, cztery szpitale, osiem klasztorów i dwanaście kościołów.

⁵ Szkoła założona 20 maja 1293 roku przez Sancho IV, króla Kastylii, prowadziła zajęcia z zakresu gramatyki i sztuk wyzwolonych.

⁶ Wzór architektoniczny Alcalá – miasta z ulicami przecinającymi się pod kątem prostym – hiszpańscy misjonarze przenieśli do Nowego Świata, zdobywanego przez konkwistadorów; był to oryginalny model Miasta Boga, symbolizującego idealne społeczeństwo miejskie.

⁷ W 1496 roku dekretem królewskim Żydzi zostali wygnani z Hiszpanii.

⁸ Słynna fasada Colegio Mayor de San Ildefonso, wybudowana przez jednego z największych mistrzów stylu *plateresque*, Rodriga Gil de Hontañón, w latach 1537-1553, jest uznawana za prawdziwe dzieło sztuki. Wewnątrz uniwersytetu można zwiedzać dziedzińce: de Santo Tomas de Villanueva, de Continuos, de Filósofos, del Colegio de San Jerónimo i Trilingüe. Uwagę przykuwa wspaniała kaplica, gdzie znajduje się marmu-

Oprócz wzniesienia gmachów wydziałowych prace objęły też kanalizację i brukowanie ulic. Ponadto Cisneros ufundował szpital dla studentów oraz miejsca wypoczynku.

Program działań uniwersytetu warunkowały kryteria praktyczne i kategorie moralne. Kardynał Cisneros pragnął dostosować go do potrzeb nowego renesansowego społeczeństwa Kastylii, kształtowanego przez zmiany społeczne, polityczne i geopolityczne. Studia obejmowały wiele dziedzin: filozofię, teologię, literaturę, sztukę, etykę, politykę, prawo, medycynę, a dzięki mecenatowi kardynała dostęp do nauki mieli studenci ze wszystkich warstw społecznych. Działalności uczelni przyświecał cel polityczny⁹, religijny¹⁰ i kulturowy¹¹.

Dla zapewnienia wysokiego poziomu nauczania Cisneros nie szczędził wysiłków i środków finansowych: zatrudniał najlepszych wykładowców swoich czasów oraz organizował odpowiedni warsztat badawczy, w tym wspaniałe wyposażoną bibliotekę. Dziełem życia Cisnerosa było wydanie przekładu Pisma Świętego z języków historycznych. Chcąc dać światu naukowemu zrewidowany, poprawny i różnojęzyczny tekst Biblii do wszelkich badań teologicznych, nabywał najlepsze rękopisy w Wenecji i Florencji bądź pozyskiwał je z innych uznanych bibliotek i ośrodków, np. papież Leon X przysłał wyjątkowo cenne greckie manuskrypty z Biblioteki Watykańskiej, łacińskie kodeksy pochodziły z Sewilli, rękopisy zaś aramejskie (targumy) zostały sprowadzone z Toledo, Maquedy i Tarazony. Cisneros w latach 1502-1517 skupił grono wybitnych humanistów, w tym uczonych hiszpańskich, greckich i żydowskich, którym zlecił realizację tego ambitnego projektu badawczego. Zadaniem powołanego zespołu uczonych językoznawców i teologów było ustalenie tekstu Bi-

rowy sarkofag kardynała Cisnerosa oraz aula Magna-Paraninfo, wraz z pięknie zdobionym kasetonowym sufitem, utrzymanym w stylu *mudejár*, będąca miejscem wręczania corocznych nagród literackich Premio Cervantes.

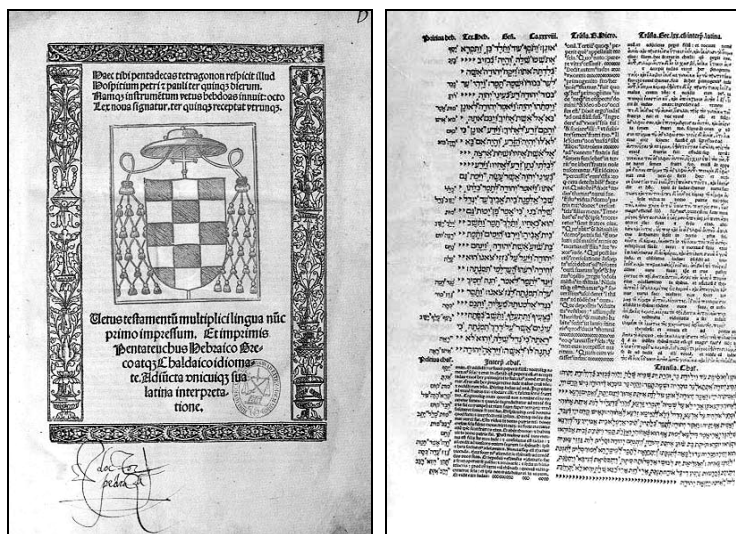
⁹ Szkolenie wykwalifikowanych administratorów, prawników, urzędników, teologów przygotowanych do pracy w strukturach rządowych i zarządzania sprawami katolickiej monarchii.

¹⁰ Odzyskanie wartości starożytnej duchowości utraconej w średniowieczu, adaptacja kulturowa teologii do zasad starożytności.

¹¹ Dążenie do zrekonstruowania starożytnej kultury poprzez studia nad antyczną myślą, literaturą i językami.

blii. Pod kierunkiem Diego Lópeza de Zúñigi nad tekstami łacińskimi pracowali wybitni humaniści hiszpańscy: Hernán Núñez de Toledo y Guzmán, Bartolomé de Castro, Juan de Vergara oraz Antonio Martínez de Cala y Jarava, znany też jako Antonio de Nebrija. Odpowiedzialność za opracowanie tekstów greckich przejął grecki hellenista Demetrio Ducas, którego wspierał wspomniany już Juan de Vergara. Pracę nad tekstami w języku hebrajskim i aramejskim podjęli uczeni konwertyci z judaizmu: Alfonso de Alcalá, Pablo Coronel i Alfonso Zamora. W rezultacie powstała monumentalna, sześciotomowa *Biblia polyglotta Complutensis*¹². Pierwsze cztery tomy zawierają Stary Testament. Każda strona została podzielona na trzy równoległe kolumny: tekst hebrajski (kolumna zewnętrzna), łacińską Wulgatę (kolumna środkowa) oraz grecką Septuagintę, drukowaną naprzemiennie z tekstem łacińskim (kolumna wewnętrzna). Ponadto u dołu wszystkich stron dodano tekst aramejski Septuaginty wraz z nowym łacińskim tłumaczeniem; do Pięcioksięgu Mojżesza dodany został przekład aramejski: Targum Onkelosa.

¹² Wzorem poliglot była datowana na lata czterdzieste III wieku *Hexapla* (gr. *Ἑξαπλά* – «sześcióraka») Orygenes (185-254), który zestawiał tekst Starego Testamentu w sześciu kolumnach obok siebie. W epoce wzmożonych badań biblijnych w XVI i XVII wieku powstały liczne poligloty. Najstarszą ich próbą było *Psalterium octaplum* dominikanina Augusta Justyniana, który w ośmiu kolumnach zestawiał psalmy w ośmiu językach.

Strona tytułowa oraz przykładowa strona Starego Testamentu

Źródło:

http://cvc.cervantes.es/artes/ciudades_patrimonio/alcala_henares/historia_tradicion/biblia_01.htm

Tom piąty zawiera Nowy Testament w dwóch kolumnach (tekst grecki i Wulgatę), natomiast tom szósty – słowniki językowe, słownik etymologiczny, słownik imion biblijnych, indeksy oraz gramatykę języka hebrajskiego i aramejskiego Alfonsa Zamory.

Jako pierwszy wydrukowano w 1514 roku Nowy Testament. Ponieważ był przewidziany jako tom piąty, zdecydowano, że do obiegu trafi po ukończeniu prac nad księgami Starego Testamentu. Mimo że druk całości zakończono cztery miesiące przed śmiercią Cisnerosa (1517 r.), *Biblia Complutensis* do szerokiego rozpowszechniania trafiła dopiero w roku 1522, po uzyskaniu aprobaty papieża Leona X (1520 r.)¹³. W latach 1514-1517 spod prasy Arnalda Guilléna de Bro-

¹³ *Biblia Complutensis*, a zwłaszcza jej tom piąty, pozostała w cieniu tekstu przygotowanego przez Erazma z Rotterdamu; tzw. *textus receptus* Erazma. Mimo że przygotowany pośpiesznie i niedbale, spotkał się z nader życzliwym przyjęciem papieża Leona X, który udzielił mu wyłączności na lata 1516-1520.

cara wyszło 600 egzemplarzy rozmiaru folio, wydanych na papierze, oraz sześć odcisniętych na pergaminie. Cisneros wydatkował na ten cel 150 tys. złotych dukatów. Komplet tomów sprzedawano w cenie sześciu i pół dukata, w samym zaś Alcalá Biblię rozprowadzano jedynie za trzy dukaty. Do naszych czasów dotrwały zaledwie 123 egzemplarze¹⁴, najrzadziej spotykany jest tom szósty.

Biblia polyglotta Complutensis uważana jest za największe osiągnięcie Hiszpanii w dziedzinie szesnastowiecznego druku. Podziw wzbudza zwłaszcza krój użytych czcionek greckiego pisma ortotycznego, których komplet do tego wydania wyrył Arnaldo Guillén de Brocar (1510 r.), wykorzystując greckie rękopisy ze zbiorów watykańskich. Znakomicie zachowane egzemplarze Biblii oraz uczelniane dokumenty historyczne są przechowywane i udostępniane zwiedzającym w Museo Cisneriano, które wraz z Międzynarodowym Centrum Studiów Historycznych Cisnerosa znajduje się wewnątrz pałacu Laredo w Alcalá.

¹⁴ Część nakładu zatonęła wraz ze statkiem transportującym Biblię do Włoch.

HANNA BIAS¹

KOŚCIELNE ZBIORY MUZYCZNE W BIBLIOTECIE GŁÓWNEJ AKADEMII MUZYCZNEJ IM. KAROLA SZYMANOWSKIEGO W KATOWICACH REKONESANS BADAWCZY

Muzyka to wyjątkowy sprzymierzeniec ludzkiego ducha. Często jest wyznaniem wiary, hymnem na cześć Boga, uwielbieniem za dar piękna i dobra. Środki artystyczne połączone z tekstem sakralnym, jaki stanowi Biblia lub poezja religijna, sprawiły, że powstały dzieła unikatowe. Wystarczy wymienić takie gatunki, jak muzyka gregoriańska, polifonia, utwory symfoniczne czy oratoryjne. Nie wszystkie utwory inspirowane tekstami religijnymi czy Pismem Świętym wykonuje się w kościołach i nie wszystkie możemy określić jako muzykę kościelną. Jednak pewne jest, że muzyka towarzyszyła obrzędom liturgicznym Kościoła od początków jego istnienia. Liturgia jest wspólnotowym oddawaniem czci Bogu poprzez obrzędy. Tworzyła różne formy ekspresji, pozwalające na coraz doskonalszy dialog z Bogiem. Pierwsze utwory to psalmodia i hymny, następnie we wczesnym średniowieczu wykształcił się chorał gregoriański, a na podłożu śpiewów chorałowych rozwinęła się polifonia. Równocześnie zaczęła rozbrzmiewać w kościołach muzyka organowa, a już u schyłku średniowiecza pojawiła się ludowa pieśń kościelna. Należy również pamiętać, że muzykę liturgiczną należy odróżnić od muzyki religijnej, czyli muzyki o tematyce religijnej, niesłużącej jednak bezpośrednio liturgii chrześcijańskiej ani muzyce obrzędowej.

¹ Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach.

Zbiory muzyki kościelnej Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach można oszacować na około 23 tys. egzemplarzy, co stanowi jedną trzecią wszystkich druków muzycznych. Do pierwszej kategorii należą księgi liturgiczne, które pełnią ważną rolę zarówno w Kościele, jak i w życiu codziennym. Służą one między innymi do odprawiania nabożeństw i liturgii oraz do modlitwy poszczególnych wiernych. Mszał jest największą ze wszystkich ksiąg liturgicznych. Zawiera *ordinarium*, czyli części stałe, oraz *proprium* – części zmienne. Do najcenniejszych woluminów biblioteki uczelnianej należy mszał datowany na 1690 rok o tytule: *Missale Romano Bohemicum Conformatum, Juxta Decretum Sacrosancti Concilii Tridentini Restitutum, Pii V. Pontificis Maximi Jussu editum, et Clementis VIII. Primum, Ac denuò Urbani Papae Octavi Auctoritate recognitum. In quo omnes Missae propriae, tam de Sanctis qui in Regno Bohemiae ab antiquo coluntur, quam que Auctoritate pontificia huc usque concessae, pro majori celebrantium commoditate positae sunt. Ex Mandato Reverendissimi, ac Celsissimi S.R.I. Principis [...]*. W tej kategorii zawierają się również gradualy (*graduale, graduale triplex*), psalterze, *cantiones chorales, liber usualis* (zbiór całego chorału gregoriańskiego), antyfoniarze. Z tej grupy przykładów druków muzycznych warty zaakcentowania jest antyfonarz, czyli zbiór antyfon (najstarszych śpiewów liturgicznych), wydany w Krakowie w 1645 roku, zatytułowany: *Antiphonarium iuxta ritum Breviarj Romani, ex Decreto Sacrosancti Concilij Tridentini restituti, et Pij V. Pontificis Maximi jussu [...]*. W zbiorze bibliotecznym znajdują się również pozycje współczesne, jak: *Cantate Dominum*, śpiewy mszalne, materiały do śpiewu liturgicznego (zbiory śpiewów) wydane przez Katolicki Uniwersytet Lubelski, wydawnictwa diecezjalne, śpiewy liturgiczne posoborowe (różne wydania diecezjalne), materiały do sprawowania sakramentów oraz pogrzebów i ślubów oraz *Funebrale*, czyli śpiewy podczas pogrzebu. Tego rodzaju zbiory liczą około 200 egzemplarzy.

Druga grupa zbiorów to kancjonały, śpiewniki i książeczki do nabożeństwa. Zaliczają się do niej wydawnictwa diecezjalne oraz ogólnopolskie śpiewniki opracowane m.in. przez ks. Michała Marcina Mioduszeńskiego, ks. Jana Siedleckiego oraz ks. Roberta Gajdę. Śpiewniki te to zarówno zbiory z nutami, jak i same teksty. Około 1 000 pozycji o tej tematyce znajduje się w zbiorach. Przykłady:

1. *Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne : z melodyjami / w kościele katolickim używane a dla wygody kościołów parafialnych przez M. M. Mioduszeńskiego zebrane*. Kraków: [M.M. Mioduszeński], 1838 (Kraków: w Drukarni Stanisława Gieszkowskiego).

2. *Śpiewniczek zawierający pieśni kościelne z melodyjami : dla użytku młodzieży szkolnej / przez X. J. Siedleckiego zebrany*, Kraków, nakładem XX. Misyonarzy na Kleparzu, 1918.

3. *Hymn papieski: melodia watykańska: sopran i alt / przetłumaczył z łacińskiego Ks. Bujara; szarmonizował na 4 głosy mieszane wzgl. towarzyszenie organowe Robert Gajda*, [Katowice]: Nakładem Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej, [19-].

Kolejną kategorią muzyki kościelnej jest sakralna muzyka chóralna, która zawiera materiały od początków wielogłosowości aż do współczesności. Wszystkich utworów chóralnych o charakterze sakralnym biblioteka posiada około 2 tys. woluminów. Przeglądanie katalogu OPAC ujawnia ponad 200 opisów utworów o charakterze sakralnym, powstałych od początku XX wieku aż do chwili obecnej, wydanych w Krakowie w Polskim Wydawnictwie Muzycznym. Są to utwory m.in. A. Krzanowskiego, A. Nikodemowicza, P. Łukaszewskiego, R. Padlewskiego, J. Łuciuka, A. Blocha, H.M. Góreckiego, M. Chyrzyńskiego, W. Kilara, A. Koszewskiego, A. Lasonia, J. Świdra, R. Twardowskiego, S. Wiechowicza, M. Zieleńskiego. Należy też wspomnieć o dziewiętnastowiecznym druku wydanym w 1847 roku w Krakowie, który znajduje się w zbiorach uczelnianych. Są to: *Śpiewy choralne Kościoła Rzymsko Katolickiego w Bazylice Katedralnej Krakowskiej używane, a w harmonii na organy dla kościołów parafialnych przez Wincentego Gorączkiewicza ułożone*.

Muzyka liturgiczna wokalnie-instrumentalna zawiera się w zagadnieniu muzyki kościelnej. Początkowo muzyka wokalnie-instrumentalna była w Kościele eliminowana, by odciąć się od zwyczajów pogańskich. Są to utwory komponowane od renesansu do współczesności. W tym przypadku również warto posilkować się katalogiem wydawniczym Polskiego Wydawnictwa Muzycznego, wyszukując serie: *Musica Antiqua Polonica* (około 40 egzemplarzy), *Monumenta Musicae in Polonia* (około 80 egzemplarzy), wydawnictwem Pax, które specjalizuje się w publikacjach o tematyce religijnej, katolickiej (około 40 egzemplarzy). Do ich najpopularniejszych publikacji, które są dostępne w zbiorach Biblioteki Akademii Muzycznej, należą:

– *Pieśni postne starożytne człowiekowi krześcijańskiemu należące, które w Wielki Post śpiewane bywają dla rozmyślenia Męki Pańskiej z przyczynieniem piosenek wyrobione;*

– *Kolędy polskie: średniowiecze i wiek XVI. T. 1 i 2 / z rękopisów i starych druków przygotowali Stefan Nieznanowski, Juliusz Nowak-Dłużewski;*

– *Polskie pieśni wielkanocne: średniowiecze i wiek XVI. T. 1 i 2; opracowanie muzyczne, podobizny fototypiczne tekstów średniowiecznych i warianty językowe / pod red. Juliusza Nowak-Dłużewskiego; oprac. muzyczne Tadeusz Maciejewski; oprac. wariantów językowych Mirosław Korolko, przy współudz. Teresy Dobrzyńskiej.*

Warte uwagi są opracowania następujących redaktorów: Mirosława Perza, ks. Heronima Feichta, Aleksandra Polińskiego, Zygmunta M. Szykowskiego, Jerzego Morawskiego, Adolfa Chybińskiego i in. (około 230 pozycji). Cały zbiór muzyki wokalnoinstrumentalnej o tematyce religijnej to około 800 obiektów.

Kolejny dział został sklasyfikowany jako chorały, czyli akompaniamenty do pieśni kościelnych. Do autorów i redaktorów najbardziej popularnych opracowań należą: K. Hoppe, R. Gajda, Th. Cieplik, J. Nachbar, A. Kothe, M.M. Mioduszeński, T. Flaszka, F. Rączkowski, R. Gillar, R. Dwornik, I. Pawlak, J. Gawlas. Do najcenniejszych w zbiorach biblioteki należy krakowski chorał z 1761 roku: *Rudimenta Musicae Choralis in Romano-Catholica ecclesia universaliter observari solitae* [...]. Do współczesnych chorałów należy m.in.: *Chorał śląski* wydany przez Księgarnię św. Jacka i *Śpiewnik pieśni kościelnych z towarzyszeniem organów*, opracowany przez Witolda Zalewskiego.

Warto dłużej zatrzymać się przy trzech nazwiskach organizatorów życia muzycznego urodzonych na Śląsku: Hoppe, Cieplik i Nachbar, i zapoznać się z ich działalnością. Przyczynili się oni w wielkim stopniu do rozwoju edukacji muzyki kościelnej. Głównymi ośrodkami kształcenia muzyków kościelnych były szkoły katedralne, kolegiackie, klasztorne i parafialne, w których uczniowie zdobywali wiedzę teoretyczną oraz praktyczną, w jaki sposób pełnić posługę muzyczną w trakcie liturgii. Na terenie Śląska takie szkoły nazywano scholami.

Ich historia sięga aż do XIII wieku². Stan ten jednak został zachwiany w latach siedemdziesiątych XIX stulecia, kiedy odebrano Kościołowi znaczący wpływ na rozwój szkolnictwa. Pomimo inicjatyw likwidujących szkoły klasztorne, na Śląsku zaczęły powstawać placówki kształcące przyszłych organistów i chórmistrzów.

Należała do nich Szkoła Muzyki Kościelnej św. Grzegorza w Katowicach, założona w 1924 roku, w której naukę gry na organach, śpiewu gregoriańskiego, pieśni kościelnej i historii muzyki kościelnej uczył Karol Hoppe – organista i kompozytor³. Hoppe był autorem ponad 300 kompozycji oraz 150 opracowań pieśni i utworów. W jego dorobku jest sporo kompozycji w języku niemieckim. Współpraca z proboszczem parafii św. Szczepana, ks. Ludwikiem Skowronkiem, zaowocowała wydaniem chorału do książki parafialnej *Droga do nieba*. W zbiorach Biblioteki Głównej Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego znajduje się około dwudziestu opracowań i kompozycji Karola Hoppego. Do cenniejszych zalicza się wspomniany już modlitewnik *Droga do nieba*, wydany w Raciborzu w 1911 roku, zatytułowany: *Orgelbuch zu dem von Pfarrer L. Skowronek, Bogutschütz, herausgegebenen Diözesananhachtsbuche: „Weg zum Himmel” bearbeitet von K. Hoppe op. 20. Mit bischöflicher Druckerlaubnis*. Do ważniejszych obiektów należą:

1. 20 *Kirchenlieder. Anhang zu L. Heinzes „Austerlesene Choräle”: für Männerstimmen / bearbeitet von K. Hoppe*, Breslau: Heinrich Handel, [18-].

2. *Błogosławieni umarli: pieśń pogrzebowa na 4 głosy mieszane: op. 71 = Beati mortui / skomponował Karol Hoppe*, Katowice: nakł. aut., [19-].

3. *Instruktive Choral-Vorspiele: für Orgel: zu katholischen Kirchenliedern: op. 67 / Karl Hoppe*, Breslau: Franz Goerlich, [19-].

4. *Droga Krzyżowa w pieśniach kościelnych: 21 pieśni na chór mieszany / harmonicznie oprac. i do obchodów Drogi Krzyżowej przystosował Karol Hoppe*, [b.m: b.w., 19-].

² K. Dola, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996, s. 101-103.

³ U. Rzewiczok, *Zarys dziejów Katowic 1299-1990*, Katowice 2006, s. 122.

Dla kandydatów ze Śląska możliwość kształcenia się na kierunku muzyka kościelna istniała również dzięki Tomaszowi (Thomasowi) Cieplikowi, który w 1910 roku założył w Bytomiu Konserwatorium Muzyczne. Konserwatorium posiadało swój odrębny wydział muzyki kościelnej (*Kirchenmusikschule*), gdzie uczniowie pobierali lekcje gry na organach i kształcili się na stanowiska dyrygentów chórów. Tomasz Cieplik był niegdyś prawdziwą instytucją muzyczną na terenie Bytomia, gdzie całe życie muzyczne miasta skupiało się wokół niego. Jego sklep muzyczny i wydawnictwo Musikhaus Cieplik było określane jako najstarsza i największa placówka na Śląsku⁴. Wydawnictwo w głównej mierze publikowało nuty oraz śpiewniki niemiecko- i polskojęzyczne. Większość śpiewników była autorstwa samego Cieplika, który z dużym upodobaniem oddawał się opracowywaniu pieśni kościelnych. W zbiorach biblioteki znajduje się około dwudziestu pozycji wydanych przez zakład Cieplika. Warto tutaj wymienić:

1. *Ecce quomodo moritur justus / von J. Handl; O bone Jesu: für vierstimmigen gemischten Chor / von Palestrina; für den praktischen Chorgebrauch eingerichtet von Th. Cieplik*, Beuthen: Th. Cieplik, [189-].

2. *Praktisches Orgelbuch für angehende und fortgeschrittene Organisten enthaltend Orgelstücke der älteren und neuen Orgelliteratur: für den gottesdienstlichen Gebrauch sowie zum Studium in 3 Teilen / herausgegeben von Th. Cieplik*, Beuthen: Th. Cieplik, [19-].

Karol Hoppe i Tomasz Cieplik również ze sobą współpracowali. Jednym z przykładów jest: *Adoramus te, Christe: leicht ausführbare Motette zum Gebrauch an den Kreuzfesten, am Karfreitag und anderen Andachten zum Leiden Christi: für Sopran, Alt, Tenor und Bass: op. 33 / komponiert von Karl Hoppe*, Beuthen: Konservatorium-Verlag von Th. Cieplik, 1922.

Pozostając w kręgu osobistości, które działały na polu muzyki religijnej, nie sposób pominąć Józefa Nachbara. Napisał on na polece-

⁴ K. Rottermund, *Cieplikowie – zasłużeni dla śląskiej kultury muzycznej*, w: *Kultura muzyczna na Śląsku*, pod red. M. Biedy, H. Bias, Katowice 2011, s. 68-71.

nie ks. Bernarda Bogedaina (radca rejencyjny, duchowny działający w Opolu) znane i cenione do dnia dzisiejszego dzieło, które jest dostępne w zbiorach akademickiej biblioteki. Jest to *Chorał, czyli dostateczny zbiór melodii do przeszło 700 pieśni kościelnych w języku polskim. Ułożony na cztery głosy do grania na organach i śpiewania*, wydany w Opolu przez ks. Bernarda Bogedaina, a wydrukowany w Berlinie przez W. Moesera w 1856 roku.

Muzyka organowa w liturgii spełnia bardzo wiele funkcji. Do jej zadań należy wspomaganie śpiewu, przekazywanie wiernym wartości estetycznych oraz pomoc w zrozumieniu liturgii. Udoskonalany ciągle instrument, jakim są organy, stał się z czasem równoważny z chórałem gregoriańskim. Druki muzyczne organowe podzieliłam na określone kategorie. Pierwsza z nich to szkoły na organy, do której należy zbiór autorów niemieckich od XIX wieku oraz polskie wydania pedagogiczne. Z najbardziej cenionych wymienia się: *Praktyczną szkołę na organy łącznie z ćwiczeniami przygotowawczymi na fortepian i fisharmonikę* autorstwa Augusta Freyera oraz opracowania przygotowane przez Mirosława Surzyńskiego (około 100 opisów). Kolejny dział to zbiory użytkowej muzyki organowej, w którym znajdują się kompozycje cenionego Bernharda Kotheho: *Vor- und Nachspiele, Praeludien, Handbuch für Organisten* oraz zbiory autorów polskich, takich jak: F. Rączkowski, A. Freyer, M. Surzyński, S. Kiszka, M. Sawa, T. Machl, K. Garbusiński, J. Furmanik, R. DworNIK. Dział ten liczy około 1 000 woluminów.

Wśród opisanych wyżej zbiorów muzyki kościelnej są też dzieła rękopiśmienne. Na szczególną uwagę zasługują następujące manuskrypty: *Sammlung von Choral Melodien vier Stimmig*, Breslau 1778, msze Roberta Gajdy, Bernharda Hahna, śpiewniki kościelne, zbiór przykładów muzyki organowej z przełomu XVIII i XIX wieku kompozytorów niemieckich oraz ze spuścizny Stanisława Ignacego Rączki: *3 Psalmy, Trzy pieśni religijne z towarzyszeniem organu lub harmonium*, *Msza Polska*, starodruki z roku 1645, 1690; dziewiętnastowieczne druki muzyczne; współczesne partytury; unikalne stare książki z roku 1761, 1860 i in.

Kolekcję można również sklasyfikować według kryterium wyznaniowego, czyli edycje muzyki katolickiej, protestanckiej i prawosławnej. *Oktoich* to księga wydana w Moskwie w 1860 roku, która znajduje się w zbiorach biblioteki, zawierająca materiał liturgiczny

przeznaczony do nabożeństw w cerkwi w ciągu tygodnia. Jej nazwa pochodzi od ośmiu tonów powtarzających się co osiem tygodni.

W chwili obecnej zbiór muzyki kościelnej będzie również przydatny społeczności akademickiej kształcącej się na nowym kierunku muzyka kościelna, specjalność: przygotowanie do pracy w charakterze organisty i muzyka kościelnego, muzycznego animatora parafii. Biblioteka ma w swoich planach dalsze gromadzenie materiałów związanych z tematyką religijną, zarówno obiektów współczesnych, jak i starych druków. Brane są pod uwagę wszelkie czynniki chroniące dany zbiór, w tym specjalistyczne teczki do przechowywania cennych egzemplarzy, naprawa introligatorska. Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach dołoży wszelkich starań, aby zbiór muzyki kościelnej przysłużył się pracy naukowo-dydaktycznej zarówno przyszłych studentów kierunku muzyka kościelna, jak i innych użytkowników korzystających z muzycznych zbiorów najbogatszej na Śląsku ksiąźnicy.

RECENZJE

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych
Nr 2 (35) 2012, s. 297-302
ISSN 1426-3777

PIOTR LATAWIEC¹

*STRATEGIA I METODA DIGITALIZACJI I UDOSTĘPNIANIA
ZBIORÓW KOŚCIELNYCH,*
POD RED. NAUKOWĄ MACIEJA BAŁY, STANISŁAWA
DZIEKOŃSKIEGO, WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU
KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO,
WARSZAWA 2012 (RECENZJA)

Ukazała się bardzo ważna pozycja dotycząca digitalizacji zbiorów kościelnych. Jest to efekt prac podjętych w ramach projektu SYNAT (System Nauki i Techniki), którego celem jest „stowarzyszenie uniwersalnej, otwartej, repozytoryjnej platformy hostingowej i komunikacyjnej dla sieciowych zasobów wiedzy dla nauki, edukacji i otwartego społeczeństwa wiedzy”², dofinansowanego ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju. Publikacja obejmuje *Wstęp* (s. 7-9) oraz siedem artykułów napisanych przez specjalistów różnych dziedzin naukowych, zainteresowanych podjętą problematyką.

Redaktorzy książki zdają sobie sprawę z korzyści płynących z możliwości digitalizacji wszelkich zbiorów, w tym również kościelnych. Są one bowiem przechowywane w różnych miejscach (od

¹ Biblioteka Główna Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

² SYNAT, <http://www.synat.pl>, 15.06.2012.

bibliotek seminaryjnych po zbiory parafialne). W związku z tym pojawia się wiele trudności, jak choćby brak ujednoliconych algorytmów dotyczących sposobu katalogowania zbiorów (np. różne rodzaje katalogów), ale też całkowity brak opracowań niektórych zbiorów. Jak czytamy we *Wstępie*: „Stąd także pojawiające się coraz częściej projekty digitalizacji i udostępniania najcenniejszych dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Ich zasadniczym celem jest zabezpieczenie cennych zasobów oraz zwiększenie możliwości ich wykorzystania przez szeroką grupę odbiorców” (s. 7).

Projekt jest realizowany przez zespół badawczy mający na celu „opracowanie strategii i metodyki digitalizacji i udostępniania dóbr kultury i dziedzictwa narodowego w ramach tworzonej platformy na przykładzie zbiorów kościelnych (zadanie A24)” (s. 7). Choć prace te były oparte na zbiorach Kościoła katolickiego (archiwa kościelne, muzea oraz dobra materialne należące do Kościoła katolickiego, a także księgozbiory), to zespół badawczy wyraża nadzieję, że „wypracowane metody będą mogły być wykorzystane również przy digitalizacji dóbr będących w posiadaniu innych instytucji i osób” (s. 7).

Generalnie digitalizacja daje szansę na wypracowanie spójnego systemu informacji o samych zbiorach oraz ich miejscu przechowywania, a także ujednoliconego systemu katalogowania, tak by był on użyteczny w kraju, a z czasem i poza jego granicami. Punktem wyjścia do podjętych w ramach projektu prac badawczych było przeprowadzenie rozpoznania stanu digitalizacji dziedzictwa kulturowego, będącego w posiadaniu Kościoła katolickiego. Efektem tych prac jest recenzowana publikacja.

Marcin Kłos w opracowaniu *Digitalizacja muzealiów – doświadczenia Międzymuzealnej Grupy ds. Digitalizacji DigiMuz* (s. 11-22) dzieli się doświadczeniem grupy DigiMuz, jej organizacją i zadaniami, opisuje problemy związane z digitalizacją muzealiów oraz zwraca uwagę na finansowanie tego procesu. Wskazuje na wagę wymiany doświadczeń między muzeami z województwa pomorskiego. W tym celu organizuje się między innymi konferencje, spotkania robocze itd. Ważnym elementem działania są prace nad „strukturalizacją języka opisu zbiorów, w tym prace nad tezaurem” (s. 13).

Digitalizacja muzealiów nie jest ograniczona od strony formalnej (wymiary, waga czy forma), a jedynie finansami. Na potrzeby podjętej digitalizacji grupa DigiMuz określiła digitalizację jako „tworzenie

ustrukturyzowanego cyfrowego opisu obiektu przy pomocy usystematyzowanych metadanych wraz cyfrowym odzwierciedleniem oryginału w postaci: fotografii, skanu, modelu 3D, plików audiowizualnych bądź innego pliku źródłowego w zależności od rodzaju obiektu” (s. 15). Dalej autor wskazuje warunki uznania obiektu za zdigitalizowany. Ponadto autor wskazuje na trudności pojawiające się w przypadku rozbieżności opisu obiektu, sygnalizuje konieczność dopracowania danych pod kątem możliwości ich komputerowego przetwarzania, wyboru odpowiedniej metody samej digitalizacji. Na koniec porusza ważny problem związany z finansowaniem digitalizacji.

Krystyna Moisan-Jabłońska i Izabela Przepałkowska w tekście *Zabytki sztuki kultury kościelnej wobec digitalizacji – nowe możliwości opisu cyfrowego i ochrony obiektów* (s. 23-44) wskazują na dotychczasowe doświadczenia głównych instytucji podejmujących inwentaryzację zabytkowych obiektów, czyli Ośrodka Dokumentacji Zabytków (przemianowanego na Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, a dziś: Narodowy Instytut Dziedzictwa) oraz Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk (Dział Inwentaryzacji i Dokumentacji Fotograficznej). Autorki podkreślają wkład tych instytucji w badania nad polską sztuką kościelną. Autorki tekstu wskazują na konieczność podjęcia w pierwszej kolejności „digitalizacji tak zwanych zabytków ruchomych, czyli dzieł składających się na wyposażenie kościołów (między innymi obrazów, malowanych bądź rzeźbionych zasuw, rzeźb, ołtarzy, ambon, chrzcielnic, złotnictwa czy szat liturgicznych oraz niektórych obiektów nieruchomości, szczególnie malowideł ściennych pochodzących z kościołów drewnianych) (...). Jako priorytetowe należy również uznać dokonanie dokumentacji cyfrowej całych wnętrz zabytkowych obiektów, czyli także elementów wystroju na stałe związanych ze ścianami czy sklepieniem, jak np. fresków czy sztukaterii. W dalszej kolejności dopiero powinna nas interesować architektura” (s. 25). Dalej autorki zwracają uwagę na przyczyny zniszczeń cennych zbiorów. Swoje sugestie ilustrują wieloma przykładami. Na zakończenie przytaczają doświadczenia i osiągnięcia analogicznych projektów zagranicznych.

Roman Majka w artykule *Stan informatyzacji i digitalizacji archiwów kościelnych* (s. 45- 58) wykorzystuje własne doświadczenia dotyczące archiwów zakonnych. Referuje stan badań z lat 2010-2011, cytując kilka interesujących opracowań naukowych. W dalszej części

tekstu dotyczącego archiwizacji kościelnych zbiorów zakonnych metodą tradycyjną i nowoczesną wraz z ich digitalizacją omawia trzy zagadnienia: zasób archiwalny w perspektywie komputeryzacji (s. 48-51), budowa systemu informacyjnego w kościelnych archiwach, zakonnych (s. 51-54) oraz stan opracowania i digitalizacji kościelnych archiwów zakonnych (s. 54-56). Autor zwraca uwagę na konieczność zapoznania się ze standardami opisu archiwalnego. W przypadku archiwum zakonnego wykorzystuje się standard polski i międzynarodowy. Ale we wnioskach czytamy, że „standaryzację należy przeciwstawić komputeryzacji i digitalizacji. Digitalizacja rodzi szereg utrudnień i daje niewiele korzyści, bowiem stanowi formę tymczasową. Jeśli zasób archiwum jest stary, to dostępność do niego przy pomocy digitalizacji jest słaba” (s. 57). Zdaniem autora digitalizacja „nie ułatwia wyszukiwania dokumentacji archiwalnej, gdyż skanowany obraz jest przedstawiony jako zdjęcie. Dokumentacja archiwalna poprzez skanowanie nie podlega wyszukiwaniu” (s. 57). Na koniec R. Majka przyznaje, że zachowanie „określonego porządku zasobu archiwalnego i jego wprowadzenie w archiwum zakonnym jest pierwszym krokiem do następnych etapów pracy nad wykorzystaniem nowoczesnych pomocy archiwalnych” i dalej: „Ujednolicenie w tej ważnej dziedzinie (...) ułatwia proces systematycznej digitalizacji zasobu archiwów zakonnych i w rezultacie umieszczenia tych zasobów w strukturze nowoczesnych pomocy archiwalnych” (s. 58).

Kazimierz Łatak w opracowaniu *Podstawy prawne i zasady ogólne zarządzania zasobami archiwów kościelnych z uwzględnieniem materiałów digitalizowanych* (s. 59-78) również zauważa różny stopień uporządkowania archiwów kościelnych oraz różny stopień dostępu do nich. Sama archiwizacja nie zawsze przebiega zgodnie z przyjętą metodyką archiwalną (s. 64). Warto podkreślić, że archiwizacja zasobów interesuje dwie grupy ludzi: tych, którzy tę archiwizację przeprowadzają, a także tych, którzy z tych archiwów korzystają. Następnie autor przytacza istotne kanony i paragrafy Kodeksu prawa kanonicznego regulujące problemy związane z archiwami i materiałami archiwalnymi. Przeprowadzone analizy upoważniają autora do stwierdzenia, że „Kościół w Polsce dbał i dba o swoje archiwa (...), co nie oznacza, że (...) nie można więcej [zrobić – P.L.], co odnosi się przede wszystkim do informacji, informatyzacji oraz udostępniania” (s. 78).

Artykuł *Informatyzacja i digitalizacja archiwów kościelnych* pióra Tadeusza Krawczaka (s. 79-90) poświęcony jest w dużej części zestawieniu digitalizacji materiałów kościelnych w archiwach diecezjalnych i w archiwach państwowych (s. 81-86) oraz bardzo rzetelnej analizie tych danych (s. 86-89). Jednocześnie autor cytuje wypowiedzi wskazujące na obawy związane z przeprowadzaniem procesu digitalizacji, jak choćby niszczenie oryginałów wynikające z używania nieodpowiedniego sprzętu.

Karol Dowgiało w artykule *Doświadczenia i oczekiwania archiwisty kościelnego w zakresie digitalizacji zbiorów* (s. 91-103) podejmuje zagadnienie zabezpieczenia archiwów przed zniszczeniem i konieczności zadbania o zasoby Kościoła katolickiego. Spuścizna ta jest świadectwem „działalności Kościoła, poszczególnych diecezji, parafii, zgromadzeń zakonnych, duchownych, ale i parafian, a tym samym Polaków i państwa polskiego. Z tego względu tak ogromne znaczenie ma zachowanie bogactwa archiwów kościelnych” (s. 92). W tym też tekście znajdujemy wypunktowane różnice między archiwami kościelnymi i państwowymi oraz wskazanie na trudności, z jakimi borykają się instytucje kościelne (np. finansowanie, problem centralizacji, problemy związane z liczbą personelu, warunki lokalowe). Omówione trudności wpływają na mniejsze możliwości w zakresie przeprowadzania procesu digitalizacji. Mimo wielu niedostatków autor zauważa także tendencję do poprawy sytuacji.

Jerzy Witczak opisuje *Stan i perspektywy digitalizacji w bibliotekach kościelnych w Polsce* (s. 105-134). Na wstępie podaje niezwykle interesujące fakty liczbowe dotyczące zbiorów bibliotek kościelnych, jak np. fakt, że w bibliotekach tych znajduje się 5 tys. inkunabułów i 400 – 500 tys. starych druków. To ilustruje, jak wielkie jest dziedzictwo kulturowe wymagające zabezpieczenia. Dalej omawia problem digitalizacji w świetle dokumentów rządowych. Okazuje się, że „według szacunków Biblioteki Narodowej liczba wszystkich tytułów wydanych w kraju od wynalezienia druku do dzisiaj wynosi 1 560 tys. Za umowny początek ich digitalizacji można przyjąć październik 2002 roku – datę uruchomienia Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej. (...) w efekcie 15 listopada 2011 roku łączna liczba publikacji w polskich bibliotekach cyfrowych przyłączonych do Federacji Bibliotek Cyfrowych przekroczyła 800 tys.” (s. 108). Następnie autor charakteryzuje polskie biblioteki cyfrowe. Wskazuje na dwa modele bibliotek:

instytucjonalne i konsorcyjne. Zbiory cyfrowe najczęściej dzieli się według kryterium chronologicznego, związanego z prawem autorskim. W dalszej części opracowania autor opisuje cyfrowe biblioteki kościelne, w tym także Księgozbiór Wirtualny Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES. W podsumowaniu autor cytuje wypowiedź dr. Ryszarda Żmudy, dyrektora Biblioteki Uniwersytetu Medycznego w Łodzi, który poleca Wirtualną Bibliotekę Federacji FIDES jako odpowiednią platformę do udostępniania informacji naukowej na temat zasobów archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych.

Recenzowana publikacja jest pozycją bardzo ważną. Prezentowane w niej badania i doświadczenia stanowią ważne źródło informacji i sugestii na temat potrzeby przeprowadzania digitalizacji zasobów Kościoła katolickiego.

HANNA BIAS¹

MAREK URBAŃCZYK, *OCHRONA I KONSERWACJA
ORGANÓW ZABYTKOWYCH NA TLE ROZWOJU SZTUKI
ORGANMISTRZOWSKIEJ. WYBRANE PROBLEMY*,
WYDAWNICTWO AKADEMII MUZYCZNEJ
IM. KAROLA SZYMANOWSKIEGO, KATOWICE 2011
(REZENZJA)

Jest to publikacja, która szeroko podejmuje temat ochrony i konserwacji zabytkowych organów w ujęciu własnych i obcych doświadczeń realizacyjnych. Jak podkreśla sam autor we *Wstępie*, organy zespalały w sobie wiele dziedzin z pogranicza techniki, plastyki i muzyki, dlatego też historycy sztuki, organolodzy, organiści, badacze dawnej kultury materialnej, miłośnicy muzyki, organmistrzowie i konserwatorzy zabytków poświęcają temu zagadnieniu wiele uwagi. Autor, czynny organmistrz i organista z trzydziestoletnim doświadczeniem, przedstawia temat wieloaspektowo, rozpatrując problematykę organów zabytkowych i ich funkcji w przestrzeni wnętrza, w aspekcie uwarunkowań historycznych, estetyki brzmieniowej, konstrukcji, architektury, problematyki badawczej oraz szerokiego zakresu prac konserwatorskich. Książka ma na celu ukazanie różnorodności i złożoności problemów, przed jakimi staje organmistrz w pracy przy organach, a zwłaszcza przy organach zabytkowych.

Publikacja zawiera sześć rozdziałów opatrzonych fotografiami czarno-białymi (223), schematami w tekście (77) i dodatkowo zamieszczonymi na końcu książki fotografiami kolorowymi (159). Jest

¹ Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach.

to wydanie drugie, poprawione i uzupełnione. Pracę otwiera ogólne omówienie tematu, zakresu i celów jako przyczynek do szeroko pojętego procesu ochrony i ratowania zabytkowych organów. Rozdział pierwszy, zatytułowany: *Zarys rozwoju sztuki organmistrzowskiej – wybrane problemy*, oparty na literaturze przedmiotu oraz własnych przemyśleniach i analizach, stanowi syntezę dziejów i rozwoju budownictwa organowego od II wieku p.n.e. do współczesności, opisaną w aspekcie historycznym, brzmieniowym, technicznym, i architektonicznym w powiązaniu z architekturą wnętrza.

W rozdziale drugim *Architektura organów* opisano podstawowe definicje dotyczące organów zabytkowych. Skupiono uwagę na wartościach historycznych, brzmieniowych, architektonicznych i techniczno-użytkowych, które definiują wartość organów jako zabytków kultury materialnej.

Organy w Kościele to tytuł trzeciego rozdziału, który porusza temat roli organów w liturgii Kościoła zachodniego. Autor opisuje, w jaki sposób zmieniało się podejście i odpowiedzialność za instrument na przestrzeni wieków, co skutkowało zmianami w wewnętrznych przepisach i dokumentach. Ukazano w aspekcie prawnym zagadnienia związane ze współpracą Kościoła i państwa na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego pozostającego we władaniu Kościoła, w tym głównie zabytkowych organów. Organy, służąc Kościołowi od VII wieku do dziś, stanowią integralną część wyposażenia chrześcijańskiej świątyni. Zarysowano również zagadnienie fisharmonii i organów elektronowych, które stanowią substytut organów, oraz stanowisko Kościoła wobec ich stosowania podczas liturgii.

Kolejny rozdział, *Organy jako zabytek*, wprowadza zagadnienia dziedzictwa duchowego i materialnego. Autor definiuje takie pojęcia, jak: kultura, dziedzictwo kultury, dobro kultury, zabytek. Podkreśla istotę ochrony wartości kulturowych oraz na tle historycznym przedstawia proces podnoszenia świadomości i celowości potrzeby zachowania i ochrony zabytkowych obiektów. W drugim podrozdziale szeroko opisano zagrożenia, na jakie narażone są organy ze strony różnych czynników, ze szczególnym uwzględnieniem zniszczeń biologicznych, w odniesieniu do których przedstawiono także metody ich zwalczania.

Kluczową część pracy stanowią rozdziały piąty i szósty, poświęcone analizie prac konserwatorskich. W rozdziale piątym, zatytułowa-

nym *Ochrona i konserwacja organów*, przedstawiono proces ochrony obiektu zabytkowego, który składa się z kilku etapów, takich jak m.in.: ewidencjonowanie, inwentaryzowanie, systematyzowanie i dokumentowanie. Wypełnienie podstawowych etapów i wyciągnięcie wniosków stanowi przyczynek do przyjęcia właściwego zakresu i technologii prac konserwatorskich. W rozdziale szóstym skupiono się na praktyce konserwatorskiej organów oraz czynnościach, jakie poprzedzają ten proces. Są nimi: praca badawcza, koncepcja konserwacji i restauracji, dokumentacja, projekt techniczny. Nakreślono również historię, opis stanu zachowania oraz struktury techniczne i brzmieniowe instrumentów, które zostały poddane pracom konserwatorskim. Analiza i opis przeprowadzonych działań poprzedza obszerne wprowadzenie w zagadnienie konserwatorstwa jako dziedziny naukowej, która ma również odniesienie do zabytkowych organów. Relacja historycznego rozwoju działalności konserwatorskiej obejmuje jego genezę, rozwój, a także związane z nim poglądy i tendencje. Końcowa część rozdziału zawiera podsumowanie i spostrzeżenia autora wynikające z doświadczeń organmistrzowskich, dotyczących procesu ratowania organów i przedłużania ich funkcji kulturowych.

Publikację można umownie podzielić na dwie części. Pierwsza zawiera rozdziały od pierwszego do czwartego i podejmuje tematykę związaną z historią, architekturą, rozwojem budownictwa organów w Polsce i w Europie, rolą i znaczeniem organów w Kościele, problematyką organów zabytkowych i strategię działań ich ochrony. Cztery pierwsze rozdziały stanowią teoretyczną podbudowę pod dalszą analizę zawartą w drugiej części (rozdziały 5-6), omawiającą praktyczne działania konserwatorskie. Przykłady realizacji konserwatorskich autor przeprowadził na pięciu instrumentach organowych: kościoła św. Wawrzyńca w Mokrem, bazyliki Najświętszej Maryi Panny w Gdańsku, kościoła św. Jadwigi w Legnickim Polu, kościoła ewangelicko-reformowanego w Warszawie i kaplicy Chrystusa Zbawiciela przy parafii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Katowicach. Analiza prac przy wybranych instrumentach została przyporządkowana do poszczególnych rodzajów działań ochronnych wraz z zachowaniem nazewnictwa stosowanego w powszechnej praktyce konserwatorskiej.

Książka podejmuje temat społecznie ważny i mający duże znaczenie dla zachowania dziedzictwa kulturowego minionych pokoleń. In-

terdyscyplinarność pracy, skondensowana forma przedstawienia zagadnienia, jak też rola organów w życiu społecznym powodują, że jest to publikacja, która powinna znaleźć się na półkach bibliotek kościelnych.

SPRAWOZDANIA

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych
Nr 2 (35) 2012, s. 307-310
ISSN 1426-3777

BARBARA KOŁODZIEJ, GABRIELA ŁĄCKA¹

REPRESJE WOBEC ŻEŃSKICH ZGROMADZEŃ ZAKONNYCH W PRL-U

SESJA NAUKOWA NA WYDZIALE TEOLOGICZNYM
UNIwersytetu ŚLĄSKIEGO W KATOWICACH
(KATOWICE, 15 MARCA 2012 R.)

Piętnastego marca 2012 roku w gmachu Wydziału Teologicznego odbyła się konferencja poświęcona sprawie represji wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Sesję zorganizował Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz katowicki oddział Instytutu Pamięci Narodowej.

Tematyką konferencji była sprawa wysiedlenia w 1954 roku sióstr zakonnych z województwa katowickiego (wtedy stalinogrodzkiego) i przewiezienia ich do obozów pracy. Prezentowane zagadnienia były próbą ukazania polityki i sposobu działań władz komunistycznych, które poprzez stopniowe ograniczanie pola działalności poszczególnych wspólnot chciały w dalszej perspektywie doprowadzić do likwidacji zakonów w Polsce. Działania z różną intensywnością prowadzono przez cały okres funkcjonowania systemu totalitarnego.

¹ Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Uczestnikami sesji byli pracownicy naukowcy oraz studenci Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, a także liczne grono sióstr zakonnych reprezentujących zgromadzenia, które w tamtych czasach poddane były represjom ze strony PRL-owskich władz.

Zgromadzonych gości powitał dziekan Wydziału Teologicznego, ks. prof. Andrzej Żądło, który między innymi podziękował osobom, które przyczyniły się do realizacji tego przedsięwzięcia. Stwierdził również, że sesja stanowi formę hołdu dla sióstr i zgromadzeń zakonnych, które dzielnie przeżyły tamte czasy.

Następnie głos zabrał ks. prof. Jerzy Myszor, który otwierając sesję, omówił życie zakonne w koncepcjach politycznych od końca XVIII do schyłku XX wieku. Ks. Myszor przypomniał, że prześladowania sióstr zakonnych i represje wobec nich stosowano już wcześniej, zanim nastał komunizm. Początek temu procederowi w Europie dała rewolucja francuska, która stanowiła wzorcowy model rozdziału Kościoła od państwa. Dodał także, że zwolennicy takiego podejścia do życia konsekrowanego są nadal obecni w Polsce, a nawet w ostatnim czasie uaktywnili się.

S. dr hab. Agata Mirek CMN przedstawiła aktualny stan badań naukowych na temat żeńskich zgromadzeń w PRL-u oraz nakreśliła plany i perspektywy związane z tą dziedziną na najbliższe lata. Wskazała, że zagadnienie to wciąż nie zostało wystarczająco zbadane. Podkreśliła także potrzebę przygotowania syntezy losów sióstr zakonnych w Polsce Ludowej, która by miała charakter nie tylko historyczny, ale też socjologiczny. Przywołała prace i inicjatywy, które do tej pory już powstały, oraz stwierdziła, że z każdym rokiem przybywa wiedzy i historiografii na ten temat. Wskazała również, że w innych krajach byłego bloku komunistycznego stan badań w omawianym zakresie jest jeszcze skromniejszy niż w Polsce.

Temat represji władz komunistycznych wobec jadvizanek prowincji katowickiej omówiła s. Karina Domagała ze Zgromadzenia Sióstr św. Jadwigi. Przedstawiła historię zakonu od początku jego powstania w 1857 roku, a także cele i zadania, jakie starał się on realizować na co dzień. Zdaniem siostry Domagały różnorodny charakter represji ówczesnych władz państwowych miał na celu głównie ograniczenie wpływu zakonów na wychowanie dzieci i młodzieży. Stąd też takie placówki, jak żłobki, przedszkola, szkoły,

zakłady opiekuńcze, upaństwowiano, a siostry zakonne masowo zwalniano z pracy. Sierocińce natomiast przekształcano w zakłady pracy chronionej dla osób upośledzonych. Od 1958 roku prowadzono państwową politykę laicyzacyjną, której celem było usuwanie religii ze szkół oraz ich zeświecczanie. Wcześniej, bo od 1949 roku, nacjonalizacją objęto również wszystkie szpitale, w których pracowały jadwiżanki. S. Karina Domagała zwróciła szczególną uwagę na osobę s. Heliodory Barbary Pytlik, która w wyniku spreparowanych oskarżeń o niewłaściwe żywienie i brak higieny w Domu Małego Dziecka w Dąbrówce Małej została skazana na czternaście miesięcy więzienia. Represje wobec sióstr jadwiżanek prowincji katowickiej obejmowały również zagarnięcia własności, m.in. nieruchomości i ziemi kościelnej – zgodnie z Ustawą z 20 marca 1950 roku o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki.

Dr Adam Dziurok przedstawił przebieg akcji „X2” na terenie województwa stalinogrodzkiego (ówczesna nazwa województwa katowickiego). Była to w propagandowy sposób uzasadniana walka z rewizjonizmem, a w rzeczywistości mająca charakter akcji wysiedlania sióstr zakonnych z terenu województwa opolskiego, wrocławskiego i stalinogrodzkiego w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Zdaniem prelegenta najmocniej ucierpiały zgromadzenia jadwiżanek, boromeuszek i służebniczek. W czasie skrupulatnie przygotowanej akcji siostry zostały wywiezione do Krzeszowa, Wrocławia, Trzebnicy, Strumienia i Katowic (Bogucic). Znajdowały się tam placówki klasztorne, które miały charakter obozów pracy. Zmuszano w nich siostry do prac niezgodnych z ich charyzmatem. Szpitale, domy opieki, przedszkola, sierocińce będące własnością zgromadzeń były przekazywane instytucjom społecznym na bardzo różne cele. Podczas tej akcji zagrabiono również grunty i budynki klasztorne. Do dnia dzisiejszego spora część ówczesnie zajętego majątku nie została odzyskana przez zgromadzenia zakonne.

Na zakończenie sesji dr Jacek Żurek zaprezentował wykład *Państwo wobec placówek opiekuńczych i wychowawczych żeńskich zgromadzeń zakonnych po 1956 roku aż do połowy lat 60.* Kasaty zakonów obejmowały placówki Caritas oraz instytucje prowadzone niezależnie, tj. przedszkola i szkoły. Objęły one trzy czwarte placówek. Represje w szkołach zaczynały się od niczym nieuzasadnionych kontroli programów nauczania. Pomimo że podczas tych

kontroli nie wykazywano żadnych uchybień, to i tak poszczególne kuratoria cofały zgodę na funkcjonowanie szkół. Według dr. J. Żurka politykę kasat popierali wszyscy funkcjonariusze partyjni, działający za rządów Władysława Gomułki. Pierwszy sekretarz KC PZPR 18 marca 1961 roku na spotkaniu przedwyborczym potwierdził rozdział Kościoła od państwa i laickość szkoły.

W dyskusji podsumowującej sesję ks. prof. Jerzy Myszor postawił pytanie: „W jakim kierunku idziemy?”. Być może nasz kraj podąży za przykładem Francji, która sprawuje kontrolę nad wszelkimi dziedzinami życia w państwie. Zachęcał też, aby ci wszyscy, którzy posiadają jakąkolwiek wiedzę na temat represji i cierpień ludzi w czasach PRL-u, nie bali się dawać świadectwa i upubliczniali te wiadomości.

Konferencji towarzyszyła wystawa *Trudne lata – wielkie dni. Zakony żeńskie w PRL*, przygotowana przez Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Konferencję Wyższych Przełożonych Żeńskich Zgromadzeń Zakonnych w Polsce oraz Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach. Scenariusz wystawy przygotowały: dr hab. Agata Mirek (KUL) i dr Łucja Marek (IPN Katowice), przy konsultacji z dr. Adamem Dziurokiem (IPN Katowice). Materiały archiwalne zebrały i udostępniły siostry prowadzące badania naukowe nad żeńskim ruchem zakonnym w Polsce. Wystawa była prezentowana na Wydziale Teologicznym do końca marca 2012 roku.

Ekspozycja była odpowiedzią na apel bł. Jana Pawła II, by zbierać świadectwa dotyczące cierpień ludzi Kościoła w czasach PRL-u, przybliżyła też politykę wyznaniową władz Polski Ludowej wobec żeńskich wspólnot zakonnych w latach 1945-1989. Na dwudziestu pięciu planszach zaprezentowano dokumenty i fotografie ze zbiorów dziewiętnastu archiwów żeńskich wspólnot zakonnych oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej i Archiwum Akt Nowych. Ekspozycja ukazała represyjne działania władz komunistycznych i odsuwanie sióstr zakonnych na margines życia społecznego, a także przedstawiała zmagania zakonnic z ówczesną rzeczywistością, ich codzienne życie i pracę oraz zaangażowanie w wielkie wydarzenia z życia Kościoła i narodu. Nie była ona kalendarium życia zakonnego, chronologiczny układ spełniał jedynie rolę symboliczną.

SPIS TREŚCI

Artykuły i materiały

ks. Jerzy Witczak Digitalizacja zbiorów – z doświadczeń Biblioteki Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu	3
o. Jan Pach OSPPE Jasnogórska Biblioteka Maryjna	25
Urszula Grabińska Powstanie i rozwój Biblioteki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego	39
Magdalena Florianowicz, Monika Zielonka Działalność i organizacja Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie na przestrzeni trzydziestu lat istnienia	59
Justyna Waluś Zagadnienie gromadzenia w bibliotekach parafialnych	75
Martyna Darowska Dokumenty muzyczne w zbiorach Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES	89
Klaudia Socha Między katalogowaniem a digitalizacją. Projekt bazy starodruków z Biblioteki Księży Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie	109
Arletta Nersesyan, Elżbieta Słoń Niektóre problemy pojawiające się przy opracowaniu książki napisanej w języku ormiańskim. Doświadczenia własne	115
Eliza Lubojańska Publikacje pracowników Wydziału Teologicznego w bazie „Bibliografia dorobku pracowników Uniwersytetu Śląskiego”	123

Weronika Pawłowicz	
Wśród starodrukowych edycji Biblii w zbiorach Biblioteki Teologicznej w Katowicach (część 1)	135
Agnieszka Górniak	
Potrydenckie mszały weneckie z XVI i XVII wieku w polskich bibliotekach kościelnych	149
Agnieszka Bajor	
Zakony mnisze na wschodnich kresach Rzeczypospolitej w świetle bibliografii bibliologicznych 1937-2001	203
Gabriela Łącka	
Spółeczno-kulturalny aspekt listów pasterskich i orędzi biskupa Stanisława Adamskiego publikowanych na łamach „Wiadomości diecezjalnych” w latach 1930-1939	223
Joanna Polok	
„Chodź ze mną” – gazетка Parafii świętych Apostołów Filipa i Jakuba w Żorach	243
Małgorzata Rek	
Stosunki węgiersko-polskie w kombatanckich wspomnieniach w zbiorach Zarządu Głównego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej ...	255

Komunikaty

Maria Kycler	
Śladami dziedzictwa kardynała Francisca Jiménez de Cisnerosa w Alcalá de Henares	283
Hanna Bias	
Kościelne zbiory muzyczne w Bibliotece Głównej Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach. Rekonesans badawczy	289

Recenzje

Piotr Latawiec	
<i>Strategia i metoda digitalizacji i udostępniania zbiorów kościelnych</i> , pod red. naukową Macieja Bały, Stanisława Dziekońskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2012 (Recenzja)	297

Hanna Bias

Marek Urbańczyk, *Ochrona i konserwacja organów zabytkowych na tle rozwoju sztuki organmistrzowskiej. Wybrane problemy,*

Wydawnictwo Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego,
Katowice 2011 (Recenzja) 303

Sprawozdania

Barbara Kołodziej, Gabriela Łącka

Represje wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w PRL-u

Sesja naukowa na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach (Katowice, 15 marca 2012 r.) 307

TABLE OF CONTENTS

Articles and Materials

Fr. Jerzy Witczak Collection Digitization – from the Experience of the Library of the Papal Theological Faculty in Wrocław	3
Fr. Jan Pach OSPPE The Jasna Góra Marian Library	25
Urszula Grabińska The Foundation and Development of the Theology Faculty Library of the Opole University	39
Magdalena Florianowicz, Monika Zielonka The Activity and Structure of the Library of the Major Seminary in Koszalin over the 30 Years of its Existence	59
Justyna Waluś The Problem of Collecting in Parish Libraries	75
Martyna Darowska Music Documents in the Collections of the FIDES Federation of Ecclesiastical Libraries	89
Klaudia Socha Between Cataloguing and Digitization. A Database Project for the Old Prints from the Library of the Congregation of the Mission at Stradom in Cracow	109
Arletta Nersesyan, Elżbieta Słoń Some Problems that Occur while Describing a Book Written in the Armenian Language. Our Own Experiences	115
Eliza Lubojańska The Publications of the Faculty of the Theology Department in the Database ‘Bibliography of the Scholarly Output of the Academic Staff of the University of Silesia’	123

Weronika Pawłowicz	
Among the Old Printed Bible Editions in the Collection of the Theological Library in Katowice (Part 1)	138
Agnieszka Górniak	
Post-Tridentine Venetian Missals from the 16th and 17th Centuries in Polish Ecclesiastical Libraries	143
Agnieszka Bajor	
Monastic Orders in the Eastern Borderlands of the Polish Republic in the Light of Bibliological Bibliographies in the Years 1937-2001.....	203
Gabriela Łacka	
The Social and Cultural Aspects of the Pastoral Letters and Messages of Bishop Stanisław Adamski Published in the 'Diocesan News' (<i>Wiadomości diecezjalne</i>) in the Years 1930-1939	223
Joanna Polok	
'Follow me' (<i>Chodź ze mną</i>) – the Parish Paper of the Holy Apostles Philip and James Parish in Żory	243
Małgorzata Rek	
The Hungarian-Polish Relations in the Veterans' Memoirs in the Collection of the Central Board of the World Association of Home Army Ex-Servicemen	255

Notes

Maria Kycler	
In the Footsteps of the Heritage of Cardinal Francisco Jiménez de Cisneros in Alcalá de Henares	283
Hanna Bias	
Ecclesiastical Music Collections in the Main Library of the Karol Szymanowski Academy of Music in Katowice. A Research Excursion..	289

Reviews

Piotr Latawiec	
<i>Strategy and Method of Digitizing Ecclesiastical Collections and Making them Accessible</i> , ed. by Maciej Bała, Stanisław Dziekoński, The Publishing Press of the Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw 2012 (Review)	297

Hanna Bias

Marek Urbańczyk, *The Protection and Preservation of Antique Organs against the Background of the Development of the Art of Organ Playing. Selected Issues,*

The Publishing Press of the Karol Szymanowski Academy of Music,
Katowice 2011 (Review) 303

Reports

Barbara Kołodziej, Gabriela Łącka

Repressive Measures Against Female Religious Orders in the People's Republic of Poland,

Scientific Conference at the Theology Faculty of the University of Silesia
in Katowice (Katowice, 15th March 2012)307